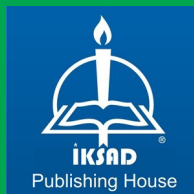

DEĞİŞİM DÖNÜŞÜM VE BUHRAN DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ 1789-1807

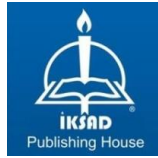
Dr. Emrah MARAL

**DEĞİŞİM DÖNÜŞÜM VE BUHRAN DÖNEMİNDE OSMANLI
DEVLETİ
1789-1807**

Dr. Emrah MARAL¹

DOI: <https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.10447213>

¹ Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Sinop, Türkiye.
emaryl@sinop.edu.tr Orcid numarası: 0000 0002 2418 9739

Copyright © 2023 by iksad publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by

any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®

(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TÜRKİYE TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2023©

ISBN: 978-625-367-604-9

Cover Design: İbrahim KAYA

December / 2023

Ankara / Türkiye

Size = 16x24 cm

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, III Selim dönemindeki modernleşme çabaları, yapılan yenilikler, karşılaşılan zorluklar, asayiş olayları ve padişaha karşı başlatılan muhalif hareketler, birinci elden kaynaklar, tetkik eserler ve arşiv kaynaklarına dayalı olarak incelenmiştir. III. Selim dönemi, Osmanlı Devleti'nde bütün kurumlarda yenilik hareketi olarak bilinir. Ağırılık noktası askeri sistem olmasına rağmen, bu ıslahatlar yalnız askeri sahada kalmamış, devletin siyasi, sosyal, ekonomik ve toplumsal olmak üzere tüm alanlarını kapsayan yeniliklerin tamamına Nizam-ı Cedid hareketi denilmiştir. Yenilikçi Padişah olan II. Mahmut'a ilham olacak gelişmeler ve devlet nizamının temeli III. Selim döneminde atılmıştı. Padişah, Kabakçı Mustafa isyanı ile tahttan indirilmiş olmasına rağmen başlattığı yenilik hareketi günümüze kadar ulaşmıştır.

Uzun bir süreç sonunda tamamladığımız bu çalışmada katkısı olan herkese teşekkürü bir borç bilirim. Yapmış olduğum bu çalışma konusunun tesbiti ve hazırlanmasında, yardımlarını benden esirgemeyen, karşılaştığım zorlukların aşılmasında şahsıma büyük destek veren değerli hocam Prof. Dr. Ahmet AKSIN'a teşekkürü bir borç bilirim. Bilgisinden sürekli istifade ettiğim Prof. Dr. Ekrem MEMİŞ'e ve beni her zaman teşvik edip destek veren Dr. Bilal AKBEY ve ismini saymadığım pek çok arkadaşına en kalbi duygularıyla şükranlarımı sunarım.

Emrah MARAL

ELAZIĞ 2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
EKLER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı	1
1.2. Çalışmanın Önemi, Kapsamı ve Yöntemi	2
1.3. Literatür Özeti	3
1.3.1. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı	3
1.3.1.1. Tevziat Defterleri	4
1.3.1.2. Mühimme-i Mektum Defterleri	5
1.3.1.3. Kalebend Defterleri ve Kalebend Dosyaları	5
1.3.1.4. Şikâyet Defterleri	6
1.3.1.5. Hatt-ı Hümayun Tasnifi.....	7
1.3.1.6. Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri	7
1.3.1.7. Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE).....	7
1.3.1.8. Bab-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri	8
1.3.1.9. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı	8
1.3.2. Klasik Kaynaklar.....	8
1.3.3. Tetkik Eserler	10
2. OSMANLI DEVLETİNDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM ÖNCESİ MEYDANA GELEN SİYASİ OLAYLARA GENEL BAKIŞ (18. ve 19. YÜZYIL ARASI)	13
3. DEĞİŞİMİN BAŞLAMASI VE YENİLEŞME FAALİYETLERİ	48
3.1. III. Selim'in Yenileşme Hakkındaki Düşünceleri ve Nizam-ı Cedid'in Hazırlık Safhası.....	48

3.2. Taşra İdaresinde Değişim	53
3.2.1. Ayanların Bölgesel Güç Haline Dönüşmesi	57
3.2.2. Ayanların Siyasallaşması ve Devlet İçerisindeki Resmi Faaliyetleri	61
3.3. İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler	67
3.3.1. Rüşvet ve İltimasın Önüne Geçme Çabaları	71
3.4. İlmiye Alanında Meydana Gelen Gelişmeler	74
3.5. Eğitim ve Okullaşma Faaliyetleri	80
3.5.1. Tıp Eğitimi	84
3.5.2. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun	87
3.5.3. Mühendishane-i Berri Hümayun	88
3.6. Diplomatik Gelişmeler ve Elçilik Faaliyetleri	90
3.7. Toplumsal Alanda Meydana Gelen Değişimler	95
3.7.1. Kahvehanelerin Kapatılması	99
3.7.2. Kılık Kıyafet Alanında Yapılan Düzenlemeler	101
3.7.3. İstanbul Yaşamında Meydana Gelen Gelişmeler	104
3.8. Ordunun Islah Edilmesine Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar	110
3.9. Savaş Araç Gereçlerinin Geliştirilmesi	117
3.9.1. Baruthane	119
3.9.2. Topçu Ocağı	122
3.9.3. Donanma	128
3.9.4. Tersane	130
3.10. Askere Alma Usulü	134
3.11. Nizam-ı Cedid Ordusunun Teşkili	136
4. EKONOMİ ALANINDA DÜZENLEME ÇABALARI	142
4.1. Merkez ve Taşra Maliyesi	142
4.1.1. İrad-ı Cedid Hazinesi	146
4.1.2. Zahire Hazinesi	150

4.1.3. Tersane-i Amire Hazinesi	151
4.2. Maliyeyi Güçlendirmeye Yönelik Çalışmalar	153
4.2.1. İç Borçlanma	156
4.2.2. Dış Borçlanmaya Yönelik Teşebbüsler	161
4.2.3. Para Tağşişi	163
4.3. Zahire Nezaretinin Kuruluşu	168
4.4. Vergilendirme	173
4.4.1. Avarız.....	176
4.4.2. İmdad-ı Hazariye.....	177
4.4.3. İmdad-ı Seferiye.....	179
4.5. Tevziat Defterlerinin Oluşturulması ve Kontrolü	181
4.5.1. Tevziat Defterlerinde Bahsi Geçen Vergi Çeşitleri	188
4.6. Mali Buhranlar ve İdareciler Tarafından Toplanan Keyfi Vergiler .	193
4.6.1. Tekâlif-i Şakka Türünden Alınan Vergiler	200
5. ASAYİŞ OLAYLARI VE BUHRAN DÖNEMLERİ.....	204
5.1. Eşkıyalık Hareketlerinin Oluşmasına Neden Olan Olaylar	206
5.2. Eşkıyalık ile Yapılan Mücadeleler.....	208
5.3. İdarecilerin Yapmış Olduğu Asayiş Olayları	216
5.3.1. Beylerbeyi- Vali	219
5.3.2. Sancakbeyi	222
5.3.3. Mütesellim	223
5.3.4. Voyvoda.....	226
5.3.5. Ayan.....	230
5.4. Asayiş Olayları Sırasında Gerçekleşen Hadiseler.....	236
5.4.1. Köy Basma.....	236
5.4.2. Irza Tasallut ve Adam Kaçırma.....	238
5.4.3. Yağma ve Hırsızlık.....	240
5.4.4. Cinayet	244

5.5. Asayişsizliğin Halk Üzerinde Meydana Getirdiği Olaylar.....	248
5.5.1. Göç.....	248
5.5.2. Üretimin Düşmesi	252
5.5.3. Kıtlık	254
5.5.4. İşsizlik	255
5.5.5. Şehirlerin Demografik Yapısının Bozulması.....	256
5.5.6. Devlet Topraklarının Köylülerden Güç Odaklarının Eline Geçmesi	257
5.6. Asayiş Olaylarına Verilen Cezalar	263
5.6.1. Nefy.....	264
5.6.2. Kalebendlik Cezası.....	266
5.6.3. Kürek Cezaları	269
5.6.4. İdam Cezaları (Siyaseten Katl).....	271
5.7. Bağımsızlığa Doğru Giden İsyanlar	274
5.7.1. Sırp isyanı	274
5.7.2. Vehhabi İsyanı	277
5.7.3. Pazvantoğlu İsyanı	281
5.8. Dış Müdahaleler	287
5.8.1. Mısır'ın İşgali.....	287
5.8.2. Rus Savaşının Başlaması ve İngilizlerin İstanbul Kuşatması... 294	
6. NİZAM-I CEDİD'E KARŞI BAŞLATILAN MUHALİF EYLEMLER ve REFORMLARIN BAŞARISIZLIĞA UĞRAMASI	300
6.1. Yeniliklere Karşı Çıkan Grupların Faaliyetleri.....	300
6.1.1. Ulema Sınıfının Tepkileri.....	304
6.1.2. Yeniçerilerin Hoşnutsuzluğu	306
6.1.3. Halk Tabanında Meydana Gelen Tepkiler	309
6.2. İktisadi Nedenler	311
6.3. Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Selim'in Tahttan İndirilmesi.....	313

7. SONUÇ	322
KAYNAKLAR	325
EKLER	352

EKLER LİSTESİ

- Ek 1.** Niğde’de görev yapan Mütessellimlerin, ahaliye zulmetmesi ile görevlerinden alınıp yeni bir mütessellimin atanması nedeniyle meydana gelen olaylar..... 352
- Ek 2.** Mora Valisine gönderilen hükümde Kalavetre Kazasında Tevziat defterlerinde yolsuzluk yapan Nikola ve Dimo’nun İnebahtıya Nefy edilmelerine dair. 353
- Ek 3.** Lapseki Kazasında Ayanlık iddiasında bulunan Çarhalı Ali Reis’in kanuna aykırı olarak, halktan topladığı, kalyoncu masrafı, dağlı akçesi ve memleket masrafı ücreti. 354
- Ek 4.** Terkemiş Hassı’nda yer alan Karaağaç Kazası’nda ahalinin evinin basılıp kadın, çocuk birkaç kişinin evinde yakılması ve çiftliklerin yağma edilip hububat anbarlarının yakılmasına dair hüküm..... 355
- Ek 5.** Yağma ve Hırsızlık suçundan kazığa oturtma cezasının verildiği hüküm. (s. 72/ 204). 356
- Ek 6.** Mirahur Köyü adlı karyede Mehmed Kethüdanın evini basıp eşi ve çocuğunu öldüren eşkıyaya tertib cezasının verilmesine dair. 357
- Ek 7.** Tokad Kethüdalığı iddiasında bulunan Derviş Salih’in halktan zorla para talep etmesne dair hüküm. AŞD. 193 Numaralı Şikâyet Defteri 19/79 358
- Ek 8.** İstanbul Galata’da Kalyon Çavuşlarından Deli Ali’nin işlediği cinayet nedeniyle bir türlü yakalanamaması üzerine, kahvehanesinin altına barut döşenerek havaya uçurulmasına dair. 359
- Ek 9.** Tırhala Sancağı’nda Çatalca Kasabası ödemekle yükümlü oldukları avarız, imdad-ı hazeriye vs tekalifleri verdiği halde Sancak Mutasarrıfları tarafından mübaşirler gönderilerel sıkıştırılmaları ve kanunsuz olarak kudumiye ve teşrifiye alındığına dair..... 360

- Ek 10.** Kütahya Mütesellimi olan Abbas'ın, ahaliye zulüm etmesi nedeniyle görevinden alınması ve yerine atanan Mütesellim İsmail Ağa'nın ahaliden zorla alınan malları geri iadesine dair. 361
- Ek 11.** Şehirköy Ayanı Mustafa'nın kırk gün içerisinde idam edileceğine dair. 362
- Ek 12.** Kıvırcıklı Halil denen eşkıyanın başına topladığı beş yüz adamla köyleri basıp halkın malını yağma etmesi ve fidye karşılığında çocuk kaçırmalarına dair. 363
- Ek 13.** Yabanabad Kazası'nda ayanlık iddiasıyla halka zulm eden Halil'in Bozcaada'ya Kalebend edilmesine dair. 364
- Ek 14.** III. Selim'in bütün devlet görevlilerin kanun ve nizamlara uyması, zulüm ve haksızlık etmemelerine dair Meclis-i Meşveret'de okunan Hatt-ı Hümayun. 365

KISALTMALAR

Kısaltmalar

A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
B.	: Receb
BOA.	: Devlet Arşivleri Başkanlığı (Osmanlı Arşivi)
C.	: Cemâziyelâhir
Ca.	: Cemâziyelevvel
Çev .	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DTCF.	: Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
Ed.	: Editör
Gnkur.	: Genelkurmay
H.	: Hicri
Haz.	: Hazırlayan
İÜ.	: İstanbul Üniversitesi
L.	: Şevval
M	: Miladi
M.	: Muharrem
MEB.	: Milli Eğitim Basımevi
N.	: Ramazan
ODTÜ.	: Ortadoğu Teknik Üniversitesi
Otam.	: Osmanlı Tarih Araştırmaları Merkezi
R .	: Rebi'ül-ahir
Ra.	: Rebi'ül-evvel
S.	: Safer
Sad.	: Sadeleştiren
SDÜ.	: Süleyman Demirel Üniversitesi
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
YEKB.	: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
Z.	: Zilhicce
Za.	: Zilkade

GİRİŞ

1.1. Çalışmanın Konusu ve Amacı

Çalışmanın konusu, III. Selim'in devlet kademesinde yapmak istediği yeniliklerin, iç ve dış olaylar nedeniyle akamete uğrama ve Padişahın hazırlanan isyan neticesinde tahttan indirilip hayatını kaybetme sürecidir. Osmanlı Devleti 18. yüzyılla birlikte yoğun savaş dönemlerine girince kendi iç sorunlarına pek fazla yönelememiştir. Devletin kurumlarında süregelen bozulmalar ülkede asayiş problemlerinden başlayıp idari, sosyal, ekonomik her alana sirayet etmiştir. Bu durumun farkında olan III. Selim'in şehzadelikinden itibaren devleti kurtarmaya yönelik düşünceleri vardı. Bu doğrultuda harekete geçmek için I. Abdülhamid döneminde başlayıp kendi saltanatı sırasında da devam eden Osmanlı Rus-Avusturya savaşlarının bitirilmesi gerekiyordu. Savaşlar sona erdikten sonra artık değişim ve dönüşüm için harekete geçilebilirdi. Nizam-ı Cedid adı verilen yenileşme hareketleri kapsamında idari, sosyal, ilmiye, eğitim, askeri ekonomi alanında pek çok yeniliklere imza atıldı. Değişim her zaman buhranları da beraberinde getirmekteydi. Padişahın uğraşmak zorunda olduğu taşradaki eşkıya hareketlerinin yanında Mısır meselesi, Vehhabi Hareketleri, Pazvantoğlu gibi meseleler de bulunmaktaydı.

Bu bilgilerden hareketle çalışma giriş ile birlikte beş bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusu, amacı, önemi, kapsamı ve yöntemi gibi bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde 1699 Karlofça Antlaşması'ndan başlayarak 1792 yılına kadar Osmanlı Devleti'nin siyasi arenasının genel bir değerlendirmesi ele alınmıştır. Üçüncü bölümde değişim ve dönüşüm hareketlerinin devletin kurumlarında köklü reformlar yapılmasına etki etmesi irdelenmiştir. Siyasi, sosyal, askeri ve mali dönüşümler bu bölümde değerlendirilmiştir. Dördüncü bölüme gelindiğinde, buhran denilebilecek olaylara dair bilgiler verilmiştir. Burada asayiş olayları, eşkıyalık hareketleri, isyanlar, dış müdahaleler ele alınmıştır. Eşkıyalığın ortaya çıkışı, yapılan

mücadeleler, asayiş olayları esnasında gerçekleşen hadiseler, bunlara verilen cezalar, olayların halk üzerindeki yansımaları belgeler ışığında ortaya konulmuştur. Ayrıca ileride bağımsızlık hareketine dönüşecek Sırp ve Vehhabi İsyanı da yine bu bölümde ele alınmıştır. Bağımsız olma yolunda isyan eden Pazvantoğlu da bu bölümde dikkate değer bir başka konu başlığıdır. Osmanlı Devleti çok fazla sorun ile meşgulken bir de Mısır'ın işgali, Osmanlı Rus Harbi ve İngilizlerin İstanbul Boğazı işgaliyle uğraşmıştır. Son bölümde, yeniliklere karşı çıkan grupların faaliyetlerine dair bilgi verilmiştir. Halkta açığa çıkan hoşnutsuzluklar, ulema ve Yeniçerilerin muhalif eylemleri ve iktisadi nedenler bir araya gelince Kabakçı Mustafa İsyanı ile III. Selim'in tahttan indirilmiştir.

Bu çalışmadaki amaç, Modern Türkiye'nin temellerinin atılmasını kapsayan III. Selim döneminde yapılmak istenen yenilikler ve karşılaşılan zorluklara bir bakıştır. III. Selim dönemi üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalarda özellikle Tevziat Defterleri, Kalebend Defterleri ve Mühimme-i Mektum Defterlerinin kullanılmaması eksiklik olarak görülmüş ve çalışmamızda bu defterlerin incelenmesi hedef alınmıştır. Osmanlı Devleti'nde meydana gelen siyasi, ekonomik, askeri olayların toplum düzenine ve sosyal hayata yansımaları, tetkik eserler, kronikler ve arşiv kaynaklarına dayalı olarak incelenmiş ve söz konusu süreç bu doğrultuda irdelenmiştir. Nizam-ı Cedid hareketlerinin uygulanabilirliği, mücadele edilen eşkıyalık hareketleri, Ayanların bölgesel güç haline dönüşmesi, çıkar gruplarının çatışması ve komplo gruplarının harekete geçerek III. Selim'i tahttan indirip yeniliklere son vermesi ele alınmıştır.

1.2. Çalışmanın Önemi, Kapsamı ve Yöntemi

I. Abdülhamid'in ardından Osmanlı tahtına çıkan III. Selim, tahta geçtiği vakit hayalini kurduğu yenilik hareketlerine başlama fırsatını bulmuş oldu. Bu çalışmanın önemi, III. Selim'in devlet kademesinde yapmak istediği yenilikler karşısında yüzleştiği iç ve dış olayların değerlendirilmesinden ileri gelir. III. Selim, idari, sosyal, ekonomi gibi alanlarda düzenlemeler yapmaya çalışırken, bir yandan da devletin içini

kemiren asayiş olaylarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır. Burada eşkıyalık olaylarının ortaya çıkış nedenleri ve yapılan mücadeleler, asayiş olaylarına verilen cezalar, asayiş olaylarının toplum düzenine yansımaları, hayat pahalılığı, şehirlerin demografik yapısının bozulması gibi konular bir bütün halinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu dönem eski ve yeni arasında bir geçiş dönemi olduğu için uygulamalar da büyük ölçüde tepkilerle karşılaşmıştır. Arşiv kaynaklarının birbirleriyle bağlantılı bir şekilde kullanılması yoluna gidilmiştir. Vergi yolsuzlukları için Tevziat Defterleri, asayiş olayları için mühimme-i mektum defterleri, verilen cezalar için de kalebend dosya ve defterlerine bakılarak çalışmanın içeriğindeki zenginlik arttırılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın kapsamı doğrultusunda, Osmanlı Devleti'nin sınırlarının genişliğine binaen bölgesel bir yer alınmamış, ülkenin genel yapısı ve durum değerlendirilmeleri yapılmıştır. Konular ülkenin hemen her yerinde aynı sürecin yaşandığını göstermektedir. Tarih aralığı olarak da 1789-1807 yılları, yani III. Selim'in saltanat yılları temel alınmıştır.

Tarih Bilim Dalı'nın içeriğinde yer alan bilimsel her alan kendine özgü araştırma metot ve materyallerine sahiptir. Belirlenen konu doğrultusunda oluşturulan çalışma metodu ve materyaller ile yeni bilgilere ulaşılmaya gayret gösterilmiştir. Osmanlı Devlet üzerine yapılan çalışmamızda birinci elden kaynaklar olan dönem eserleri ve kayıtlar incelenmiştir. Ayrıca konu ile ilgili tetkik eserler de yine çalışmada kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar varlığını sürdürmesi ve geniş bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle de zaman kısıtlamasına gidilmiştir.

1.3. Literatür Özeti

1.3.1. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

Bilimsel olarak yapılan tarih araştırmalarında kullanılan materyaller kendi içerisinde sınıflandırılmaktadır. Öncelikle birinci

elden kaynaklar olarak ifade edilen dönemin kayıtları büyük önem arz etmektedir. Çalışmanın özgünlüğünü sağlayan bu kayıtlar, çeşitli arşivlerde ve kütüphanelerde yer alan defterler, belgeler, eserler vb. den oluşmaktadır. Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü bünyesinde bulunan Osmanlı Arşivi'nde pek çok belge ve defter koleksiyonu mevcuttur. Çalışma konusuyla alakalı olan belgelerin tespiti yapılmış ve kullanılmıştır. Kullanılmış olan belgelerin buldukları tasnifler hakkında bilgiler aşağıda sunulmuştur.

1.3.1.1. Tevziat Defterleri

Devlet Arşivleri bünyesinde yer alan Tevziat Defterleri, Osmanlı Devleti'nde vergi defteri olmamasına rağmen, burada vergilerin alınması sırasında ortaya çıkan usulsüzlükleri ele almaktadır. III. Selim dönemi ile ilgili çalışmalarda bu defter serisinin pek kullanılmadığı tespit edilmiştir. Hakbuki bu defterlerde vergilendirmede yapılan usulsüzlükler kolaylıkla tespit edilmektedir. Çalışma dönemi olan 1789-1807 yıllarına ait dört adet Tevziat Defteri bulunmaktadır. Çalışmada bunlardan üçü detaylı incelenmiştir. Dördüncü deftere ise genel olarak bakılmıştır. Bahsi geçen ve incelenen bu üç defterde, eyaletlerin giderlerini karşılamak amacıyla altı aylık aralıklar ile Ruz-ı Hızır'dan Ruz-ı Kasım'a kadar yılda iki defa toplanan vergilere dair bilgiler yer almaktadır. Kanunlar çerçevesinde halktan alınacak ücretler belli olmasına rağmen, ismi ve mahali olmayan vergiler ahaliden alınmıştır. Bu nedenle yapılan şikâyetler neticesinde Tevziat Defterleri incelenmek üzere İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştır. Defterler incelendiği vakit; ayanlar, ayaniye ücreti, mübaşirler mübaşiriye ücreti, kadınlar harc-ı ilam gibi adlarla hariçten vergiler olarak halkı mağdur etmişlerdir. Defterlerde fazladan alınan vergiler çıkarıldıktan sonra sah çekilerek defter mahaline gönderilir, ilgililer ya cezalandırılır ya da aldıkları ücret geri istenirdi. Bu bağlamda Tevziat Defterleri, vergilendirme konusunda halkın korunup gözetildiği ve yolsuzlukların tespit edildiği defterlerdir denilebilir.

Çalışmada ele alınan Osmanlı Devleti'nde idarecilerin halka yapmış oldukları zulüm ve yolsuzluklar ile ilgili önemli ve detaylı

bilgiler defterlerin tasnifinden edinilmiştir. Özellikle halktan bölge masrafları adına toplanan vergilerde fazladan alınan paralar ile idareciler kendilerine yeni gelir kaynağı oluşturmuştur. Elde edilen gelirler ile bölgede söz sahibi olan idarecilerin halka yapmış oldukları baskıların artması ise toplumda haksızlıkların ve hukuksuzlukların artmasına neden olmuştur. Zorbalığa ve eşkıyalığa varan bu uygulamalar karşısında Osmanlı Devleti sorunu kaynağında tespit ederek oluşabilecek sıkıntıları gidermeye çalışmıştır. Böylelikle fazla toplanan vergilerin önlenmesi amacıyla yapmış olduğu müdahaleler Tevziat Defterleri'ne kaydedilmiştir.

1.3.1.2. Mühimme-i Mektum Defterleri

Mühimme Defterleri Tasnifi içerisinde yer alan Mühimme-i Mektûme Defterleri toplamda on bir adettir. İncelenen 1789-1808 yıllarına ait toplamda beş adet bulunan Mühimme-i Mektûme Defteri, Osmanlı Devleti'nde Divan'da alınan kararları içermektedir. Gizlice uygulanması istenen kararların yer aldığı bu defterler, Osmanlı Devleti'nde meydana gelen toplumsal olayları ihtiva etmektedir. Defterde yer alan hükümlerde isyanlar, eşkıyalıklar, zorbalıklar vb. hakkında detaylı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu tür kanunlara aykırı faaliyetlerde bulunan kişilere uygulanan idam cezaları da bu defterlere kaydedilmiştir. Osmanlı Ceza Hukuku'nda Kalabend Defterleri'ni tamamlayıcı özelliğe sahip olan Mühimme-i Mektûm Defterleri, adli, idari ve sosyal alanda detaylı bilgiler barındırmaktadır.

Çalışmada sıklıkla yararlanılan Mühimme-i Mektûm Defterleri'nde, ortaya çıkan isyanlar, eşkıyalıklar ve zorbalıklar hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu tür olayların ortaya çıkmasını engellemek amacıyla veya çıkan olayların bastırılmasında alınan önlemler hakkında da teferruatlı bilgiler de bulunmaktadır.

1.3.1.3. Kalebend Defterleri ve Kalebend Dosyaları

Çalışmada kullanılan önemli kaynaklardan bir diğeri ise Kalabend Defterleri ve Dosyaları olmuştur. Devlet Arşivleri bünyesinde yer alan Kalabend Defter ve Belgeleri, Osmanlı Devleti'nde uygulanan cezai kayıtları ihtiva etmektedir. Bu defter ve dosyalar serisi III. Selim Dönemi ile ilgili çalışma yapanlar tarafından nerdeyse hiç kullanılmamıştır. Hâlbuki bu defter ve dosyalarda dönemin kaotik yapısı ve verilen cezaların mahiyeti tespit edilebilmektedir. İncelenen döneme ait toplam yedi adet Kalabend Defteri ile kırk üç adet Kalabend Dosyası bulunmaktadır. 1789-1808 yıllarını içeren 25'ten 31'e kadar olan Kalabend Defterleri, Osmanlı Devleti'nin adli, idari ve toplumsal yapısı hakkında önemli hükümler içermektedir. Benzer konuları içeren Kalabend Dosyaları ise farklı miktarlarda belgeyi kapsar.

Osmanlı Devleti'nin adli yapısında ceza hukuku hakkında yazılı kurallar bulunmamaktadır. Kanunlara aykırı davranışlar, topluma ve devlete vermiş olduğu zarara göre değerlendirilmektedir ve suçlu kişi buna göre cezalandırılmaktadır. Uygulanan cezalar içerisinde yer alan hapis, sürgün, kürek cezaları ve zorunlu ikamet yaptırımları Kalabend Defter ve Belgelerine kaydedilmiştir. Defterlerde ve belgelerde yer alan bu kayıtlarda toplumda meydana gelen suçlar, uygulanan cezalar ve suçluların serbest bırakılmalarına dair bilgiler yer almaktadır. Çalışmada özellikle Osmanlı Devleti'nde meydana gelen toplumsal olaylar ve bunları engellemeye yönelik uygulamalar hakkında Kalabend Defter ve Dosyaları'ndan yararlanılmıştır.

1.3.1.4. Şikâyet Defterleri

Çalışmaya kaynaklık eden bir diğeri de Şikâyet Defterleri'dir. Devlet Arşivleri bünyesinde yer alan Şikâyet Defterleri, Osmanlı Devleti'nde yaşayan tebaanın merkeze aktardığı şikâyetleri ihtiva etmektedir. 1649-1837 yılları arasında iki yüz on üç adet bulunan Şikâyet Defterlerinde halkın yaşamış olduğu sorunlar ve sıkıntılar yer almaktadır. Bunlar genellikle idarecilerin yapmış oldukları kanunlara aykırı davranışlar, eşkıyalık, mahkeme kararlarına itirazlar, halkın

birbirleriyle olan anlaşmazlıkları, vergi toplamada ortaya çıkan sorunlar vb. olarak görülmektedir.

1.3.1.5. Hatt-ı Hümayun Tasnifi

Osmanlı Arşivi'nin en önemli tasniflerinden biri olan Hatt-ı Hümayun Tasnifi belgeleri, amedi Kalemî'nin evrakı olan Hatt-ı hümâyûnların toplanmasından meydana gelmiştir. Bu tasnif; Sultan I. Mahmud'dan Sultan II. Mahmud devri sonuna kadar olan yüz on iki senelik dönemi ihtiva etmekle beraber, vesikaların çoğu, Sultan III. Selim ve II. Mahmud devirlerine aittir. III. Selim dönemine ait Hatt-ı Hümayunların çoğunluğuna binaen, bu tasnif, yararlanılan önemli belgeleri içermektedir.

1.3.1.6. Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri

1932 yılında Muallim Cevdet'in başkanlığında oluşturulan komisyonun çalışmalarıyla, bu tasnif yapılmıştır. Cevdet Tasnifi adı altında oluşturulan bu çalışmada Adliye, Askeriye, Bahriye, Maliye, Darphane, Hariciye, Tımar, Darphane, Evkaf, Dahiliye gibi konu başlıkları mevcuttur. 1553-1904 yılları arasını ihtiva eden 216.572 adet belge mevcuttur (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 421).

1.3.1.7. Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE)

Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I) Ali Emiri III. Selim (AE. SSLM. III)

1918-1921 yılları arasında Ali Emiri başkanlığında toplanan komisyonun, belgeleri konularına göre tasnif etmesi üzerine Ali Emiri tasnifi adını almıştır. Bu tasnifte Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminden Abdülmecid dönemine kadar olan belgeler bulunmaktadır. Burada, siyasi ve askeri konulara ait belgeler, tımar zeamet tevcihleri, Divan-ı Hümayun'a ait meseleler belgelerinde yer alır. Katalog numarası 35-41 olan I. Abdülhamid devrine (1773-1789) ait 25.906 belge bulunmaktadır. Ayrıca bu tasnifte 42-48 katlog numarası ile III. Selim

Devri'ne ait (1789-1807) 24.741 belge mevcuttur (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 418-419).

1.3.1.8. Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri

Osmanlı Devleti'nde bütün gelir ve giderlerin kaydının tutulup kontrol edildiği bir kalemdir. Burada Tophane-i Amire, Tersane-i Amire, Darphane-i Amire işlerinin yanında, bazı bölgelerde eşkıyalık yapan kişilerin, bir daha bu suçu işlemeyeceklerine dair nezrleri gibi evraklara da ulaşılır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi, 2010: 147).

1.3.1.9. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı

Arşiv malzemesi bakımından çok geniş belge koleksiyonuna sahip Osmanlı Devleti, bunlarla araştırmacılara kolaylıklar sağlamaktadır. Zengin belge koleksiyonuna sahip bir diğer arşiv malzemesinin bulunduğu yer Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'dir. Buradaki tasnif çalışmaları 1937 yılına dayanır ve bunun için Türkiye'ye davet edilen Macar Arşiv Uzmanı Fekete Lajos, Topkapı sarayı arşivi için rapor hazırlamıştır. Bu arşivde ağırlıklı olarak 14. ve 15. yüzyıl belgeleri olmasına rağmen, diplomatik içeriğe sahip belgeler de bulunmaktadır. Bu arşiv diplomatik tasnife tabii tutularak, Fermanlar, Beratlar ve Hükümler şeklinde sınıflandırma da yapılmıştır (İlgürel, 1990: 901-902).

1.3.2. Klasik Kaynaklar

Osmanlı Devleti'nden günümüze uzanan defter ve belgelerin dışında Vakanüvist olarak isimlendirilen resmi tarih yazıcıları da mevcuttur. Bu görevliler dönemine ait olayları kayda almakta ve padişaha sunmaktadır. Devletin bir nevi hafızası olan bu kitaplar, kaydedildiği döneme ait idari, siyasi, iktisadi, adli ve sosyal olaylar hakkında bilgiler içermektedir. İncelenen dönemde kayıt tutan ve kayıtlarını bir eser haline getiren yazıcıların klasik kaynaklarından istifade edilmiştir.

Devletin önemli vakanüvistlerinden olan Asım Efendi Tarihi (1804-1809), III. Selim döneminde meydana gelen siyasi, sosyal olayların değerlendirilmesinde önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Nizam-ı Cedid kapsamında yapılan yenilikler eserde detaylı bir şekilde yer almaktadır. Asım Efendi Tarihi, Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırlamış olduğu Tarih-i Cevdet'e de kaynaklık etmiştir. Bu yönüyle Asım Tarihinden çalışmada istifade edilmiştir.

Çalışmada değerlendirmeye alınan bir diğer kaynak da Vak'anüvis Halil Nuri Bey'in hazırlamış olduğu Nuri Tarihi'dir. Bu eser 1794-1799 yılları arasını kapsadığı için önemli bilgiler içermektedir. Halil Nuri Bey, dönemin olaylarını devletin resmi kaynaklarından istifade ederek ele almıştır. Nizam-ı Cedid kapsamındaki yenilikler, askeri ıslahatlar, Humbaracı, Topçu, Lağımcı, Arabacı, Cebeci ocaklarının kuruluşu ve yapılımları detaylı bir şekilde incelenmiştir.

III. Selim dönemi hakkında bilgiler veren bir diğer klasik kaynak da Cabi Ömer Efendi tarafından kaleme alınan Cabi Tarihi'dir. Bu eser 1788-1813 ve 1814 dönemlerini kapsamaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki yenilik hareketleri, askeri, mali, toplumsal konular ele alınmış; devlet ricali ve Yeniçeriler eleştirilmiştir.

Ahmet Cevdet Paşa'nın hazırlamış olduğu Tarih-i Cevdet adlı eseri de dönem hakkında verdiği bilgiler bakımından çok kıymetlidir. Eser, 12 cilt olup 1774-1826 yılları arasını kapsamaktadır. 3. ve 4. ciltler konumuz açısından kıymetli bilgilere sahiptir. Özellikle 4. ciltte yer alan Avusturya ve Rusya'ya karşı verilen savaşlarda askerin disiplinden yoksunluğu, alınan yenilgiler hep eleştirel bir tarzda anlatılmıştır. Bu yönüyle Ahmet Cevdet Paşa klasik tarihçi geleneğinden uzaklaşmıştır.

18. yüzyılın kaynaklarından olan Ahmed Vasıf'ın Mehasinü'l-Asar ve Hakaikü'l-Ahbar; Ahmed Cavid'in Hadika-i Vekayi; Gazzizade Abdullatif Efendi'nin hazırladığı Vekayi-i Baba Paşa Fi't-Tarih gibi eserlerinden de istifade yoluna gidilmiştir. Yararlanılan klasik kaynaklar kaynakça kısmında yazıldığı için tamamına burada yer verilmemiştir.

1.3.3. Tetkik Eserler

Çalışmada incelenen döneme ait arşiv vesikalarının yanında, tetkik eserlerden de faydalanılmıştır. Konuyla doğrudan veya dolaylı bağlantılı olduğu tespit edilen eserler incelenerek, gerekli görülen bilgiler kullanılmıştır. Tetkik eserler olarak, yüksek lisans tezlerinden, doktora tezlerinden, kitaplardan ve makalelerden yararlanılmıştır. Özellikle çevrilen mühimme defterlerine ve şer'îye sicillerine başvurulmuştur. 190 Numaralı Mühimme Defteri, 137, 6 numaralı Şer'îye sicilleri, 31 ve 25 Numaralı Kalebend Defterleri Yüksek Lisans çevirisi olarak hazırlanmış ve ilgili hükümlerden istifade yoluna gidilmiştir.

III. Selim dönemi ile ilgili pek çok eser yayınlanmış olmasına rağmen, döneminin siyasi, sosyal, toplumsal, ekonomik, asayiş olayları, dış olaylar, muhalif eylemlerin toplu bir şekilde ele alındığı bir çalışma yapılmamıştır. Çalışma konusuna yakın olup asayiş olaylarının ve yansımalarının ele alınmadığı, Stanford Shaw tarafından kaleme alınan Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu kıymetli bir eserdir. Bu eserde III. Selim döneminin siyasi olayları ele alınmıştır. Enver Ziya Karal tarafından hazırlanan III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları dönemle alakalı olarak alınan kararları yansıtması bakımından önemli bir eserdir. Devlette gördüğü eksik yanları Hatt-ı Hümayunlarıyla düzeltmeye çalışan III. Selim yeri geldiğinde çaresizlik içinde devletin içine düştüğü zafiyeti yayınladığı Hatt-ı Hümayunlarla gözler önüne sermiştir. Yavuz Cezar tarafından hazırlanan Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi de çalışmada kullanılan önemli bir eserdir. Burada devletin mali değişim ve dönüşümü, çoklu hazine dönemine geçiş, mali buhranlar ele alınmıştır.

III. Selim'e sunulan ıslahat layihalarının da ele alındığı eserler de mevcuttur. Engin Çağman'ın hazırlamış olduğu III. Selim'e Sunulan Islahat Layihaları; Ahmet Öğreten'in hazırladığı Nizam-ı Cedid'e Dair Askeri Layihalar; Yunus Koç ve Fatih Yeşil'in hazırladığı Nizam-ı Cedid Kanunları değerlendirmeye aldığımız önemli çalışmalardır. Bu

layihalarda devlet içinde ne gibi düzenlemeler yapıldığına dair bilgiler yer almaktadır.

Ahmet Özcan tarafından hazırlanan Kethüda Said Efendi Tarihi ve Değerlendirmesi, çalışmada yer verilen eserlerdendir. Kethüda Said Efendi, III. Selim devri tarihçilerindedir. Verdiği bilgilerde Nizam-ı Cedid ve Kabakçı isyanını, Türk-Rus savaşlarını konu edinmektedir. Mustafa Akdağ'ın "Osmanlı Tarihinde Âyanlık Düzeni Devri" adlı makalesinde, Osmanlı Devleti'nin girmiş olduğu savaşlar neticesinde almış olduğu yenilgilerin taşrada, Osmanlı idaresini sarsması, asker kaçaklarının Anadolu'da meydana getirdiği olumsuzluklar, asker kaçaklarının ergen olması sebebiyle Anadolu'da meydana getirdikleri ahlak bozucu durumlar ele alınmıştır. Bu makalede, I. Mahmut'tan itibaren ayanlığın iyice belirginleşmesi ve 1676 tarihli Tevkii Abdurahman Paşa Kanunnamesi ile ayanlığın gücünün Osmanlı rejiminin tarihi karakterine çok aykırı biçimde artırılması, Türkiye'nin yüzyıllar boyunca geliştirdiği adalet düzenini kökünden sarsmıştır. Taşradaki düzenin bozulmasıyla Tevkii Kadıları ve Naibleri, çoğu kere cahil olan sancakbeyi, beylerbeyi, müfettiş vezir paşaların istedikleri biçimde hüküm vererek hukuku bir zulüm ve haksızlık aracı durumuna düşürmüştür. Yani üstün adli yetkilerle donatılan vali ya da müfettiş niteliğindeki ehl-i örfün (yürütücü amirler zümresinin) buldukları yerde ve istedikleri gibi davalara bakacak mahkemeler kurarak kendilerinin kesin karar verme durumuna getirmeleri, tarihte Osmanlı adaleti yerine Osmanlı zulmü devrini başlatmıştır. 18. yüzyıldaki ayânlık müessesesini ele alan önemli çalışmalardan biri de Yücel Özkaya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık adlı eseridir. Bu eserde XVIII. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun idari düzenine bakış, ayanlığın teşekkülünün sebepleri, ayanlığın devlet idaresi ve toplum düzeninde yarattığı kargaşa ortamı ele alınmaktadır. Yine aynı eserde, "Anadolu'da Âyanlığın Doğmasını Hazırlayan Olaylar" başlığı altında, Anadolu'daki karışıklıklar, mütegalibe hareketleri, devlet memurlarının yolsuzlukları gibi siyasi, iktisadi ve sosyal hadiseler masaya yatırılmaktadır.

Mustafa Akdağ'ın, “*Celali İsyanlarından Büyük Kaçgunluk*” adlı makalesi, çalışmada ele alınan dönemden uzak olmasına rağmen, olayların içeriği bakımından çalışmaya ışık tutacak önemdedir. Mustafa Akdağ, adı geçen makalesinde, eşkıyaların köyleri bastığını ve köylerde yaşayan insanların yerlerini terk etmek zorunda kaldığını, eşkıya başlarının, kadıları ya hapsedip ya da bağlayıp köy köy dolaştırdıklarından bahsetmektedir. Bizim incelemiş olduğumuz dönemde de durumun pek değişmediği köy basma ve halkın malının yağma edildiği, ırza namusa yönelik suçların devam ettiği gözlemlenmiştir.

M. Çağatay Uluçay tarafından kaleme alınan 18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkîyalık ve Halk Hareketleri adlı kitap da bir diğer önemli eserdir. Bu eserde de yönetenler ve reaya arasındaki ilişkiler, halkın uğradığı zulümler ve eşkıya hareketleri hakkında son derece önemli bilgiler yer almaktadır.

Ele alınan tetkik eserlerin sayısı buraya aktarılamayacak kadar çok sayıdadır. Mükerrer olmaması için tekrardan buraya yazılma gereği duyulmamıştır.

2. OSMANLI DEVLETİ'NDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM ÖNCESİ MEYDANA GELEN SİYASİ OLAYLARA GENEL BAKIŞ (18. ve 19. YÜZYIL ARASI)

18. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti'nin esas politikası, 1699 Karlofça Antlaşması'ndan başlayarak kaybettiği yerleri geri almaktı. 1683-1699 yıllarını kapsayan on altı yıllık savaş, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki nüfuzunun yok olmasına sebep olduğu gibi Rumeli'den çekilişin de başlangıcını oluşturdu (Altınay, 2015:42-141). Karlofça Antlaşmasıyla ilk defa toprak kaybeden Osmanlı Devleti, 1711-1718 yılları arasında bir süre elden çıkan yerleri geri almaya çalıştı ve kısmen de olsa başarı sağladı. 1718 yılında Venedik tarafından terk edilen Mora geri alınsa da Osmanlı Devleti Temeşvar ve Belgrad'ı kaybetmiş ve böylece Macaristan'daki Türk hâkimiyeti sona ermişti (Solnon, 2019: 227). Bu yüzyılda Osmanlı Devleti'nin karşısına çıkan iki güç vardı. Bunlar: Avusturya ve Rusya'ydı. Avusturya kademeli olarak Osmanlı Devleti ile yaptığı 1663-1664, 1683-1699, 1716-1718, 1737-1739, 1788-1791 savaşlarında Balkanlardaki durumunu genellikle güçlendirmiş ve gücünü Osmanlı Devleti ile savaşmaya harcamıştı (Kennedy, 2002: 126). Avusturya'ya karşı yapılan 1738-1739 seferleri çoğunlukla başarılı olmuş, Belgrad, Semendire, Orsova kaleleri geri alınmış ve Tuna savunma hattı yeniden kurulmuştu (Shaw, 2008b: 299). Belgrad'ın ve Batı Eflak'ın geri alınmasıyla tehlikeye düşmüş olan Rumeli'deki güven ortamı tekrar sağlanmış oldu (Yücel ve Sevim, 1992: 28).

Rusya'nın yükselişinin uluslararası güç dengesi yönünden etkisi büyük olmuştu. Özellikle Ruslar'ın 1709 yılında İsveçlileri Poltova'da yenilgiye uğratması, Rus İmparatorluğu'nun Avrupa'da rol oynamaya başladığını göstermişti. Rusya'nın bu yükselişinden en çok zarar görecektir olan devlet ise Osmanlı Devleti' olmuştur (Kennedy, 2002: 131). Rusya, 18. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı Devleti'nin zayıflamasından istifade edip Kafkaslar, Balkanlar ve Boğazlara inme politikası gütmekteydi (Uçarol, 1998: 58). 1700'de İstanbul'da yapılan barış

antlaşması ile Rusya Azak Kalesini ele geçirmişti. Böylece Karadeniz'e çıkma fırsatı yakalayan Rusya'nın bu kazanımına son verilmek isteniyordu (Beydilli, 2007: 359). Rusya, Osmanlı Devleti ile imzaladığı İstanbul Antlaşması ile Kırım Hanlığı'ndan ayrılıp bağımsızlığını elde etmiş, böylelikle Rusya zayıflayan Kırım Hanlığı'na karşı vergi ödeme yükümlülüğünden kurtulmuştu (Odaka, 1999: 363). Avusturya da Orta Avrupa ve Balkanlar üzerindeki baskısını arttırıyordu.

Osmanlı Devleti, Rus tehdidine karşı varlığını sürdürmek için bir şekilde denge arayışına girmişti. İngiltere de Rusya'nın Akdeniz inip ticaret yollarını sekteye uğratmasından korktuğu için 1791 yılından itibaren, Osmanlı Devleti'nin bağımsızlık ve toprak bütünlüğünü koruma politikasına yönelmişti (Armaoğlu, 2005: 53). İngiltere, Rusya'nın yayılmacı politikasını frenlemeye çalışmış ise de Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını sadece geciktirebilmiştir (Armaoğlu, 2013: 35).

Avusturya, Karlofça Antlaşmasıyla elden çıkmış olan Azak Kalesiyle Mora yarımadasının Osmanlı Devleti tarafından geri alınmasıyla telaşa düşmüştü. Venediklilerle arasındaki ittifaka güvenerek Mora'nın iadesini Osmanlı Devleti'nden geri istemiş ise de teklifin reddi ile iki devlet arasında savaş çıkmış ve savaş sonucunda Osmanlı Devleti yenilmiş ve 1718 yılında Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır (Uzunçarşılı, 2011: 198).

1736 yılında ise İran harplerinin durakladığı bir dönemde Rusya ve Avusturya ile yeni bir savaş başlamıştır. Rusya, Osmanlı Devleti üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için Avusturya ile ittifak antlaşması imzalamış ve iki devletle birlikte savaşa girişilmiştir. Rusya'nın amacı Tuna Nehri ağzına kadar Karadeniz'in kuzeyi ile Kırım'ı ele geçirip Karadeniz'e hâkim olmaktır. Bu doğrultuda da Boğazlar yoluyla Akdeniz'e açılmayı hedeflemişti. Bununla beraber Osmanlı'nın Eflak ve Boğdan hâkimiyetine son verip bu bölgelerin Rus hâkimiyetine geçmesini istemişti (Kurtaran, 2019: 219).

Rusya saldırıya geçerek Orkapı'yı teslim alıp Bahçesaray'ı yakmış ve Azak Kalesini ele geçirmiştir. Avusturya'da Banyaluka, İzvornik ve Eflak taraflarını işgal etmiştir. Ruslar bir taraftan da Özi'ye saldırmışlardır. Çatışmalar neticesinde Osmanlı askerleri Avusturya tarafından işgal edilen hem Niş'i hem de Banyaluka'yı Avusturya'dan geri almışlardır. Osmanlı askerleri Tuna Nehri hattında ilerleyerek Semendire, Orsova ve diğer şehir ve kasabaları ele geçirmişlerdir. Ruslar'da Aksu Turla bölgesinde durdurularak ellerinden Özi ve Kılburun Kaleleri alınmıştır. Avusturya askerlerinin tekrar yenilmesi ve Belgrad'ın kuşatılmasıyla Osmanlı Devleti ve Avusturya arasında 18 Eylül 1739'da Belgrad antlaşması imzalanmış ve 1787 kadar sürecek barış dönemi başlamıştır (Kurtaran, 2019: 219-220). Rusya ise savaşa devam etme kararı almışken Fransa'nın araya girmesiyle savaştan çekilmiş ve yapılan Belgrad Antlaşmasıyla, Azak kalesinin yıkılması ve Osmanlı Devleti ile Rusya'nın 1713 yılındaki sınırlarına geri dönmesi üzerine antlaşmaya varılmıştır. Böylelikle, Rusya ile 1768 yılına kadar sürecek barış dönemi başlamıştır (Kurtaran, 2019: 221).

1768'de başlayan Osmanlı-Rus harbi Osmanlı Devleti için yeni sıkıntılara neden olmuştur. 1768 yılı, Tuna ve Karadeniz kıyı şeridinde doğal hayata ve insan topluluğuna ağır hasan veren 50 yılı aşkın sürecek olan bir savaş döneminin başlangıcı olmuştur (Aksan, 2010: 169). Savaş hazırlığı yapılmadan ve sınır kaleleri takviye edilmeden savaşa girilmemesi gerektiğini söyleyen devlet adamları dikkate alınmamıştır. Rus donanması Akdeniz'e gelerek 1770 yılında Çeşme'de² Osmanlı

²1770 yılında Mora Rumlarını ayaklandırmak için Amiral Spiridof ve İngiliz Amiral Elphinston kumandasındaki Rus Donanması, İngilizlerin desteğiyle Akdeniz'e açılarak Mora Yarımadasında faaliyete başladı. Bu donanma Muhsin Zade Mehmed Paşa'ya yardım etmek amacıyla Anadolu'ya gönderilen Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa kumandasındaki Osmanlı Donanmasını Anadolu Limanı ağzında başarısızlığa uğrattı. Osmanlı Donanması, Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa ve Rodos Beyi olan Cafer Bey tarafından manevra imkânının çok kısıtlı olduğu Çeşme Limanı'nın içine sokuldu. Sahile yerleştirilen toplarla savunma düzenine geçildi. Fakat Ruslar bu fırsatı çok iyi değerlendirip, limanın ağzını kapadıktan sonra liman içine ateş kayıkları salarak Osmanlı Donanmasına ait 30 kadar gemiyi ateşe verdikten başka 5000 kademde askeri şehit etmişlerdir (6 Temmuz 1770). Ruslar kazandıkları bu zafer neticesinde Akdeniz

donanmasını yakmıştır. Ruslar Eflak ve Boğdan'ı işgal ettikten sonra Kırım'ı işgal etmişlerdir. Rusların Tuna Nehri'ni aşması ve yaşanan bozgunlar askerin içinde bulunduğu düzensizliği gün yüzüne çıkarmıştır (Beydilli, 2020'a: 281). Karada ve denizde alınan mağlubiyetler sonrasında 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma, Osmanlı tarihinin en ağır antlaşmalarından biridir. Böylece Dinyeper ile Bug arasındaki topraklar Rusya'ya bırakılmış ve Osmanlı Devleti, Kırım üzerindeki hükümler hakkında vazgeçmiştir. Rus gemilerine Karadeniz'de seyri sefer ve ticaret serbestliğinin yanında boğazlardan Ege Denizi'ne çıkış ve ticari haklardan yararlanma hakkı tanınmıştır (Solnon, 2019: 399). Rusya, Ortodokslar üzerinde himaye hakkına sahip olmuş; bu durum ileriki dönemlerde Prensliklerdeki Hristiyan halkı himaye etme bahanesiyle Osmanlı Devleti'ne yeni savaş kapılarının açılmasına yol açmıştır (Aksan, 2010: 171). Bu antlaşmanın en acı yanı ise ahalisi Müslüman olan bir beldenin elden çıkması ve halk nazarında açtığı yaraydı. Ayrıca Küçük Kaynarca Antlaşması ile Rusya kesin bir şekilde Karadeniz sahillerine ulaşmış ve genişçe bir araziye sahip olmuştu. Esasında bu anlaşma Rus-Türk ilişkilerinde bir dönüm noktası olup, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni yıkmak yolunda en büyük başarısı olarak görülmüştür (Kurat, 2014: 310).

1768-1774 yıllarında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti Kırım'ı kaybetmişti. Osmanlı Devleti'nin Kırım'a sahip olunmadan Karadeniz'de askeri ve ticari seyrü sefer tekeli elinde bulundurması imkânsızdı. Ayrıca Kırım, İstanbul başta olmak üzere Osmanlı Devleti'nin bir iâşe deposu gibiydi (Yıldız, 2013: 37). Bu nedenle Kırım muhakkak alınmalıydı. Kırım'ın elden çıkmasını Kırım uleması ve Mirzaları da kabullenememişlerdir. Rus işgali esnasında, Üçüncü Selim Giray İstanbul'a kaçmıştı. Kırmınlılar bunun yerine Sahib Giray'ı Han vekili yapmışlar ve antlaşmadan sonrada Han yapılmıştı. Sahib Giray Kırım Hanı olunca kendisinin Kalgaylığına kardeşi Şahin

ve Ege'de harekât alanı bulmuşlar, Çanakkale Boğazını ablukaya aldıkları gibi İstanbul'da tehlike altına girmiştir. (Aktepe,1993: 289).

Giray'ı getirmişti (Uzunçarşılı, 2011: 443). Küçük Kaynarca Antlaşmasından sonra heyet halinde İstanbul'a gelen Kırım Uleması ve Mirzaları, Osmanlı Devleti tarafından himayelerini ve hanların Padişah tarafından tayin edilmesini, Sahib Giray'a da hanlık menşuru verilmesini istemişlerdir. Ayrıca bağımsızlık utancını kabul etmeyip, yeniden Bab-ı Ali'ye tabi olmak hepimizin sonu olacaksa bile Kerç, Yenikale ve Kılburun Ruslardan geri alınana kadar savaşmak istediklerini beyan etmişlerdir. Fakat Küçük Kaynarca Antlaşması henüz taraflar arasında tasdik edilip birbirlerine teslim edilmediğinden Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanması zordu (Zinkeisen, 2011: 89; Uzunçarşılı, 2011b; 443).

Küçük Kaynarca Antlaşmasına göre Kırım'a, Rusya ve Osmanlı Devleti müdahale etmeyecekti. Fakat Kırım halkı Osmanlı Devleti tarafından Sahib Giray'a gönderilen teşrifatı hoş karşılayıp Kırım'ın serbestisini kabul etmiyorlardı. Kırımlılar Osmanlı Devleti'ne bağlanmak istiyorlardı ve bunu Kefe'de bulunan Üçüncü Devlet Giray'da isteyip halkı Sahib Giray aleyhine kışkırtıyordu. Devlet Giray amacına ulaşarak Sahib Giray'ı hanlıktan uzaklaştırmıştır. Devlet Giray, Kırım'ın Osmanlı Devleti'ne bağlanması, Kerç, Yenikale ve Kılburun Kalelerinin Ruslardan alınması gibi isteklerle kendisini Han seçirmiştir. Han seçildikten sonra yeni bir heyet İstanbul'a gönderilmiş ve kesinlikle serbestiyi kabul etmediklerini beyan etmişlerdir. Osmanlı Devleti, Devlet Giray'ın hanlığını tanıyıp hediyeler göndermiştir. Diğer taraftan ise Ruslar para ile kendilerine taraftar toplamakta ve kargaşa için fırsat kollamaktaydılar (Uzunçarşılı, 2011b: 446).

Ruslar aradıkları fırsatı bulmuşlardır. Kırım'a müdahale etmek için ilk olarak Tatarları, Devlet Giray aleyhine tahrik etmişlerdir. Sözde Kırım Hanına destek için Rusya Kırım'a asker sokmaya başlayınca, Devlet Giray'da kaçarak İstanbul'a sığınmıştır. Rusya, Devlet Giray yerine, Petersburg'da Çariçeye yaverlik etmiş Şahin Giray'ı 1777 yılında Kırım tahtına oturtmuştur. Rus yanlısı bir hükümdar olan Şahin Giray halkı galeyane getirip mutaassıb Kırım halkının genç evlatlarının başına şapka geçirip, yerel askeri düzeni kaldırarak, silahlı güçleri Avrupa

tarzında düzenlemeye çalıştı. Halka Rus tarzında elbise giydirip asker yapmak istemesi, halk ile Rus askerlerinin karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle 1777 Ekim’inde isyan çıkmış ve yaşanan hadiseler üzerine Şahin Giray Rus himayesini isteyerek Osmanlı-Rus Harbinin başlamasına davetiye çıkarmıştır (Ahmed Vasıf, 1994: 11; Uzunçarşılı, 2011b: 447; Zinkeisen, 2011: 115; Nicolle, 2015: 204).

Kırım’da meydana gelen gerginlikler üzerine Rus Elçisi Stakiev İstanbul’a gelerek Bab-ı Ali’ye nota vermiştir. Rus birliklerinin Kırım’a girmesinin tek sebebi, Tatarlara vaat edilen, ancak Devlet Giray Han’ın faaliyetlerinden dolayı değiştirilen ve yok edilen bağımsızlığı tesis etmektir. Ayrıca Rusya, Kırım’dan birliklerini çekme şartı olarak Kırım’ın bağımsızlığının tanındığına dair bir yazı gönderilmesini ve Şahin Giray’ın Han olarak kabul edilmesini istemiştir (Zinkeisen, 2011: 133). Rus elçisinin bu notası kabul edilemez olduğundan Osmanlı Devleti savaş hazırlıklarına başlamıştı.

Şahin Giray’ın halkı galeyana getirmesini ve Rusya’nın Kırım’a asker çıkarmasını haber alan Osmanlı Devleti, İstanbuldaki Rus elçisini şiddetle protesto etmiştir. Bu durumun savaşa yol açacağını bilen Osmanlı Devleti savaş hazırlığını devam ettirmiştir (Ahmed Vasıf, 1994: 33-34). 1778 yılında Şeyhülislamın da bulunduğu toplantıda Kırım’a yardımın farz olduğuna dair fetva çıkarılmıştır. Akabinde donanmadan yedi kalyon ayrılarak, sekiz bin askerle Sivas ve Trabzon Valileri görevli kılınmış, Canik Muhassılı Hacı Ali Paşa da Kırım Seraskerliğine tayin edilmiştir. Harp hazırlığı ve meselenin durumu da İstanbul’da bulunan yabancı devlet elçilerine 29 Ocak 1778 tarihli bir beyanname ile bildirilmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 449; Zinkeisen, 2011; 136).

Rusların Kırım’dan çıkmamasından dolayı harekât planları yapılıyordu. 1778 Nisan’ında Osmanlı Devleti savaşı seçip kırk kadar donanma ve dokuz kalyon ile Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa’yı Karadeniz’e göndermişti. Kendisine gönderilen fermanın son sözlerinde “*Git ve Osmanlı’nın utancının öcünü al*” yazıyordu (Zinkeisen, 2011: 135). Donanma Samsun’dan hareket ile Karadeniz’e açılmıştı. Rus

komutanlar yapılan yazışmalarda, Osmanlı güçlerinin Kırım'a gelmesi halinde savaşın başlayacağını bildirmiştiler. Kesin emir gelmeden savaşı göze alamayan Hacı Ali Paşa ve Gazi Hasan Paşa durumu padişaha arz etmişlerdir. Padişah I. Abdülhamid de Ruslara karşı bu kadar hazırlık yapıldıktan sonra eli boş dönmenin yabancı devletler nezdinde ayıp olacağını ve Rusların cesaretini arttıracığını beyan etmiştir. Ayrıca Osmanlıdan yardım bekleyen Kafkas ahalisinden Çerkez, Abaza ve dağlı halkının da ümitsizliğe düşeceği, Rusların buraları istila edebileceği söylenmiştir. Bu yüzden Soğucak tarafına gidilmesini ve buradaki asker sayısının artırılarak gelecek baharda yapılacak hareket için ferman gönderilmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 451). Çünkü Soğucak Kalesi, Abaza ve Çerkez yurdunun kilidi konumundaydı. Böylece bin iki yüz nefer kaleye sevk edilmiştir (Ahmed Vasıf, 1994: 33). Savaşın yaklaşmasına rağmen Bab-ı Ali savaşa çok da ciddi yaklaşmıyor ve ilk darbeyi vurmaktan çekiniyordu. İstanbul'da Rusya ile savaşa girmemeye yönelik bir tutum vardı. Hiç değilse Özi Valisi'ne her türlü düşmanlıktan uzak durması ve kendisine saldırı olmadığı sürece bir kurşun dahi atmaması için emir verilmiştir. Savaş hevesi Karadeniz'deki harekâtların kötü gidişatı nedeniyle azalmaya başlamıştı. Bir yandan askerler arasında çıkan Veba salgını kara birlikleri arasında büyük bir tahribata yol açmış. Diğer taraftan fırtına nedeniyle en iyi gemilerden yedi tanesi harap olmuş, Selim Giray'ın yardım amacıyla söz verdiği vaatlerini tutmaması askerler arasında huzursuzluğa neden olmuştur (Zinkeisen, 2011: 144-145).

Olası bir Rus-Osmanlı savaşını Fransa da istemiyordu. Çünkü İngiltere ve Fransa arasında Amerika'da meydana gelen savaşlar nedeniyle, Fransa, Rusya'nın kendi aleyhine çalışmasını istemediğinden Rusların lehine davranmıştı. Osmanlı Devleti de Fransa'yı dost bildiğinden Fransa'nın arabulucuğu nedeniyle savaşıma arzusundan vazgeçmiştir. Bu olumsuzluklar yüzünden ve Fransa elçisinin teşebbüsleri neticesinde Abdürrezzak Bahir Efendi'nin murahhas olarak tayin edilmesiyle, Tersane üzerinde Aynalıkavak'ta müzakereler başlamıştır. Müzakereler birkaç ay devam ederek 1779 Ocak ayında

sonlandırılmış ve Aynalıkavak Tenkihnamesi adı altında şu kararlar alınmıştır (Uzunçarşılı, 2011: 451- 452).

- Osmanlı Devleti'nin Kırım Hanı'na menşur göndermesine Rusya müdahale etmeyecektir.

- Her iki devlet de Tatarlara müdahalede bulunmayacaktır. Osmanlı Devleti, Küçük Kaynarca Antlaşması'nda Tatarlara karşı bütün haklarından vaz geçtiği için bundan sonra Tatarlar üzerinde hiçbir hak ve himayede bulunmayacaktır.

- Osmanlı Devleti atanacak hanı tanıyacak ve hiçbir surette yazılan menşurla değiştirilmeyecek, özür ve bahane bulunmayacaktır. Böylelikle Şahin Giray'ın hanlığı tanınmış oluyordu.

- Aksu ile Turla arasındaki Özi arazisi Kırım ile anlaşarak Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır. Fakat Osmanlı Devleti burada yeni bir kale kuramayacaktır.

- Eflak ve Boğdan'da arazilerin sahiplerine iade edilmesi, şahıslara iadesinde Rusya'nın yardımına bırakılması gibi ifadelerle Eflak ve Boğdan'ın işlerine Rusya'nın müdahil olmasının önu açılmıştır.

- Mora'daki Rumların zarar ziyanlarının tanzim edileceği ya da başka topraklar verileceği vadediliyordu.

Rusya, Aynalıkavak Tenkihnamesi ile bir nevi Osmanlı Devleti'nin Kırım'dan el çekmesini garantilemiştir. Rus taraftarı olan Şahin Giray'ın iktidara getirilmesi ve el altından onun kardeşlerinin kışkırtılması Kırım'ın işgaline zemin hazırlamak için yapılmıştır. Şahin Giray'ın bir ulağı, Osmanlı Devleti'nin Aynalı Kavak Tenkihnamesinde belirtildiği üzere tam bağımsızlığının tanındığı ve güvence altına alındığı onayının reddedildiği haberini Şahin Giray'a getirmişti. Bunu haber alan II. Katerina, Şahin Giray'a geri adım atmaması talimatını vermiştir (Zinkeisen, 2011: 171). Rus desteğiyle Han seçilen Şahin Giray, halkın hoşnut olmadığı işlerle meşguldü. Bunu fırsat bilen Ruslar, halkı galeyana getirerek ayaklanmaya sebep oldular. İsyân neticesinde Şahin Giray tahtı bırakıp kaçmış ve yerine Bahadır Giray Han seçilmiştir. Şahin Giray Kırım'ı daimî suretle işgal etmek isteyen Potemki'nin yanına sığınmıştır. Potemkin de bu fırsatı değerlendirip Şahin Giray'ı tekrar han

seçirmiştir. Rusya'nın Kırım'ın iç işlerine karışıp Şahin Giray'ı Han seçtirmesini Osmanlı Devleti protesto ettiyse de elden başka bir şey gelmemiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 488).

Rusya ve Avusturya, Osmanlı Devleti'nin zayıfladığını görünce toprakları kendi aralarında bölüşme fikrine kapılmışlardı. İlk olarak da 1780 yılında Mehilof'ta buluşup görüştüler. Avusturya'nın desteğini almadan Rusya'nın Osmanlı üzerindeki planını gerçekleştirmesi zordu. Bu nedenle Rusya, Prusya ittifakını bırakarak Avusturya ile anlaşmıştır. Çünkü II. Katerina'nın Grek projesi³ için desteğini alacağı en uygun aday II. Joseph oluyordu (Zinkeisen, 2011: 186; Uzunçarşılı, 2011b: 521). Buna göre, Osmanlı Devleti'ne karşı açılacak bir savaşta, iki taraf birbirlerine yardım edecekti (Armaoğlu, 2013: 38). Bu ittifak neticesinde ilerleyen süreçte Rusya Kırım'ı işgal edince, Avusturya'da Kırım'ın ilhakını tasdik ettirmek için Osmanlı Devleti'ni sıkıştırarak istedikleri gibi senet almışlardır (Uzunçarşılı, 2011b: 522).

Rusya müttefikleri Avusturya ile de anlaşmış olduğundan Osmanlı Devleti sınırlarında kuvvet arttırmaya gitmiştir. General Kamenski komutasında 15 bin kişilik askeri birlik, Orkapı yakınlarına kadar ilerlemişti. Prens Reppin emrinde 60 bin kişi gözetleme birliği olarak Mohilov önlerinde bekliyordu. 30 bin kişilik üçüncü ordu Kerson'da ve aynı sayıda dördüncü bir ordu Özi ile Hotin yönlerinde bir araya toplanacaktı. St. Petersburg tophanesinde 80 top hazır hale getirilmiş ve bu toplar ilk soğuklarda kızaklarla güneye intikal ettirilecekti. Ordunun erzak temini de Ukrayna ve Kerson'da büyük depolar kurularak sağlanacaktı (Zinkeisen, 2011: 224-225). Bu hazırlıkların esas amacı

³ Türkleri Avrupa'dan çıkararak Bizans'ı yeniden canlandırıp başkenti İstanbul olan ve İmparatorluğunu 'da II. Katerina'nın torunu Konstantin'in yapacağı projeye denir. Bu düşünceyle II. Katerina 1779'da doğan erkek torununa, İstanbul'a adını veren Bizans İmparatoru Konstantin adını vermiş, kız torununa da Elena adını vermiştir. Ayrıca, doğumdan önce altı sütanne getirterek vaftizinin de Rus Ortodoks geleneklerine göre yapılmasını emretmiştir. İstanbul'un Ruslar tarafından ele geçirilmesini simgeleyen ve üzerinde Ayasofya'nın olduğu bir madalya bastırmıştır. (Yüksel, 2013: 101-102; Zinkeisen, 2011: 171).

Kırım'ı tamamen ele geçirmekti. Avusturya'da Erdel ve Macaristan'a kuvvet sevk etmiş ve depoların kurulması, mal temini ve Tuna Nehri üzerinden savaş araç gereçlerinin geçirilmesi gibi hazırlıklar yapmıştı (Zinkeisen, 2011: 242).

İkinci Katerina, Kırım konusunda artık Osmanlı Devleti'nin hiçbir suretle söz sahibi olmamasını istiyordu. Bu doğrultuda 1783 yılında Kırım Camiilerinde Osmanlı padişahı adına hutbe okutulması yasaklanmıştı. Rusya, Avrupa'daki siyasi durumdan yararlanarak Kırım'ı ilhak etmeye karar vererek Potemkin kumandasında yetmiş bin kişilik kuvvet ile Kırım'ı işgal etmiştir. Rusya, burayı işgal ettikten sonra, işgali Osmanlı Hükümetine tasdik ettirmiş ve bir beyanname ile Kırım'ın 1783 Nisan'ında ilhakını ilan etmiştir (Ahmed Vasıf, 1994: 25-100-106; Uzunçarşılı, 2011b: 468). Yoğun diplomasi faaliyetleri neticesinde Osmanlı Devleti ve Rusya arasında harp başlamadan taraflar anlaşmaya varmıştı (Zinkeisen, 2011: 310-311-312). İşgal neticesinde buralardan Osmanlı Devleti topraklarına yoğun göç başlamış, Osmanlı Devleti, Kırım'ın işgalini protesto etmeye bile çekinerek Kırım'ın ilhakını zımnen tanımıştır (Uzunçarşılı, 2011b: 490-491).

Rusya, Kırım'ı ilhak ettikten sonra Osmanlı Devleti'nin harbe girmeye cesaret edemediğini görünce işi daha da ileri götürüp Kırım ilhakının yanında Koban ve Tamanın'da Rusya'ya ilhak edilmesine dair senet istemiştir. Rusya, İngiltere ve Fransa'nın arabuluculuğunu kabul etmeyip kesin suretle ilhaka dair senet verilmesini istemiş ve aksi takdirde savaşın çıkacağını beyan etmiştir. Osmanlı Devleti, durumu değerlendirerek harbe girmeye cesaret edemediğinden Kırım, Koban ve Taman'ın işgalinin kabul edildiğine dair 9 Ocak 1784'te senet vermiştir (Ahmed Vasıf, 1994: 59; Uzunçarşılı, 2011: 490-494). Böylelikle bu yerler de elden çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu iyi bilen sadrazam Halil Hamid Paşa, Rusya ile girişilecek bir savaşta çok daha ağır sonuçlarla karşılaşılacağını bildiği için Kırım, Koban ve Taman'ın senetle Rusya'ya verilmesini kabul etmişti. Fakat bu durum halk

nazarında hoş karşılanmamış, ahalisi Müslüman olan bir beldenin elden çıkması halkı çok derinden etkilemiştir. Halil Hamid Paşa, Ruslarla er ya da geç savaş yapılacağını bildiği için savaş hazırlıklarına başlamıştır. Kaleleri tahkim ederek içerisine asker, zahire ve mühimmat koydurmuştur. Menzil teşkilatı ile nakil işlerinin akşını sağlamış, bir yandan da lağımçı ve humbaracı ocakları ile sürat topçularının eksikliklerinin giderilmesi konusunda hazırlıklara başlamıştır. Savaş hazırlıklarına devam eden Halil Hamid Paşa, görevden alındıktan sonra yerine Ali Paşa atanmıştır. Fakat Paşa savaş hazırlığına yeteri kadar önem vermediği için işlerde aksamalar meydana gelmiştir. Ali Paşa'nın azlinden sonra Koca Yusuf Paşa sadaret makamına getirilmiştir. Yusuf Paşa, Halil Hamid Paşa'nın yapmış olduğu hazırlıkları görmüş olduğundan Ruslarla savaşıcak cesareti görmeye başlamıştır. Rusların daimî surette genişlemesinden endişe duyan Prusya ile İngiltere de Yusuf Paşa'yı Ruslar aleyhine tahrik etmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 499- 500).

Bu sıralarda Avrupa'da Rusya, Fransa ve Avusturya'nın oluşturduğu guruba karşılık İngiltere, Prusya ve Felemenk gurubu oluşmuştu. Osmanlı Devleti de Kırım'ı kurtarma umuduyla ikinci guruba dâhil olmuştur. İngiltere ve Prusya'nın galeyanyla artık savaşa girmek an meselesiydi (Uzunçarşılı, 2011c: 186). Fransa ve İngiltere arasındaki çekişmeler İstanbul'daki müzakerelerin akışını etkilediğinden gerçek bir arabuluculuk yapılmamıştır (Aksan, 2010: 172). Prusya, Avusturya'nın genişlemesinden rahatsız oluyor ve İngiltere de eski ticari imtiyazlarını vermeyen bunları Fransa'ya veren Rusya'ya Osmanlı Devleti üzerinden baskı yapmak istiyordu (Sertoğlu, 2011: 2628). İngiltere Sefiri Ainslie, İngiltere'den herhangi bir destek görmeden, Fransızları kösteklemeye devam ederken, II. Katerina'da bütün arabuluculuğu reddederek, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmayı tercih etmişti (Aksan, 2010: 172).

Savaşın yaklaştığını gören I. Abdülhamid ve devlet adamları savaşmaktan yana değillerdi. Fakat Kırım'ın kaybı nedeniyle halk galeyana gelmiş bir an öce Ruslara savaş açılmasını istiyordu. Yusuf Paşa da halkın galeyasının yanında İngiltere ve Prusya'nın telkinleri ile padişaha giderek savaşa ikna etmeye çalıştı. Şöyle ki, Rusya'ya savaş

ilan edilmezse saltanatının tehlikeye gireceğini söylemiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 501). II. Katerina'nın geniş bir Ortodoks Devleti kurarak Yunan İmparatorluğunu yeniden oluşturma hayali vardı. Bu doğrultuda II. Joseph'le görüşmeler yaparak 1787 baharında Kırım'da, özellikle Karadeniz'deki yeni Rus Limanlarına bir gezi yapmış. Uluslararası bir diplomatik heyetle Joseph'in onuruna kurulan Bizans'a giden yol yazılı zafer taklarının altından geçerek, Dinyeper üzerindeki Kerson ile Sivastopol'daki yeni Rus üslerini ziyaret etmiştir (Aksan, 2010: 172; Bayram, 2014: 236). II. Katerina ve Avusturya İmparatoru Joseph Kerson'da buluşup ittifak ederek, kendi aralarında Osmanlı Devleti topraklarını paylaşacak bir antlaşma yaptılar. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti yenilirse Rusya, Özi, Aksu, Turla nehirleri arasındaki yerler ile Akdeniz'de ki bazı adaları alacak ve Eflak-Boğdan ile Besarabya Rusya'nın himayesinde özerk bir prenslik olacaktı. İstanbul merkez olmak üzere Bizans İmparatorluğu yeniden kurularak başına da II. Katerinanın torunu Konstantin getirilecekti. Avusturya ise, Küçük Eflak, Belgrad, Orsova, Vidin, Niğbolu, Hotin ile Venediklilerin elinde olan İstirya ve Dalmaçya'yı alacaktı (Uzunçarşılı, 2011c: 186. Uçarol, 1998; 61). Osmanlı Devleti'nin Asya ve Afrika'daki toprakları da Fransa, İngiltere ve İspanya arasında pay edilmek üzere kendi keyiflerine bırakılmıştır (Armaoğlu, 2013: 38). Avusturya ve Rusya'nın ittifak kurmaları ve Avusturya İmparatoru'nun Karadeniz'deki Rus Limanlarına gezileri Yusuf Paşa'yı ani bir saldırı olacağı endişesine sevk etmiş ve İngiltere elçisi ile Aynalıkavak'ta bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme neticesinde Yusuf Paşa savaşa girmeye iyice cesaretlendirilmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 501).

Rusya, Osmanlı Devleti aleyhine çalışmalarını tüm hızıyla devam ettirmiş ve savaşmak için birtakım bahaneler bulma peşine düşmüştü. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından beri Osmanlı Devleti ve Rusya arasında süregelen ihtilaflar da mevcuttu. Rusya ile Eflak-Boğdan, Gürcistan, bazı Kafkas kabilelerinin Kuban nehrini aşır Rus arazisine taarruzu, Rusya tüccarından alınan vergiler, Cezayirli korsanların zapt ettiği Rus gemisinin iadesi, Tuna kıyılarında oturan ve Osmanlıya tabii

olan kazakların yağmacılıklarının engellenmesi, Varna'ya Rus konsolosu tayin edilmemesi⁴, Kılburun tuzlarından çıkan tuzun yarısının Ruslara verilmemesi gibi meseleler nedeniyle Rusya ve Osmanlı Devleti ihtilaf halindeydi (Sertoğlu, 2011: 2630; Uzunçarşılı, 2011b: 501; Zinkeisen, 2011: 393; Ahmed Vasıf, 1994: 377). Güya bu ihtilafların esasen mevcut olmadığı 1787 yılında Rus Elçisi Bulgakof ile Reisülküttap Süleyman Efendi arasında konuşulurken Rusya'nın İskenderiye'de bulunan konsolosunun buradaki Çerkezleri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırttığı⁵ ortaya çıkınca durum farklılaşmaya başlamıştır (Sertoğlu, 2011: 2630). Katerina, Mısır ümerasına hitaben bir mektup gönderip özet olarak içeriğinde şöyle buyurmuştur: *“Ali Osman'ın niyeti sizi birbirinize kırdırıp bitirdikten sonra memleketlerinizi bütün bütün zapt edip istediğini yapmaktan ibarettir. Hemen uyanık ve tenbihli olup Osmanlıyı içinizden kovup kendi aranızdan hükümdar seçiniz. Çerkez Devleti olduğu gibi iktar-ı şamiyeye dahi kendi tarafınızdan valiler atayınız ve Osmanlı Devlet'inden asla korkmayınız sahilleri bana bırakınız muhafazasına ben garanti veririm ve size gerek akçe ve gerek askerce beklediğinizden fazla yardım ederim diyerek”* Mısır ümerasını kışkırtmaya çalışmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 108). Osmanlı Devleti'nin zor durumda olduğunu bilen Rusya, savaşmak için pek çok bahane yaratıyordu. Rus konsolosları ülkenin her yerine yayılmış ve faaliyetlerinin dışına çıkarak huzursuzluklara neden olmuşlardı. Özellikle Eflak ve Boğdan'da Voyvodalardan hoşnut olmayan kişileri himayelerine aldıkları gibi, Mikonos Adası'nda takımadalardan sorumlu Rus Başkonsolosu'nun inşa ettirdiği saray, birçok kişinin gözüne batmaya başlamıştı (Zinkeisen, 2011: 351). Rus

⁴ Kaynarca Antlaşmasının 11. Maddesinde belirli mevkilerde konsolosluk açma şartı iyice düşünülmeden kabul edilmişti. Daha sonra Rusya bu maddeye dayanarak belli bölgelere konsolos atamaya çalıştı. Fakat Osmanlı Devleti ve Şeyhül-islam Müfti-zade bu konsolos meselesinin Balkan halkını kendi tarafına çekme teşebbüsü olduğu için kabul etmiyordu. (Ahmed Cavid, 1998: 68).

⁵ Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her yerinde Rus ajanlarının açık ve gizli faaliyetleri vardı. Özellikle İstanbul başta olmak üzere, Eflak ve Boğdan'a kadar uzanan teşkilatlı bir ayaklandırma hizmetleri mevcuttu. Bu hususta Cizvitler kullanılarak, Rum, Ermeni, Yahudi ve Katolikleri Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıyorlardı (Zinkeisen, 2011: 340).

generali Potemkin, İstanbul'da bulunan Rus elçisi vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ni köşeye sıkıştırmaya çalışıp, türlü isteklerde bulunarak, tehdide varan işlerde bulunmuştu. Bu halden sıkılan ve savaşa taraftar olan Yusuf Paşa, Rus elçisine bazı isteklerde bulunarak Yaş, Yegersen ve İskenderiye konsolosluklarının kapatılmasını, Karadeniz'deki Rus gemilerinin Osmanlı Devleti tarafından araştırılmasına müsaade edilmesi ve Rusya'nın Gürcistan'daki himayesinden vaz geçmesi üzerine ultimatov vermişti (Armaoğlu, 2013: 39). Ruslara duyulan hoşnutsuzluk her yerde kendini gösterip, İstanbul sokaklarında Rus görüldüğü vakit halk hakaretler ve lanetler yağdıırıyordu (Zinkeisen, 2011: 420). Rus elçisi ile görüşmenin fayda vermeyeceğini anlayan Sadrazam Yusuf Paşa, Müftüzade Ahmet Efendi'nin verdiği fetva ile Ruslara harp ilan edilmesine ve Rus elçisinin yakalanıp hapse atılmasına karar vermiştir. Yusuf Paşa, Rusya'ya harp edileceğine dair 19 Ağustos 1787'de alınan kararı Şeyhülislam ile beraber padişaha arz edip, karar vilayetlere ferman ile tebliğ edilmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 505-506). Ayrıca savaş ilanının gerekçeleri, Osmanlı Devleti nezdinde onaylı bütün elçilere bir manifesto ile resmen bildirilmiştir. Burada Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı şikâyetleri dile getirilerek davasının haklılığı dost devletlerin anlayışına bırakılmıştı (Zinkeisen, 2011: 430).

Rusya'ya karşı sefer ilan edildikten sonra, savaşın zamanlaması uygun olmadığı için ertesi yılın baharına kadar sefer hazırlıklarıyla uğraşılmıştır. Mısır'da bulunan Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa, donanma ile acele İstanbul'a gelip donanmanın eksikliklerini tamamlamaya çalışmış. Ayrıca Yusuf Paşa ile görüşerek seferin zamanlamasının yanlış olduğunu da beyan etmiştir. Osmanlı Devleti kış boyunca sefer hazırlıklarıyla uğraşmış, Özi ve İsmail taraflarına birlikler gönderilerek Kırım'ın kurtarılmasına yönelik hazırlıklar yapmıştı. Koban tarafında bulunan Tatarları Kırım ve Ruslar üzerine sevk etmek için Vize Kasabasında oturan Şehbaz Giray Han, Koban Hanı tayin edilmiştir (Uzunçarşılı, 2011b 519).

1787 Ağustos'unda Osmanlı Donanmasından bir müfrezenin Oçakov açıklarında Rus firkateynlerine ateş açmasıyla savaş başlamıştır

(Aksan, 2010: 173). Rusya'ya harp ilan edildikten sonra, ordular harekete geçmeden önce, Özi Valisi İsmail Paşa, Ruslara karşı harekâta girişerek, Kılburun kalesini ele geçirmek istemiştir. Özi Kalesi'nden kayıklarla Kılburun'a sevk edilen kuvvetler burada yapılan savaşı kaybederek yenilmişlerdir. Kılburun, Kırım'ın anahtarı gibiydi ve Kırım'a giden yolun açılması manasına geliyordu. Buranın kaybedilmesi ümitsizliğe neden olmuştur. (Uzunçarşılı, 2011b: 520; Zinkeisen, 2011: 437).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında savaş ilan edildikten altı ay sonra, Avusturya elçisinden Bab-ı Aliye şöyle bir takrir gelmiştir: Avusturya ve Rusya arasındaki ittifak antlaşmasına göre, Osmanlı Devleti Rusya'ya savaş ilan edince, müttefik oldukları için Avusturya'da 9 Şubat 1788' de Osmanlı Devleti'ne harp ilan edecek ve elçi ülkesine geri dönecektir (Sertoğlu, 2011: 2637; Uzunçarşılı, 2011b: 523). Hiç ummadığı bir durumla karşılaşan Osmanlı Devleti, iki cephede birden savaşmak zorunda kalmıştır. Bu durum devletin her köşesine bildirilmekle beraber, cephe ikiye bölündüğü için Karadeniz'de mükemmel bir donanma oluşturulmasına mâni olmuştur (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 576).

Cephelerde savaş başlarken birtakım ittifak antlaşmaları yapılmaya başlanmıştı. İsveç, Osmanlı- Rus harbinin başlamasını fırsat bilerek daha önce kaybetmiş olduğu toprakları geri almak için çalışmalara başladı. Bu amaçla 1788 yılında Rusya'ya ultimatome vererek Güney Finlandiya ve Karelin'in kendisine iadesini istemişti. Rusya bu teklifi kabul etmeyince, İsveç Osmanlı Devleti'yle ittifak yaparak savaşa katılmıştır (Armaoğlu, 2013: 40). Bu ittifaka göre Osmanlı Devleti, İsveç'in harbe devam etmesi için 20.000 kese akçe vermeyi kabul ediyordu. İki hükümet ayrı barış yapmamayı, barış konferansında Rusya'nın eline geçmiş olan Osmanlı ve İsveç topraklarının geri alınmasında birbirlerine yardım etmeyi kabul ediyorlardı. Bu anlaşmanın imzalanmasından altı ay sonra İsveç, Rusya ile Varla anlaşmasını imzalayarak 1790 yılında harpten çekilmiştir (Karal, 2011: 18).

Avusturya, Macaristan'da 130 bin kadar kişiyi toplamış ve Bukoniva'dan Dalmaçya'ya kadar 180 mil genişliğindeki sınır bölgesinin tamamını büyük bir askeri kordonla koruma altına almak istiyordu. Bu doğrultuda altı kolorduya ayrılmış 200 bini aşkın asker kullanacaktı (Zinkeisen, 2011: 438). Bunların bir kısmı Belgrad, Vidin ve Orsova taraflarında saldırarak, öbür kısmı Boğdan ve Besarabya tarafından beklenen Osmanlı taarruzunu önleyecekti. Gerekirse Eflak ve Boğdan'ı da işgal edecek ve Hırvatistan tarafındaki kuvvetler de Bosna'ya hücum edeceklerdi. Avusturya, Osmanlı Devleti'ne savaş açtıktan sonra Semendire'ye saldırmış fakat başarılı olamayınca geri çekilmişti. Sava nehrine üzerine köprü kurma teşebbüsleri bertaraf edilmiş, binlerce kayıp verdikten sonra kereste yüklü çam gemileri ve topları Osmanlı Devleti'nin eline geçmiştir (Sertoğlu, 2011: 20638-2639. Uzunçarşılı, 2011b: 526).

Cephelerde savaş devam ederken bir yandan da Osmanlı ordusu yürüyüş halinde Sofya'ya doğru yol alıyordu. Ordu Sofya'ya varmadan önce Avusturyalılar Bosna taraflarına saldırı girişiminde bulunup geri çekilmişlerdi. Ordunun Sofya sahrasına gelmesiyle birlikte elli günlük bir bekleyiş başladı. Çünkü ordunun ağırlıkları ve mühimmat hala gelmemişti. Bu bekleyiş askerler arasında hoşnutsuzluğa neden olmuş ve isyan hareketine dönüşmüştü. Sadrazam Yusuf Paşa'nın otağı basılmış; Sadrazam kaçarak canını zor kurtarabilmişti (Sertoğlu, 2011: 2640). Nihayet 11 Temmuz 1788'de Vidin'e varıldı. Burada da Yeniçeriler ulufelerini alamamaları nedeniyle itaatsiz davranarak Yeniçeri ağası Kelleci Osman Ağa'nın çadırına hücum ettiler. Bir şekilde bu harekât sakinleştirilerek harekâta kalkışan Yeniçeriler Yergöğü muhafazasına gönderilmiş sıkıntı halledilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 193; Uzunçarşılı, 2011b: 529).

Yapılan harekât planı neticesinde ordunun Seraskerle cepheye gönderilmesi uygun görülmüş. Bu göreve de Kethüda Hasan Paşa getirilmiş Tuna nehri bu orduyla geçilmiştir. Kethüda Hasan Paşa

Adakale tarafına hareket ederken Fethülislam⁶ muhafızı Memiş Paşa'da kaleden çıkarak yanında bulunan Balyemez toplarla Irşova'da bulunan Avusturyalıları bombalayarak çok sayıda zayıt vermiştir (Sertoğlu, 2011: 2641. Uzunçarşılı, 2011b: 530). İmparator Josef'in planı Belgrad'ı ele geçirmektir. Fakat kumandanları Osmanlı Devleti kuvvetlerinin Muhadiye, Şebeş ve hatta Temeşvar taraflarını ele geçireceklerini söylediğinden Josef, Şebeş'e yönelmiştir. Bu sırada da Serasker Hasan Paşa Lazarethaneyi ele geçirmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 530).

Osmanlı birlikleri, Temeşvar Eyaletinin kilidi olan Muhadiye Boğazı'nı ve buradaki palankaların ele geçirilmesiyle birlikte kısa bir süre sonra 30 Ağustos 1788'de Muhadiye'yi ele geçirmiştir. Sıra ordu ile Belgrad'ın arasında bulunan İnik'in alınmasına gelmiştir. Bu görev için Serdar-ı Ekrem, Memiş Paşa'yı görevlendirmiştir. Mustahkem mevkiye bulunan İnik Kalesi kuşatılmış ve lağımçıların İnik Kalesi'nin altında açtıkları lağımın patlatılmasıyla buradaki Avusturyalılar vire ile teslim olmuşlardır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 195; Sertoğlu, 2011: 2643).

Muhadiye'nin ardından yoğun çatışmalarla Şebeş'te ele geçirilmiştir. On beş gün süren Şebeş Muharebesinde Avusturya ordusu çok fazla zayıt vermesinin yanında İmparator ile yeğeni Arşidük Fransuva esir düşme tehlikesi bile yaşamıştır. Bu zaferler neticesinde çok fazla ganimet ele geçirilmiş ve Avusturyalılar büyük bir darbe yemişlerdir. Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem Yusuf Paşa mevsim geçtiği için daha fazla ileri gitmektense Şumnu'da kışlağa çekilmek için Vidin'e doğru yola çıkmışlardır (Sertoğlu, 2011: 2644. Uzunçarşılı, 2011b: 534). Fakat bu karar yerinde olmamıştır. Çünkü Avusturya elden çıkan yerlerin tekrar geri alınması için harekâta başlamıştır.

⁶ Fethülislam, Vidin üzerinden Tuna Nehri boyunca kuzeye çıkılırken, Tuna Nehri'nin sağ sahilinde büyük bir kaleyi de içine alan askeri bir bölgedir (Uzunçarşılı, 2011b: 530).

Osmanlı ordusunun kışlağa çekilmesi sırasında kötü haberler gelmeye başladı. Memiş Paşa muhafızlığına tayin olduğu Mühadiye'ye doğru giderken büyük bir Avusturya Ordusuna denk gelmiş ve esir düşmüştür. Ayrıca Avusturyalılar Osmanlı Ordusunun çekilmesiyle Pançova, Muhadiye, Aktabya ve Lazarethane'yi geri almışlardır. Bir yandan da Bosna'ya giren Avusturya, Novi ve Dubice'yi ele geçirmiş, buranın elden çıkmasıyla Bosna valisi acele zahire ve asker istemiştir (Sertoğlu, 2011: 2645. Uzunçarşılı, 2011b: 535). Ele geçirilen yerlerin elden çıkmasına üzülürken bir yandan Rus cephesinden kötü haberler gelmeye başlamıştır. Ruslar, Boğdan'a girmiş ve Eflak'ın bir kısmını işgal etmişlerdir. Bu nedenle gerekli yardımların yapılması için 13 Kasım 1788'de Rusçuk'ta kışlamaya karar verilerek Rusçuk⁷ ve Yergöğü kalelerinin tahkimine başlanmıştır (Uzunçarşılı, 2011b: 535).

Osmanlı Devleti'nin harp ilan etmesinden sonra Özi komutanının Kılburun Kalesi'ni almaya yönelik harekâtıyla savaş başlamıştı. Rusya savaş hazırlıklarına girişip biri Mareşal Romanzof kumandasında 60 bin kişi olarak Podolya'da, diğeri de Prens Potemkin kumandasında 150 bin kişi olarak Dinyeper, Kırım ve Astrahan bölgesinde olmak üzere iki ordu toplamaya başladı (Sertoğlu, 2011: 2651. Uzunçarşılı, 2011b: 535). Rus cephesine İsmail seraskeri Şahin Ali Paşa verilmiş, Cezayirli Gazi Hasan Paşa da büyüklü küçüklü 150 parçadan oluşan donanma ile Karadeniz tarafını tutmuştu (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 198; Uzunçarşılı, 2011b: 536). Boğdan, Rus ve Avusturya kuvvetleri tarafından işgal edilerek Yaş kasabası düşman eline geçmişti. Yaş'ın ele geçmesiyle Hotin Kalesi'nin ikmal yolu kesilmiş oluyordu. Bu nedenle müttefik güçler Hotin Kalesi'ni kuşatarak şiddetli bir tazyike başladılar. Boğdan'da Ruslara karşı koyamayan Şehbaz Giray ve Mikdad Paşa'nın da Hotin Kalesi'ne yardımlarına imkân yoktu. Şahin Ali Paşa'nın da

⁷ Rusçuk, Tuna Nehri kıyısında bulunması nedeniyle asker, gıda ve mühimmat sevkinde önemli bir üs olarak kullanıldı. Osmanlının kuzeydeki son sınırını teşkil eden Yergöğü'ne gidecek mühimmat da Rusçuk üzerinden sevk ediliyordu. Bu nedenle stratejik bir öneme sahiptir. (K. Erdoğan, Ferlibaş ve Çolak, 2009: 10).

yardım edememesi üzerine Hotin Kalesi vire⁸ ile teslim olmuştur (Sertoğlu, 2011: 2651; Uzunçarşılı, 2011b: 537).

Bu sırada Boğdan içlerinde ve farklı yerlerde Rus taburları hareket halinde olup, Avusturya'nın da büyük bir ordusu Ruslara yardım etmek üzere ortak harekette bulunmuştu (Ahmed Cevdet Paşa, 1309: 280). Aynı zaman dilimi içerisinde Osmanlı Ordusu tarafından Boğdan İskelesi ve Yaş Kasabasının sanisi olan Kalas Kasabasına bir miktar asker gönderilmişti. Lakin bu civarın korunması için kış askeri gönderilmemiş olduğundan kasabanın savunulması için yeteri kadar kuvvet bulunmamaktaydı. Bunu haber alan Rus Komutanı Kamanski, askerleriyle Kalas Kasabasına saldırarak burada bulunan dört bin kadar Osmanlı askeriyle savaşmıştı. Rusların çok kayıp vermesine rağmen, Osmanlı Askerlerinin azlığı ve Kul Kethüdası Mehmet Emin Ağa ve askerlerin çoğu şehit düşmüş, bir kısmı da esir alınmıştı. Ruslar, Osmanlı Askerlerinin Kalas'a geldiğini haber alınca burayı yakarak geri dönmüşlerdi (Ahmed Cevdet Paşa, 1309: 281).

Ruslar'ın Özi üzerindeki tazyikleri günden güne artmaya başlamıştı. 1788 yılında Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, İstanbul'dan Karadeniz'e çıktığı donanma ile Ruslar'ın kuşatmaya çalıştığı Özi Kalesinin önüne gelmiştir. Rus ve Osmanlı ince donanması arasına vuku bulan çarpışma neticesinde ince donanma ağır zayiata uğramış ve Özi'yi muhafaza etmek için limanda bir miktar ince donanma ile beş çektiri bırakıldı (Sertoğlu, 2011: 2652). Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Rus Donanmasının kendi üzerine geldiği haberini almasıyla, bu donanmayı aramaya koyuldu. Hasan Paşa'nın buradan ayrılmasını fırsat bilen Ruslar, Kerson'da ne kadar ince donanmaları var ise hepsini Özi'ye sevk etmişler ve Osmanlı ince donanmasının kaçmasına neden olmuşlardır. Rus Donanmasının Sivastopol'dan harekât ettiğini öğrenen

⁸ Kuşatma altındaki kalelerin müzakere yoluyla teslim edilmesine yönelik kullanılan bir tabirdir. Burada, kuşatma altındaki kalenin teslimi için kaleden birisi gönderildiği gibi, kaleyi kuşatanlardan birisi de içeri girerek teslim şartlarını müzakere ederlerdi. İki taraf anlaşacağı vakit kale kuşatanlara teslim edilirdi (Pakalın, 1972: 595).

Gazi Hasan Paşa, Yılan Adası açıklarında karşılaştığı Rus Donanması ile yaptığı muharebede düşman donanmasının Sivastopol'a geri çekilmesini sağlamış, ardından liman ağzında demirlemiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 538).

Çok geçmeden Özi Kalesi Ruslar tarafından kuşatma altına alındı. Bu esnada Sünne'de bulunan Gazi Hasan Paşa durumu İstanbul'a bildirdi. Büyük gemilerin Özi tarafında sığ sulara girmesi çok zordu. Buna rağmen Kaptan Paşa derhal Özi Kalesi önüne gelmiş fakat büyük gemilerle kaleye yardım imkânı bulamamıştır. Özi Kalesine yardım sadece ince donanma ile mümkündü. Bunun için Kaptan Paşa İstanbul'a gönderdiği mektubunda acilen asker ve ince donanma istemiştir. Bunun için ne zaman ne de imkân vardı. Gazi Hasan Paşa'nın ikinci defa gelen mektubuna binaen Dalkılıç yazılmaya başlandıysa da çok geç kalınmıştı. Çünkü Özi, 50 gündür kuşatılmış ve kadın çocuk herkes ateş altında kalmıştı. Kara tarafından da Özi'ye yardım edilememesi üzerine İsmail Seraskeri Şahin Ali Paşa gevşekliğinden dolayı Özi'ye yardım gönderememiş ve bu nedenle görevden alınıp yerine Zihneli Hasan Paşa tayin olunmuştu. Paşa, güç bela topladığı üç bin kadar kuvvetle Han Tepesi mevkisine gelmiştir. Bender tarafına çekilen Şehbaz Giray ise Serdar-ı Ekrem'den erzak ve asker isteyerek Rus taarruzuna direneceğini söylemiştir. Fakat gelen haberlerle Şehbaz Giray'ın iradesiz davranarak hanları ve mirzaları küstürdüğü ortaya çıkınca görevden alınıp yerine Baht Giray'ı, Kuban Hanı tayin edilmiştir. Askerler için acilen erzak gerekiyordu. Özi, Bender, Boğdan, Eflak, Vidin, Belgrad ve Bosna taraflarına acilen asker ve zahire gönderilmesi gerekiyordu. Fakat hiçbir netice alınamamıştır (Sertoğlu, 2011: 2652-2653-2657). Kara ve deniz tarafından yardım edilemediği için Rus kuvvetleri Özi Boğazı'ndaki Prezen Adası'nı işgal ettiler. Kale zaten Rus Mareşal Potemkin tarafından günden güne sıkıştırılıyordu. Ruslar çok fazla kayıp vermelerine ve kışın şiddetine rağmen kuşatmadan vaz geçmiyorlardı. Suların donması ve kalenin savunmasının en zayıf olduğu yerden son bir saldırı yapan Ruslar, 14 bin kişiden oluşan altı hücum birliği ile surlara tırmanarak, 1789 yılında Özi'yi ele geçirdiler (Uzunçarşılı, 2011b: 541-

542; Zinkeisen, 2011: 451). Kalenin düşmesiyle Gazi Hasan Paşa'nın aleyhtarı olanlar devreye girmiş, Sadaret Kaymakamı ve Şeyhülislamın etkisiyle Paşa'nın Kaptan-ı Deryalıktan azledilerek, Özi canibi seraskeri kılınmasına karar verilmişti. Karardan sonra Hasan Paşa mükemmel kapu halkıyla Tuna Nehri üzerinden İsmail tarafına gitmiştir (Bayram, 2014: 542; Sertoğlu, 2011: 2654).

Özi'nin düştüğü haberi İstanbul'a ulaşmıştı. Özi Kalesi'nin her ne olursa olsun Ruslara bırakılmaması gerektiğini söyleyen padişaha haber verilmişti. Sadaret Kaymakamı'nın Özi'nin düştüğünü Padişaha söylemesiyle Padişah üzüntüsünden hastalanmış ve 7 Nisan 1789'da vefat etmiştir (Sertoğlu, 2011: 2656-2659).

Sultan I. Abdülhamid döneminde askerin düzensizliği ve ikmal sıkıntısı gibi nedenlerle alınan hezimetler, halk ve asker üzerinde umutsuzluğa neden olmuştu. Sultanın vefatı ve III. Selim'in tahta çıkmasıyla⁹ halk üzerinde yeni bir umut ışığı belirmiş ve kaybedilen toprakların geri alınacağı heyecanı yaşanmaya başlamıştı (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 279). Artık savaşların kaybedileceğine inananlar bile zaferden ümit etmeye başlamışlardı. Ordunun ve hakkın gözleri genç padişaha idi (Elgin, 1959: 33). Sultan III. Selim tahta çıktığı vakit, Avusturya ve Rusya ile savaş tüm şiddetiyle devam etmekteydi (Karal, 2011: 14). Sultan, tahta çıkışının ertesi günü Yusuf Paşa'nın Sadarete kalmasını emir buyurarak, Kaimakam Paşaya hitaben bir Hatt-ı Hümayun gönderilmiş ve Sadaret mührü kendisine yollanmıştı (Mütercim Ahmed Asım Efendi 198; Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 279). Şehzadeligi sırasında amcasını kendi aleyhinde kıskırtmış olan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'yı görevden alan III. Selim, İsmail ve Tuna boyunun muhafazasını sağlaması ve Özi'yi geri alması için İsmail seraskeri olarak

⁹ I. Abdülhamid Özi Kalesinin düşmesi ile hastalanıp 1789'da vefat etmiştir. Saltanat sırası Selim'e geldiği için Darüüsade Ağası İdris Ağa ve Silahtar Ağası Yahya Ağa Selim'in mahbus bulunduğu Şimşirlikteki harem dairesine giderek haber vermişler ve Selim'i Hırka-i Şerif Odasına getirmişlerdir. 11 Recep 1203 (7 Nisan 1789) tarihine rastlayan Salı günü yapılan cülus merasimi ile III. Selim Osmanlı tahtına çıkmıştır (Eren, 1964: 12).

tayin etmiştir. Yerine Hüseyin Paşa'yı Kaptan-ı Derya olarak atamıştır (Gazzizade Abdullatif Efendi, 2013: 107). Sadrazam atanmasından emin olunduktan sonra, ordunun sahraya çıkması gerekiyordu. Bu nedenle ordu, Rusçuk Kasabasının alt tarafında Yergöğü hizasında bulunan sahraya çıktı (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 280).

Ruslar Özi Kalesi'ni alınca bir kısım kuvvetle Bender'i muhasara etmişlerdi. Boğdan tarafında da Avusturya ve Rusya kuvvetleri toplanmıştı. Bu kuvvetler hızlı bir şekilde Tuna'yı geçerek Kalas üzerine doğru hareket edip İbrahim Paşa kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri ile çarpışmaya başladılar. Sayıca fazla olan düşman kuvvetleri Osmanlı birliğini yenilgiye uğratıp İbrahim Paşa'yı esir almışlardır. Paşa ile birlikte iki bin kadar asker esir düşmüş, on üç topu aldıktan sonra Kalas şehrini de yakmışlardır (Sertoğlu, 2011: 2684).

Sadrazam Yusuf Paşa'nın I. Abdülhamid zamanında güçlü konumda bulunması ve taht değişikliği nedeniyle III. Selim'in mizacına muhalif olması, sadrazamın azledilmesini gerektirmekteydi. Fakat savaşın devam etmesi nedeniyle Sadrazamın görevden alınması için çok geçerli gerekçelere ihtiyaç vardı. Nitekim Kalas vakasının vuku bulması, rüşvet ve ordunun sıkıntı çektiği esnada Sadrazam Yusuf Paşa'nın zevkü ü sefaya düşmesi görevden alınması için yeterli bulunmuş ve yerine Cenaze Hasan Paşa, Sadrazam ve Serdarı Ekrem olmuştu (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 307). Yusuf Paşa, azledildikten sonra Eflak ve Vidin seraskerliklerinden birisi teklif edilmiş ve Vidin seraskerliğini kabul ederek oraya gitmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 548). Yeni sadrazam, düşmanın Hocabey tarafında görüldüğünü haber almıştı. Bir başka birliğin Lehistan'dan Bender'e doğru hareket ettiği ve Yaş'ta bulunan Suvorof'un kendisine katılacak Avusturya askerleri ile beraber Bükreş üzerine yürüyeceği haberi gelmişti. Bunun üzerine Koca Yusuf Paşa hemen İsmail tarafına yollandı. Rus cephesi Seraskeri Kemankuş Mustafa Paşa'nın ordusunun kuvvetlendirilmesine karar verilerek bu ordunun Yergöğü'den Bükreş ve oradan Yaş'a gönderilmesi düşünülmüyordu (Sertoğlu, 2011: 2684).

Tuna üzerinde ve havzasında bulunan nehirler ve onların üzerindeki kaleler, devlet için çok kritik öneme sahiptiler. Bu nedenle Belgrad, Dinyeper Nehri üzerinde Kılburun, Dinyester Nehri üzerinde Akkırman ve Dinyeper ve Dinyester Nehirlerinin ortasında bulunan Özi, çok stratejik öneme sahip kalelerdi (Yıldırım, 2016: 365). Nitekim Özi'nin düşmesiyle Balkan yolunun açılmış olduğu acı bir şekilde görülmüştür. Özi'nin düşmesinden sonra Tuna hattındaki kaleleri savunma hatlarını korumak gerekiyordu. Bu hatlar çökerse düşmanın durdurulması kolay olmazdı. Bu nedenle Bender ve Akkırman'a doğru gidilmesi yönünde İstanbul'dan emir gelmişti (Sertoğlu, 2011: 2686). Hazırlıklar yapılırken birden Fokşan bozgunu haberi geldi (Kamil Paşa, 1327: 252). Bu bozgunla Osmanlı Devleti, geride 1500 şehit, 10 top ve 16 sancak bırakarak dağınık bir kaçış halinde kısmen Bükreş'e ve İbrail'e geri çekildi (Zinkeisen, 2011: 456)

Fokşan vakasından sonra intikam almak isteyen Osmanlı birlikleri İbrail'den hareket ederek Buze suyu kıyısındaki Lanka sahrasına geldiler. Daha sonra Buze suyunun üzerine köprü kuruldu. Köprü üzerinden bir kısım kuvvet Dubice tarafına geçerek Fokşan Kasabasına yakın Remnik suyuna varıldı. Burada küçük bir düşman birliği ile karşılaşmış ve zaferle dönülmüştür. Burada Osmanlı birlikleri Çarhacı Abdi Paşa ve Kemankeş Mustafa Paşa iki kola ayrıldılar. Çarhacı Abdi'nin birlikleri yağmur nedeniyle Remnik suyunun debisinin yükselmesiyle orduya katılamamışlardı. Osmanlı birlikleri arasında bağlantı olmaması nedeniyle düşman siper kazılarak beklenilmiştir. Rus ve Avusturya birlikleri hareket ederek önce Kemankeş Mustafa kuvvetlerine ardından da Çarhacı Abdi Paşa'nın birliklerine saldırarak bozguna uğrattılar. Bozgun sırasında askerlerin birçoğu ordu ağırlıklarını yağmalarken bir kısmı da düşman arkadan geliyor diyerek paniğe kapılmış ve Buze Nehri'nde boğulmuşlardır. Bu bozgunun sonrasına Ruslar, Akkırman'ı, Avusturyalılar'da Belgrad ile Semendire'yi almıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 200; Sertoğlu, 2011: 2688. Karal, 2011: 16. Uzunçarşılı, 2011b: 552-553).

Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem, askerini direktmesi üzerine Tuna'yı geçip Maçin'e gelmiştir. Fakat askerini azlığı ve zahire sıkıntısı yüzünden burada kışlamak imkânsızdı. Bu nedenle kışlamak için Şumnu'ya harekete karar verildi. Öte taraftan Eflak tarafında da sıkıntılar vardı. Eflak Beyi Mavreyani'nin elinde bulunan asker ve sergerdeler kaçıp gitmeye başlamıştı. Halk zahire sıkıntısı çektiğinden ve sürekli Voyvodanın askerlerini beslemek zorunda olduğundan yerini yurdunu terk edip Tuna'nın karşı kıyısına geçmeye başlamıştı. Yerleşim yerleri boşalınca sadece kalelerde askerler kalmış. Bir yandan da Avusturya kuvvetleri Prens Koburg önderliğinde Bükreş'e kadar gelmişti. Rus kuvvetleri de Akkerman kalesini tehdiye başlamıştılar (Sertoğlu, 2011: 2693).

Ordu Şumnu kışlağına giderken yolda birtakım haberler alındı. 11 Ekim'de savaşılmadan Akkerman düşmana vire ile teslim edildi. Ardından 8 Ekim 1789'da Belgrad'ın vire ile teslim olduğu haberi büyük üzüntülere neden oldu. Mareşal Loudon kumandasındaki Avusturya ordusu Belgrad Kalesini kuşattıktan sonra şiddetli çatışmalar başladı. Belgrad'a yardım etmek üzere Serasker ve Rumeli Valisi Abdi Paşa'nın da herhangi bir yardımı gelmeyince, Belgrad muhafızı Osman Bey ahali ve askerlerin fikrini alarak kaleyi Avusturyalılara teslim etmeyi önerdi. Buna göre kalede bulunanların tamamı Tuna yoluyla Teke-Burnuna nakl edilerek kale teslim edilmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 555. Sertoğlu, 2011: 2695; Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 201).

Belgrad'ın düşmesiyle Semendire Kalesi de teslim oldu. Yürüyüşe devam eden Avusturya askeri Ada Kalesi'ni kuşatma altına aldı. Bu esnada Sırpların da isyan bayrağını kaldırıp Niş ve Vidin taraflarını tehdiye başladıkları Vidin Seraskeri Koca Yusuf Paşa tarafından orduya bildirilmiştir. Esasında Avusturya cephesinde cereyan eden bu tehlikeli durumun sebebi yapılan hatalardı. Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki en büyük dayanağı Tuna Nehri boyunca uzanan kalelerdi. Buraların muhafaza edilmesiyle Rumeli yolu kapatılmış bulunuyordu. Bu nedenle buraların zahire, mühimmat ve asker bakımından sürekli güçlü kılınması gerekiyordu. Avusturya'nın Belgrad, Semendire, Fethü'l-islam, Ada-i

Kebir ve Vidin kalelerinde gözü olduğu için öncelikle buraları ele geçirerek Osmanlı Devleti'nin savunma zincirini buralardan başlayarak kırmaya çalışmıştır (Sertoğlu, 2011: 2696).

Art arda elden çıkan kaleler silsilesine Bender de eklenmiş. Gazi Hasan Paşa'nın İsmail'de mağlup ettiği Rus birlikleri dönüş yolunda Bender Kalesini muhasara edip 14 Kasım 1789 tarihinde kaleyi vire ile teslim almışlardır. Esasında, Bender Kalesinin top ve cephaneye bakımından bir eksiği yok iken, 1768 seferinde istilaya uğramış olduklarından halk korkuya kapıldığı için Ruslarla anlaşmaya varmıştır (Mehmed Emin Edib, 1999: 159; Uzunçarşılı, 2011b: 558). Hotin, İsmail, Kili ve Bender gibi kalelerin Rusların eline geçmesi yalnız stratejik değil, lojistik bakımından da felaketti (Aksan, 2010: 155). Alınan bu yenilgiler Sadrazam ve Serdar-ı Ekrem olan Cenaze Hasan Paşa'nın sonunu getirdi. 23 Kasım 1789 tarihinde Cenaze Hasan Paşa azledilip, yerine Cezayirli Gazi Hasan Paşa sadaret makamına getirilmiştir (Sertoğlu, 2011: 2697). Fakat Cezayirli Gazi Hasan Paşa, Şumnu ordugâhında yakalandığı hastalık nedeniyle 30 Mart 1790 tarihinde vefat etmiştir. III Selim'in sadrazamdan beklentileri çok fazlaydı. Ani ölümü üzerine kura ile yeni bir sadrazam seçilmiştir. Kura neticesinde I. Abdülhamid döneminde de yararlılık gösteremeyen Rusçuklu Çelebizade Şerif Hasan Paşa sadrazamlığa seçilmiştir (Ahmed Cavid, 1998: 27; Sertoğlu, 2011: 2701).

Cephelerde meydana gelen yenilgiler ve kaybedilen topraklar denizlerde bazı tedbirlerin alınmasını gerekli kılıyordu. 1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla Kırım'ı ele geçiren Rusya, Kılburun, Azak, Kerç ve Yenikale'yi alarak Karadeniz'in kapalı bir deniz olma özelliğini ortadan kaldırıyor. Rus Donanmasının güneye inmesi artık daha kolay bir hale gelmişti. Asıl tehdit 1783'te Svastopol ve 1794'te Odessa Liman şehirlerinin kurulmasıyla ortaya çıkacaktı (Yıldız, 2013: 182). Bu nedenle Rusların Karadeniz ve Akdeniz'e donanma göndermeleri ihtimaline karşın, kış sonuna doğru Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından Başbuğ tayin edilen Hacı Abdurrahman Ağa kumandasında donanma Karadeniz'e çıkarılmıştır. Memiş Kaptan

kumandasında bir donanma takımı da Akdeniz'e yollanmıştır (Sertoğlu, 2011: 2639).

Donanmanın başına geçirilen Giritli Hüseyin Paşa komutasında 1790 tarihinde büyüklü küçüklü 50 gemiden oluşan bir donanma oluşturularak Karadeniz'e çıkarılmıştır. Hüseyin Paşa, Tuna Nehri ağzında ve Kırım sahillerinde Rus Donanmasını aramaya koyulmuştur. Donanma harekete geçip Anapa'ya ulaşmıştır. Kale Muhafızı Battal Hüseyin Paşa'dan otuz iki parça Rus Donanmasının Kerç civarında olduğunu öğrenilip o tarafa doğru yola çıkmıştır. Nahil Burnu denilen yerde Rus Donanması ile çarpışan Hüseyin Paşa yedi saat süren bir çarpışmadan sonra düşmana zayıt verdirmiştir. Akşam karanlığı çökünce Ruslar Kefe'ye doğru kaçınca, Kaptan Hüseyin Paşa, Osmanlı Donanmasını su azlığı ve yaralılar nedeniyle Sünne Boğazı'na döndürmüştür (Ahmed Cavid, 1998: 50-51; Uzunçarşılı, 2011: 565. Sertoğlu, 2011: 2721).

Sünne Boğazı'nda donanmanın hasarları giderilip donanma tekrar denize açılmış. Kılburun tarafında otuz yedi parça gemiden oluşan Rus Donanması görülmüştür. Rüzgâr Osmanlı Donanmasının aleyhine olmasına rağmen, Kaptan Hüseyin Paşa düşmana saldırmayı seçmiştir. İki tarafta hayli zayıt verdikten sonra akşam karanlığı nedeniyle donanmalar birbirinden ayrılmıştır (Sertoğlu, 2011: 2721). Devam eden şiddetli fırtına nedeniyle Rus Donanması Özi tarafına çekilmiş ve Rusları takip eden Kapudan-ı Hümayun gemisi de ardı sıra gitmiştir. Ruslarla tek başına çarpışan kapudane gemisine diğer gemiler fırtına nedeniyle yardım edemeyince, kapudane gemisi ateşe verilmek suretiyle yanmış ve içindekilerle beraber şehit düşmüştür (Ahmed Cavid, 1998: 111). Rus Amiral Uçakof'a mağlup olan Osmanlı Donanması Karadeniz'de kalamayarak bozuk düzen halinde İstanbul'a gelmiştir. Bunun neticesinde 1790 senesinde Rus donanması hâkimiyeti Karadeniz'de kendisini iyice göstermiştir. Rus Donanması, Osmanlı Donanmasını etkisiz hale getirdikten sonra, Tuna ağzındaki kalelere ve İsmail Kalesine ince donanmalarını kullanarak taarruzlarda bulunmuştur. Tuna Nehri'nde, Rus donanmasına karşı koyacak bir güç olmaması üzerine

donanma rahat hareket edip buradaki kaleleri düşürmüştür (Uzunçarşılı, 2011b: 565).

Yeni senenin gelmesiyle beraber ordunun sahraya çıkması gerekiyordu. Lakin zahire sıkıntısı had safhadaydı. Zahire sıkıntısı doğudan batıya bütün cephelerin uğraştığı bir meseleydi. Anapa tarafında askerlere yirmi bin kile buğday gitmesi gerekirken sadece on kile kadarı gitmişti (Ahmed Cavid, 1998: 95). Anadolu ve Rumeli birliklerinin bir kısmı henüz daha cepheye varmamışken huduttaki kalelerde zahire ve asker azlığı yaşanıyor. Öyle ki top ve humbara ile alınması mümkün olmayan Adakale, zahiresizlik yüzünden Avusturyalılara teslim olmuştu (Uzunçarşılı, 2011b: 566).

Avrupa'da da Fransız İhtilalinin getirdiği kargaşa ortamı, Macaristan'daki ayaklanma ve Avusturya Hollanda'sında II. Joseph'e karşı direniş nedeniyle, Avusturya savaştan çekilmek zorunda kalmıştır (Aksan, 2010: 179). Fakat Osmanlı Devleti 31 Ocak 1790 tarihinde Prusya ile imzaladığı ittifaka¹⁰ güvenerek savaşa devam etmek istiyordu. Bu ittifaka göre Prusya, 1790 ilkbaharında savaşa katılacak, İstanbul'un karadan ve Karadeniz'den güvenliği sağlanmadıkça barışa yanaşmayacaktı. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Avusturya'nın Lehistan'dan aldığı Galiçya'yı Prusya'ya vermesi için Prusya'yı her türlü çaba ile destekleyecektir (Armaoğlu, 2013: 41).

Avusturya, Osmanlı Devleti'ni barışa yaştırmak için Bükreş'te bulunan kumandanı Prens Koburg'a yanında bulunan kuvvetlerle Yergöğü üzerine yürümesini bildirdi. Prens, buraya geldikten sonra hendekler kazıp tabyalar yapmaya başladı. Bir yandan da balyemez toplar ve humbara ile kaleye hücum edip, geri çekiliyorlardı. Prens kaleye haber gönderip az bir kuvvetle 60.000 kişiye karşı, karşılık veremeyeceklerini söyleyerek teslim olmalarını söylemişti. Lakin Yergöğü'de bulunan kuvvetlerin komutanı Çavuşzade Abdullah Paşa ile

¹⁰ Bu ittifak antlaşmasının maddeleri için bkz. (Ahmed Cavid, 1998: 76-81).

Cengiz Mehmet Giray kalenin teslim edilmeyeceğini ve savaşacaklarını bildirmişti. Teklifin reddi üzerine kale kuşatma altına alınmıştır (Ahmed Cavid, 1998: 30; Sertoğlu, 2011: 2708. Uzunçarşılı, 2011: 568). Kuşatma, Osmanlı birliklerinin Avusturya Ordusu'nu yenmesi ile neticelenmiş ve Avusturya savaşta beş bin civarında ölü ve bin kadar esir bırakarak geri çekilmiştir. Avusturya cephesinde kazanılan başarı ve Prusya'nın araya girmesiyle Osmanlı Devleti ile Avusturya arasında barış görüşmeleri başladı. Görüşmelerde Avusturya işgal ettiği yerlerden çekilerek mutlak tarafsızlığını ilan edecekti. Rusya'ya hiçbir şekilde Avusturya yardımında bulunulmayacaktı. Kesin barış yapılanaya kadar da Hotin Kalesi Avusturya'da kalacaktı. Yapılan müzakereler neticesinde 18 Eylül 1790 tarihinde Rusçuk'ta Rayhanbah Antlaşması esasları dâhilinde dokuz aylık bir mütareke imzalandı¹¹. Mütarekenin yapılması üzerine Serdar-ı Ekrem ordu ile Rusçuk'a döndü. Oradan Silistre sahrasına geçerek rakip gördüğü Yusuf Paşa'yı Vidin seraskerliğinden alarak Bosna valiliğine tayin etmiştir. Eflak Voyvodası Mavreyani Bey'de askerlerinin etrafı talan etme bahanesiyle idam edilmiştir (Sertoğlu, 2011: 2712).

Fransız ihtilalinin patlak vermesi ve ekonomik bakımdan zayıf düşen Avusturya ile Prusya, İngiltere ve Flemenklerin araya girmesiyle mütareke anlaşmasına varıldı. Avusturya ve arabulucu devletler barış görüşmelerinin Bükreş'te olmasını istiyordu. Osmanlı Devleti ise müzakerelerin Avusturya'nın gölgesinde yürütülmesini istemediği için Zıştovi Kasabası'nın seçilmesini istiyordu (Zinkeisen, 2011: 554). Bir şekilde Zıştovi kasabası müzakere yeri seçildi. Osmanlı Devleti'ni temsilen Reisülküttap Abdullah Birri Efendi, Esseyid İbrahim İsmet Efendi, Ruznamçe-i evvel Mahmud Dürri Efendi görevli kılındı. Avusturya adına da Baron Pierre Philippe d'Herbert Rathkeal ve

¹¹Mütarekenin bitiş tarihine kadar Avusturya asıl anlaşmanın imzalanacağı tarihe kadar Eflak'ta huzuru ve düzeni sağlaması için küçük bir birlik bırakmasına izin verilirken, Sadrazama da Tuna Nehri'nin diğer kıyısında Tımovo, Yergöğü ve İbrail Kalelerini savunması için gerektiği kadar muhafız bırakmasına izin verecekti. (Zinkeisen, 2011: 546).

François Esterhazy de Galantha görevlendirilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 210). Barış görüşmeleri için ilk toplantı Aralık 1790 tarihinde başladı. Müzakereler esnasında büyük çekişmeler yaşanıyordu. Öyle ki 1791 Haziran'ında müzakereler kesildi ve Avusturya delegeleri Bükreş'e geri döndü. Fakat bu esnada Prusya ve Avusturya, ihtilal dolayısıyla Fransa'ya karşı Pilnitz Anlaşmasını imzaladılar. Bu nedenle İmparator tarafından gelen kesin emirle Avusturya delegeleri tekrar gelerek 12 Ağustos 1791 tarihinde on dört maddeden oluşan anlaşmaya vardılar. Zıstovi Antlaşmasının maddeleri şu şekildedir (Mehmed Emin Edib, 1999: 214; Sertoğlu, 2011: 2729. Uzunçarşılı, 2011b: 571. Zinkeisen, 2011: 565-69; Ahmed Cavid, 1998: 121-23; Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 211-212).

- İki devlet arasında dostluk yeniden kurulacak. Karadağ, Bosna, Sırbistan, Eflak ve Boğdan ahalilerinden Osmanlı Devleti'ne muhalefet edip Avusturya'ya sığınanlar affedilecek.

- İki devlet arasında savaştan önceki hukuki durum kabul edilecek ve savaştan önce yapmış oldukları anlaşmalara uyulacaktır.

- Savaşta, Avusturya tarafından işgal edilen toprak parçaları, kaleler, tabyalar, el konulan savaş ağırlıkları, silah cephane Osmanlı Devleti'ne teslim edilecekti.

- Hotin Kalesi ile Kazası Osmanlı-Rus barışı imzalanıncaya kadar emanet olarak Avusturya'ya bırakılacaktır. Avusturya, Osmanlı Devleti aleyhine Rusya ile herhangi bir iş birliğine girmeyecektir.

- Savaş esnasında alınan bütün esirler teslim edilecektir. İltica edenler iltica ettiği ülkede kalıp oranın vatandaşı olacaktır. Barışın göstergesi olarak ticaretin canlanması için gereken özen gösterilecektir. Ticaret maksadıyla gelip gidenler taraflarca himaye edilecek ve zarara uğrayanların zararı tanzim edilecekti.

- İki devlette asayiş ve nizamın sağlanması hususunda azami önem gösterecek. Sınırlarda görevli vali ve komutanlar sınırların korunmasını sağlayacaklardı.

- Dini konularda Osmanlı Devleti'nde bulunan Katolik papazlarıyla onlara tabi olanlara, kiliselerinin tamirine kimse karışmayacak. Elçi kabulü ve ağırlamalarında eski usul ve kaideler

geçerli olacaktı. III. Selim ve II. Leopold'ü resmi olarak tebrik için elçiler gönderilecektir.

Avusturya'nın savaştan çekilmesi ile Rus cephesinde kolay hareket edileceği düşünülerek askeri çatışmalara devam edilmişti. İsmail, Kili gibi kalelerin kaybedilmesi ile durumun pek de görüldüğü gibi olmadığı anlaşıldı. Avrupa'da değişen dengeler ve Prusya'nın savaşa girmeyeceğinin anlaşılması üzerine Rusya ile barış arayışlarına başlandı. Fakat Avusturya cephesinde askeri harekât durduğu esnada sonbahar ayında Ruslar taarruza geçtiler. Artık iki cephe kaldı. Kırım Yarımadası'nın doğusunda Anapa ve Kerç'deki Karadeniz cephesi. Kerç cephesi ise Osmanlı Donanmasının Kırım'ı geri almaya yönelik çabasının bir parçasıydı (Aksan, 2010: 179).

Rusya kuzey cephesinde İsveç ile anlaşınca Osmanlı Devleti'ni barışa zorlamak için Beserabya'yı işgale karar vermişti. Bu maksatla Prens Potemkin, General Suvorof'a taarruz emrini verdi. Tuna'yı geçen Rus birlikleri Kili'yi kuşattılar. Bir yandan da Prens Potemkin İsmail Kalesini kuşatmıştı. Yeteri kadar asker temin edilememesi ve Osmanlı birliklerinin hazırlıksızlığı nedeniyle Kili Kalesi 30 Ekim 1790 tarihinde vire ile teslim edildi. Kili Kalesi'nin ele geçirilmesinden sonra Sünne Boğazı'na yönelen Ruslar burayı ele geçirdikten sonra Tuzluca ve İsakçı Kalelerini de Ekim ve Kasım ayında ele geçirdiler (Sertoğlu, 2011: 2718. Aksan, 2010: 179). Tuzluca ve her türlü savaş araç ve gereçleri ile donatılmış İsakça'nın (Zinkeisen, 2011: 549) işgal edilmesinden sonra Rus ordusunun tamamı Cezayirli Hasan Paşa'nın savunmasında olan İsmail Kalesi önlerine gelmişti. Tuna sisteminin en güçlü kalesi olan İsmail, Osmanlı Devleti'nin askeri ve donanma operasyonları için temel önemdeydi ve Sultan III. Selim buranın hiçbir surette teslim edilmemesini istiyordu. Fakat kale savunmasında Bender tarafındaki kapının düşmesiyle kadınli erkekli sokak çatışmaları başlamış, kalede bulunan Yeniçeriler ve Müslüman ahalinin çoğu şehit edilmiş, yaşlı, kadın ve çocuk iki bin kadar kişi de esir düşmüştür. Kaybın boyutu 22 bin 700 civarında olmuştu (Jorga, 2005: 95; Ahmed Cavid, 1998: 225;

Karal, 2011: 19).¹² İsmail Kalesinin düşmesiyle Balkan yolu artık açılmış oluyordu. Çünkü İsmail Kalesi Tuna'nın kilidi konumundaydı. İsakçı, Kili ve Tuzluca taraflarının da düşmandan kurtarılması ümidi artık kalmamıştı.

Alınan yenilgiler ve hakkında çıkan rüşvet iddiaları, İsmail Kalesine yardıma geç kalınması gibi nedenlerle Çelebizade Şerif Hasan Paşa görevinden azledilip, ölüm cezası verilerek başı orta kapısına bırakılmıştı (Ahmed Cavid, 1998: 246). Yerine tekrardan Koca Yusuf Paşa Sadarete getirilmiş ve III. Selim tarafından derhal Rusya üzerine sefere gitmesi istenmişti. Koca Yusuf Paşa orduya çeki düzen vererek Silistre, Rusçuk, Niğbolu ve Vidin iskelelerinde kırk elli kadar gemi inşasına başlamıştı. Şumnu kışlağında 11 Mart 1791 tarihinde hareket eden Yusuf Paşa, ilk iş olarak Rus Kumandan Kutuzof'un elinden İsmail Kalesini almak istedi. Bu nedenle ordudan beş altı bin kişilik kuvvet gönderildi. Fakat kalenin bu kadar kuvvetle alınmasına imkân yoktu. Prens Repnin kumandasında bir ordu bu birliğe saldırarak dağılmalarına neden oldu. Rus birlikleri de Tuna'nın sağ kıyısındaki Maçin'i muhasara ettiler. Burada bulunan Vezir Halil Paşa sonuna kadar dayanmaya çalıştıysa da sayıca üstün olan Rus ordusuyla baş edemeyip geri çekildi. Maçin muhafızı Arslan Paşa savaş meydanını terk etmeyerek sonuna kadar savaşarak esir düşmüştür. Savaştan kaçanlar ise Hırsovaya gelip dükkânları ve zahire anbarlarını yağmalayıp gitmişlerdir (Sertoğlu, 2011: 2723).

Maçin'i ele geçiren Ruslar, bu defa İbrail üzerine yürüdüler. Osmanlı Devleti'de Avusturya ile yapılan antlaşmaya binaen Avusturya'nın Tuna kıyılarından sekiz on saatlik mesafe kadar geri çekilmesi ve birliklerin İbrail'e gitmesi yönünde fikrini söylemişti. Çünkü kati suretle İbrail tarafına asker gitmesi gerekiyordu (Ahmed Cavid, 1998: 90). Osmanlı Devleti kalenin karşısında müstahkem bir

¹²Virginia Aksan'a göre kaybın boyutları 26000 ölü ve 9000 esir düzeyindedir. (Aksan, 2010: 179-180).

tabya yapmıştı. Ruslar Kalastaki ince donanmalarıyla bu tabyaya saldırarak ele geçirmişlerdir. Ardından sert bir saldırı ile İbrail Kalesini bombardımana başlamışlardır. Kale direndiği için Ruslar çok fazla zayıat vermeye başlamıştır. İbrail’de inşa edilen gemilerle de zahire ve asker yollanınca Ruslar tedirgin olmuştur. Babadağında bulunan Osmanlı birliklerinin Maçine doğru hareket ettiğini duyan Ruslar 1791 Mayıs’ında İbrail ve Maçin’i bırakıp Kalas’a çekilmişlerdir (Sertoğlu, 2011: 2726).

Ruslar, Osmanlı Ordusu Tuna kıyılarına varmadan Tolcu’ya asker geçirip Babadağına hücum ettiler. Yapılan çarpışmalar neticesinde Osmanlı birlikleri firar etmiş ve Ruslar Babadağını yakıp geri çekilmişlerdir (Uzunçarşılı, 2011b: 581). Bunu üzerine ordu Kozluca’dan Pazarcık yoluyla Hırsova’ya gelmiştir. Burada yapılan toplantılar neticesinde ordunun önemli bir kısmı Maçin’e doğru hareket etmiştir. Rumeli Valisi Mustafa Paşa Maçin’i tahkim etmekle görevlendirilmişti. Fakat Ruslar, daha önceden bölgeye gelerek Maçin’i ele geçirmiştir (Sertoğlu, 2011: 2727).

Serdar-ı Ekrem Maçin’e doğru ilerlemeye karar vermişken serasker ordusunun bozulduğu haberini almıştı. Boğazköy menziline atlayıp süratle vaka yerine yetişmeye çalışan Serdar-ı Ekrem top seslerini duyunca vaka yerine gitmek üzere hareket etti. Fakat karşısında bozguna uğrayıp kaçan birlikleri görmüştür. Bunlar Serdar-ı Ekrem’in ordusunun da nizamını bozarak ordunun dağılmasına, cephanenin yağmalanıp yakılmasına ve zahirenin de bir kısmının yağmalanmasına neden olmuştu. Bu durum nedeniyle Yusuf Paşa Hırsova’ya dönmeye mecbur olmuş ve 1791 Temmuz’unda tekrardan Maçin’e gitmek için hazırlığa başlamıştır (Uzunçarşılı, 2011b: 581). Böyle bir ordu ile savaşın kazanılamayacağı ve daha büyük felakete yol açıp toprak kaybına neden olacağı için padişaha durum arz edilmiştir. Padişah’tan barışın bir an önce yapılması temenni edildi (Sertoğlu, 2011: 2728). Kafkas cephesinde Anapa ve Soğucak gibi önemli kalelerin elden çıkması ile Yusuf Paşa, Rus Generali Repnin’e İstanbul’dan gelen emirle, bir mektup yazarak barış istediğini beyan etmiştir (Uzunçarşılı, 2011b: 582).

Yusuf Paşa'nın mektubuna cevap veren Repnin, üç şart ileri sürerek mütarekenin yapılmasını kabul etti (Ahmed Vasıf, 1994: 30). Böylece Turla Nehri iki devlet arasında daimî sınır olarak kalmasının yanında, kesin barışın yapılacağı müzakerelerin sonuçlandırılacağı 8 aylık bir mütareke üzerinde mutabakata varılmıştır (Zinkeisen, 2011: 575).

Ruslarla Kalas Mütarekesi yapılırken Avusturya barışının imzalandığı haberi alınmıştı. Bu haberin alınmasından birkaç gün sonra, Osmanlı Devleti, Özi Kalesini ve Turla Nehri'ne kadar olan tüm kaleleri yıkmayı kabul edip, Özi Kalesi'ni de devretti. Bunun üzerine Ruslarla barış görüşmeleri başlamış 12 Ağustos 1791'de sekiz aylık bir ateşkes antlaşması hazırlanarak Kalas'ta imzalanmıştı (Jorga, 2005: 96, Sertoğlu, 2011: 2737). Alınan karar ile Kasım 1791 de barış görüşmeleri başlamış ve 10 Ocak 1792 tarihinde imzalanan Yaş barış antlaşmasıyla Osmanlı-Rus savaşı sona ermişti. Anlaşmanın maddeleri şöyledir (Mütercim Ahmet Asım Efendi, 2015: 220; Sertoğlu, 2011: 2740. Uzunçarşılı, 2011b: 592; Zinkeisen, 2011: 577).

- Osmanlı Devleti ile Rusya arasında daha önce yapılan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması, müteakiben imzalanan 1779 Aynalıkavak Tenkihnamesi ve 1783'teki Ticaret Antlaşması ve 1784'te Kırım ile Taman'ın ilhak edilmesi ve Kuban Nehri'nin sınır olarak kabulü hakkındaki antlaşmalar aynen devam edecektir.

- Turla (Dinyeester) nehri her iki devlet arasında ebedi sınır olacaktır. Bu nehirden Özi (Dinyeper) suyuna kadar aradaki arazi Rusya'ya terk ve ilhak olunacaktır.

- İki devletin sınırları savaştan önceki gibi olacaktır. Bu bağlamda Rusya bahsi geçen sınırlar dışında işgal ettiği bütün kaleleri, Bucak bölgesini, Akkerman, Kili, İsmail, Bender ve bütün Boğdan'ı tahliye edip Osmanlı Devleti'ne teslim edecek.

- Eflak ve Boğdan'a dair önceki antlaşmalarda olan uygulamalar aynen devam edecek. Boğdan'ın işgal altında olduğu dönem vergileri istenmeyecek ve iki yıl vergiden muaf olacak.

- İki devlet arasında husumet ortadan kaldırılacak. İki tarafın elinde olan esirler iade edilecekti.

- Ahıska ve Tiflis Hanından Rus hudutlarına herhangi bir zarar gelmeyeceği, Kuban Nehri'nin iki devlet arasında sınır olacağı, bu nehrin sol tarafında oturan kabilelerin hiçbir şekilde yağma ve talan yapmayacağı belirtilmiştir.

- Ticaretin engelsiz bir şekilde devam etmesi için Osmanlı Devleti, Rus ticaret gemilerini, Garp Ocakları tarafından gelecek herhangi bir saldırıya karşı koruyacaktır. Rus gemilerine gelen zarar, Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktır.

- Antlaşmanın imzasından sonra iki tarafın kara ve deniz kuvvetlerine bilgi verilecek. Rus İnce Donanması Osmanlı Devleti'ne ait yerlerden çekilmeye başlayacaktır.

- Antlaşmanın imzasından sonra iki devlet arasında büyükelçiler atanacaktır. Ayrıca bu antlaşma Osmanlı hükümdarı adına Sadrazam ve Rus Çariçesi adına Baş delege ve fiilen müsteşarı olan kişi tarafından mümkün olan en kısa zamanda imzalanıp Yaş Kasabasında delegeler aracılığıyla değiştirilecektir.

Bu antlaşma ile Rusya, Turla hattını kazanmış ve Babıali, yapılan antlaşmalarda lehine yapılacak değişiklikler vaadiyle yetinmişti. Ayrıca Osmanlı Devleti, Kuban bölgesinde barış için teminat veriyor ve Romenleri iki yıl boyunca vergiden muaf tutuyordu. Çariçe Katerina da 12 milyon akçe olan savaş tazminatından vazgeçiyordu (Jorga, 2005: 96). Bu antlaşma ile iki devlet arasında Avrupa'da Dinyester ve Kafkasya'da Kuban nehirleri sınır olarak kabul edilmiş ve Kırım Osmanlı Devleti'nin elinden resmen çıkmıştır (Eren, 1964: 26). Rusya'nın Kırım'da hükümlan olması ve Karadeniz'de denizcilik yapabilmesi, Özi'ye sahip olup sınır olarak da Turla Nehri'ne sahip olmasının yanında, Eflak ve Boğdan üzerindeki nüfuzunu pekiştirmesi Rusya'nın elde ettiği çok önemli avantajlardan oldu (Zinkeisen, 2011: 578). Ayrıca 1789-1792 savaşının sonunda da Hotin ve Bender gibi iki eyalet de Ruslara bırakılmış oldu (Baykara, 2015: 107).

Bu savaşın sonunda Osmanlı Devleti, Kırım'ı geri almak şöyle dursun yeni topraklar kaybetmişti. Osmanlı Ordusunun geriliği, lojistik

hatların çöküşü, asker kaçaklarının orduda meydana getirdiği kaos ortamı bütün gerçekliğiyle anlaşılmıştır. Ordu düzensiz bir insan kalabalığı halini almış ve Padişah, düşmanın her zaferinden sonra bir sadrazam değiştirme yoluna gitmeye başlamıştır. Tecrübeli adam eksikliğinden dolayı kura ya da istiareye yatılarak sadrazam seçimine gidilmiştir. Leventler ve Yeniçeriler hep düzensizlik içindeydi. Donanma denize açılacağı zaman adam eksikliğinden dolayı hayatı boyunca denize açılmamış kişileri bahriyeli yaparak düşmanın karşısına çıkmaya çalışmıştır (Karal, 2011: 20). Sürekli olarak Osmanlı Devleti'nin başarısızlıkları ile neticelenen bu gelişmelerden sonra, yeni padişahın mutlak surette önlemler alması ve bu kötü gidişata dur demesi gerekiyordu. Nitekim III. Selim, devleti düşmüş olduğu çukurdan çıkarmak amacıyla birtakım düzenlemelere ve yenileşme hareketlerine girişmiştir.

3. DEĞİŞİMİN BAŞLAMASI VE YENİLEŞME FAALİYETLERİ

3.1. III. Selim'in Yenileşme Hakkındaki Düşünceleri ve Nizam-ı Cedid'in Hazırlık Safhası

16. yüzyıldan sonra Osmanlı Devletinin Avrupa karşısında gerilemeye başlaması, devleti birtakım ıslahatlar yapma fikrine sevk etmiş olmasına rağmen, yeterli düzeyde tüm kurumları kapsayacak şekilde bir ıslahat programı yapılamamıştır. 17. yüzyılda Genç Osman, IV. Murat ve Köprülü ailesinden gelen vezirler yaptıkları ıslahatlar ile devleti eskisi gibi kuvvetli yapmaya çalışmışlardır. Fakat yapılan ıslahatlarda Batı medeniyetinin tesiri yoktu. Islahatçıların tek gayesi bozulan düzeni kuvvete dayanarak yeniden tesis etmektir (Karal, 2011: 55).

Lale Devri ile beraber yenileşme döneminin sosyal hazırlığı başlamıştır. III. Selim'in Nizam-ı Cedid¹³ dönemini başlatması yenileşme ve batılılaşma eğilimini askeri ve idari boyuta taşımıştır (Tabakoğlu, 2005: 17). Dolayısıyla III. Selim ile başlayan modernleşme, başlangıçta, halka hizmet götürmekten ziyade siyasi amaçlar gütmekteydi (Karpat, 2014: 79). Bu şekilde Osmanlı modernleşmesinde reformları başlatan devlet adamları nezdinde “batılılaşma”, batının

¹³ Bu tabir ilk defa devlete verilecek iç düzen anlamında Fazıl Mustafa Paşa tarafından kullanılmıştır. III. Selim devrine gelinceye kadar bu tabire bir kez daha rastlanmamıştır. III. Selim saltanatının ilk yıllarında Ebubekir Ratib Efendi'yi Avusturya'ya elçi olarak göndermiş ve yazmış olduğu yazmasında Avusturya'daki mevcut idare düzenini “Nizam-ı Cedid” olarak adlandırmıştır. Bundan başka, Fransız İhtilali neticesinde Fransa'da kurulan yeni rejime de “Fransa Nizam-ı Cedidi” denilmiştir. Buradan anlaşılıyor ki “Nizam-ı Cedid” Osmanlı Devleti'nde mevcut olan idare rejiminin yerine yenisinin konulması manasına gelmektedir. Ayrıca dar ve geniş manada da Nizam-ı Cedid iki şekilde değerlendirilmiştir. Dar manada III. Selim devrinde Avrupa usulünde yetiştirilmek istenen talimli askere denir. Geniş manada ise III. Selim'in Yeniçeriler kaldırmak, ulemanın nüfuzunu kırmak, Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve medeniyette ilerlemelerine ortak yapmak için giriştiği yeniliklere denir. (Karal, 2011: 61).

belirli kurumlarının alınarak devletin yıkılmasının önüne geçmek anlamına gelmekteydi. Askeri reformlarla başlayan batılılaşma girişimleri III. Selim devrinde, “*kâfirin silahını kullanarak kâfiri yenmekte Şeriata aykırılık yoktur*” gerekçesi ile de meşrulaştırılıyordu (Yıldırım, 2016: 185). 19. yüzyılda ise Osmanlı modernleşmesinin aşama aşama orduya, idareye, maliyeye, kültürel hayata yansımaları kaçınılmaz bir hale gelmişti (Çelebi, 2017: 35).

Zeki ve eğitilmiş bir Padişah olan III. Selim, gerilemenin farkında olduğu için seleflerinin küçük çapta da olsa başlattığı yenilik faaliyetlerini devletin tüm kurumlarına yaymaya karar verdi. III. Selim’in iyi bir eğitim almasının yanında kültürlü bir zihin yapısı da vardı. Avrupa politikasından da haberdar olduğu için samimi bir şekilde gerilemenin çaresini Batılılaşmada görüyordu (Solnon, 2019: 401. Wittman, 2011: 27). Nihayet tahta çıkan III. Selim, devletin içinde bulunduğu çalkantılı durumun farkında olup acilen yenilikler yapma ve bozulan düzeni tekrar sağlama arayışına girmiştir. III. Selim’in ıslahatçılık fikri genç yaşta dimağına yerleşmiştir. Babası III. Mustafa Avrupa’dan faydalanarak meydana getirdiği müesseseleri teftişe giderken Selim’i de beraberinde götürmüştür. III. Selim’in Osmanlı Devleti’nde zaruri görülen reformları yapma gayreti şehzadeliği döneminde başlamış ve rivayet edildiğine göre padişah Topçuluk Tekniğine dair bir risale de telif etmiştir (Eren, 1964: 10). Sultan, şehzadeliği döneminde “*saltanat veliahtı*” unvanını kullanarak geleneksel Osmanlı siyaseti dışında Batı ile işbirliğine yönelen ve tahta çıkan ilk padişahdır (Genç, 2010: 172). Avrupa’nın ileriliğine ve üstünlüğüne inanan padişah, Avrupa’yı iyice tanımak istiyordu. Fransız elçisi ile görüşerek güvendiği adamı İshak Bey’i 1786 yılında Paris’e gönderdi. İshak Bey burada Padişahın mektuplarını¹⁴ Fransa Kralı XVI.

¹⁴ III. Selim, XVI. Louis’e yazdığı mektupta, Osmanlı-Fransız dostluğundan bahsettikten sonra, 1768’de Ruslara karşı girilen harbin Fransız görüşlerine uygun olarak yapıldığından bahsetmekteydi. III. Selim ölümden başka her derdin çaresi olduğu düsturuyla ve dostların desteğiyle olumsuz durumların değişeceğini, bu doğrultuda İshak Bey’e gereken ihtimamın gösterilmesini ve siparişlerin göz önüne alınmasını rica etmekteydi (Karal, 1988: 16).

Louis'e götürdüğü gibi Avrupa hakkında da padişaha şu bilgileri verecekti: Avrupa Devletleri'nin birbirleriyle geçimleri, kara ve deniz harplarına dair yeni metotlar, karhaneler, atölyeler, tersaneler hakkında bilgi aktarılacaktı (Karal, 2011: 60).

III. Selim aklındaki ıslahat fikirlerini tahta geçtikten sonra hemen uygulamaya geçirememişti. Devam eden Osmanlı-Rus ve Avusturya savaşının bitmesi gerekiyordu. Bu süre zarfında Padişah 1789'dan itibaren alanında uzman heyetleri belirli alanlarda tartışmak ve düzenleme yapmak üzere Meclis-i Meşveret adı verilen toplantılara davet etti. Bu toplantıların ilki Revan Köşkü'nde yapılmış ve iki yüzden fazla kişi katılmıştı. Padişah herkesin devletin sorunlarına çözüm önerisi sunmalarını istemişti (Erdoğan ve Ercoşkun, 2014: 271). Toplantı esnasından devlet içerisinde olan sorunlar dile getirilmiş ve bunların giderilmesi gerektiği vurgulanmıştı (Hayta ve Ünal, 2003: 70). Bu toplantı esnasında, devlet adamlarından her kimin ihmali varsa tek tek cezalandırılacağı Padişah tarafından söylenmiştir. Şöyle ki, sorumluların tespiti için Şeyhülislam Efendi'ye kadı ve naiplerin zulmü sorulmuş, Kaimakam Paşadan vezirlerin zulümleri, Sekban başından askerlik ve asker teminindeki sıkıntılar, miri işlerden de defterdardan hesap sorulmuştur (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 291).

Devletin yeniden yapılanmasının belkide ilk ve en önemli adımı Şumnu'da ordu ve hükümet ricalinin oy birliğiyle karar alıp, İstanbul'a bildirdikleri bir mahzarla olmuştur. III. Selim, Ziştovi Antlaşması'ndan sonra, Rusya ile harbe devam etmesinden yana olmasına rağmen içinde bulunulan şartlar nedeniyle devlet adamları savaşa yanaşmayıp durumu padişaha arz etmişlerdi. Adeta boykot gibi görünen bu olay üzerine Padişah aklındaki yenilik düşüncelerinin uygulanması zamanının geldiğine karar verdi (Beydilli, 2007: 175). Osmanlı-Rus savaşının bitimi, Nizam-ı Cedid yenileşmesinin de başlangıç tarihi oldu. Artık Avrupa kurumlarının üstünlüğü ve alınmasındaki zorunlu hali, III. Selim açıkça dile getirmiş ve uygulamaya sokmaya çalışmıştır (Beydilli, 2010: 38). Bu dönemde Osmanlı kamuoyu da, en az padişah kadar ıslahat taraftarıydı. Hatta ıslahat düşüncesini paylaşmayanlar horlanıp dışlanır

hale gelmişlerdi (Öğreten, 2014: 53). Ruslarla Yaş Antlaşması yapıldıktan sonra barış devrine girilince III. Selim, devletin tüm kurumlarında meydana gelen gerileme için artık şehzadelikten itibaren tasarladığı ve yapılması gerektiğine inandığı işlere el atmaya başladı. Padişah, yapacağı reformlar yüzünden karşılaşacağı zorlukları çok iyi biliyordu. Bu nedenle reformlara başlamadan önce bilim ve tekniğinden yararlanmak istediği Avrupa'yı daha iyi tanımak için Zıştovi Antlaşması'ndan sonra Ebubekir Ratip Efendiyi elçi olarak Viyana'ya göndermiştir (Eren, 1964: 29). 8 ay sonra yurda dönen Ratip Efendi yanında birde sefaretname getirecektir. Sefaretnamede Avsuturya'nın askeri teşkilatı üzerinde önemle durulmuştur. Bunun yanında devlet teşkilatından bahsedilmiş ve devlet kurumlarının tamamından büyük bir dikkatle izahata çalışılmıştır (Karal, 1988: 31). Nitekim bu sefaretname padişahın yenilik fikirlerine tesiri bakımından önemlidir. Ebubekir Ratıp Efendi, bir devletin kuvveti ve kudreti hakkında olması gerekenleri izaha çalışmış ve Osmanlı Devleti'nde olması gereken fikirleri şu şekilde izah etmiştir. Askerin çokluğunun yanında nizamı ve itaati, devlet hazinesinin zenginliği ve düzeni, devlet adamlarının bilgili, doğru ve sadık olması, halkın refahının sağlanması ve refahının temin edilmesi, bazı devletlerle siyasi ittifaklar edilmesi. Görüldüğü gibi bu ifadeler Nizam-ı Cedid'in muhtevasını çizer hale gelmiş ve bu yolda adımlar atılmaya çalışılmıştır (Karal, 1956: 353).

Geçmiş olaylardan ders alan Padişah, yapılacak ıslahatlardan dolayı önceki padişahların başına gelenlerin kendi başına gelmemesi için çözüm arıyordu. Bu doğrultuda yapılacak yenilikleri şahsi bir teşebbüs halinden çıkarıp devrin bütün devlet adamlarından ıslahat layihaları vermelerini istemişti (Eren, 1964: 29). Yenilenme ve yeniden yapılanma için yönetici sınıf mensuplarının onayı da bu sayede alınmış oluyordu (Öğreten, 2014: 55). Padişahın emri ile başta Sadrazam Koca Yusuf Paşa olmak üzere 22 devlet adamı layihalarını sundular. Layiha sunanların 20 Türk, ikisi de Avrupalıydı (Karal, 2011: 62). Layihalarını sunanlara baktığımızda; Sudurdan Veli Efendizade Emin, Sudurdan Salihzade Efendi, Sudurdan Aşır Efendi, Mevalii Fahhamdan Hayrullah Efendi,

Defterdar Şerif Efendi, Tatarcık Abdullah Efendi, Çavuşbaşı Raşid Efendi, Abdullah Berri Efendi, Hakkı Bey, Tersane Emimi Hacı Osman Efendi, Kethüdayı Sadrali Çelebi Mustafa Reşid Efendi, Muhasebe-i Ula El-Hac İbrahim Efendi, Rikab-ı Hümayun kethüdalığından Munfasıl Rasih, Mustafa Efendi, Müverrihi meşhur Enveri Efendi, Kudamayı ricalden Laleli Mustafa Ağa, Ali Raik Efendi, Mabeynci Mustafa İffet Bey, Beylikçi Sun'î Efendi, Tezkire-i ula Firdevs Efendi ve yabancıardan Bertrano isimli bir Fransız subayı ile İsveç elçiliği memurlarından M. d'Ohosson'dur (Karal, 1988: 35-36).

III. Selim layihaların hepsini okuduktan sonra bunların birleştirilip tek halde hazırlık yapılmasını istemiştir. Hazırlık için de ıslahat uğrunda canını feda edebilecek bir kişi olan İsmail Paşazade Seyyid İbrahim İsmet Efendi getirilmiştir. Küçük bir kadro oluşturan reform ekibi içinde Valide Sultan Kethüdası Yusuf Ağa, Sır Kâtibi Ahmed, Sudurdan İsmet Bey, İbrahim Nesim, Bahriye Nazırı Hacı İbrahim ve ilk İrad-ı Cedid Defterdarı Çelebi Mustafa Reşid bulunmaktaydı (Beydilli, 2007: 176). Derhal faaliyete geçirilecek 72 maddelik bir program hazırlanmıştır (Sertoğlu, 2011: 2755). Programın esasında; asker düzenine, askerlerin ücretlerine ve topçu, humbaracı ve sair ocakların ıslahına yönelik risale tertip edilmiştir. Ayrıca batı tarzında yeni bir yaya ordusu kurulmasının yanında, yeni savaş teknikleri ile eğitim yapacak müesseselerin oluşturulmasına karar verilmiştir. Nizâm-ı Cedid'i muhtevi kanunname sureti hemen Rumeli'nin sağ ve sol koluyla ümeraya ve kaza kadılarına gönderilerek tatbik edilmesi istenmiştir.¹⁵ Burada dikkati çeken ve önem verilen mesele, ordunun ıslahı olmuştur (Akçura, 2010: 41; Sertoğlu, 2011: 2755). Çünkü ordu halen Silistre sahrasında bulunuyordu ve Avusturya ile savaş yeni bitmiş Rusya ile görüşmeler devam ediyordu.

¹⁵Nizâm-ı Cedid-i mustehseneyi muhtevi tertib olunan Kanunnâme sureti mücebince Vüzerâyı Azam ve Mir-mirân-ı Kirâm dâirelerinin Nizâm ve istimrârları te'kidi bâbında kol mezkûrda vâkı' Vüzerâyı Azam ve Mir-mirân-ı Kirâm ve Kazalar kadılarına hitâben sâdır olan evâmir-i aliyye tatar-ı merkum kullarıyla mahallerine vârid olub mantûk-u munifleri veçhile harekete müte'ahhid oldukların kol-u mezkûrun hâvî olduğu kazalar kadıları başka başka kırk dört kut'a i'lamlarında tahrîr ederler. BOA. C. AS. 1223-54924 (H.1207- M.1 Temmuz 1793).

Haliyle devlet adamları savaşın tesiri altındalardı ve layihaların ağırlık noktası askeri sistem oluyordu (Karal, 1988: 36). Reisülküttap Abdullah Berri ve Ebubekir Ratıp Efendi gibi yenilik adamları da Osmanlı ordusunun reformlarla kurtarılamayacağını ve bunun yerine Avrupa'daki ordular gibi yeni bir ordunun hazırlanmasının zorunlu olduğunu beyan ediyorlardı. (Kılınçoğlu, 2018: 44). Ruslarla savaşlarda ve valilik dönemlerinde ün salmış olan Vezir el-Hac Ali Paşa da yeni bir ordu düzenini önerenlerden biriydi (Ortaylı, 2016: 49).

Genel olarak değerlendirdiğimizde III. Selim'e sunulan layihaların çoğunluğu askeri yapı üzerinde durmasına rağmen, Tatarcıklı Abdullah Efendi ise sadece askeri sahada değil, devletin bütün kurumlarına yeniden düzenlemelerin yapılması fikrine sahiptir. Ahmet Öğreten (2014) özellikle askeri layihalar konusunda devlet adamlarının askeri yapılanma konusundaki düşüncelerini ele almıştır (Öğreten, 2014: 59-150). M. d'Ohson'da sunmuş olduğu layihasında devletlerde zaman içerisinde kanun ve nizamların bozulduğunu ve Nizam-ı Cedid'in zaruri bir hal aldığını beyan etmektedir (Karal, 1988: 41). Enveri Efendi gibi devlet adamları ise liyakate önem verilerek işleri ehil kişilere vermek gerektiğini ifade etmiştir. Bunun yanında vezir sayısının çok fazla olduğu ve bunların azaltılması, ocak ağalıklarına da işinin erbabı kişilerin atanması gerekmektedir. Mehmed Şerif Efendi ise layihasında vergilerin kanuna göre alınmasını halkın üzerindeki yükün hafifletilmesi gerektiğini söylemiştir (Çağman, 2010: 3-13). Yukarıda da bahsedildiği üzere, ıslahatları tasarlayan ya da yöneten kişiler, değişimin güçlü ve etkili savunucusu oldular. III. Selim'e devleti yönettiği sırada, ne yapılması gerektiğine dair programı hazırlayan ıslahat ekibi olmuştur (Shaw, 2008a: 121).

3.2. Taşra İdaresinde Değişim

Merkezi otoritesini sağlamak isteyen Osmanlı Devleti, hem taşradaki konumunu kuvvetlendirmek hem de taşranın sadakatini arttırmak istiyordu. Sadakatin artması için merkezden daha fazla görevlinin taşraya atanması gerekiyordu. Devletin temel politikasına

yönelik olan bu karar yüksek kademedeki görevlilerin kayrılmasına ve düşük kademelerdekilerin de ihmal edilmesine yol açtı (Barkey, 2016: 14). Böyle bir değişimin başlangıcı Şehzade Bayezid isyanına kadar gitmektedir. Bayezid taraftarlarına karşı girişilen şiddetli mücadeleler ve birçok sipahinin ellerinden dirliklerinin alınması huzursuzluğu arttırmaya başlamıştı. Özellikle Celali isyanlarında halinden memnun olmayan ve tımarları ellerinden alınan kitle, merkezi otorite ve yerli sipahi arasındaki itimsizliği daha da arttırmıştır. Bunun sonucunda Anadolu şehir ve kalelerine yasakçı ve korucu adıyla daha fazla Yeniçeri yerleştirilmesi gerekmişti. Taşra şehirlerine yerleşen bu kapıkulları, isyanların bastırılıp asayiş ve inzibat işlerinin gelir getiren kısımlarını, tımarlı sipahiler aleyhine alınca, bu ocakların inzibat ve savaş gücü ve iktisadi gelişmesi bakımından önemli sonuçları olmuştur (Barkan, 1979: 301).

Yeniçeri askerlerinin git gide büyüyerek sayıları 1527'de 8000 iken, 1669'de 53.499 kişiye çıkmıştır. Bu nedenle Yeniçeri ocağındaki büyüme İstanbul ile sınırlı kalmayarak taşraya da yayılmaya başlamıştır. Yeniçerilere taşra kasabalarında asayiş sağlama görevi verilmeye başlayınca, kasabalara yerleşen Yeniçeriler buralardan kız alıp evlenerek taşra sisteminin ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Bu durum sayılarının ve etkilerinin artması nedeniyle taşrada güçlü mevkilere atanmalarına neden olmuştur (Barkey, 2016: 72).

17. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nde tımar ve zeamet sisteminin bozulmaya başlaması taşrada değişimlerin başlangıcı olmuştur.¹⁶ Tımar sahiplerinde ve bu tımarın elde edilmiş biçimlerinde değişiklikler başlamıştır. Oturmuş düzeni olan yüksek gelirli tımar ve

¹⁶16. Yüzyılın sonlarına kadar düzenli aralıklarla yapılan arazi tahrirleri, tımar sisteminin düzgün bir şekilde işlemini sağlamaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat zamanlarında yapılan arazi tahrirlerinden sonra bir daha genel bir tahrir yapılamaz olmuştur. Bu nedenle son tahrirlere bakılarak genel tımar tevzi ve taksimleri neticesinde tımar kadroları da son ve kati bir şekil almış oluyordu. Bundan sonraki tımar atamalarında yapılacak resmi işlem ve hesaplarda hep en son yapılan tahrirler baz alınarak yapılmıştır. (Barkan, 1979: 289).

zeametler için rekabet ortamı çok artmıştır. Rekabet ortamı karalama kampanyasına da dönüşüp kimi zaman iftira yoluna da evrilebiliyordu. Tımar sahipleri, savaşa gitmemekle, seferden kaçmakla ve pek çok ahlaksızlıkla itham edilebiliyordu. Bu durum hem toprak sahipleri hem de toprak arayan kesim arasında yaygın bir hale gelmişti (Barkey, 2016: 68). Boşalan dirlikler savaşmaya gücü yeten muktedir kişilere verilmezken, ekâbir adamlarına verilmeye başlanmış zamanla bu iş rüşvetle alınıp verilip olmuştur (Öz, 2019: 223). Bunun ilk örneğini de Kanuni devrinde Çarşnıgir başlıktan çıkan Hüsrev Paşa başlatmıştır. III. Murad devrine gelirken, İran seferleri nedeniyle Serdar olan Osman Paşa, boşalan tımar ve zeametleri kendi adamlarına ve yandaşlarına vermeye başlamıştır. Halk Osman Paşa'ya tepki gösterince de *“benim adamlarım benimle birlikte seferlerde bulunmuş ve böylece padişah dirliğine istihkak kesbetmişlerdir”* diyerek haklı olduğunu beyan etmiştir (Gökbilgin, 1977: 132). Kanunlara aykırı hareket edilmesiyle düzen iyiden iyiye bozulmaya yüz tutmuştur.

Osmanlı Devleti'nde başlayan gerileme, taşrada bir takım değişimleri beraberinde getirmiştir. Taşra valilerine tahsis edilen yeni dirlik türleri arpalıkları, kapılarında tuttuğu kapıkullarını beslemeye yeterli değildi. Bu durumda sıkışık kalan ve gelirleri giderlerini karşılayamayan devlet görevlileri kendilerine gelir sağlamak için bir sürü geçici vergiler salarlardı (İnalçık, 2004: 782). Bu durumu ortadan kaldırmak için taşrada bir dizi yeni verginin uygulanmaya konması gerekliydi. Fakat burada da valilerin yerleri sık sık değiştirildiğinden, bu yeni vergilerin uygulanabilmesi için, yörenin ileri gelen toprak sahiplerinden olan yerel ayan heyetlerinin aracılığına ihtiyaç duyulurdu (İnalçık, 2004: 782). Bu durumda yerel heyetlerin ortaya çıkması, taşrada tımar sisteminin sahip olduğu güç yerine geçmeye başlayınca, denetim gücü artık kent ve kasabalara kaymaya başlamış oldu (İnalçık, 2004: 783). Buralarda vergi toplama işlerini kapıkulu birliklerinden kimselere, saray çalışanları veya başka merkezi görevlilere verilmesiyle taşrada yeni ve güçlü bir kesim ortaya çıkmaya başlıyordu (Barkey, 2016: 75).

Bu güçlü kesim ayan olduğu için, şehir ekonomisini bile yönetecek boyuta ulaşmaya başlamıştı. 18. yüzyılın ikinci yarısında, taşra merkezlerinde Ayan Meclisleri şehrin işlerini görmeye başlamıştı. Bu meclisler iç ticaret, şehir gelirleri ve giderleri konusunda karar verir bir konuma gelmişti (Kaya, 2008: 14). Esasında Paşa ünvanını alan Vezirler, hükümdarın askeri ve idari olarak bütün devlet işlerini hükümdar adına yürüttükleri için vazifelerine uygun olarak bu ünvanı taşıyorlardı (Gökbilgin, 1977: 19). Zamanla merkezi otoritenin güç kaybetmesiyle, Taşrada bulunan vezirler güç ve nüfuz kaybına uğramaya başlayınca, ordu içinde ve ayanlar nezdinde itibarları zedelenmiştir. Etkisiz vezirler olunca ayanlar bölgelerindeki vezirleri hiçe sayarak doğrudan merkezle iletişim kurmaya başlamışlardır. Bu durumda merkezde bulunan devlet görevlilerinin taşra idaresine müdahale etmesine, kendilerine iyi davranan ayanları kollamalarına yol açmıştır. Merkez ve taşra arasında bağlantıyı sağlayan yerel göçler atanmak için rüşvet gibi işlere bulaşıp verdikleri paraları halktan almaya kalkışınca, merkezi hükümetin taşrada itibar kaybetmesine neden olmuştur (Erdoğan ve diğ., 2009: 27). Tüm bunlar göstermektedir ki 17. yüzyıldan sonra taşra sistemi, eskiden sahip olduğu önemi ve önceliği kaybetmiş, merkezi devlet görevlilerinin taşra idaresinde etkinliğini arttırdığı görülmeye başlanmıştır. Merkezi görevliler taşrada yüksek mevkileri devralmaya başlamış temel idari birim olan sancağın yerini eyaletler almış, siyasette himaye ve akrabalık ilişkileri en belirleyici unsurlar haline gelmeye başlamıştır (Barkey, 2016: 83).

Taşradaki düzenin sağlanması için Anadolu ve Rumeli'nin her tarafına adalet emirleri gönderilerek fukaraya zulm edilmemesi, adalet üzere insanlara muamele edilmesi istenmiştir. Her kazanın ayanı, kanun üzere olarak ahalinin seçilmiş muhtarları kim ise hüccet-i şer'iyeye ile atanıp, bunun atanmasına vali karışmayacak ve buyruldu vermeyecektir. Ayrıca bir akçe dahi alınmayacaktır. Şehir kethüdası atanmasına kadı ve naib karışmayacak ve iltizam etmeyecektir. Genellikle ahalinin seçimleriyle atanma olduğu için kadı yahut naip hüccet verip, hüccet harcı almayacaktır. Şehir kethüdası dahi kendisi için fukaradan tevzi

sırasında bir şey almayacaktır. Memleket masrafı ne ise ahalinin bilgisi dâhilinde sarf olunup sahih deftere fazladan bir şey eklenmeyecektir. Kadı ve naib dahi defter harcı almayacak bundan sonra her ne suretle olursa olsun zulm ortadan kaldırılacaktır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 292).

3.2.1. Ayanların Bölgesel Güç Haline Dönüşmesi

Ayan, herhangi bir şehir, bir zümre veya bir devrin ileri gelenleri, belli başlıları ve büyükleri manasında kullanılan bir tabirdir (Köprülü, 1979: 40). Osmanlı Devleti'nde ise 16. ve 17. yüzyıllarda ulema ve kapıkullarının mensup, mazul ve emeklileri ile esnaf ve tüccarın önde gelenleri ayandan sayılır ve hepsine birden ayan-ı belde, ayan-ı memleket, ayan-ı vilayet veya eşraf denilirdi (Mert, 1999: 174). 18. yüzyılda da resmi ayanlardan başka, şehir ayanı veya şehrin ileri gelenlerinden başka “Ayan-ı Vilayet” denilen zümre mevcut olmuştur (Özkaya, 1994: 7). Resmi ayanlığın ortaya çıkmasında, ayan ve eşraf sınıfının şehirlerde kuvvetlenmesi ile gerçekleşmiştir. Şehir içinde pek çok hususta ayan ve eşrafın rolü önemliydi. Asker temininde, vergi toplanmasında, hazinenin uğradığı şehir ve yollarda korunmasında, eşkiya tedibinde ayan-ı memleket ya da ayan-ı vilayete sık sık başvurulurdu (Özkaya, 1999: 165). Denilebilir ki ayanlığın kurulmasına devlet karar vermemiş, devrin şartları nedeniyle teşekkül etmişlerdir. Seferler nedeniyle idarecisz ve askersiz kalan eyalet ve sancaklarda eşkiyalığa yönelen kişiler bir şekilde idareyi ele geçirmişlerdir (Özkaya, 1994: 114).

16. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, ayanlar iltizam işlerine katılarak çiftçiye borç para vermek suretiyle büyük servetler edinmeye başladılar. İltizamla eş zamanlı olarak çiftliklerin de yaygınlaşmaya başlaması toprak mülkiyetine giden yolu da açmış oluyordu. Bu durum taşrada ve eşraf denilen yeni bir sınıfsal katmanın yükselmesini hızlandırıyordu (Oyan, 2016: 239). Bozulan ekonomik nedenlerden dolayı ayanlardan borç alan ahali, bunlara daha çok bağımlı hale geldiler. Böylelikle ayanlar ekonomik ve sosyal açıdan etkili olmaya başladılar

(Mert, 1999: 174). Merkezî gücünü kaybetmeye başlayan devlet, halkı eşkiyadan koruyacak bir gücün gereksinimine ihtiyaç duyuyordu. Seferler esnasında devlet memurları yanlarındaki kapı halkıyla birlikte sefere katılınca bunu fırsat bilen eşkiya güruhu ahalinin üzerine saldırmakta şehir ve kasabaları yağmalamaktaydı. İşte bu durum şehir ve kasabalarda devlet memurlarından başka istikrarlı bir gücün bulunmasını gerekli kılıyordu (Tabakoğlu, 1985: 233). Bu gibi nedenler, ayanlığın gittikçe şekillenip bir müessese halinde ortaya çıkmasına neden olmaktaydı (Cezar, 2013: 230).

Esasında merkezi otoritenin, çevre üzerindeki mutlak otoritesini kaybetmesiyle beraber ayanlar, merkez ile çevre arasında, özellikle yerel güçlerin bel bağladığı bir tür aracı konumuna ulaşmıştır (Yıldırım, 2016: 191). Sipahiliğin bozulması yüzünden boş kalan tımarların iltizama verilmesi, topraklarını terk eden çiftçilerin ayanlara sığınması ile ayanlar git gide büyüyen bir güç olmaya devam ettiler (Mert, 1999: 175-176). Böylece ayanlar ekonomik güçlerinin yanında insan gücü de kazanmış oluyorlardı.

17. yüzyıla gelindiği vakit Osmanlı Devleti, eyaletlerdeki Beylerbeyi ve Sancakbeylerinin yetkilerini daraltmak için önlemler almaya başlayınca, ayanlığın yükselmesi adına bir fırsat oldu. 1726 yılından itibaren hükümet tarafından Beylerbeyilik ve Sancakbeyilik gibi önemli görevlere getirildiler. Özellikle asker toplama ve askeri komutanlık görevleri ayanlara verilince, devletin otoritesini aileleri adına sahiplenerek bölgelerinde adeta birer derebeyi olmuşlardır (Mert, 1999: 175). Bu kadar güçlü bir pozisyona ulaşan ayanlar malikânelerini hem rakiplerinden hem de düşmanlarından korumak için kuleler bile yaptırmışlardı (Uluçay, 1955: 5).

Resmi tayinlerin kısa sürmesi, yerel kayıtların düzensiz bir şekilde tutulması, köylülerin topraklarını terk edip gitmeye başlamasıyla, eyalet ve kaza ayanlarının yol göstermesi, vergi tahsildarları için 17. yüzyıl bitmeden ayanları çok önemli bir konuma getirmiştir (İnalçık, 2004: 785). Ayanlar, devletin 1683'ten 1718'e kadar cephelerde aldığı

yenilgiler ve maruz kaldığı mali buhranlardan dolayı, vergi tahsil etmek ve maliyeye borç para vermek suretiyle daha da önem kazanmışlardır. 18. yüzyıldan itibaren de savaşlarda hizmetleri görülmeye başlandı. Böylece taşra idaresinin yanında savaş ve askerlik bakımından da önemli bir konuma geldiler (Mert, 1999: 176).

Ayan sınıfının Anadolu'da yükselişi, Lale Devri'nde yaygın olarak malikâneler olarak ortaya çıkmaya başladı. 1760 yılına gelindiği vakit, Anadolu'daki tımar arazileri yükselen mali güçler tarafından gasp edilmişti. Sadrazam Muhsinzade Mehmed Paşa'nın resmi atama yetkisini İstanbul'da toplamaya çalışması ayanların yükselişini pek engellemeyemedi; çünkü ayanlar gücünü tayin sisteminden değil, ihale yoluyla ele geçirdikleri arazilerden alıyorlardı (İnalçık, 2004: 794).

1760 ve 1830'a kadar olan dönem Ayan Çağı olarak adlandırılır. Ayanların bölgesel güç olmalarında devletin kontrolünü kaybetmesi etkili nedenlerdendir. Bu nedenden dolayı Anadolu ve Rumeli'de ayanlık giderek yaygınlaşmaya ve güçlenmeye başladı (Mert, 1999: 175). Taşra idaresinde, ekonomik ve askeri alanlarda etkin bir konuma gelen ayanlar, artık devlet için bir güç konumuna geldiler. Ayanların, idare, iktisat, maliye ve askeriye ile ilgili olarak asayişini sağlamak, eşkıya ve asileri yakalayıp cezalandırmak, İstanbul'a erzak, zahire ve koyun göndermek, vergi toplamak, orduya asker sağlamak, ordu tayinat ve mühimmatının taşınması için araba ve hayvan tedarik etmek, baruthanenin güherçile ihtiyacını karşılamak, gerektiğinde gemi yapmak ve gemi malzemesini temin etmek gibi çok sayıda hizmeti görülmektedir (Mert, 1999: 176).

Osmanlı Devleti'nin taşradaki gücünün azalması nedeniyle savunmayı sağlamak için çok sayıda aileye bel bağlamıştı. Şöyle ki, Trabzon civarında 1787-1791 seferleri için, asker seferberliği emri 26 aile, 1789'da ise 40'tan fazla aile adına verilmişti (Aksan, 2010: 224). Adeta bir hanedan hüviyetini taşıyan büyük aileler ortaya çıkmıştır. Bunlardan Rize ve dolaylarında Tuzcuoğulları, Trabzon'da Cemşitoğlu, Samsun ve çevresinde Canikli Hacı Ali Paşa oğulları, Sivas'ta Zaralızadeler, Yozgat, Çorum ve havalisinde Çapanoğulları, Kayseri'de

Zennecizadeler, Kalaycıoğulları ve Emin Ağazadeler, Ankara'da Müderriszadeler, Muslu Paşazadeler ve Nakkaşzadeler, Bilecik'te Kalyoncuoğulları, Manisa ve çevresinde Karaosmanoğulları, Uşak'ta Acemoğlu, İzmir'de Katipoğulları, Isparta'da Yılanlıoğulları, Milas'ta İlyasoğulları, Antalya'da Tekelioğulları, Çukurova'da Menemencioğulları ile Kozanoğulları, Payas'ta Küçük Alioğulları, Suriye'de Azimzadeler, Kuzey Irak'ta Babanzadeler güçlü ayan ailelerindendi (Mert, 1999: 176; Uzunçarşılı, 1979: 41-42). Vidin tarafında Pazvantoğlu, Şumnu ve Rusçuk havalisinde Tirsiniklioğlu, Siroz tarafında İsmail Bey, Arnavutluk ve Mora tarafları Tepedenli Ali Paşa, Edirne'de Dağdevirenöğlü, Silistre'de Yıllıkoğlu, İbrail tarafında da Nazırı olan Ahmed Ağa gibi ayanlar mevcuttu (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 708).

Ayanların en kuvvetlilerini Rumeli'de görmekteyiz. Bunlar ikinci ve üçüncü derecedeki ayanları da kontrolü altına alıp emir ve nüfuzlarını büyük bir alana yaymışlardı. 15-20.000 kişilik kuvveti olan Gümülcine Ayanı Tokatçıklı Süleyman ile Rusçuk Ayanı Tirsiniklioğulları Ömer ile kardeşi İsmail, Silistre ve Deliorman Ayan ve Mütesellimi Yıllıkoğlu Süleyman ve Serez Ayanı İsmail Bey güçlü Ayanlardandır (Uzunçarşılı, 1979: 42).

III. Selim'in yeniliklerine destek olan ve devleti memnun edecek ayanların yararlı hizmetleri mevcuttu. Bunlardan Çapanoğulları ile Karaosmanoğulları ve Serez Ayanı İsmail Beyin çokça faydaları olmaktadır. Özellikle Çapanoğlu Süleyman Bey, Nizam-ı Cedid'in tatbikinde Anadolu'da büyük işler yapmaktaydı (Uzunçarşılı, 1979: 42). 1807-1808 tarihlerinde Anadolu'yu ziyaret eden Gardane, Çapanoğlu'nun İstanbul'u Tokat'a bağlayan yolu ve çevresini kontrol ettiğini söylemiştir. Ayrıca, Çapanoğlu'nun 40 bin süvarisi ve bin kadar atı olduğundan ve iki oğlunun da paşa unvanı taşıdığından bahsetmiştir (Oyan, 2016: 251). Çapanoğullarının hâkim olduğu alana bakacak olursak Bolu kazası hududundan Elbistan ve Tarsus dâhil olarak Maraş kazasına, Erzurum hududundan Aydın'a kadar olan yerleri kontrolü altına almıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 739).

Merkez dışında kontrolü sağlayan güçlerin oluşması güvenlik bakımından etkili bir güç oluyordu. Ege yöresinde güçlü konuma ulaşan Karaosmanoğlu ailesi etkili bir ayan ailesi olmuştu. Sahip olduğu bölgesinde, muhteşem kapı halkıyla güvenliği sağlayıp, topraklarından geçen kervanların da can ve mal güvenliğini sağlıyordu. Güvenlik o kadar had safhadaymış ki *“sırtına bir küfe altın yükleyip bu ıssız dağları aşmaya kalkışsan bile, kendini evindeki sedirde yatarmış gibi güvencede hissedebilirsin”* deniliyormuş. Topraklarından geçen bir yolcunun malı çalındığı vakit, zararı kendi hazinesinden karşılayıp, daha sonra sorumluluğu altındaki kişilerden zararını tanzim ediyormuş (Seetzen, 2017: 435-452).

Bölgesel güç haline dönüşen ayanların Osmanlı Devleti'nin zafiyet içerisinde olduğu dönemlerde düşmana karşı can siparene bir şekilde çarpıştıkları da bir gerçektir. Özellikle 1806 yılında başlayan Osmanlı Rus harbinde, İstanbul'da III. Selim aleyhine faaliyetler devam ederken merkezdeki karışıklıklara aldanmadan Ruslara karşı koyan Baba Paşa, Veli Paşa, Karşlı Ali Paşa ve Boşnak Ağa gibi kişiler Rus birliklerine karşı Rumeli'de adeta siper olmuşlardır (Gazzizade Abdullatif Efendi, 2013: 45).

3.2.2. Ayanların Siyasallaşması ve Devlet İçerisindeki Resmi Faaliyetleri

Halk ve devlet arasında aracı konumunda olan ayanlar öteden beri halkın rızasıyla memleket işlerini idare etmekteydiler. Devletin yazışmalarında kendilerine hitap olunur ve ayanlık ferman veya buyruldu ile olmayıp ahalinin kabulüyle olurdu (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 286). Bazende ahalinin ittifakla seçtiği kişinin atanmayıp zorla kendini ayan seçtiren güçlü bir kişinin ayan seçilip halka fazladan vergi tahsilatı yapıp salyane defterine akçe ekledikleri de ortaya çıkmaktaydı.¹⁷

¹⁷ Memâlik-i mahrûsamda vaki' büldân ve kazalarda Ayan nasbı ahâli-i vilayetin ale'l-umûm ittifak ve ihtiyâr eyledikleri kimesneler olmak ve umûr-i mühimme ve vilayet bu makule muhtar-i ahali olub ma'rifet-i şer' ile Ayan nasb olunan kimesnelerin

17. yüzyıldan itibaren yaygınlaşan paşmaklık ve arpalıklara genelde yerli ayanların, voyvoda ve mütesellim olarak tayin edilmeleri, bunların itibarlarının artmasına ve idari yönden de güçlenmelerine neden oldu. İdari yetkiyi de ele geçiren ayanlar merkezi hükümetle münasebette en güçlü konuma gelmiş oluyorlardı. (Mert, 1999: 175). Denilebilir ki, arpalık ve mütesellim aracılığıyla yönetim uygulamalarının ve zamanla mütesellimlerin ayanlar arasından seçilmesi, ayanın taşra yönetiminde öne çıkmasında en önemli faktör olmuştur (Günay, 2010: 60).

Ayanlık seçimini kazanan resmi ayan adayının halktan mahzar, kadıdan ilam ve validen buyruldu alması gerekmekteydi. Bu kişi buyruldu karşılığında ayanıye denilen bir ücret öderdi. Bunu bilen Valiler kasabalarda eşrafın reis-i ayanlık konusundaki rekabet ve mücadelelerinden faydalanarak rüşvet karşılığı buyruldu vermeye başladılar. Bu durum ise halkın zararına olmuş ve Devletin bu duruma müdahil olmasını gerektirmiştir (Uzunçarşılı, 1979: 41; Mert, 1999: 175).

Ayan ve eşraf zümresi, yanlarına topladıkları sekban, sarıca ve levend eşkiyası ile çıkardıkları asayiş olayları nedeniyle, yerleşmiş buldukları sancağın idaresini zorla ele geçirmişlerdir (Akdağ, 1963: 57). Bu yüzden 1726 yılı ayanlığın devletle doğrudan muhatap olması bakımından önemli bir senedir. Şöyle ki, taşrada oluşan bu gücün varlığı artık devlet teşkilatına dâhil ediliyordu. Bu yılda yayımlanan fermanla artık merkezden sancakbeyi atanması uygulamasına son verilerek, o yörenin sancakbeyliğine yine o yörenin bir ayanının getirilmesi kararlaştırıldı (Tabakoğlu, 1985: 225). Böylelikle ayanlar Beylerbeyilik, Sancakbeyilik gibi vazifelere tayin edilince, ayanlık devlet tarafından resmen tanınmış oluyordu (Mert, 1980: 15). Fakat Vezir-paşa

yedleriyle rü'yet olunmak kavaid-i kadimeden olmakla emr-i ali ile Ayan nasbı memnû' ve Ayanlık hususu ahali-i vilayetin taleb ve ittifak eyledikleri kimesnelere menü' t olub lakin bazı ba'zı kazalarda müna'am ve zi-kudret kimesneler kendularının a'y'an nasbında ahalinin rıza ve ittifakları yoğiken birer takrib ile vali ve hakim taraflarına iltica ve bezl-i irtişa ile kendilerini a'yan nasb itdürüp fukaranın salyane defterlerine emir ve defterden ziyade kendü nefisleri için akça zammı.... Akt. (Baykal, 1964: 223).

seviyesinde müfettiş ya da bir eyalete mirmiran olabilme yetkisi halen enderundan gelme kişilerin elinde olmuştur (Akdağ, 1963: 57). Günden güne güçlenen ayanlar önceleri sadece Valilerle yazışmalar yaparken daha sonra merkezdeki devlet adamlarıyla yazışıp, bir süre sonra da doğrudan doğruya sadrazamla mektuplaşmaya başlamışlardır. Öyleki ayanlara gönderilen mektupların içerisinde bazı sadrazamların ayanlara yalvarır derecede yaranmaya çalıştıkları görülmekteydi (Uzunçarşılı, 2010: 7). Bu sürecin başlaması ile yirmi seneden beri eyalet valileri birtakım zalimlerden akçe alarak ellerine ayanlık buyruhdusu vermeye başlamışlardır. Bir müddet sonra başkasına da ücret karşılığı ayanlık buyruhdusu verince, ayanlar da verdikleri parayı çıkarmak için ahalinin üzerine yüklenince ülkenin kaza ve beldeleri perişan olmaya başlamıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 286). Bu gibi nedenler dolayısıyla 1765 senesinde Muhsinzade Mehmet Paşa, ayanlık seçimlerine müdahale ederek, artık valiler ayanlık buyruhdusu vermeyecektir. Halkın resmi ayan adayı sadarete kadı ilamı ile duyurulacak ve bu kimsenin durumu sadrazam tarafından uygun görülmesi ile valiye, aday ayanın atanması mektup veya kaime ile bildirilecekti (Mert, 1999: 175). 1768-1774 Osmanlı Rus harbinin başlaması yeni sistemin yürütülmesini mümkün kılmadı. Çünkü ölen bir ayanın yerine yenisinin seçilmesi uzun zaman alacağından 1769 senesinde hakkın seçimi ile ayan tayini sistemine geçildi. Burada da yine rüşvet ayanlık kavgaları, ayan reisi olma yolunda vali ve mütesellimlerin kavgası nedeniyle 1779 senesinde yeniden 1765 uygulamasına dönüldü. 1784'te de Osmanlı Devleti, sadrazamın kararı olmadan ayan reisi olunamayacağı hükmünü tekrar etmiştir (Mert, 1999: 176).

Merkezi otoritenin gücünü günden güne kaybetmesi ile ülkedeki ayanlık mücadeleleri kanlı savaflara neden olmaya başlamıştı. Bunun önüne geçmek isteyen Devlet, Sultan I. Abdülhamid zamanında, Yusuf Paşa'nın sadaretinde ayanlığı kaldırıp yerine şehir Kethüdalığını getirdi. Ancak şehir kethüdaları ayanlar kadar güçlü ve iş görür kimse olmamalarının yanında, ayanlar tarafından da güçlü bir muhalefete karşılaştılar. Devlet tarafından bir görev verildiği vakit biz ayan değiliz

bu görevi yapamayız gibi bahanelerle işler yokuşa sürülmeye başlandı. Seferler tedariki için araba, at temini lazım gelirken bu işler aksamaya başladı.¹⁸ Bu sıkıntılar nedeniyle Bab-ı Ali’de Seyyid Numan Bey’in vermiş olduğu taktikle ayanlık nizamı yeniden şekillenmiştir. Burada ayanların yine eskisi gibi bölgenin ileri gelen halkın seçtiği kişi olmasına, ayanlık seçiminde rüşvet alınmamasına ve vezirlerin hâkimlerin hiçbir surette seçimlere müdahale etmemesine dair hattı hümayun yayınlanmıştır. Aksi hareket eden tedip cezasına çarptırılacaktır.¹⁹

1787 de Osmanlı Rus harbinin patlak vermesi ile sefer hazırlıklarında aksamalar daha da artınca, bunun üzerine, 1790 yılında çıkarılan bir hükümlerle her kazanın önceki düzen üzerine halk tarafından seçilmiş ayanlarının görevlerine tayin edilmeleri kararlaştırıldı (Mert, 1999: 177). 1790 senesinde ayanlığın yeniden iadesi ve devletin ayansız iş göremeyeceğini göstermiş olduğundan özellikle büyük ayanların “*bıyıklarını balta kesmez*” oldu tabiri kullanılarak bunların zorbalık ve serkeşliklerinin ayanlığın kaldırılmasına kadar devam ettiği bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1979: 41). Osmanlı Devleti’nde kâhtı rical denen yetişmiş adam kıtlığı devlet kademelerinde sıkıntıya neden oluyordu. Çünkü işin erbabı ehil kişilere ihtiyaç duyuluyordu. Bu meyanda İstanbul dışında şöhret bulmuş bazı ayanların devlet kademesinde görev alması için İstanbul’a davet edildiği oluyordu. Bunlardan Varnalı zade Selim Ağa ve İznikli Ali Bey İstanbul’a gelip vafir akçelerini aldıktan sonra, Selim Ağa Topçu Baş, Ali Bey’de Başbaki²⁰ kulu olmuştur (Ahmed Vasıf, 1994: 254).

Ayanların Osmanlı Devletine ilk yardımını 1768-1774 Osmanlı Rus savaşında görmekteyiz. Kaza ayanlarına, miri levendlerin toplattırılması, kendisinin ya da seçtiği bir kişinin başbuğ olarak bu

¹⁸ BOA. C. DH., 46/2265 (H. 1205- M. 1791).

¹⁹ BOA. HAT, 193/9500 (H. 1205- M. 1791).

²⁰ Başbâki Kulu, Defterdarlık ile halk arasındaki vergi anlaşmazlıklarına bakan maliye mahkemesinde, vergi baş tahsildarı kisvesiyle, maliye adına iddia makamı olarak görev yapardı. (Emecen, 1992: 127).

levendlerin istenilen yere sevk edilmesi görevi verilmişti. Bunların bazılarını cizye mukataası ihalesi, kendisi ölünce bu ihalenin çocuklarına devri, bazılarını salyane tahsis edilmesi gibi işler, ayanların her açıdan kuvvetlenmelerine yol açmıştır (Cezar, 2013: 234). İkinci büyük yardım ise isyanlar ve savaş yılları arasında oldu. 1788-1792 savaşlarından sonra devlet bir takım sıkıntılarla karşı karşıya kaldı. 1797-1807'de ortalığı kasıp kavuran Kırcalı eşkıya baskınları, 1798'de Mısır'ın Napolyon tarafından işgal edilmesi, 1804'te Sırp'ların ayaklanması Osmanlı Devleti'ni adeta kısa süreliğine içine almıştı. Askeri sistemin bozukluğu nedeniyle Anadolu ve Rumeli Ayanlarının yardımına başvurulurdu. Ayanlar bir takım vaatlerle devlet tarafına çekilmeye çalışılırdı. Ayanlara bazen yüksek mevkilerde makamlar verilir ya da hasımlarına karşı kendi besledikleri eşkıya ile mücadele etmeleri için görevlendirilirdi (İnalçık, 2004: 786). Cephele destek amacıyla yardımcı istenilen ayanlardan Çapanoğlu Süleyman Bey yine ön plana çıkmıştır. Napolyon'un Mısır'ı işgali sırasında iki bin civarı süvari ve bin kişilik piyade askeri Süleyman Bey'den istenmişti. Asker sevkinden sonra otuz bin kile zahire de develerle Tarsus iskelesine sevk edilmiştir (Duygu, 1953: 25; Ahmed Vasıf, 1994: 349).

Ayanlar, eşkıya takibi ve bunların ortadan kaldırılması amacıyla da devlete yararlı hizmetlerde bulunurlardı. Bunlardan Çapanoğlu ailesi önemli bir konumdaydı. Bazı kapusuz eşkıyaları, Anadolu'da Hacı Bektaş taraflarında toplanıp Sarılar Türkmenleriyle ittifak kurarak Kızılırmak üzerinde yer alan Çokgözler köprüsünde yol kesip gelen gidenlere musallat oluyorlardı. Bunun üzerine bu eşkıyanın ortadan kaldırılması için Bozok Sancağı Mütesellimi Çapan Zade Mustafa Bey memur kılınmıştı. Mustafa Bey adamlarıyla eşkıya üzerine giderek Hacıbektaş ve Genezin arasında beş yüz kadar eşkıya ile çarpışarak bunları ortadan kaldırmış elli dokuz kadar eşkıyanın da kesilmiş başını İstanbul'a yollamıştır (Çeşmî-Zâde Mustafa Reşid, 1993: 83). III. Selim ile sürekli iyi ilişkiler kuran Çapanoğlu ailesi adeta bölgesel bir güç olma yolunda ilerliyordu. Padişahın huzuruna çıkan Çapanoğlu Süleyman Bey, padişah tarafından samur kürk giydirildikten sonra, on beş bin

guruşluk altın ile ödüllendirilmişti. Padişahın isteği ise askerlerinin taşkınlık yapmadan ahaliye zulüm etmeden seferlere destek olmaları için cephelere gelmeleri idi. Bu sebeple Çapanoğlu'ndan 12.982 süvari askeri ve 7.350 piyade askeri talebinde bulunulmuştur (Ahmed Cavid, 1998: 173). Süleyman Bey'de dört bin askerin başında bizzat Rumeli cephesinde orduya katılmıştır (Mert, 1980: 52).

Devlet askeri bir kanadını oluşturan ayan askerlerinden yeteri ölçüde yararlanma yoluna giderdi. Karadeniz sahillerini korumakla mükellef olan Canikli oğullarından Battal Hüseyin ve Mikdat Ahmed, 1787-1792 seferlerinde kendilerinden istenilen askeri sağlayamamasının yanında, Battal'ın oğlu Tayyar Mahmud, Kafkas cephesini ihmal etmekle suçlanmış. Bunun üzerine III. Selim Caniklizade'nin servetine el koyarak Mikdad Ahmet'i idam ettirmiştir (Aksan, 2010: 224). Ayanın görevini ihmali de cezasız kalmıyordu. Şöyle ki Balçık Ayanı Davudzade Ali kendi halinde olmadığı gibi, devletin verdiği görevleri de ihmal etmiştir. İsmail Kalesi'nin tamir etmesi gerekirken, bu kalenin tamirine gitmemiş ve gereken ehemmiyeti göstermemiştir. Bu nedenle ıslah-ı nefis oluncaya dek Tulca Kalesi'ne Kalebend edilmesine karar verilmiştir.²¹

Bazı ayan aileleri III. Selim'in başlatmış olduğu Nizam-ı Cedid hareketini desteklemekteydiler. Anadolu Ayanlarından Kadı Abdurrahman Paşa, Çapanoğlu Süleyman Bey ve Bolu Voyvodası Hacı Ahmetoğlu İbrahim Ağa padişahı desteklemekteydiler. Canikli Ali Paşa'nın torunu Tayyar Mahmut Paşa ise, bu yeni düzene karşı idi (Mert, 1999: 177). Rumeli Ayanları da kendilerine karşı bir oluşum addederek Nizam-ı Cedid'e cephe aldılar. 1806 yılında Rusçuk Ayanı Tirsiniklioğlu İsmail Ağa'nın başkanlığında Rumeli Ayanları, Nizam-ı cedid ordusunun Rumeli'de kurulmasına karşı çıkararak II. Edirne Vak'asının yaşanmasına neden oldular. Kan dökülmesini istemeyen III. Selim, askerlerin İstanbul'a dönmesi talimatını vermiş ve bu olay Padişaha karşı

²¹ BOA. 26 Numaralı Kalebend Defteri, 63/26 (1207 Za- Haziran 1793).

muhalefetin kapısını daha da açmıştır (Erdoğan ve diğ., 2009: 33; Mert, 1999: 197).

3.3. İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler

18. yüzyılın sonlarına doğru, yaşanan toprak kayıpları ile beraber eyalet ve sancak mutasarrıfı olan vezirler, kendilerine gelir sağlayan yerlerin elden çıkmasıyla, iyice fakirleşmiş ve merkeze karşı sorumluluklarını yerine getiremez olmuşlardı. Toprak kayıplarının artmasıyla buralarda görev yapan görevliler merkeze çekilmeye başlandı. Merkeze çekilen görevliler geçim sıkıntısı yüzünden ek bir görev peşinde koşarlardı. Birçok beylerbeyine açık bulunan sancaklara atanarak çözüm bulmaya çalışılırdı. Fakat burada da sıra yöntemi uygulandığı için maddi sıkıntılar artmaktaydı (Tabakoğlu, 1985: 213). Bir mansıb senede dört vezire verildiği gibi bunlardan caizesi alınırdı. Vezir görev yerine varmadan görevine son verildiği de tarafına haber verilirdi (Ahmed Cavid, 1998: 68).

III. Selim tahta çıktığı vakit, seferler nedeniyle mülki idareyi tam bir kaos içinde bulmuştu. Bunun sorumlusu olarak vezirleri görüyordu ve vezirlerine pek güvenmiyordu. Görevini yapmadığına inandığı vezirlerin görevden alınması için talimatlar veriyordu (Boyar ve Fleet, 2017: 42; Karal, 2011: 70). Sebebi ise idare adamlarının işinin ehli kişilerden olmamasıydı. Bir yere Vali veya Mutasarrıf atanınca, bu kişi kadroya atanmak için yüklü miktarda rüşvet vermek zorundaydı. Bu durumda atanan kişinin gittiği yerde halkı soymasına neden oluyordu. Ayanlar, vergi mültezimleri, kadılar halka zulüm etmeye haddinden fazla ücret almaya başlamışlardı. Bu nedenle gönderilen Hatt-ı Hümayunda devletin nizamlarının bozulduğu ve iş göremeyen vezirlerin arttığından bahsedilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 292). Ayrıca bu Hatt-ı Hümayun'da bütün devlet görevlilerinin zulüm ve haksızlığa göz

yummamaları, hakkaniyet ve doğruluktan ayrılmamaları ve işinin ehli olan kişilere devlet görevlerinin verilmesini istemiştir.²²

Sorunları çözmek ve İdari alanda ıslahat yapılması için III. Selim, 1793 yılında Derbeyan-ı Nizam Hal ve Vüzera-yı Nizam ve Mirmiran-ı Kiram adı altında bir kanun çıkarmış ve burada eyalet Paşaları ve Eyaletlerin durumları ele alınmıştır (Eren, 1964: 35). Kanunnameye bakacak olursak; Anadolu ve Rumeli yirmi sekiz Eyalet'e bölünmüştür. Bunlara baktığımızda; Mısır, Şam, Bağdad, Basra, Şehrizar, Haleb, Karaman, Rakka, Diyarbekir, Adana, Sayda, Musul, Anadolu, Trabzon, Erzurum, Çıldır, Van, Kars, Maraş, Sivas, Cidde, Trablusşam, Girid, Rumeli, Silistre, Bosna, Mora ve Cezayirdi. Bu eyaletlerden Adana, Kars ve Maraş başka başka vezirlere verilmezdi. Musul ve Trablusşam'da aynı beylerbeyine verildiği için mansıb adedi 23 düşüyordu. Fakat Şehrizar ile Basra, başka vezirlere verinceye kadar Bağdat Valisi'nin uhdesinde bulunurdu. Bu nedenle elde kalan mansıb adedi 21'e düşerdi. Bu yüzden her ne olursa olsun mansıbların sayısı yeterli gelmediğinden, vezirlerin sayısının 23'ten fazla olmamasına karar verilmişti (Koç ve Yeşil, 2012: 54) .

²² *Kaymakam Paşa, kesret-i mezâlimden alem harab oldu. Reayada takat kalmamıştır. Kadılar ve Nâibler ve Voyvodalar ve Ayanlar ve Cizyedarların itmedikleri zulüm yok hep emanet ehline sipariş olunmadığından neş'et itmiştir. Gerek menâsib-i ilmiye ve gerek sâ'ir menâsib-i Devlet-i Âliyye vezâif-i askeriye yarın cenâb-ı Allah rûz-ı cezada cümleden su'al ider ne cevap virmeli sana tenbîh eylediğim husus semâhetlü efendi dâ'imize vesâir efendiler dâilerimize ve ricâl-ı devletimiz ile birer birer müzâkere idüb def'i ilacın olub arz idesin bizden evvel gelen Selatin-i Osman ve ricâl-ı ashablar bir bir nizâm vermişler biz anların nizâmın yıkmada iyiz anlarda bizim gibi insân değil midir 'avn-ı inâyet bâri ile icrasında siyasetde ve ra'fette kusur itmeme dünya siyaset ve adalet ile nizam bulur ve el-yevm devletimin iki düşmana seferi var hal nasıldır hazineler ma'lûm zahire ma'lûm asker ve barut ve mühimmatın nizâmı ve keyfiyeti nicedir cülûs-u hümayûnum henüz vâkı' olmakla işlerin evvel aherine ve devletimin nicedir kem itmeyüb doğruca müzâkere idüb ba'dehû hakikaten bildirmekte kusur etmeyesüz bu alem bana emanettir bildirmeniz matlubumdur bir güne mülâhaza idüb bildirmesenz yarın huzûr-u bâride iki elim yakanızdadır yarab kullarım bana bildirmediler deyu ben halas olurum eğer bu günden sonra rüşvet alub ve zulm idüb ve aydınları bilüb merâ'yla kem ittirsenz vallahi ben elbet duyurım abâ ve ceddîm ruhu çün evladım ve babam dâhî olsa kıyarım ve siyaset iderim böyle blüb öyle hareket idesin din ü devletime sadakat idenlere haklarından ezfûn-u riayet iderim ben doğru söze muğayir olmam devletimize hayırlı olan ne ise hakikatiyle bana bildirsin Allah u zülcelâl cümleyi hayra muvaffak eyleye amin. BOA. AE. SSLM.III. 4-199 (H.8 N 1203- M. 2 Haziran 1793).*

Vezirlerin sayısı da buna göre tespit edildi. Ehliyetsiz, derebeyi ve neidüğü belli olmayan kişilere vezirlik verilmemesi istendi (Karal, 2011: 71). Vezirlerden işe yaramayanların aralarından çıkarılıp emekli edilerek, tecrübeli devlet adamlarını mansıplarına atanmasına karar verilmiştir. Atanan vezirler hangi eyalete layıkça oraya gönderilmeye karar verilmiştir. Tevcihten sonra vezirin görevinde birkaç sene görev alması ve hemen görevden alınmaması alınan kararlardandır.²³ Görev yerine gidecek görevli kişilerin yolu uzatıp halktan fazla para talep etmemesi için, kendi bölgelerine yakın bir yere atanmalarına karar verilmiştir (Doğan, 2010: 86). Ehliyetsiz kişilerden, mahalli mütegalibelerden vezir tayini kaldırıldı. Bu rütbenin idari hizmetlerde uzun müddet çalışmış ve yeterliliği belli olmuş, devletin itimadını kazanmış kişilere tahsis edilmesine karar verildi (Sertoğlu, 2011: 2764). Memuriyetlerin tevcihinde hazine için alınan “*caize*” adlı peşin para artık memuriyetlerin tahammüllerine göre alınacaktır (Sertoğlu, 2011: 2742). Eyaletlere atanan kişiler en az üç, en fazla beş yıl görev yerlerinde kalabileceklerdir (Karal, 2011: 71). Vezir ve mirmiranların etrafa mübaşir gönderip para talep etmeleri kesin olarak yasak ediliyordu. Bunların ekonomik olarak geçimleri ise maaşlarının yeterli düzeye çıkarılacağına yönelik temenniydi. Çünkü vezir ve mirmiran hasları kendi ellerinden çıkıp, miri mukataa haline dönüştürülüp malikâneye verilmişti. Bu hasların tekrar geri alınıp vezirlere iade edilmesine imkân yoktu (Cezar, 1986: 67). Görevlilere mukatadan başka cerime adıyla ve farklı adlarla fukaradan herhangi bir şey almamaları bildirilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 291). Halktan yalnız kanunnamelerde adı ve miktarı tasrih edilen vergilerin alınması ve kimseden hiçbir vesile ile bir şey istenmemesi emir olunmuştur (Sertoğlu, 2011: 2764).

Mansıplar belirlendikten sonra vezir ve kadıların zulmü, halkın perişan edilmesi ele alınıp ardına idarecilerin gelirleri meselesi değerlendirilmiştir. Önceleri eyalet ve elviye mutasarrıflarına ait olan hasların malikâne sistemine dönüştürülmesiyle sıkıntıların baş gösterdiği

²³ BOA, TS. MA. e, 784-21/ (H. 1206- M. 1792).

belirtildi. Sonuç olarak bu hasların durumunun araştırılıp yine eskisi gibi vezirlere verilmesine yönelik karar alınmasına ve bunun ilk olarak Erzurum'da uygulanmasına karar verildi. Fakat bu karara haklı gerekçelerle defterdarın karşı çıktığını görmekteyiz. Şöyle ki haslar malikâne haline getirilip birçok kişiye işletmeye verildiği için bunların geri alınıp faizlerinin ödenmesi hazineye ayrıca bir yük bindirecekti. Ayrıca malikâne dışında pek çok mukataa esham halinde verilmiş ve birçok kişinin geçim kaynağı bu uygulamalarla olmuştu (Cezar, 1986: 66).

Özellikle rüşvete eğilimli yüksek rütbeli devlet memurlarını koğuşurmaya alan III. Selim, Tersane Emmini Selim Ağa'nın başını kestirmişti. Bab-ı Ali'de görev alan vezirlere de rüşvet gibi işlere bulaşmalarını ve halka karşı hakkı ve adaleti gözetmelerini istemiştir (Zinkeisen, 2011: 495). Ayan ve Cizyedarların zulümlerinin ortadan kaldırılması sırasında Valilerin sık sık azledilmemesi istenmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 291). Ayanların zulümlerinin önüne geçmek için nezre bağlanmaları tenbih edilmiştir.²⁴ Kazalarda ayanların eskiden olduğu gibi ahali tarafından seçilmesi ve bu seçime valilerin müdahale etmemesi istenmiştir. Kadılar, şer'i mazaretleri olmadıkça memurluk yerlerine gitmemelik etmeyecekler ve hiçbir suretle halktan para almayacaklardı. Tımar ve zeamet usulü yeni kanunname de gösterildiği şekilde yürütülecekti (Karal, 2011: 71).

Vezirlerden birisi Eyalet atandığı zaman caizeden başka Sadrazam ve başka kişilere dahi hediyeler takdim etmeleri adettendi. Ayrıca büyük eyaletler tarafından da darphane için bir miktar ücret ödenirdi. Esasında bu dönemde valiler sık sık azledildikleri için, bir eyalet bir sene içinde iki üç defa el değiştirmiş oluyordu. Valiler Anadolu'dan Rumeliye, Rumeliden Anadolu'ya sürekli yer değiştiriyorlardı. İşte bu yüzden yol masrafları aşırı miktarda artmaktaydı ve çok borca girmektedirler. Bu borcu da kapatmak için

²⁴ BOA. 143 Numaralı Kalabend Dosyası, 2/143 (25 Za 1206- 15 Temmuz 1792).

atandığı yerden masraflarını çıkarmak gayesiyle ahalinin elinde avcundakini aldıkları yetmezmiş gibi, mülk ve hayvanlarını dahi sattırmışlardır. Ayanlıkları dahi parayla satıp ayanların zulmüne ortak olmuşlardır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 286).

Vüzera kanunnamesinin bazı maddeleri hayata geçirilmiştir. Bunlardan Mirmiran tayinlerinde, atanacak kişilerin İstanbul'a çağrılıp bir süre denemelerden geçirildikten sonra atanması uygulaması yapılmıştır. Vezir sayısının azaltılması uygulanmaya çalışılmış olmakla beraber, emekliye ayrılacak vezirlerin geçimlerini sağlayacak kaynakları belirtilmemiştir (Doğan, 2010: 101).

3.3.1. Rüşvet ve İltimasın Önüne Geçme Çabaları

Osmanlı Devleti'nde devlet nizamının bozulmasının en temel göstergelerinden biri olarak rüşvetin alınıp verilmesi gösterilmektedir. Koçi Bey'in risalesinde *"Bu kadar bozgunculuğa ve karışıklığa, halkın ve ülkenin harap olmasına, hazinelerin ve malların eksilmesine sebep uğursuz rüşvettir. Yeryüzünde rüşvet leşi ortadan kaldırılmadıkça adalet mümkün olmaz. Dünya işlerinin düzeltilmesi kısmet olmaz."* (Koçi Bey, 2011: 95) diyerek rüşvetin devlet içi ne kadar kötü sonuçları olduğunu göstermesi bakımından güzel bir örnektir.

Rüşvet, kanunlara ve devlet menfaatine aykırı olarak kişinin kendi çıkarı için kabul ettiği şeydir bu nedenle Osmanlı Devleti'nde büyük bir suç sayılmıştır. Suç olduğu için devlet görevlileri rüşveti adet haline gelmiş hediyeler veyahut hizmet karşılığı alınan işler gibi adlarla almaya başlamışlardır (İnalçık, 1993: 52). Esasında Kanuni döneminden itibaren vezirler ve ümeranın hepsi durumlarına göre hediyeler verirlerdi. Sonradan bunun adı İydiye, Nevruziye gibi isimler olarak bir nevi resmi hediyeleşme zorunlu olmuştur (Gökbilgin, 1977: 112).

Osmanlı Devleti'nde mevkilerin en yüksek ücret teklifini verenlere satılması 16. yüzyıldan itibaren yaygın bir hale gelmeye başlamıştır. Rüşvet kapısını da açanın Rüstem Paşa olduğu kabul

edilmektedir. Şöyle ki Erzurum Beylerbeyi at bahası adıyla Rüstem Paşa'ya 5000 altın hediye takdim etmiştir. Rüstem Paşa'da insafa gelerek *“Erzurum mansıbının bu kadar hediye tahammülü yoktur”* diyerek 2000 altınını iade etmiştir. Rüstem Paşa rüşvetsiz iş görmediği için *“Sadrazam Rüstem Paşa rüşvetsiz mansıb tevcih etmez idi ise de insafi dahi elden bırakmaz idi”* denilerek hakkında sözler söylenmiştir (Gökbilgin, 1977: 116).

17. yüzyılda da rüşvet alıp verme devam etmiş hatta İngiliz Elçisi Henry Lello, Venedik Docuna, Osmanlı Devleti'nin bütün işlerine rüşvetin hâkim olduğunu söylemiştir. Bu yüzyılda rüşvet artık o kadar yerleşmiş ki Sultan İbrahim döneminde misli görülmemiş derecede rüşvetçilik almış başını gitmiştir. Rüşvet nedeniyle, devlet idaresinin esasını teşkil eden şeri hukuk ile milli anane ehemmiyetlerini kaybetmiştir (Mumcu, 2005: 85).

Rüşvet, makamların alınıp satılmasında çok etkili bir konuma ulaşmıştı. Rütbelere en çok parayı verene verilir, memuriyetler müzayedeye çıkarılırdı. Devlet kapısında karlı küçük bir işi bile hediye veya rüşvet vermeden elde etmek imkânsızdı (Olivier, 1977: 19). Bir defa rüşvetle mevki sahibi olan kişi, verdiği rüşvetin karşılığını görev yerine ulaşınca halktan fazlasıyla çıkarmaktaydı. Şöyle ki, vergi yükümlüleriyle doğrudan temas içinde olan görevliler, hediye veya hizmet bedeli altında halktan para toplamak için her türlü hileye başvuruyorlardı (İnalçık, 2000: 114). 18. yüzyıla gelindiği vakit rüşvet kurumları ele geçirmek için aynı şekilde alınıp verilmeye devam ediyordu. 1719 yılında Türkiye'ye gelen Avusturya elçisi Von Virmondt'a şu tespitlerde bulunmuştur. *“Zengin ve tahsilli bir Türk'ün devlet hizmetine girmekten nefret ettiğini, kabiliyetli kişilerin Saray'da itibarı olmadığını, o yüzden her tarafın cahillerle dolduğunu, bu halin Devleti sonunda tam bir felakete sürükleyeceğini”* söylemiştir (Mumcu, 2005: 88).

Osmanlı Devleti'nde rüşvet olağan hale gelmiş gibi görünmesine rağmen devletin rüşvet alanları tespiti halinde cezaya çarptırdığı da bir

gerçekti. Rüşvetçi ulema olduğu vakit görevinden el çektirilerek İstanbul'da yargılaması yapılırdı. Ulema ehli örf tarafından yargılanamaz ve asla katledilemezdi. Rüşvet alan askeri sınıftan bir kişi olunca sürgü cezası verilmekteydi. Ayrıca malları müsadere yapılıyordu. Rüşvet veya haksız kazanç yoluyla elde edilen mallar alındığı kimselere verilirdi. Bunun dışında rüşvet alanların tespitinden sonra kalebentlik, idam cezalarının verildiği görülmektedir (Mumcu, 2005: 235-239).

III. Selim'e göre devlet nizamını bozan iki şey vardı. Bunlardan birisi liyakatsiz görevliler ve rüşvetin alınmasıydı. Rüşvet devletin harab olmasına neden oluyordu. Bu nedenle rüşvetin tamamen kaldırılması ve ahalinin rahatının sağlanması gerekmektedir. Sadrazam Koca Yusuf Paşa'ya gönderdiği Hatt-ı Hümayununda rüşvetin kaldırılmasını şu şekilde izah etmiştir. *"Benim Vezir-i Azâmım. Benim maksudum devletime ekl-i illeti mesâbesinde olan şu rüşvet-i mekrûhasını ammeden kaldırmaktır ve memâlikimde sakin ibadullah ve reayanın tecrimden muhafazasıyla rahatlarıdır. Anın için aralık aralık yazarım ve dikkatine vesile olmak için seni ikâz iderim yohsa senin derece-i sadakatii ve hizmet ve gayrertini bilirim. Hemen cenâb-ı hâk kâfe-i umurda hayra muvaffak eyleye amin."*²⁵ Rüşvetle mücadele eden III. Selim, gizli ve aşikar rüşvet alanların haklarından gelinmesini, rüşvet alanların araştırılarak ref edilmelerini istiyordu. Bugünden sonra bir guruh rüşvet alınmamasını emretmiş ve alanların da cezaya çarptırılacağı açıkça bildirilmiştir.²⁶ Nitekim Hısnı Mansur'da görev yapan esbak Hısn-ı Mansur Müftüsü Debbağzade Bekir Efendi ahaliden rüşvet alıp yedi bin civarında hanenin perişan olmasına neden olmuştur. Yapılan şikayetler neticesinde ahalinin Müftü'den razı olmadıklarını ve İstanbul'da

²⁵ BOA. TS. MA.e 786-23 (H. 22 CA 1206- M.17 Ocak 1792).

²⁶ Devlet-i Aliyye'nin vücûd-u ekle illeti menzilesinde olan rüşvet kafiridir ki memalik harab oluyor. Bu dahi şimdide külliyyen kaldırılmalıdır. Ve gizli aşikâr alanların haklarından gelinmelidir. Bu esnalarda bazı mevâd zımnında ehl-i iirtikâbın tam'a tab'iyet ile ahz-ı rüşvete cesaretlerini hissediyorum. Taharrî idüb böyle kaâfir şeye cesaret edenleri ref'i tediblerine dikkat ve bugünden sonra bir madde için bir guruh rüşvet alınmamak için dikkat edesin. Bu emrimi dinlemeyüb amel etmeyenleri Allah kahreyleye. BOA. TS. MA.e 784-21 (H.1206- M.1792-1793).

yakalanan Debbağzade Bekir Efendi vatan-ı aslisi olan Tarsus'a nefy edilmesine karar verilmiştir.²⁷ Rüşvet olaylarında yapılan şikayetler neticesinde davalar açılır ve rüşvet alanın malına mülküne el konulduğu olurdu. Nitekim Defterdar efendiye gönderilen hükümde Ağrıbozlu Raşid Bey'in rüşvet suçu nedeniyle dava edilmesi üzerine, malını mülkünü akrabası olan Livadiyeli Hasan Paşazade Ahmed Bey'e bıraktığı anlaşılmıştır. Bu bağlamda Reşid Beyi'in bırakmış olduğu altın ve beyaz akçenin yanında çiftlik ve hayvanlarının miri için zaptına karar verilmiştir.²⁸

III. Selim'in devletin her kademesinde rüşveti kaldırma mücadelesi mansıpların dağıtılması ve vüzeraya tayinlerinde de dikkat ettiği hususlardandı. Padişahın vüzeraya atamasında yaptığı kontrollerde, vasıfsız vezirlerin mansıplara atandığını fark etmiştir. Bunun yanında Anadolu ve Rumeli'de bulunan mansıplar rüşvet yoluyla vasıfsız, dünya ve devleti bilmez vezirlere verilmeye başlanmıştır. Bunun üzerine Kaimakam Paşa'ya Hatt-ı Hümayun gönderen Padişah, bu ne kötü iştir diyerek durumdan rahatsız olduğunu bildirmiştir.²⁹ Bu bağlamda Padişah irtikâp ve irtişa ile mücadele etmek için Ref'i İ'diyye ve Ref'i Hediyye ve Rüşvet ve Şüru'-ı Nizam adı altında yeni bir kanun çıkarmıştır. Burada devlet adamlarının debdebe ve lüksten kaçınmaları, devlet memurlarının ekonomiye riayet etmeleri, devlet dairelerinde ağır işlemeli kahve peşkiri ve küllap ve mücevherli hokkaların kullanılmamaları, bayramlarda i'diyye tabir olunan ve ulema-i kirama Babı Asafi'den verilen saat vesair hediyelerin gereksiz masraf olduğundan kaldırılmaları emredilmiştir (Eren, 1964: 35). Çünkü devleti zora sokan sebeplerden birisi rüşvet, diğeri de adam kayırma idi.

3.4. İlmiye Alanında Meydana Gelen Gelişmeler

²⁷ BOA. C.ADL. 47-2848 (H. M. 1210- M. Temmuz- Ağustos 1795).

²⁸ BOA. C. ML. 718-29375 (H. 29 C 1212- M.19 Aralık 1797).

²⁹ *Vüzerada mansıb için akçe rüşvet alınmasun deyu feryad ediyoruz. Bu ne güne re'yidir Böyle devlete nizam verilebilir mi bu tamam şimdiden rüşvet kapularını açmak değil midir böyle şey olur mu ...*BOA. HAT. 193-9441 (H. 1206- M. 1791-1792).

Osmanlı Devleti'nde düzen ve intizamın bozulması, ilmiye alanında da görülmeye başlamıştı. 16. yüzyıldan sonra müderris kalitesinin yanında öğrenci ve eğitim konusunda sıkıntılar baş göstermeye başladı. Bozulmada düşünce olarak birinci derecede matematik, kelam ve felsefe gibi akli bilimlerin terk edilerek yerine tamamen nakli ilimlerin geçmesi gösterilmektedir. Ayrıca medreselere kanuna aykırı olarak müdahaleler olmaya başlamıştı. Burada bir kısım Ulemazadelere on beş yaşından önce müderrislik rüusları verilmesi, medreselere para ve rüşvet ile girip ders görmeden atanmaları, atanmaların rüşvet karşılığı olması gibi durumlar ilmiye alanının iyiden iyiye bozulmasına yol açmıştır (Uzunçarşılı, 2014: 76). Koçibey'de (2011). İlmiye sınıfının bozulmasını makamların alınıp satılmasına, rüşvetle mülazemetlerin ele geçirilmesine, sebepsiz yere görevden alınmaların olmasına, Voyvoda, Subaşı kâtiplerinin rüşvetle stajyer memur olup sonradan müderris ve kadı olmalarına, âlim ile cahilin birbirinden ayırt edilmemesine bağlamaktadır (Koçibey Risalesi, 2011: 62).

Yeteri kadar bilgisi olmayan âlim, imam, kadı olmaya başlamıştı. Bunları bilen ve tahta geçtikten sonra devletin her kademesinde yenilik ve düzenleme yapmak isteyen III. Selim İlmiye alanında da gerekli düzenlemeleri yapmaya başladı. Ramazan ayının gelmesiyle birlikte düzenlenen huzur derslerinde hocaların ilmi seviyelerinin düşüklüğünden şikâyet edilmekte olması ve bunların padişah huzurunda birbirlerine kitap fırlatacak kadar cüretkâr olması İlmiye teşkilatındaki düzensizliğin göstergesidir (Beydilli, 2013a: 31).

Ulema sınıfında meydana gelen aksaklıklar nedeniyle, bir süreden beri İlmiyede sıkıntılar baş göstermiş ve büyük ulemadan zatlar yetişmemeye başlamıştır. Padişah, ilmiyede ıslahat yapmak için uygun kadroyu kurmak istiyordu. Bu nedenle yapılan ilk toplantılarda görüşlerini beğendiği Hamidzade Mustafa Efendi'ye 27 Nisan 1789 senesinde Rumeli payesini vererek Şeyhülislamlığa hazırladı. Daha sonra ilmiyede ıslahat konusunda geniş yetkilerle Şeyhülislamlığa tayin olundu (İpşirli, 2020: 298). Hamidzade ilmiye teşkilatında

düzenlemeleri ele alarak öncelikle azledilen Şeyhülislamlardan Dürri Zade Mehmed Arif efendiyi Küyahya'ya, Müftüzade Ahmet Efendi ile Mehmed Kamil Efendi'yi de Ankara ve Keşan'da olan arpalıklarında oturmaya mecbur etmişti. Daha sonra bazı zatları görevlerinde yükseltip büyük adamlar yetiştirme gayreti içine girilmiştir. Şöyle ki, Abdullah Efendi Anadolu payesine terfi ettirilmiş, sadaret-i Anadolu'dan azledilen Mustafa Aşir Efendi Rumeli payesine, İstanbul Kazasından azledilen Mehmed Salih Efendizade Ahmed Esad Efendi'ye Anadolu payesi ve önceden Medine-i Münevvere Kadısı Sarı Mehmed Paşazadeye de İstanbul payesi verilmiştir. İlmiye konusunda ıslahata başlayan Hamidizade, mektup ve fetvalarda imza yerine mühür uygulamasını başlatmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 108-267). Hamidizade, mülazemet nevbet, arpalık, müderrislik, naiplik ve kadılık kurumlarındaki düzenin bozulduğunu görünce buraları düzenlemeye koyulmuştur. Uzun zamandan beri Sahn-ı Seman medreselerine müderris tayini yapılmayıp buradaki işlerin mütevelliler eliyle yürütüldüğünü gören Şeyhülislam, buraları düzene koyarak her bir medreseye birer müderris atayarak gelecek öğrencilerin kabulü ve çıkarılması konusunda yetkili kılmıştır (Feyzioğlu, 2014: 39).

Anadolu ve Rumeli'de dini bilgiler bakımından büyük bir cehalet yaşanmaktadır. Edirnekapı'dan başlamak üzere acilen tedbirlerin alınması gerekmektedir diyen devlet adamları III. Selim'e fikirlerini sunmuşlardır. Şöyle ki Anadolu ve Rumeli'de camiler cemaat kıtlığı yaşadığı gibi, medrese talebelerinin azaldığı, medreselerde ve camilerde verilen derslerin kalite bakımından yetersiz oluşu, ibadet ve eğitime olan eğilimin zayıfladığı, ortalığı ulema kılıklı cahillerin doldurduğu hep beyan edilmektedir (Beydilli, 2013a: 33). Medreselere yığılan öğrencilerden bir kısmı bi edebane davranışlarda bulunarak, Padişah'ın huzurunda kavga edecek kadar cüretkar olmuşlardır. Sultan Ahmed

Camii'nde okunan mevlid-i şerife katılan III. Selim burada kavga eden medrese öğrencilerinin sürgüne gönderilmesine karar vermiştir.³⁰

Ulemanın görüşlerini dinleyen padişah, İlimiye sınıfının düzeltilmesi ve adaletin tecelli etmesi için bu kurum üzerinde önemle duruyordu. Şeyhülislam'a düzenin sağlanmasını bildiren Hatt-ı Hümayunlarında; Bir süreden beri zulümleri çok artmış olan kadıların özrü olmadıkça mansıplarına bizatihi kendilerinin gitmesine karar verilmiştir. Kadılardan mansıplarında adalet üzere hükmedip fukarayı korumaları istenmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 292). Çünkü kadı ve naipler mali yetkilerini kullanarak halktan para mal ve mülk topluyorlardı. Bunu da devre çıkararak gerçekleştiriyorlardı. Devre ferman veya davacıların talebi üzerine çıkılması gerekirken, kadı ve naipler bu kurala aldırış etmeyerek sürekli devre çıkararak türlü yolsuzlukları yaparlardı. Bu yüzden halk bazen kadılara “*harami*” lakabını bile takar olmuştur (Mumcu, 2005: 127). Kadı ve Naiplerin devre çıkıp ahaliye zulmetmeleri sürekli şikayet konusu olmuştur. İstanbul'a gönderilen arzuhalde, Edirne Kazası'na tabi olan Doğanlı Müslim ve Doğanlı Zımmi ve civar karyeleri ahalileri, Edirne Kadısı tarafından tayin edilen Nahiye Naibi her ay devre çıkıp yanına aldığı birkaç adamla yem, yiyecek isteyerek ahaliyi bunalttıklarını beyan etmişlerdir. Naib aldığı yiyeceklerin yanında otuzar kuruş para da isteyerek halkı canından bezdirmiş ve tedbir alınmadığı takdirde ahalinin yerini yurdunu terk edip perakende olacağı ifade edilmiştir.³¹ Bundan sonra kadılar arpalıklarına gönderecekleri Naiblerin dindar kişiler olmasını, mahsülün beşte birini

³⁰İş bu sene-i mübareke kıraat-ı mevlid-i nebevi esnasında Sultan Ahmed Camii Şerifi'nde huzûr-u hümayunda bî edebâne harekete ictisâr ve envâ'i fezâyih ve gavgaya mücâserete ibtidar edenlerden emr-i hümayun bi't-taharrî ahz ve el-yevm Muhzur Ağa mahbusunda mahbûs olan yobaz taifesinden Sofu Mehmed Paşa Medresesi sükkanından Karahisri Seyyid Abdurrahman ve yine medrese-i merkûmdan Amasyalı Ömer Limni Ceziresine ve yine medrese-i merkûmdan Engürü'yü Ahmed ve Mahmud Paşa Medresesinde Monla Mehmed Bozca Ada Ceziresine ve Kırık Çeşmede Gazanfer Ağa Medresesinden İsmail ve Sinekli Medresesinde Abdullah nâm eşkıyalar Seddülbahir Kalesi'ne çavuş mübaşeretiyle irsal ve te'dib olub islah-ı nefis edinceye dek cezireye kalebind olunmaları için iktizasına göre başka başka üç kut'a evâmir-i şerife isdar olunmak babında. BOA. C. MF. 112-5571 (H. 21 RA 1204- M. 9 Aralık 1789).

³¹ BOA. C. ADL. 63-3750 (H. 19 C 1211- M.20 Aralık 1796).

naibe vermelerini geri kalanıyla da köylünün yetinmesini istemişlerdir. Bunu yapmakta ısrar eden naip ve kadıların haklarından gelinmesi ve bundan sonra da mülazemetin ilim erbabından olan kişilere verilmesi kararlaştırılmış ve yazılan Hatt-ı Hümayun kaimakam tarafından Rumeli Kazaskeri Yahya Tefvik Efendi ile Anadolu Kazaskeri Veli Efendizade Mehmed Emin Efendi'ye hitaben buyrulduklar gönderilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 292; Karal, 1988: 115). Gönderilen buyruklarda Osmanlı Devleti'nde olan reayanın zulümden korunması öncelikle devletin gözetiminde olmakla beraber ikinci olarak da ilim erbabının üzerindedir. Fakat bir müddetten beri Anadolu ve Rumeli'de kadı ve naiplerin halka zulüm ettikleri yapılan şikayetler neticesinde ortaya çıkmıştır. Bunun üzerine devlet arpalık ve maişetlerin mümkün mertebeye dindar kişilere verilmesini ve halka zulüm yapılmamasını istemiştir.³²

Hamidizade'den sonra Dürrizade Mehmed Arif Efendi Şeyhülislam olunca, ilmiyenin ıslahı konusunda padişaha bir arıza takdim etmişti. Bu arıza kabul olunduktan sonra, Hattı Hümayun'u içeren bir fermanla Şeyhülislama iade edilmiş ve birtakım kararlar alınmıştır (Uzunçarşılı, 2014: 265). 1792 yılında yayımlanan bu ferman ile mazul mevleviyet kadılarının naiplikleri ödenemeyecek miktarlara satmamaları, aşçı, kaftan ağası, hizmetkâr gibi kişilere de naiplik verilmemesi istenmiştir (Uzunçarşılı, 2014: 265; Feyzioğlu, 2014: 40). Halk arasında bazı cahil kimseler ise kıyafet değiştirip ulema şeklinde büyük niyabetlere dâhil olup hüküm vermeye başlamışlardır. Rumeli ve Anadolu kadılarının bazılarının cahil güruhundan olmaları nedeniyle Şer'i Hukuka vakıf olmadıkları için verdikleri kararların hukuksuz olduğu, imtihansız kadı tayin olunmaması ve mülazemet verilmemesi, hâkimlerden halka zulüm edenlerin haklarından gelinmesi bildiriliyordu. Bunun yanında senede birkaç defa fukaraya tevzi olunan salyanenin defter akçesi³³ adıyla birçoğunu alıp türlü tuzaklarla ahalinin elindekileri

³² BOA. AE. SSLM. III. (H. 1222- M. 1807-1808).

³³ *Anadolu ve Rumeli'de vaki kazalar ahalilerinin ekserisine bir alay zulmiye makulesinin eyledikleri mezâlim kalmayub aralık aralık fukaradan aldıkları cerâimden başka senede birkaç defa ismi ve mahalli ma'lûm olmayarak ba'zı meçhul maddeler için diledikleri gibi*

almışlardır. Ayrıca şehir kethüdalarının atanması hususuna dahi müdahale ederek hüccet harcı adıyla para aldıklarından, bu defada göreve başlayan şehir kethüdası verdiği parayı çıkarmak için halktan fazla para almaya başlamıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 287). Uygunsuz hareketlerde bulunup ilmiye sınıfına zarar vermeye çalışanlarda görevden el çektilerilerek sürgüne gönderilmiştir. Bunlardan Hatibzade Müderrislerinden Esseyid Mehmed Sadullah Efendi uygunsuz hareketlerde bulunup, ilmiye yoluna zarar verdiği düşüncesiyle Şeyhülislam'ın onayıyla Gelibolu'ya nefy edilmiştir.³⁴

İlmiye alanındaki düzenlemeler süreklilik arz ederek 1792 yılında yayınlanan kadılar kanununa ek bir hattı hümayun yayınlanmıştır. 1793 yılında yayınlanan Hatt-ı Hümayunda mansıba atanacak kadıların kazasker divanlarından atanmamaları emredilmiştir. Çünkü bunlar haksız olarak kazasker vasıtasıyla aldıkları ilamla bir yüksek rütbeye atanıyorlardı (Uzunçarşılı, 2014: 266). 1795 yılında alınan yeni bir hükümle 1792-1793 yılında ilmiye alanında ki ıslahatlardan bahsedildikten sonra bazı kararlar ilave edilmiştir. Bu kararlarda, Kadılardan birisi atanınca isim benzerliği dolayısıyla haksız kazanç elde etmemeleri için tevcih kâğıtlarına babalarının isimleri, şöhretlerine vilayetlerinin kaydolması istenmiştir. Ayrıca, ismini yazamayacak kadar cahil olan kimselerin kadılık yaptığı görülünce bunların ilam veremeyecekleri anlaşılmıştır. Bu gibi cahil kadıların atanma talepleri olduğu vakit, bizzat kendilerinin imza atmaları, başkalarına imza attırmaları yasak edilmiştir. Gerek mevali ve gerek diğer kadıların naip kullanmayarak bizzat kendilerinin kadılıklarına gitmeleri emredilmiştir. Şayet arpalık ve maişetlere naib tayin edilmesi gerekirse, Naib'in şeyhülislam tarafından görülüp tayin edilmesi istenmişti. Rumeli ve Anadolu muhızlılarından başkasının kapu kethüdası olmaması ve vilayetlerden gelen hüccet ve ilamların şer'i kanunlara uygun

defterler tertib ve kudât ve nüvvab dahi ittifak idüb kadılar harc-ı imzâ ve defter akçesi voyvodalar mukataa defteri... BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s.195 (1211 Ş-1795 Ocak- Şubat).

³⁴ BOA. C. ADL 55-3346 (H. 1218 R- M.1803 Temmuz-Ağustos).

olmayanlarının tatbik edilmemesi kanuna eklenmişti (Uzunçarşılı, 2014: 268). III. Selim'in ilmiye alanında önem verdiği bir diğer işte, sınavsız kimsenin bir makama atanmamasıdır. 1795 yılında yapılan bir düzenlemeyle a'lâ ders okuyanlara ruus verilebileceğini, bundan aşağı derecede başarılı olanların ise belli aralıklarla sınanmasına karar verilmiştir. Sınananlar yeteneğini arttırınca reşid ve donanımlı olduğuna dair padişaha arz ediler ve uygun görülürse ruus verirdi (Kenan, 2010: 151).

1799 yılında yeni bir kararla atamalarda düzenlemeye gidildi. Buna göre; Kadı veya naipliğe taliplilerin, tezkire hanelerdeki kadılık matlab defterlerine isimlerini vekâletle değil, bizatihi yazmaları istenmiştir. Mevleviyet kadıları ve kaza kadıları görev yerlerine bizzat gidecek ve naip göndermeyeceklerdi. Yalnızca, mazeretini bildiren kadı, Şeyhülislamın onayıyla yerine naip gönderebilecektir (Feyzioğlu, 2014: 47).

III. Selim, 1805 yılında inşa ettirdiği Selimiye kışlasında, modern ordu için yeni bir sünni standart oluşturmanın bir parçası olarak bir Nakşibendi tekkesi kurdu. Alemdar Mustafa Paşa'nın çocukluk arkadaşı olan Mehmed Emin Behiç Efendi, 1802-1803 senesinde yazdığı Sevânih-i Levâyah, adlı eserinde mevcut bunalımın gerektirdiği modernleşme ve merkeziyetçi reformların bir parçası olarak yeni bir Sünni anlayışın yayılması ve aşılması gerektiğinin altını çiziyordu. Ayrıca saray bürokrasisinin cehaleti, İslam hukukunun bir sisteme bağlanması ihtiyacı, üst ve alt makamdaki din görevlilerinin eğitiminin düzenlenmesi gibi padişahın danışma zeminini genişletmesi gerektiğini ifade ediyordu (Aksan, 2010: 216).

3.5. Eğitim ve Okullaşma Faaliyetleri

III. Mustafa, I. Abdülhamid döneminde başlayan yenilikler, okullaşma faaliyetleri olarak devam ediyordu. Askeri gayelerle açılan

okulların amacı, askeri mühendisler yetiştirmek ve orduya hizmet etmektir. Halil Hamit Paşa, Fransa'dan getirdiği uzmanlarla kalelerin savunulması hakkında plan proje hazırlıyordu. Bir süre sonra Halil Hamit Paşa, Fransa'dan Jan de Laffite Klave ve daha sonra da Yüzbaşı Monniye adlarında iki istihkâm uzmanı getirterek 1784 yılında bir İstihkâm Okulu açtırmıştı. Tersane dışında başka bir yerde Mühendishane bulunmadığı için, bu uzmanlar Tersane Mühendishanesi'nde göreve başladılar (Yücel ve Sevim, 1992: 78).

III. Selim dönemindeki eğitim ve öğretimin amacı, Avrupa'ya muhtaç olmayacak şekilde subay yetiştirmektir. Bu amaçla 1790 yılında İsveç, İngiltere ve Fransa'dan mühendisler getirterek, daha önce III. Mustafa zamanında açılmış Karaağaç Dershanesinde okumuş olan kişilerin çocuklarını veya hayatta kalanlarını toplayıp Tophane'de inşa ettirdiği okulda ders verdirmeye başladı. Bu okul birkaç yıl sonra Halıcıoğlundaki yapılan Humbarahane kışlasına nakledildi. Bu kışlanın Sütlüce tarafı lağımcılara, Hasköy tarafı ise humbaracılar için tahsis edilerek, öğrencilerine tımar ve zeamet gibi toprak dirlikleri bağlanmıştır (Sertoğlu, 2011: 2759). Okullaşma faaliyetleri kapsamında Padişah yapılacak binaları tebdil-i kıyafetle denetlemeye çıkar ve gördüğü yanlışlıklar ve eksiklikleri Hatt-ı Hümayunla bildirirdi. Şöyle ki Vezir'e yazdığı Hatt-ı Hümayun'da şunları söylemiştir. “*Benim vezirim bugün tebdilen Kağıdhâneye vardım. Yapılar bir acayip bu mirî ebniyesine dikkat olunmayub geçer iken Hasköy kışlasını gördüm bütün ahşâğ bayağı bir konak gibi yapılıyor ben ise Tersane Kışlası gibi tenbîh eylemiş idim. Keşf defterinde nısf kargir yazılmış idi. Nısf kargir buna mı derler Mimar Ağaya tenbih ile Tersane Kışlasına bakub anın gibi medâr-ı takrir etsin*”.³⁵ Humbaracılar yalnız humbarayla uğraşmayıp, top tüfenk, meteris kazma diğer savaş alet ve edevatlarıyla da ilgilenenler için bunların hendese eğitimine azami derecede dikkat etmeleri ve eğitimi aksatanların yevmiyelerinin kesileceği ve tımarlarının kaldırılacağı belirtilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 245).

³⁵ BOA. HAT. 240-13414 (H.1208- M. 1793-1794).

Bu nedenle alanında yazılmış eserlere ihtiyaç vardı. Alınacak ve basılacak eserlerin ücreti İrad-ı Cedid hazinesinden karşılanacaktı. Basılacak eserlerin Mühendishane’de basılması ve İngiliz Kağıdına baskı yapılması için Mühendishane Hocası Abdurrahman Efendi’ye berat verilmiştir.³⁶ Humbara ve Lağımcılara verilen yeni nizamlar içinde mahir olanlar İstanbul’da sınava tabi tutulup yetenekleri ölçülecekti. Sınavlarda başarı gösterenler ve mahir olanlara para verilerek zabıtlığe yükseltileceklerdir. Sınavda başarı gösteremeyenler ise iki sene boyunca kışlalarında talim görmelerine karar verilmiş ve bu yönde emirler verilmiştir.³⁷

III. Selim’in en seçkin eseri Humbarahane en önemli sanayi ve eğitim kuruluşlarından birisi oldu. Bu okula Fransa, İngiltere ve İsveç’ten çok sayıda teknisyen, usta ve işçi öğretmenler getirilmişti. III. Selim de bu okulu sık sık ziyaret eder, öğrencilerin sınavlarında bulunarak gelişimlerini yakından takip ederdi (Küçükerman ve Erdiñ, 2021: 79; Altınay, 2010: 32). Sütlüce mektebi günden güne gelişmeye devam etmiş ve yurt dışından gelen subaylar orduda tabiye ve disiplin düşüncelerini, bilim ve fen sevgisini uyandırmaya çalışmışlardı. İngiliz Mahmut Efendi’nin Fransızca yayınladığı eserler, Osmanlı Devleti’nde bilim sevgisinin uyandığını göstermiş, Mahmut Efendi’nin eseri İstanbul’da basılmış ve eserdeki resimlerin güzelliği herkesi hayranlık içinde bırakmıştı (Altınay, 2010: 32).

Tersane ve Donanmanın ıslahı konusunda yoğun çaba harcayan III. Selim, Küçük Hüseyin Paşa’yı donanmanın başına atayarak ıslahatlar konusunda büyük bir destek almıştı. Küçük Hüseyin Paşa kara ve deniz kuvvetlerine mühendis ve teknik adam yetiştirmek için Mühendishane-i Amire’nin tesisi konusunda yoğun çaba harcamıştır. 1794 yılında Levent Çiftliğinde “Nizam-ı Cedid’e esas olmak üzere bir ordu teşkil edilmesine gayret ederek 1795 yılında Hasköy’de yeniden bir bina yaptırarak buraya

³⁶ BOA. HAT. 273-16007 (H.1211- M. 1796).

³⁷ BOA. AE. SSLM. III. 15-890 (H. 3 Ra 1207- M. 19 Ekim 1792).

Mühendishane-i Amire adını vermiştir. Öncelikle Hasköy Kışlası'nda yer alan Hendesehane'nin genişletilmesi istenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde alan darlığı nedeniyle Mühendishane Hocası Abdurrahman Efendi, Hendesehane'nin genişleyemeyeceğini beyan etmiştir. Bunun üzerine Nazarhane civarında Cebehane'ye yakın ikibin beşyüz zira genişliğinde alana Mühendishane'nin yeni binasının yapılmasına karar verilmiştir.³⁸ Burada muvazzaf hoca, kalfa ve öğrenciler yerleştirilerek, lağım kazma, humbara atma fenleri, talim ve geometri, kale veya istihkâmlar inşasına dair dersler gösterilmeye başlanmıştır (Gencer, 2001: 45). Bu derslere lazım olan kitapların tercümesi için dil bilen Rumlardan tercüme faaliyetinde bulunmaları için görevlendirilmeleri yapılmıştır.³⁹ Aynı sene gemi seyir subaylarına mahsus harita ve seyrü sefain kursu faaliyete geçti. Tersane mühendishanesi 1803 yılında inşaat ve seyrü sefain bölümlerine ayrılmıştır. Birinci kısımdan gemi inşaat mühendisi subayı, ikinci kısımdan ise gemi seyir subayı yetişecektir (Sertoğlu, 2011: 2759).

Mühendishane-i Bahri ve Berr-i Hümayun gibi kurulan yüksekokullarda Avrupa'dan getirilen uzmanlardan başka, fen ve teknik dallarında yetiştirilmiş Türk hocaları da vardı. Kırmı Esad Efendi, İshak Efendi ve daha diğer bazı Türk bilginleri matematik, geometri, istihkâm gibi fen bilgilerine ait dersler vermekteydiler (Eren, 1964: 32). Mühendishanede hocalık yapan kişilerin ehil olmaması durumunda Padişah duruma müdahale ederek işinin erbabı birinin hocalığa alınmasını istemiştir. Hocalığa başvuracak kişilerin önce padişah tarafına gönderilip imtihan yapılmasını isterdi. Adaylar imtihan neticesinde hangi alanda uzmanlığı varsa o alanda görevlendirilmeleri istenmiştir.⁴⁰

³⁸ BOA. HAT. 182-8394 (H.1204- M.1789-1790).

³⁹ *Mühendishâne inşasına irade-i aliyeye ta'aalluk ider ise şimdiden bazı kitabların tercümesine Rum taifesinden lisana aşına bazı kimesneler ta'yin ve emr-i binâ hitamına dek baz'zı lüzumlu kitablar tercümesine vesâir fûnunda mâhir üstadların dahi celbine şimdiden mübaşeret olunmak lüzum geleceği..* BOA. HAT. 196-9783 (H.1208- M. 1793-1794).

⁴⁰ *Kâim-imakam Paşa Tersanede Mühendishane Hocalığından olan üstad değil imiş eğer böyle ise anın yerine bir eyüsü alınmak için birkaç erbabını bulub dikkat edib tarafıma gönderesin ve hem okuyub isti'da ve kesb idenleri isti'dadı kalaycı ve dökümcü tarafına*

Açılan bu okullarda Avrupa'nın teknik eserleri tercüme ediliyor ve İstanbul matbaasında bastırılıyordu. Dört şubeye ayrılan yeni okulda topçuluk, havan topu, mayın döşeme ve istihkâm öğretiliyordu (Aksan, 2010: 214). Şunu da söylemek gerekir ki Osmanlı Devleti'nde askeri okullarda öğretilen derslerin niteliği yavaş yavaş laik bir eğitim sisteminin gelişimini de sağlamıştır (Ortaylı, 2016: 51). Bilim ve teknik alanında batılı anlamında ilk uygulama da Mühendishane-i Bahri Hümayun ve Topçu Mektebi'nde görülmektedir (Shaw, 2008a: 194). III. Selim, Müteferrika Matbaasını Raşid Efendi'nin yönetiminde yeniden canlandırmıştır. Constantine Ipsilanti tarafından Osmanlıcaya çevrilen Vauban'ın askeri teknikle alakalı üç ciltlik kitabı, teknik okullarda okutulmak için basılmıştır. Zamanla bu matbaa talebi karşılayamaz olunca, Abdurrahman Efendi'nin yönetiminde yeni bir matbaa, on beş işçi ve ödenek ayrılmıştır (Shaw, 2008a: 248).

Her alanda yenilik ve ıslahat yapma fikrinde olan III. Selim resmi yazışmalara ve yazı diline de önem vermiştir. Şöyle ki halkın devlet kapılarındaki işlerinin süratle görülmesi ve dairelerde çalışan memurların yazdıkları evraklarda terim ve tabirleri yerinde kullanmaları, resmi yazılarda dile itina etmeleri, yanlış anlam ve terimler yüzünden halkın zarara uğramaması istenmiştir (Eren, 1964: 36). İfadelerde nasıl sadelik oluşturulabileceği ve halkın anlayabileceği seviyede dil kullanımının üzerinde durulmuştur (Kenan, 2010: 153).

3.5.1. Tıp Eğitimi

Devletin her kademesinde yenilik faaliyetlerine girişen III. Selim, Tıbbın modern hale getirilip geliştirilmesi için birtakım girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda Şubat 1805 yılında yürürlüğe giren Bahriye Kanunnamesinde tersane ve donanma halkının sağlık hizmetleri için bazı

ise ana tophane ocağından vazife verile eğer mimar tarafına ise tersanede mimar vazifesi verile.... BOA. TS. MA.e 524-63 (H.1222- M.1807-1808).

kararlar alınmıştır. Burada önceden aylık yirmi kese akçe maaşla harp gemilerine birer hekim ve cerrah başı tayin olunarak, maiyetlerinde olan neferata kırk guruş ulufe ile on nefer cerrah ve on nefer hekim tayin olunurdu. Bu şekilde tersanede sağlık hizmeti yürütülmeye çalışılırdı. Fakat bu şekilde işlerin yürümeyeceği anlaşıldığından Tersane-i Amire'ye bir nefer Hekimbaşı ve bir nefer Cerrahbaşı tayin edilerek maiyetlerine de iki nefer üstad yamak verilmiştir.⁴¹ Öte yandan hastaların bakımı için tersanenin uygun bir yerinde Hastahane yapılması amacıyla, Bahriye Nazırı olan Eski Paris Sefiri Moralı Seyyid Ali Efendi tarafından, Tersane'de büyük havuzun yakınında bir Hastahane yapılmaya başlatılmıştır. 1806 yılında da sadece donanma için değil bütün ülkenin hekim ihtiyacını karşılayacak şekilde hasta hanenin yanına birde Tıphane inşasına başlanmıştır (Çadircı, 2011: 34). Tersane-i Amire içinde kurulan hastahane yirmi dört saat hizmet verecek şekilde faaliyete başlamıştır (Zorlu, 2010: 222). Bir süre sonra donanmaya verilmek amacıyla ihtiyat olarak bekletilen hekim ve cerrahların tıp ilmine vakıf, bilgili kişiler arasından, özellikle Devlet-i Aliyye tebasından seçilmesi hususu bir nizam altına alınarak bundan böyle yabancı milletlerden hekim ve cerrah temini men edilmiştir (Gencer, 1977: 304).

III. Selim'in tıp ilminin gelişmesi, iyi hekim yetiştirilmesi ve Hastahanelerde otopsi yapılmasını istediğini görmekteyiz. Padişah Avrupa'dan gelen hekimlerden yeteri kadar fayda sağlanmadığını bildiği için yerinde hekim yetiştirilmesinin uygun olduğunu düşünmüş. Ayrıca, Avrupa Hastahaneleri ve hekimleriyle haberleşerek deneylerin çoğaltılması ve tıp medreseleriyle bu işin olmayacağını anlayan padişah bunu Rum milletine tahsis etmiştir. Bu bağlamda 1805 yılında Dimitri Moruzi adında Rum ileri gelenlerinden bir kişiye İstanbul Kuruçeşme'de⁴² dil, edebiyat ve matematik için açılan yüksekokula, tıp

⁴¹ BOA. C. BH. 33-1575 (H.1220- M. 1805-1806).

⁴² Rumlar, İstanbul'un fethinden beri eğitimine devam eden Fener'deki okuldan başka, 1805 yılında Kuruçeşme'de dil, edebiyat ve riyaziyyat eğitimi veren bir üniversite açmışlardı. Bu üniversitenin yanına da bir Hastahane ve darülaceze meydana getirmişlerdi. (Ergin, 1977: 334).

şubesinin yapılması için müsaade edilmiştir (Adıvar, 1982: 212-213). Böylece Padişah, resmi tıp mektebi hakkını⁴³ tebasından olan Rumlara vermiş ve Dimitri, hükümet tarafından bu mektebe nazır ve müdür olmuştur (Ergin, 1977: 335).

Günden güne gelişmesini sürdüren Tersane Tıbbhanesi, Bahriye Nazırı'nın hazırladığı tıkrirle tıp ve cerrahlık alanında faaliyetlerine devam etmiş fakat herhangi bir nizamname ile durum tespiti yapılmamıştır. Bu bağlamda III. Selim'e sunulan bir tıkrirle Padişahın olumlu iradesi alındıktan sonra 6 Ocak 1807 yılında tıp ve cerrahlık fenleri ve diğer hususları kapsayan bir nizamname şeklinde maliye defterlerine kaydı yapılarak maddi imkânlarının da gelişmesi istenmiştir (Gencer, 1977: 304).

Büyük umutlarla başlayan Nizam-ı Cedid hareketleri Kabakçı Mustafa isyanı ile son bulunca bundan Tıp mektebi'de nasibini almış oldu. Hastahane, tababethane ve bunlarla ilgili olarak yapılan binalar karışıklıklar esnasında tamamen yok olmamış olsalar bile 1822 yılında meydana gelen büyük Kasımpaşa yangınında yanmıştır (Gencer, 1977: 308).

⁴³“Binaenaleyh her diyarda hastahaneler ve tabip talimhaneleri tanzimiyle bu bapta erbabi hünerin teksir ve tevfirine itina ve dikkat olunagelmekten naşi taraf-i devlet-i aliyyemden dahi himmet olunması mevcut etubbanın kesbi meharet eylemelerine ve bundan böyle taallüme talip olan şakirdanın dahi bir taraftan talim ve taallümle hüzzaki etubbanın kesreti ve fenlerinde meharetleri cihetiyle asakiri İslâmiyeye umumen ibadüllâha nefi ve faydayı ve celbi daavatu hayriyeyi müstelzim olacağı ve bu misillü etubba talimhanelerinde tevsi-i daire-i maarif zımmında Avrupa hastahaneleri etubbasile muhabere ve tatbiki ameliyat ve tecarih için gerek merzadan ve gerek maslahatu teşrih gibi bazı avarızın hulülü cihetile asitanede mevcut olan medarisi tıbbiye bu maslahata elvermeyeceği ve bu husus Rum milletine tahsis kılınıp vücuh ve müteneffizlerinden sadakat ve kabiliyet cihetiyle zî ehliyet ve dirayetkâr ve bu misillü fünun ve maarife heveskâr birini nazır nasbile idare ettirmek sureti teshili maslaatu müddet idüğü bedihiyattan olduğuna binaen hâlen Buğdan Voyvodasının karındaşı Kadvetü sanadidülmilletilmesihîyye Dimitraşko Moroz Beyzade zîde rüşdühu reviyetşiar bu makule fünun ve maarife heveskâr ve bu hususa müdür ve nazır kılındığı surette müddeti kalile zarfında fenni tıbda erbabi hüner ve marifetin teksiri emrine dikkat edeceği aşikâr olmağla bu maddeye nazır ve müdür nasbolunmak ve anın marifet ve ikdamıyla bundan akdem Kuruçesme nam mahalde fününü hendesiye ve sair maarifin talim ve taallümü zımmında... lâzım gelen hastahane ve tabiphanelerin maslahatu lâzımelerine dair...” (Ergin, 1977: 335-336).

3.5.2. Mühendishane-i Bahr-i Hümayun

18. yüzyıla gelindiği vakit, kara ve denizde meydana gelen mağlubiyetlerden sonra Sultan III. Mustafa, Osmanlı Devleti'nin kara ve deniz kuvvetlerinin ıslah edilmeye muhtaç olduğunu anlamıştı. Bahriye alanında ıslahatlar yapılmasına rağmen Karadeniz'de Ruslara karşı başarı sağlanamıyordu. Bunun üzerine Kaptanı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa ilk deniz mektebini açarak talim terbiyeye başlatmıştır (Ergin, 1977: 316).

I. Abdülhamid zamanında Topçu Ocağında görev alan Ober ve Granpen adlı uzman kişiler, 1781 yılında ocağın kapanmasıyla ülkelerine dönmüşlerdi. Fakat Sadrazam Halil Hamid Paşa, Rusların Kırım'ı işgal etmesi üzerine Fransa'ya dönmüş olan Obert ve Granpeni tekrar İstanbul'a davet etti ve Hendesehanenin Mühendishane-i Bahri Hümayun adıyla düzenlenip faaliyete geçmesini sağladı (Çataltepe, 1997: 15). Topçu öğretmeni olarak devlet hizmetine giren Baron de Tott'ın yardımıyla Haliç'te Tersane yakınında Bahriye Mühendisliği'ne ait bir okul kurdu (Gencer, 2001: 26). Okulun düzeltilip kurulması Sadrazam Halil Hamid Paşa zamanına denk gelmiştir. Okulda eğitim işleri için Kasabbaşızade İbrahim atanmıştır. Okul ilk kurulduğu zaman iki odadan ibaretken sınıfların duvarlarında Türkçe ve Fransızca haritalar, gemi planları asılıdır. Bunlardan başka okulda 50 civarı öğrenci bulunmakla beraber, pusula, topçuluk cetvelleri, geometri aletleri de okulda bulunmaktaydı (Adıvar, 1982: 203).

III. Selim'de babası zamanında 1773'de Haliçte'ki Sütlüce civarında açılmış bulunan Mühendishane-i Bahr-i Hümayun'u genişletmiştir (Eren, 1964: 32). III. Selim'in süt kardeşi olan Küçük Hüseyin Paşa, Kaptan-ı Derya olunca Tersane-i Amire'deki Mühendishane'yi gemi inşa, haritacılık ve coğrafya eğitiminin verildiği bir Bahriye Mühendishanesi haline getirmeye çalışmıştır (Kaçar, 2008: 59). Küçük Hüseyin Paşa Deniz Mühendishanesinde bir inşaiye dairesi açıldı. Buranın nezaret ve öğretmenliğine Fransa'dan getirilen Brün tayin edildi. Daha sonra Brün'ün öğrencisi olan Molla Mustafa ile

Midilli’de bir kalyon inşasına muvaffak olan Ahmed Hoca, muavin tayin edildiler (Uzunçarşılı, 1988c: 508). Mühendishane-i Berri-i Hümayun adını taşıyan bina 1795 yılında yapılıncı, Tersane’de bulunan Mühendishane-i Bahri Hümayunun dersleri de Halıcıoğlu okuluyla birleştirilmiştir (Adıvar, 1982: 203). Her iki mektebin yenilenmesi ve ilerlemesine 1803’ten 1808 yılına kadar Abdullah Ramiz Efendi’nin katkıları oldu. Bu süre zarfında her iki okulun öğrencileri birçok dersleri aynı hocalardan görürlerdi. Yeni açılmış olan Mühendishane-i Berri Hümayunun ders materyalleri daha iyi olduğu için Mühendishane-i Bahr-i Hümayun öğrencileri her hafta Pazartesi ve Perşembe günleri muavinleri ile mühendishaneye gelip ders görmüşler ve diğer günlerde ise denizlerde tatbikat yapmışlardır (Ergin, 1977: 317-318).

Bir süre sonra okulun birleştirilmesi fikrine Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, esas maksadın kaybolacağı düşüncesiyle karşı çıkmıştır. Gereğesinde ise III. Selim’e verdiği teklifte; yeni sistem gemi inşası için deniz mektebinden yetişmiş inşaiye mühendislerine ihtiyaç olduğu ve bunun içinde yetişmiş mühendislerden yeni bir deniz mektebinde eğitime başlanılmasını teklif etmiştir. Padişahın olumlu bakmasıyla “*Pek güzeldir. Takrir mucibince nizam olsun*” diyerek onaylanmıştır. Böylece, Bahriye Mühendishanesi Berriye Mühendishanesinden ayrılmış oluyordu (Ergin, 1977: 318). 1805 yılına geldiği vakit Bahriye Mühendishanesinin seyrü sefain kısmı öğrencileri mühendis ünvanıyla otuzdan otuzbeşe çıkarılıp, başlarına da halife ismiyle yardımcı tayin edildi. Gemi inşadı öğrencilerinin sayısı eskiden olduğu gibi on olarak belirlenmiş fakat bir süre sonra sayıları yirmiye çıkarılmıştır. Çıkarılan kanunla seyr-ü sefain talebelerinden mezun olanlar önce harp gemilerine seyr zabiti, sonra levazım zabiti, daha sonra da baş hoca yani ikinci kumandan ve son olarak da imtihanı geçerek kaptan olacaklardır (Uzunçarşılı, 1988c: 509).

3.5.3. Mühendishane-i Berri Hümayun

III. Selim yapacağı ıslahatlar konusunda okullaşma ve eğitim faaliyetlerinin önemini çok iyi bilmekteydi. Bu doğrultuda

Mühendishane-i Berri Hümayun'u kurdurarak ilk Türk teknik okulunu açmış oldu (Eren, 1964: 32). Bu okulun kuruluş amacı Nizam-ı Cedid ordusunun oluşturulmasıyla bağlantılıdır. İlk dönemlerde Fünun-u Harbiyye Talimhanesi, Mekteb-i Fünûn-i Harbiyye ya da Mühendishane-i Sultani gibi isimlerle anılmış, ardına Mühendishane-i Berr-i Hümayun olarak anılmıştır (Beydilli, 2020b: 515). Hasköyde humbaracılar kışlasının yanında 1795'te kurulan bu okul, Avusturya örneğine göre düzenlenmişti. Bu nedenle eğitim için Almanca, Fransızca gibi dillerin öğrenilmesi zorunluymuştu (Ortaylı, 2016: 51). III. Selim'in fermanı gereğince aritmetik, geometri, coğrafya, trigonometri, cebir, topografya, harp tarihi, entegral ve diferansiyel hesap, mekanik, astronomi, istihkâm ve balistik gibi dersler de okutuluyordu (Adıvar, 1982: 209). Avrupa usulüne uygun olarak kurulan Kara Harp Okulu'dur. Bu okul için hazırlanan kanunname gereğince dersliklere, odalara ve bir kitaplığa sahip olan okulun giderlerini karşılamak için tımar ve zemet tahsis edilmiştir (Ünal, 2016: 13).

Bu yeni okula ilk Baş hoca olarak Kıvrımlı Hüseyin Rıfkı Efendi tayin olunmuş, geometriye dair eserler kaleme aldığı gibi Arapça olarak da irtifa risalesi yazmıştır (Adıvar, 1982: 206). Mühendishanenin başında "Nazır" adıyla büyük bir memur bulunurdu. Bu baş hoca olur ve mühendishanenin fen adamı, dil bilir hocası, zabiti ve başmühendisiydi. Mühendishane, başlangıçta Humbaracılar Nazırı Mustafa Efendi nezaretinde, Hoca Abdurrahman Efendi ve iki halife olmak üzere toplam üç kişilik kadro ile eğitim hayatına başlamıştır. İlk etapta ellisi lağımıcı (istihkam) ve otuzu humbaracı (topçu) ocağından olmak üzere toplam 80 öğrenci okula kaydedilmişti. Okuldan mezun olanlar askeri ocaklara (Ergin, 1977: 329) subay olarak atanmıştır. Askeri okullara önem verem III. Selim, bu okula yüklü miktarda bağış yapıyordu. Ayrıca Avrupa'dan hoca ve kitap getirmiştir (Ünal, 2016: 14; Ergin, 1977: 326). Okul dört sınıftan oluşuyordu. Her sınıf iki sene sürecekti. Birinci sınıfta; yazı resim, geometri başlangıcı, sayılar bilgisi, Arapça, Fransızca. İkinci sınıfta; Aritmetik, geometri metodu, coğrafya, Arapça, Fransızca, Harp Tarihi, Üçüncü sınıfta, coğrafya, trigonometri, cebir, arazi bilgisi.

Dördüncü sınıfta; yüksek matematik, koniler bilgisi, atış bilgisi, astronomi, lağımıcılık ve istikamcılık, talim teorisi ve cer dersleri okutulacaktı. Okulu bitirenlerden derecelerine göre her nizam-ı cedit ortasına iki mühendis muavini verilmesi kararlaştırılmıştır (Sertoğlu, 2011: 2759). Bu okulu, daha iyi işler hale getirmek için, 1806 yılında Humbaracı ve Lağımıcı ocakları bünyesinden ayırarak ayrı bir kurum haline getirilmeye karar verildi. Bu amaçla da Eyüp'teki Hançerli Sultan Yalısı'na taşındı ve ayrı bir kanunname hazırlandı. Okul için yeni bir bina yapılması düşünülürken III. Selim'in tahttan indirilmesiyle bu düşünce gerçekleştirilememiştir (Beydilli, 2020b: 516).

Mühendishane-i Berri Hümayun, okul araç ve gereç, donanım bakımından Tersane'de açılmış olan Mühendishane'den çok daha zengin ve iyidi. Matbaası, dökümhanesi ve modern sınıflarında her türlü teknik araç gereçlere sahipti. Bu nedenle Mühendishane-i Bahri Hümayun'un kalfa ve öğrencileri haftada iki gün tersane'den Hasköy'e gelerek ders görüyorlardı (Acar, Bir ve Kaçar, 2016: 9).

3.6. Diplomatik Gelişmeler ve Elçilik Faaliyetleri

Türk devlet geleneğinde önemli bir yer tutan ve resmi yazışmaların yapıldığı kâtiplik müessesesi diplomasi teşkilatının temelini oluşturuyordu. Bu teşkilatın merkezinde de Reisülküttaplık bulunurdu (Kınlı, 2006: 106; Ahışalı, 2007: 546-549). Osmanlı Devleti kendisini Avrupa'dan üstün olarak gördüğü için, 1793 yılına kadar kendisini Avrupa'nın herhangi bir başkentinde temsil edecek ikamet elçisi göndermemiştir (Odaka, 1999: 361; Yalçınkaya, 2003: 431). Fakat süre gelen savaşlar ve alınan yenilgilerle diplomasi de farklı bir aşamaya geçilmiştir. Elçiler önceden antlaşma yapmak, buyrukları bildirmek gibi sebeplerle başka bir ülkeye giderken, 17. yüzyıldan sonra biz nerede hata yaptık sorusuna cevap aramak üzere yollanmışlardır (Kodoman ve Akçay, 2010: 82). Osmanlı Devleti, Avrupa'yla tek başına güç kullanarak baş edemez hale gelince, onlarla pazarlık yoluna girerek, diplomatik deneyimin yolu daha fazla ön plana çıkmaya başlamış oluyordu (Özkan, 2017: 155).1699 Karlofça Antlaşmasından sonra

gerileme dönemi başlayınca, Avrupa devletlerine ve İran'a sürekli olmamakla birlikte tercüman ve yardımcılarıyla elçiler gönderilmişti (Soysal, 1999: 313). Karlofça Antlaşması'nın yapılmasında, İngiltere ve Flemenk'in yardımına gereksinim duyulması ile Osmanlı Devleti'nde devletlerarası diplomasi kurallarına uyulmasının gerekliliği ortaya çıkmıştı. Artık Avrupa'daki dengelerinin yakinen takip edilmesi gerekliliği anlaşılmıştı (Herbette, 1997: VIII). 1718 Pasarofça Antlaşmasından sonra Osmanlı Devleti Viyana'ya Ömer Efendi adında birisini Şehbender olarak atamıştı (Uzunçarşılı, 2011a: 199). Elçilik vazifesiyle atanan devlet görevlilerinin oluşturduğu sefaretnamelerde, gitmiş olduğu ülkenin tarihi, siyasi ve iktisadi yapısı hakkında bilgiler edinilmeye başlanmıştır. Özellikle 1787-1788 yıllarında İspanya'ya giden Vasıf Efendi'nin kaleme almış olduğu sefaretnamesinde İspanya tarihinden başlayarak ticari ilişkilere kadar birçok alanda bilgiler verilmiştir (Ahmed Cavid, 1998: 158; Kınılı, 2006: 124). Sefaretnamelerde ortaya çıkan yeniliklerin belki de en önemlisi Ebubekir Ratib Efendi'nin 1791-1792 yıllarında III. Selim'e, ıslahatlar için sunduğu takrirleridir. Ebubekir Ratib Efendi III. Selim tahta çıkmadan öncede XVI. Louis ile yaptığı yazışmalarda bile katkı sunmuştu (Kınılı, 2006: 125). Ebubekir Ratib Efendi, İstanbul'a döndükten sonra Avusturya ordusunun bürokratik ve siyasi işlerinin yazıldığı beş yüz sayfalık bir raporu padişaha sunmuştu. Bu raporun III. Selim'in daha sonraki reform gündemine katkıda bulunduğu da kabul edilir (Aksan, 2010: 233). Ebubekir Ratib Efendi'nin Avusturya'da edindiği izlenimleri ve tavsiyeleri, III. Selim'in sürekli elçilikler açılması fikri üzerinde etkili olmuştur (Özkan, 2017: 157). Padişah, şehzadeliginden beri tanıdığı ve gizli siyasi işlerinde kaleminden faydalandığı Ratib Efendi'yi, tahta çıkar çıkmaz mühim işlerde görev vermesi ona karşı ayrı bir güven duyduğunun göstergesiydi (Unat, 1968: 156).

Osmanlı Devleti'nin Avrupa diplomasisine uyması gerektiğini çok iyi bilen III. Selim, Avrupadaki gelişmeleri yakından takip etmek için harekete geçti. Nizam-ı Cedid ıslahatlarını tasarlayan Padişah, Avrupadaki dost devletler nezdinde ikamet elçisi yollamayı uygun

görmüştü (Kuran, 1968: 11). Bu doğrultuda Avrupa’da daimi elçiliklerin açılmasını isteyen III. Selim 1793’te Londra’ya Yusuf Agah Efendi’yi (Herbette, 1997: VII), 1797’de Paris, Viyana ve Berlin’e ilk defa sürekli elçiler gönderdi. Ardına birçok yere Şehbenderler gönderilmiştir (Soysal, 1999: 314). Şüphesiz ki III. Selim bu elçileri atarken aklında şu fikirleri de vardı: “Devletlerin yaşayabilmesi ve kalkınmasının nedeni olan sanat ve bilimlerin ışığını daha sonra vatanlarında yakacak olan birçok insanı yetiştirmek” (Herbette, 1997: 5). İkamet elçileri üçer sene müddetle tayin edilecekler ve bu sürenin sonunda yeni elçi atanacaktı. Tayin hususunda nasıl bir yol alınacağı pek bilinmediğinden dost olan Avrupalı bir devletin İstanbul’daki elçisi ile istişare yoluna gidildi (Soysal, 1999: 106). Sürekli elçiler atanırken yanlarında maiyetleriyle giderlerdi. Bunlar Avrupa şehirlerinde yaşayarak dil öğrenmiş ve fikir akımlarından etkilenmişlerdi. Nitekim bunlar Osmanlı Devleti’ne döndükleri vakit sarayda resmi görevlerde bulundular. Bu şekilde ordu ve donanmada yüzü batıya dönük olan bazı subayların yanında bu defada bürokratik kesimin batıya dönük yüzü olmuştur (Lewis, 2015: 87).

Batılı devletlerle kurulan diplomatik ilişkilerin pek başarılı olmadığı fark edilmiştir. Atanan sefirlerin hiçbirisi diplomat değildi. Mesleklerinde hiç deneyimleri yoktu ve Avrupa diplomasi oyununu tecrübe ederek öğrenmek zorunda kalmışlardı (Çelebi, 2017: 41). Tecrübelerinin azlığının yanında yabancı dil de bilmiyorlardı. Paris’e elçi olarak atanan Ali Efendi’ye eşlik etmesi için Pangiotis Codrika verilmiş ve bu kişi de Talleyrand adına çalışıyordu. Ali Efendi, kolayca aldatılmış ve Fransa’nın Mısır’ı işgalini Malta’yı Saint-Jean şövalyelerinin alınması olarak ifade eden bir raporu İstanbul’a göndermiştir. Sultan III. Selim’de elçinin bu raporun kenarına Ne eşek kafalı herif diye not düşmüştür (Solnon, 2019: 411. Aksan, 2010: 236).

III. Selim Mısır’ın işgalinden sonra Fransa ile yeniden bağlantı kurmak için Paris’e sefirler atamaya devam etti. 1803-1806 yılları arasında Halet Efendi’yi, 1806-1811’de Dalmaçya’daki Sırp isyanlarına karşı destek bulmak amacıyla Muhib Efendi’yi sefir olarak göndermiştir. Ayrıca bazı hassas müzakereleri yapmak üzere özel tam yetkili

temsilciler de Fransa'ya gönderildi. Özellikle, 1799'da kesilen Osmanlı-Fransız ilişkilerini yeniden başlatacak Paris Antlaşması'nın imzalanması için Mehmed Said Galib Efendi gönderilmiştir (Aksan, 2010: 237-254).

Osmanlı Devleti Rusya ile savaşırken bir yandan da ittifak arayışı içinde olup diplomatik faaliyetler yürütmekteydi. Fakat Osmanlı Devleti'nin bir Hristiyan devlet ile ittifak yapması şimdiye kadar şer-i şerife aykırı görülerek kabul edilmemiştir. III. Selim yanlış gördüğü bu din tefsirine itimat etmeyerek, kendi fikirlerini anlayan ve zamanın düşüncelerini kavrayan bir din adamı olan Hamidi-zade Mustafa Efendiyi Şeyhülislamlığa tayin etmiş ve doğrultuda Hristiyan devlet ile ittifak yapmanın dine ve şeriata aykırı olmayacağına dair fetvasını almıştır (Eren, 1964: 22). Kuzeyden yeni bir cephe açılıp Rusya'nın sıkıştırılması için en uygun müttefik İsveç'ti. Bu doğrultuda Kocaili Mutasarrıfı ve Karadeniz Boğazı muhafızı olan Mustafa Paşa ve Rumeli Payelilerinden Hamidi Zade Mustafa Efendi ve Anadolu Payelilerinden Tatarcık Abdullah Efendi ve Reis Vekili Raşid Efendi anlaşmaya memur edilerek İsveç elçisi ile Beykoz'da 1203 senesi Şevvalinin 18. Günü (11 Temmuz 1789) ittifak antlaşmasını imzalamışlardır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 304). İsveç ile ittifak yapıldıktan sonra bir diğer ittifakta Prusya ile yapılmıştır. 16 Cemaziyelevvel 1204 (31 Ocak 1790) tarihinde imzalanan antlaşma ile Osmanlı Devleti Avrupa Devletleri ile arasındaki münasebetlerde yanlış bilgiye sahip olduğunu anlamış ve Avrupa Devletlerinin sistemi ve aralarındaki münasebetleri daha iyi anlamıştır (Eren, 1964: 22). Napolyon'un 1798 yılında İskenderiye'ye çıkışı ile Osmanlı Devleti Fransa'ya savaş açtı. Bu doğrultuda Rusya ile 23 Aralık 1798'de, İngiltere ile de 5 Ocak 1799'da Fransa'ya karşı antlaşma imzalayarak, ilk defa tam anlamıyla Avrupa ittifaklar sisteminde yer aldı (Çataltepe, 1997: 59). III. Selim ve sonrasında ittifaklar ve antlaşmalar neticesinde Avrupa devletlerarası hukuku çerçevesinde diplomatik ilişkilere girişen Hristiyan olmayan ilk devlet Osmanlı Devleti olmuştur (Yalçınkaya, 2003: 429).

Diplomatik faaliyetler devam ederken yapılan anlaşmalar gereği hangi tarihte antlaşma yapılmış ise Osmanlı Devleti'ne gelen

konsoloslara tercüman verilirdi. Bunlar beratlı tercüman olmakla beraber kendisi, evlatları ve iki nefer hizmetkârları her türlü tekliften muaf olurlardı. Bundan ziyade haneleri, bağ ve bahçelerinden dahi herhangi bir vergi alınmamasına rağmen tercümanlar devlet aleyhine faaliyetlere girişmelerinin yanında hile ile beratlar alıp ticari imtiyazlar, gümrüklerden mal kaçırma peşinde koşmaktaydılar. Bu tercümanlar İstanbul'da sarraflık ve dülbendcilik yapan gayr-i müslim tebasından olmaktaydı. Bunlar konsolos yanında tercümanlık yaparken kıyafetini giyerek, başka yerde yaşamayarak, hanlarda ve dükkânlarda esnaflık gibi işlerle uğraşmaması gerekiyordu. Bunun yanında Kocabaşılık ve Mültezimlik gibi görevlerle uğraşmayıp yalnızca kendi işleriyle uğraşmaları emredilmiştir.⁴⁴ Bu kurala uymayan Ermeni Cemaatinden Tınkıroğlu Simyon İnebahtı Konsolosu maiyetinde tercümanlık beratı ile himayedeyim diyerek ticari işlere karıştığı gibi kendine Yenihan'da oda tutmuştur. Bu nedenle beratı iptal edilmiştir. Tabi bunların önünü almak zor olduğundan sürekli bir kontrol mekanizması gerekiyordu. Bazı tercümanlar da Devlet sınırları içerisinde yasakçılar aracılığıyla mücevherat nakline girişmişlerdi. Bu nakil işlemi sırasında ticaret bahanesiyle kervanlarının soyulduğunu bahane ederek devletten tazminat alma yoluna koyulmuşlardı. Bu gibi durumların önüne geçmek isteyen Osmanlı Devleti almış olduğu kararla tercümanlık dışında ticaret, kaçakçılık vs gibi işlere bulaşan her kim olursa beratının iptal edilmesine yönelik kararı uygulayarak her yere fermanla bildirilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 344-348). Sonuç olarak denilebilir ki Osmanlı Dış ilişkilerinin batılılaşması yolundaki ilk adım III. Selim döneminde atılmış ve bu yol üzerinde devam edilmiştir. Nizam-ı Cedid devrinin süregelen yeniliği bu olmuştur denilebilir (Soysal, 1999: 105).

⁴⁴ *Taşrada ve Konsolos yanında tercüman olanların ve tercüman hizmetkârı olanların bir müddetten berü nizâm-ı muhtell olmağla o makule bir tercümanlar konsolos ma'iyetlerinde hizmetlerinde kıyafetleriyle bulunub aher vilayetde ikâmet etmemek ve hanlarda ve dükkânlarda esnaflık ve taşra memlekelerde Kocabaşılık ve Mültezimlik itmeyüb vazifelerinden hariç işe karışmamak bâbında sâdır olan emr-i 'âli tatar-ı merkum zikrî âti mahallere lede'l-vüsül ber mantûk-u emr-i 'âli 'amel ve harekete müte'ahhid olduklarını İzmir ve Sakız Ve Rodos ve Lefkoşe kadınları başka başka i'lamlarında tahrir ederler.* BOA. C. HR. 39-1935 (H. 20 RA 1206- M. 17 Kasım 1791).

3.7. Toplumsal Alanda Meydana Gelen Değişimler

Osmanlı Devleti dönemselsel olarak, toplumda huzuru sağlama gayreti içerisinde meyhaneleri kapatma ve ya alkölü yasaklama yoluna gidebiliyordu (Cabi Ömer Efendi, 2003: 22). Fakat yasal veya gizli yollardan alköl ticaretinde büyük bir gelir kaynağı vardı. Bu nedenle meyhaneler inşa edilerek Hamr emaneti kurulmuştur. Galata Voyvodalığı da her sene belli bir keseye satılırdı (Ahmet Cavid, 1998: 217). III. Selim şarabı yasaklamaya çalışsa da bunda tam bir başarı sağlayamadı. Çünkü İstanbul'un çevresi şaraplık üzüm bağları ile çevriliydi ve şehirde çok sayıda meyhane vardı. Müskirat kaleminden alınan vergiler şarap yasağının tam uygulanmamasına neden olmuştur (Boyar ve Fleet, 2017: 217).

Toplum içerisinde bir süreden beri alköl tüketiminin artması ve bu durumun birtakım huzursuzluklara yol açması konusu meşveret meclisinde gündeme getirilmiş ve alkölün yasaklanması hususu padişaha arz edilmiştir. Çünkü meyhanelerde çalışan kişiler bir şekilde halkın ayağını buralara alıştırarak, insanları içkiye ve kadınlara alıştırmaları neticesinde hanelerin perişan olduğuna dair şikâyetlere neden olmuşlardı (Ahmet Cavid, 1998: 217). Nitekim bu mecliste alınan karar gereğince her türlü alköl alım, satım ve içilmesi yasaklanmıştır. Bu doğrultuda meyhanelerin kesin suretle kapatılmasına dair ferman yayınlanmıştır. Fermanın yayınlanmasından sonra İstanbul, Galata ve Boğaziçinde ne kadar meyhane varsa hepsi yıktırılmıştı.⁴⁵ Bu emre uymayıp da alköl satan ve içenler olursa cezalarının verileceği ferman ile bildirilmişti (Ahmet Cavid, 1998: 194-220; Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 292). Civar kazalardan da içki, rakı ve şarabın bir habbesinin İstanbul'a gelmemesi yönünde de emirler verilmiştir. Şöyle ki *“Der-aliyyeye hamr tevârüd iden mahallerden katre vâhide hamr ve arak ve emsâli müskiratın kat’*

⁴⁵Der-aliyye ve havalisinde hamr bey'inin men'i babında mukaddemen ve mu'ehhiren şerefyafte-i sudur olan Hatt-ı Hümayınları mücebince gerek Asitane'de ve Ğalata'da ve gerek Boğaziçi havalisinde ne kadar meyhane var ise cümlesi seddü bend olduğundan... BOA. HAT. 189-9014 (H.1203- M.1789).

ile men' olunmak babında sâdir olan emr-i 'âlî tatar-ı merkum yediyle zikri atî kazalar muhâkiminde feth ve kıraat oldukda ber-mantûk-u emr-i 'âlî 'amel ve harekete müte'ahhid oldukların Mihaliçve Mudanya ve Gemlik ve Kapudağı ve Marmara kadıları başka başka i'lamlarında tahrir ederler".⁴⁶ Verilen fermanla alkol alımı satımı yasak olmasına rağmen gizlice satışta bulunanlar oluyordu. Bu nedenle yasağa uymayanların cezalandırılması gerekmekteydi. Galata meyhanecilerinden Arapoğlu Yanaki, kanuna aykırı olarak alkol alım satımı yaptığı için cezasının verilmesi gerekiyordu. Gönderilen mübaşirle Araboğlu Yanaki'nin evladı ve iyali ile yakalanarak Sisam adasına katle bedel haps cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir.⁴⁷ İstanbul'da da Tohari, Ovanis, Dimitri, Pedro, Dimitraki ve Zafer isimli kişiler yasağa rağmen içki satmaya çalıştıkları için, yakalanarak Midilli Adası'na sürgün edilmişlerdir (Baytimur, 2011: 116). Alkol yasağına rağmen yeteri derecede başarı sağlanamıyordu. Bu durum üzerine Kaimimakam Paşa'ya Hatt-ı Hümayun gönderen padişah emirlerini dinlenmediğini, emrine aykırı hareket edenlerin haklarından gelineceğini beyan etmiştir.⁴⁸ Yasaklar nedeniyle gizlice şarap yapıp halka satmaya yönelik faaliyetler de başlamıştı. İçki satışıyla ilgili olarak; Alyene ve Dofiti adlı iki kadın, arkadaşları olan Dakri'nin evinde şarap imal ederken yakalanmışlardı. Kanuna aykırı hareket etmeleri nedeniyle Bursa'ya sürgüne gönderilmişlerdir.⁴⁹ Müslümanları alkolden uzak tutmak için ferman yayınlayan III. Selim, gayri Müslimlerin sorun dışında iki yerde alkol alıp satmalarına müsaade etmişti. Fakat gelen şikâyetler neticesinde buralara Müslüman ahaliden olanların da gittiği tespit edilmişti. Bunun üzerine İstanbul'un içerisinde dışarısında Eyüb, Galata, Boğaziçi ve Üsküdar havalilerinde ne kadar içki satan yer varsa hepsinin

⁴⁶ BOA. AE. SSLM.III 194-11673 (H.13 C 1205- M. 17 Şubat 1791).

⁴⁷ BOA. C.ZB. 13-642 (H. 1205 R- M. 1790).

⁴⁸ *Fahişeler ve Karhaneler ve Meyhaneler için yazdıklarımın dâhî biri icrâ olunmadı Subhanallah Allah'ın emrinde dahi tekâsül ediyorsunuz. Bugün icrâ edesin. Bu aher tembihimdir. Sen benim Hatt-ı Hümayunlarımı icrâ itmiyorsun ve ittirmiyorsun. Zaimler içinde yazdım gözünü pek açup aklını başına devşiresin. Vallahü'l- azim sonra tedin ederim.* BOA. HAT. 192-9382 (H.1203- M. 1789).

⁴⁹ BOA. 140 Numaralı Kalebend Dosyası, 29/140 (1206 Ca- 1792).

kapattırılması ve içkinin denize dökülmesi emredilmiştir. Ayrıca her kim ki alkol satar ve birisi sarhoş olarak yakalanırsa cezasının verileceği kesin suretle bildirilmişti. Padişah, bu kuralın uygulandığını denetletirmek için zabıtlar tayin ettirerek içki satılan ne kadar yer varsa buraların sıkı bir şekilde denetlenmesini ve alkol gibi ürünlerin bulunması üzerine bunların yerlere dökülmesini Hatt-ı Hümayun’unda tekrardan vurgulamıştır. On gün içerisinde tüm denetlemelerin yapılması ve alkollü bir mekâna ruhsat verenlerin icabından gelinmesi istenmiştir (Ahmet Cavid, 1998: 203-221). Ancak Bostancı Başının el atından şehre ve meyhanelere rüşvet alarak şarap getirtilmesine göz yumması üzerine, görevinden alınıp yerine Bostancıbaşı Mehmet Ağa atanmıştır. Mehmet Ağa’da İstanbul, Galata ya da Boğazda meyhane açılmayacağına ve Müslümanlara şarap satılmayacağına dair ferman çıkarttırdı (Boyar ve Fleet 2017: 217).

Müslümanlara şarap satılmayacağına ve içkinin yasaklanacağına dair 1792 yılında yayınlanan ferman gereği, alkol satanlar her kim olursa cezalandırılacağı beyan edilmişti. Fakat alkolden alınan vergi, hazine için bir gelir kaynağıydı. Devlet hazine açığına çözüm aramak için bir süre sonra bu yasağı farklı bir hale bürümüştür. 1795 yılında Müslümanların alkol satmalarına yönelik bir emri şerif yayınlanmıştır. Burada Müslümanların elinde alkollü içki bulunursa, Müslümanların rızkı olmadığından kendilerine bir miktar dahi ayırmayıp gereğince zecriye vergisi alınacağı ifade belirtilmiştir (Demiryürek, 2010: 47).

İstanbul yaşamına çeki düzen vermek isteyen III. Selim, ahlaka aykırı davranışlarda bulunanları sürgüne gönderme, zindana attırma ya da bazılarını boğdurtarak sosyal hayata düzen vermeye çalışmıştır. Kumkapılı Emine ve Sinokızı Hadice ve İnce Dönti Hadice ve Küçük Koçulu Hafize ve Körkız, Nokta Kızı ve Uzun Fatma adlı fahişeler fuhuş yaptıkları gerekçesiyle Bursa’ya sürgüne gönderilmişlerdi (Baytimur, 2005: 122). Bir diğer sürgün olayı da İstanbul’da yaşanmıştı. Giridi İşçi Ahmed denilen kişi ile eşi Azize, İnce Dönti Hafize ve iki hemşiresi Hadice ve İnce Kerimesi Fatıma ve valideleri Refiye ile beraber toplam beş kişi, fuhuşa bulaştıkları alenen tespit edilince, çavuş mübaşeretıyla

Midilli'ye nefy edilmelerine yönelik hüküm verilmiştir.⁵⁰ Bazı fahişe kadınlar fuhuş yapmalarının yanında dolandırıcık, hırsızlık gibi suçlara da karışınca bunlar da sürgüne gönderilmiştir.⁵¹ Sürgünler yapılmasına rağmen fuhuş olaylarının artması üzerine, Padişahın aldığı bir kararla, fahişelerin yakalanıp tövbe etmeleri istenmiştir. Daha sonra alınan bir kararla fahişelerin tebdil-i kıyafetle yakalanmasına başlanmıştır. Yakalanan fahişelerden beşi Ağa Kapısı civarında olan İmam evine nakl edilerek orada boğulmuşlardır. Yakalanan üç fahişe Asitane'de, biri Üsküdar ve birisi de Kasım Paşa'da asılmışlardır. Geri kalan fahişeleri de yakalayan Sekbanbaşı bunları üçer beşer gruplar halinde Ağa Kapısı'na getirterek tövbe etmelerini istemiştir.⁵² Özellikle altı namılı fahişe boğdurularak İstanbul'un farklı yerlerine bırakılmışlardır. Bunlardan Kumlalı Cemile Balatkapısı'na, Şumnulu Çavuş Kızı Kesme Kaya'ya, Ezme Büzme Hanım ile Sakızlı Fatime Üsküdar'a, Topal Emine Parmakkapı'ya ve Kara Fatime Tophane'de Kabakyemez'e çuvallar içinde atılmışlardı (Ahmed Cavid, 198: 204). Bundan sonra geri kalan fahişelerin de tövbe edip, ibret almadığı takdirde, tekrar bu yola girecek olurlarsa yakalandıkları takdirde balıklara yem edileceği uyarısında bulunulmuştur. Bu dönemde çok sayıda fahişe ya boğulmuş ya da denize atılmıştır. Fakat bunların hepsi öldürülmemiş, bir kısmı Zindan Kapısı civarında, Yemiş İskelesi ile Eminönü arasında dolaşan kayıkçılar tarafından kurtarılmışlardır (Boyar ve Fleet, 2017: 122; Ahmed Cavid, 1998: 204). Fuhuşu temizlemeye çok kararlı olan III. Selim, görevlilere gece gündüz şehri tarama talimatı vererek genelevleri tespit ettirirdi. Özellikle mahalle aralarında şikâyetler üzerine tespit edilen yerlerin sahipleri kadın veya erkek olsun fark etmeksizin zindana atılmaya başlandı (Ahmed Cavid, 1998: 194; Boyar ve Fleet, 2017: 126). Padişah işi ileri bir boyuta taşıyarak fahişelerle yakalananları onlarla evlendirmeye yönelik bir devlet cezası kararı çıkartmıştı (Boyar ve Fleet, 2017: 139). Özellikle Kayseriyeli Ömer Ağa fahişe ile yakalananları

⁵⁰ BOA. 26 Numaralı Kalebend Defteri, 17/26 (1217 C- Ekim 1802)

⁵¹ BOA. 139 Numaralı Kalebend Dosyası. 13/69 (1206-1792).

⁵² BOA. HAT. 206-10845 (H.1204- M.1789-1790).

nikâhlamaya başlayınca insanlar “*fahişe almak bize yakışmaz*” diyerek fuhşa yönelmemiştir diyebiliriz (Ahmed Cavid, 1998: 204).

Her alanda yenilik ve düzen isteyen III. Selim, İstanbul’da mimari yapıların boyutuna, rengine, Müslüman ve gayri müslim evlerinin birbirinden ayırt edilmesine önem vermiştir. İstanbul ve civarında dilencilik yapan kesimden yara bere içinde olanların ev ev gezmelerini yasak etmiş, külhanların iş görmesi için de Tersane’ye gönderilmesini istemiştir. Nitekim Kaymakam Paşa’ya yazdığı Hatt-ı Hümayununda şu ifadeler yer almaktadır. “*Kaymakam Paşa, şimdiden sonra binâ olunan evler tenbîh eylesin. Gavur evleri gibi siyah laciverde boyamasınlar hem pek yüksek yapıyorlar adetten ziyâde büyük yapmasınlar Müslüman evleri siyah olmasın gavur ve Yahudi evleri siyah olsun gavur Müslüman bellü olsun Mimar Ağayı çağırıp tenbîh eylesin. Hem Cum’alarda ve tebdillerde görüyorum miskinler gelüb sâ’ilik ideyor anlar gelmek adet değildir tenbîh idesin öyle yaralıları meskenlere göndertmeyesin, eli ayağı ve gözleri sağ olub kar-û kisbe gücü yetenler sâ’ilik etmesünler ve Külhânı çocuklarını Külhâna komasınlar ve sokaklardan men’ ittiresin ve Mısır Fellahlarını bunları def’ ittiresin sâ’ileri men’ ü def’ ittiresin ve dışarıdan ev göçü her gün geliyor aslından beri yasak değil midir ana dâhi tenbîh eylesin bunların men’ olunacakların nefy ve tersaneye müstahak olanları tersaneye gönderesün ve Külhaneleri tersaneye gönderesin hizmet etsünler.*”⁵³

3.7.1. Kahvehanelerin Kapatılması

16. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti’nde kahvehanelerin açıldığı bilinmektedir. Kahvehaneler açıldıktan sonra insanların burada tavla, satranç oynadıkları bazılarının da dost toplantılarını burada yaptığı bilinirdi. Buralara kadı ve müderrislerle bekârların da yoğun talep gösterdiği ve bazen oturacak yer bile

⁵³ BOA. HAT. 192-9415 (H. 29 Z. 1203- M. 24 Ağustos 1789).

bulunamadığı olmuştur. Hatta imam ve müezzinlerin kahvehanelerin açılışından sonra halkın camilere rağbetinin azaldığına dair şikâyetleri olmuştur (Kütükoğlu, 2018: 145).

Kahvehanelerde insanların bir araya gelip dedikodu yapması devlet yetkililerini tedirgin ediyordu. Buralarda devlet aleyhine fitne fesat çıkarılması, halkı galeyana getirecek işlerden uzak durulmasına önem veriliyordu. Bu gibi işlerin yapılacağı yerler olan kahvehaneler en uygun toplanma yerleri oluyordu. Bunun yanında berber dükkânları ve meyhane köşelerinde devleti kötileyip tenkit ediyorlardı. Bu kişiler halkı galeyane getirip yanlış bilgilerle devletin düzen ve kurallarının bozulmasına neden oluyorlardı (Koca Sekbanbaşı, 1974: 101). Devlete karşı eleştiri yerleri haline gelen kahvehaneler için ilk yasak Ebussuud Efendi'nin kahve haramdır demesiyle başlamıştır. Din adamları da Şeyhülislamı yalnız bırakmayarak kahveye ve dolayısıyla kahvehaneye cephe almış oluyorlardı (Şahbaz, 2007: 47). Kahvehaneler çoğalınca Yeniçeriler de kahvehane işletmeye başlamışlardı. Bu kahvehaneler bazen kolluk binasının yanında olup işleri buradan yürütürlerdi. Hanende ve sazandeler hatta köçeklerin bulunduğu bu kahvehanelerde sadece kahve içilmeyip, içki ve afyon tüketimi de başlamıştı (Kütükoğlu, 2018: 148). Bu nedenle devlet azami derecede buralarda olan bitenden haberdar olup tedbirini alma gayreti içindeydi. Şöyle ki İstanbul'da Saka Çeşmesi yakınında kahvehanede bulunan bir Ermeni yalancı şahitlik yapmasının yanında etrafına topladığı adamlarla eşkıyalık fikrinde bulunup, türlü kötü işlerde bulunacağı için siyaset cezasının verilmesi istenmiştir. Yanında bulunan ve plan yaptığı kişilerin de Limni Adası'na kalebend olmalarında dair emri ali verilmiştir (Çeşmî-Zâde Mustafa Reşîd, 1993: 25). Bir başka yalancı şahitlik olayının yaşandığı yer Tahtakale olmuştur. İstanbul Tahtakale'de kahve sahibi Yusuf, mekanında fuhşiyat gibi işlere karıştığı gibi kahvesinde yalancı şahitlerin de toplandığı bir mekan haline gelmiştir. Bu nedenle tedbir amaçlı kahveci Yusuf'un yakalanarak Bozcadaya sürülmesine karar

verilmiştir.⁵⁴ Kahvehaneler, sosyalleşme ortamı olmasının yanında kötü alışkanlıkların da yaşandığı bir yer olmaya başlamıştı. Bu mekânlarda kumar oynayarak kazanç temin etmeye çalışanlar vardı (Kütükoğlu, 2018: 145).

III. Selim İstanbul'un çeşitli işlerinin halledilmesi görevini Kaimmakam Paşa'ya havale ediyordu. İstanbul'da kahvehanelerde dedikoduların arttığını haber alan padişah, bunun önlenmesi için şu Hatt-ı Hümayun'u yazmıştı. "*Kaimmakam Paşa, bazı kahvelerde Devlet lakırdısı iderlermiş. Birkaç dane öyle kahvelerden kapatasın*" (Özkaya, 1986:1483). İstanbul'a gelen İngiliz seyyah White, kahvenin İstanbul'a gelişinden sonra kötü davranışlara neden olduğu, serseriler ve miskinlerin kahvehanelere dolması nedeniyle ulema tarafından kahvenin yasaklandığı söylenmiştir (Genç, 2010: 101). Özellikle Yeniçeri kahvelerinde, yenilikler için toplanan gelirlerin, zengin kişilerin cebine girdiği, safahatlarda harcadığına yönelik dedikodular başını alıp yürümüştü. Padişahın yakınındakiler bile görüp işittiklerini kahvehanelerde anlatmaya başlayınca, devlet katında sırlar halk tabanında yayılmaya başlamıştı. Hatta özel bir komisyonda tartışılan bir sorun, rum tercümanlar aracılığıyla, Paris'te bir gazete havadisi olarak çıkmıştır (Berkes, 2016b: 114).

3.7.2. Kılık Kıyafet Alanında Yapılan Düzenlemeler

Osmanlı Devletinde bir süreden beri devlet adamları ve belli halk tabakası arasında gösterişli kıyafet giyme modası baş göstermiştir. Adeta birbirine hava atma yarışına dönen kıyafet modası, devletin parasının yurt dışına çıkmasına neden olmuştur. Toplum içinde lüks Avrupa

⁵⁴*Asitâne-i Aliyye'de Tahta Kal'ada Hacı Yusuf nâm şahsın kahvesi mücmâ şahid ve kendisi cümlesinin re'isi olarak ibtal-i hukuk müslimine tasaddi ve kahvesinde alenen envâ'i fuhşiyat icrasına cesaret eylediğini bâ takrir-i ifâde ve merkumun te'dibi ve emsalinin terhibi lazımeden olmakdan nâşi merkum Hacı Yusuf'un Bozcaada'sına nefyü iclası babında şerefriz sudur iden ferman-ı cihandari divan-ı hümayun çavuşlarından kudvet'ül emâsil ve'l-akran Mehmed Emin Çavuş Ağa kulları mbaşeretiyle BOA. C. ZB. 14-698 (H. 7 Z 1218- M. 19 Mart 1804).*

kıyafetleri saygınlık ve başka kişiler üzerinde üstünlük kurma anlayışına dönmüştür. Bunun üzerine çıkarılan kanunla herkesin haddini gözeterek kıyafet giymesi emredilmiş ve bu karara uymayanların cezalandırılacağı bildirilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 293).

Sosyal düzeni güvence altına almak isteyen III. Selim Ermenilerin kırmızı, Rumların siyah ve Yahudilerin mavi başlık ve ayakkabılar giymelerini emreden kanunlar çıkardı. Müslümanların ise sarı renkte sarık ve ayakkabı giymelerini emretmişti. Yalnızca ücretli veya fahri tercümanlarına sarı terlik giyme ayrıcalığı tanındı (Boyar ve Fleet, 2017: 196, Genç, 2010: 99; Nicolle, 2015: 64). Kıyafet kurallarına uymayanlar olunca bunlar gerektiği şekilde uyarılmışlar ya da cezaya çarptırılmışlardır. Şöyle ki Ortaköy’de sarı mest papuç giymiş iki Yahudi yakalanınca bunlardan biri darb edilmiş diğeri de cezaya çarptırılmıştır. Bu şekil ceza verileceği diğer cemaat gruplarına da bildirilerek, kılık kıyafet konusunda belirlenen kurallara uyulması istenmiştir.⁵⁵ Aykırı kıyafetler ve giyim kuşam kurallarının ihmal edilmesi sosyal düzeni bozuyordu. Giysiler bir nevi mevki göstergesiydi. Giyim kuşam kurallarını bilmemek halkı eşitliğe sevk ederdi. Bu defada gurupları birbirinden ayırt etmek zor olurdu. Çünkü her gurubun ister dini, ister sosyal ya da mevki temelli olsun, gurupların birbirinden ayırt edilecek şekilde giyinmeleri gerekiyordu (Boyar ve Fleet, 2017: 197). İstanbul şehri içerisinde bulunan dükkanlarda da yabancı kıyafetiyle dolaşmak ya da bulunmak yasak idi. Fakat bu kural bir müddetten beri bozulmaya başlamıştı. İstanbul çarşılarında Frenk dükkancısı olmayıp bunlar sadece Galata civarında bulunuyorlardı. Fakat bir süredir Bahçe Kapısı civarı ve Divan Yolunda dahi bütün Frenk kıyafetinde dükkancı dolmaya başlayınca bu durumun tahkikat yapılması Kaimakam Paşa’dan istenmiştir. Takikat sonucunda tuhafiyeci dükkanlarında şapka ve Frank elbisesi bulunmaması ve bulunduranların cezalandırılması yönünde Tuhaficeliler Kethüdasına emir verilmiştir.⁵⁶

⁵⁵ BOA. HAT. 183-8450 (H.1204- M. 1789-1790).

⁵⁶ BOA. HAT. 34-1724 (H.1217- M. 1802-1803).

III. Selim tasarruf tedbirleri kapsamında halkın lüks kumaşlar yerine yerli ürün kumaşları tercih etmelerini istiyordu. Üsküdar’da açılan Selimiye tezgâhlarında kumaşlar üretiliyordu. Şam, Halep, Diyarbakır, Manisa, Kıbrıs, İzmir, Uşak, Bursa, Mısır ve Trabzon gibi dokuma üretimiyle bilinen yerlere fermanlar göndererek yerel dokuma sanayinin geliştirilmesi talimatı verildi (Altınay, 2010: 32). Bu nedenle Sultan pahalı kumaşlardan dikilmiş kıyafetlerin giyilmesini yasaklayan kurallar getiriyordu. Çünkü halkın israftan korunması lazımdı (Boyar ve Fleet, 2017: 198). Pahalı kıyafetlere boş yere harcanmaması için kanun çıkarılmış ve bu kanunla yüksek mevkiler dışında Hint ve Avrupa işi şal, vaşak kürk, samur, ermin ya da başka pahalı kürkleri kullanan ve kıyafet yönetmeliğine aykırı hareket edenlerin öldürüleceğini ilan etmiştir. Üst tabakanın bahsi geçen kürkleri giymesi yasaklandığı gibi kadınların da İngiliz kumaşından yapılmış elbiseler giymeleri yasaktı (Sertoğlu, 2010: 2742; Boyar ve Fleet, 2017: 198).

Kıyafet için 1792’de bir yasak daha getirilmiştir. Bu yasağa göre kadınların Ankara kumaşından yapılmış feraceler giymeleri yasaklanıyordu. Kadınların bu feraceleri giymemeleri için mahalle imamlarına talimat gönderilmiştir. Bu talimatta Ankara kumaşı ile dikiş dikerken yakalanan terzilerin dükkânları önünde asılacağı, kıyafeti sipariş edenlerin de cezalandırılacağı bildirilmiştir (Boyar ve Fleet, 2017: 199). Bir diğer ceza gerektiren durumda kadınların hotozlarının fazla uzun, yakalarının çok uzun ve çok açık renklerde olduğu düşünüldüğü için uygulanmıştır. Burada bu şekilde giyinen kadın olursa yaka ve başlıklarının kesilmesini, kavuklarının kısa olması yönünde emirler verilmiştir⁵⁷. Sosyal hayatın yanında Enderun Gilmanları ve Taşra ocak neferlerinin de kendi elbiseleri dışında başka elbise giymeleri yasaklanıyordu. Sadrazamanın Galatasaray Ağası’na hitaben gönderdiği buyruhduda şu ifadeler yer almaktadır. “*Galatasaray Hümayunu Ağası;*

⁵⁷ *Hem karılar yine fena kıyafetle geziyorlar hotoz ve yakaları üzerinden ve feraceleri rengi açık yasağ olsun ve kesilsin ve kavuklar kıssa kezâlik yasağ olsun...* BOA. HAT. 271-15918 (H.1203- M. 1788-1789).

Saray-ı mezbûrde olan Enderun Gilmanları ve Taşra ocaklar neferatı kanûn-u kadim şehriyari üzere libas-ı mahsusları giymeyüb hilâf-ı kanun hareket eyledikleri ihbar olunmağla fi ma ba'd gerek Enderun Gilmanı ve gerek Taşra ocaklu neferatı kanûn-u kadim üzere kendilere mahsus olan libasları giyüb hilâf-ı kanun libas aher elbas eylemekden men i def idüb muğayir-i hareket eden olur ise ismi ve şöhretiyle huzuruma arz eylesin.”⁵⁸

3.7.3. İstanbul Yaşamında Meydana Gelen Gelişmeler

III. Selim döneminde İstanbul'un demografik yapısında da değişim görülmektedir. Anadolu'daki kargaşa ve eşkıyalık hareketleri nedeniyle İstanbul'a sürekli bir göç akını başlamıştı. Burada iş tutan reaya, taşrada imal edilip İstanbul'a getirilen malları İstanbul'da işlemeye başlayınca, taşrada üretilen mallardan alınan resimler alınmamaya başlandı ve bu durumda İstanbul gümrüğü gelirin azalmasına neden oldu (Tabakoğlu, 1985: 232). İstanbul'a artan göç hareketi şehrin kalabalık olmasına neden olmuş, sokaklar cüzzamlılar ve dilencilerle dolmaya başlamıştı. (Boyar ve Fleet, 2017: 44). Şehir esnafının imkânları kendilerine rakip olan unsurlardan dolayı azalıyordu. Fazla nüfus gıda maddeleri arzı karşısında fiyatları yükseltiyordu. Kalabalık nüfus gecekondulaşma olgusunu getirmiştir. Göçle gelen nüfus, sosyo-ekonomik düzenin bir parçası olan tekelci gelenekleri nedeniyle sürekli bir işle uğraşmamış huzursuz bir kitle olmuştur. Bunların bir bölümü mahalle aralarında seyyar satıcı olmuştur. İstanbul'da oluşan bu kalabalık kitle, İstanbul'un imkânlarının ötesine geçiyordu. Özellikle marjinal kesim kanun dışı işlerle geçimlerini sağlamaya çalışmış ve taşradaki eşkıyalığı İstanbul'a taşımıştır (Boyar ve Fleet, 2017: 154, Tabakoğlu, 1985: 232-233).

Osmanlı Devleti İstanbul'a yapılan göçlerin önünü alabilmek için bir dizi tedbirler almaya çalışmıştır. Bu amaçla Padişahlar tarafından göç

⁵⁸ BOA. TSMA-e 715/12-5098 (H. 1214- M. 1800).

faaliyetlerine karşı önlemler alınarak emr-i şerif ile bildirilmiştir. I. Abdülhamid, İstanbul'a yapılan göçlere karşı verdiği emirde, İstanbul'a tüccar kesimi ve seferler nedeniyle gelen askerler dışında serseri denilen kişilerin İstanbul'a gelmemesi yönünde karar çıkarmıştı. Şöyle ki İznikmid kadısına ve Yeniçeri Zabitine, Kocaili Sancağı Mütesellimine vesair zabitanaya gönderilen hükümde; taşradan İstanbul'a ev göçünün gelmemesi isteniyordu. Sadece seferler nedeniyle görevli askerler ve ticaret erbabının İstanbul'a gelmesine izin verilmiştir. Bunun dışında İstanbul'a gelmek isteyen işsiz güçsüzlere hiçbir suretle izin verilmemesi isteniyordu. Bunun içinde idareci kesime gönderilen emr-i şerifle İstanbul'a gelmeye çalışanlar kara ve deniz tarafından kontrol altına alınacaktır. Bir şekilde yakalanmadan yola koyulanlar ise yakalandığı vakit geldikleri yerlere geri gönderilecektir. Bu hükmün uygulanması için Üsküdar Kadısına, Gökbuz ve Yalakabad ve Pazar Köyü, Gemlik ve Mudanya, Taşköprü vesair havalilerin Kuzat ve Nüvvablarına, Serdarlarına, vesair Zabitan ve İskele Eminlerine, ayan-ı vilayete emirler gönderilmiştir.⁵⁹ Fakat seferler nedeniyle İstanbul'a gelen ev göçünün önüne geçilemiyordu. Bu nedenle İstanbul havalisinden Eyüb, Galata ve Üsküdar'da bekar gençlerle dolmaya başlamış öyleki oturacak yer kalmamıştı. Bu gelen göç hareketi İstanbul ahalisini zora sokacağından tedbir alınması istenmiş ve Selanik havalisinden ev göçünün önlenmesi için emirler verilmiştir.⁶⁰ Kaymakam Paşaya'da kayıkla İstanbul'a gelenlerin göç işine gümrükçe el konularak, maksatlarının öğrenilmesi amacıyla emir verilmiştir.⁶¹ Gümrük Emni Ağa'ya gönderilen emirde

⁵⁹ BOA. C. AS. 57/2699 (H. 1184- M. 1771).

⁶⁰ *Derdevlet kemî'ine 'arz-ı dâi kemî'ine budur ki fi'l-asl taşra memlaikinden Asitâne-i 'aliyyeye ev göçü bilâ maslahat serseri kimesnelerin menû' iken seferler takrîbi ve bazı günler avarız sebebiyle bu hususa bir müddetten berü dikkat olunmadığından asitâne-i saadete ve havalisi olan Eyüb ve Galata ve Üsküdar'da vâkî hanlar ve dükkanlar vesâir bekar olan eşhâs ile dolub Asitâne-i 'aliyye'de durup ve oturacak mahal kalmayub ve bir taraftan dahi ev göçleri ve bilâ maslahata bazı eşhas çift ve çubuğunu bırakıp bir vesile ile tevârüd eylediğinden Deraliyye sekenesinin ekvât-ı zaruriyelerine müteveccib olacağı behi olduğundan fi mâ ba'd kaza-i Selanik ve havalisinden o makule ev göçü serseri bekar olan kimesneler Deraliyye ve havalisi olan mahallere gelmelerine ruhsat verilmeye....* BOA. C. DH. 81-4044 (H. 1206- M. 1791-1792).

⁶¹ BOA. HAT. 192-9389 (H. 29 Z. 1204- M. 9 Eylül 1790).

başbozuk serseri gruplarının yoklamacılar tarafından yakalanıp gümrüğe getirildikleri vakit, bunların kayıklara bindirilerek memleketlerine gönderilmeleri emredilmiştir.⁶²

III. Selim saltanatı boyunca bu orantısız artan göçten dolayı endişe duymaktaydı. İstanbul'a sürekli bir ev göçünün yaşanması şehirde zahire sıkıntısına neden olmalarının yanında halk arasında birçok probleme neden olmaktadır. III. Selim ise, bu gibi problemlerin önünü almak için Divan-ı Hümayun ileri gelenlerinden birkaç nezaretçi maiyetinde bir ekip kurdurdu. Bu ekip, İstanbul, Üsküdar, Eyüb ve Galata havalisinde olan kayıkçı, manav ve medreselerde olanları yer yer dolaşarak taşradan gelenleri deftere kaydetmeye başladı. Deftere yazılanlar arasında işi gücü olupta kefil gösterebilenler İstanbul'da bırakılarak, işsiz güçsüz olanlar memleketlerine gönderildi.⁶³ Taşradan İstanbul'a iş bulmak ümidiyle gelen gençler İstanbul, Galata ve Kasım Paşa'da hanlarda, odalarda ve bazı akaratlarda yapılmış bekar odalarına yerleşip her gece şarap içip zina etmeye başlamışlardı. Bu gibi olayların artması toplumsal dengenin bozulmasına neden oluyordu.⁶⁴ Han ve bekar odalarının artmasına izin verilmeyerek bekarların buralara yığılmasının önüne geçilmeye çalışıldı. Özellikle Eyüb, Üsküdar, Galata ve Kasımpaşa'da bundan sonra han yapılmayacaktı. Ruhsat verilmediği sürece herhangi bir faaliyete izin verilmeyecektir. Mevcud bulunan hanların içerisine ek oda yapılmaması, hanların bahçelerinde ya da yanlarında çıkıntılar yapıp kahvehanelere

⁶² BOA. C. DH. 325-16206 (H. 28 ZA 1207- M. 7 Temmuz 1793).

⁶³ *İstanbul ve Üsküdar ve Eyyüb ve Galata havalisinde olan kayıkçı ve manav vesâ'ir bu makuleler ve medreselerde olanlara aralık aralık me'murlar ta'yiniyle tahr'ir i defter ve kefilaya rabt-ı berle içlerinde bilâ kefil bekar ve serseri makuleleri vilayetleri tarafına tard u def oluna gelüb elhaletü hazihi Anadolu ve Rumilinden bazı eşhâs Dersa'adete tevârüd ie serseri geşt ü güzâr ve hanlarda ve dekainde buyutet ve karar eylediklerinden o misillü serserilerin tard u def'i lazımeden olmakdan nâşi sabıkları veçhile o makule esnafın tahrir ve kefilay rabtı zımnında* BOA. HAT. 121-4904 (H. 1220- M. 1806).

⁶⁴ *Taşradan kesb-ü kâr için Dersa'adete gelen ecnâs-ı muhtelif bekarlar kimi İstanbul'da kimi Galata ve Kasımpaşa'a kalyoncu ve zümre-i ahreden hanlarda odalara ve bazı akarat olarak yapılmış bekar odalarına yerleşüb beher gece şurb-u hamr ve zina ile nice if'al-i münkireye eşkarece ictirâ ettikleri cümlemin ma'lûmu iken haşerat-ı merkûme birbirine istizhâd iderki habasete ferceyâb...* BOA. TS. MA.e 869-59 (H. 1222- M.1807-1808).

kiraya verilmesi yasak dâhilindeydi (Mütercim Ahmed Asım, 2015:358-359).

Özellikle bu dönemde yoğun bir şekilde, taşradan İstanbul'a doğru sürekli bir ev göçü yaşanmaktaydı. Bunun önüne geçmek isteyen padişah, Valilere, Voyvodalara, Mütesellim, Kadı ve Naiplere ferman göndererek İstanbul'a ev göçünün önüne geçmelerini fermanla bildirmiştir. Sahiller ve iskelelerin kontrol altına alınıp göçün önü alınmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda Üsküdar kadısına, Karesi Sancağı Mütesellimine, Gönen, Ezine, Biga, Erdek'in kuzat ve nüvvabına, Bergama ve Mihaliç Voyvodalarına, Trabzon Valisine, Bartın, Sinop, Samsun, Giresun, Ereğli, İnebolu, Gölpazarı gibi yerlerin iskelelerinin kuzat ve nüvvabına 1203 (1789) senesinde ferman gönderilmiştir.⁶⁵ Bu hususta Bursa'ya yazılan bir fermanla kasaba ve köylerden hiç kimsenin, işlerini görmek için bile olsa İstanbul'a gelmelerine izin verilmemesi, reyanın hoşnut edilmesi, zulmün önüne geçip, haksız yere devr, kaftan baha, zahire ve nal baha gibi tekâlifleri alıp ahalinin göç etmesinin engellenmesi isteniyordu (Özkaya, 1981a: 176). Ayrıca vilayetlerden gelenlerin kayıtlara geçirilmesi için, dükkânlara, zaviyelere, okullara müfettişler yollanmıştır. Yalnızca iş sahibi olanların ve kendilerine bir kefil gösterebilenlerin İstanbul'da kalmasına izin veriliyordu. Aksi takdirde dilenen işsizler şehirden uzaklaştırılıyordu (Boyar ve Fleet, 2017: 156). Padişah başkentin düzen ve intizamına çok önem verdiği için burada huzurun sağlanması ve ürünlerin pahalı satılmamasına yönelik Hatt-ı Hümayunlar yayınlıyordu. Şöyleki ekmeklerin güzelce pişkin olmasından, mum, yağ, kahve, şeker, pirinç gibi temel gıda maddelerinin pahalı satılmamasına önem veriyordu (Özkaya, 1990: 337).

Tarihsel süreç içerisinde mimari yapıda kullanılan malzeme nedeniyle İstanbul'da süregelen yangınlar olmaktadır. Çıkan yangınlar şehri kül ettiği gibi ahalinin çaresiz kalmasına neden oluyordu. Bu

⁶⁵ BOA. AE. SABH. I. 245/16374 (H. 1203- M. 1789).

yangınlara müdahale için halkın yanında padişahın da bizatihi katıldığı görülmüştür. III. Selim Humbaracı ve Lağımcı ocaklarına vermiş olduğu nizam gereğince, bundan sonra meydana gelebilecek yangınlara müdahale için iki ocağın içinden Tulumbacı inşasına karar vererek tulumbacı neferlerinin oluşturulmasına ve bunlara zabitan tayin edilmesine karar verilmiştir. Tulumbacıların alacakları ücret ve yangına müdahale için ateş kayığının yapılması da alınan kararlardandır. Şöyle ki “ *Fî ma ba'd iş bu iki ocağa dahi müceddeden Tulumbalar inşası ve Tulumbacı neferatı tertibiyle ma'zallahu teâla harik vukû'unda anların dahi sairleri misillü ağavât ve zabitan ve tulumbaları bulunmak husûsuna irâde-i seniyye hazret-i cihândari müte'allik olmağla husus-u mezkûr Nazır Efendi ile bi'l-müzakere hüsn-ü nizama bend ve müktezâsı rikâb-ı hümayuna arz için ifade olunmak bâbında sâdır olan ferman-ı âlileri mücebince emsalinden olan Topçu ve Arabacı Ocakları Tulumbalarının neferat ve zabitanının yevmiye ve tertibleri keyfiyetipiyade mukabelesinden ihrâc ve ocakları ağalarından tahkîk-i berle iktizâsı Nazır Efendi bendelerinden isti'lam olundukda zikr olunan ocaklara vâz'ı müktezâsı olan iki kit'a çiftte ta'bir olunur tulumbaların beher kit'asına kırk beşer akçe yevmiye ile birer tulumbacı başı ve yirmişer akçe ile birer nefer çavuş ve on sekiz akçe ile birer nefer Karakullukçu ve on beşer akçe ile yirmişer nefer tulumbacı neferatıyla ma' zabitan beher ocağa yirmi üçer neferden kırk altı nefer tertib ve iktizâ eden mevacibleri ocakları sergisine idhal olunmak üzere beher ocağa birer çiftte tabir olunur tulumba ile beşer çiftte olarak ateş kayığı misillü birer kayık inşasını i'lam etmekle i'lamı mücebince neferat-ı merkûmenin yevmiyeleri tertib⁶⁶....”*

Ramazanın on dokuzuncu Perşembe günü saat dört buçukta Kiremit Mahallesinde bir evde meydana gelen yangın, rüzgârında etkisiyle yirmi yedi saat boyunca söndürülemedi. Çok sayıda dükkân ve ev bu yangında kül olmuş ve halkın yangın nedeniyle ıstırapı çok olmuştur (Ahmed Vasıf, 1994: 180). Bir diğer yangın da 9 Ocak 1803

⁶⁶ BOA. C.AS. 112-5037 (H. 15 Z 1212- M. 31 Mayıs 1798).

cumartesi gecesi Sultanahmet'te Kemeraltı'nda çıkmıştı. Yangın haberini alan sultan derhal yangın yerine hareket ederek camii içinde olayı takip etmiştir. Yangının söndürülmesi haberi alan sultan tekrar saraya dönmüştür (Beyhan, 2007: 73). Bir diğer yangın müdahalesi de 3 Ekim 1803 Pazartesi günü gecesi İshakpaşa'da çıkan yangına olmuştur. Sultan, at ile Sultan Ahmet Camii'ne giderek mahfilden yangın söndürme çalışmalarını takip etmiştir.⁶⁷ III. Selim İstanbul'da sıklıkla meydana gelen yangınlara müdahalede suyun çok önemli bir yeri olduğunu bildiği için, Bayazıt, Süleymaniye, Nur-u Osmaniye ve Laleli camileriyle Bahçekapısındaki Valide Camii avlularında daima su ile dolu havuzlar yaptırdı (Karal, 1988: 103).

İstanbul'da yangın, göç gibi olayların yanında batıya yönelik sanatsal faaliyetlerin olduğunu görmekteyiz. Bir İtalyan ressamın balmumundan yapılmış insan tasvirleri İstanbul'a getirilip III. Selim tarafından incelenmişti. Nemçe'den gelen bir cambaz, Topkapı Sarayı'nda Mahbubbiye Kasrı meydanında at üstünde yaptığı gösterilerle izleyicilerin dikkatini çekmeyi başarmıştı. Bunların yanında Padişah, 1793 yılında yapılan bir raks eğlencesini takip etmiş ve sonraki gecelerde de Topkapı Sarayında raks eden bir nevi bale tarzı gösterileri düzenletmeye devam etmişti. 1797 yılına gelindiği vakit, bir yabancı opera heyeti III. Selim'in karşısında program düzenlemişlerdi. Bu gibi etkinlikler Padişah nazarında güzel karşılanırken, İstanbul hayatında Padişaha karşı hoşnutsuzluklara neden oluyordu. Batının alafranga etkinlikleri Müslüman halk nazarında batıya özentisi olarak algılanıyordu (Elgin, 1959: 87). Bu dönemde İstanbul'un mimari çehresinde de değişim ve dönüşüm vardı. Birçok köşk, kasır ve saray tamir edildiği gibi yenileri de yapılmıştı. Batılı şehircilik anlayışına göre kurulacak mahallelerin belirli bir plan çerçevesinde yapılması istenmiştir. Yapılan mühendishane binaları, kışlalar İstanbul'un çehresini değiştirmişti (Şen, 2003: 76).

⁶⁷Özellikle 1803-1807 yılları arasında süregelen yangınlar yaşanmıştır. Bu konuda bkz.(Beyhan, 2007: 75).

3.8. Ordunun Islah Edilmesine Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar

16. yüzyıla gelindiği vakit Osmanlı Devleti, Batıda Macaristan, Kuzeyde Kafkasların yarısına, doğuda Mezopotamya ve Arabistan, Güneyde Akdeniz ve Mısır'a ulaşmış bulunuyordu. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin bu kadar geniş bir coğrafyada hüküm sürmesi için sürekli ordusunu güçlü ve modern tutması gerekiyordu (Taşkıran, 1999: 561). Klasik dönemde savaşlar ok, yay, kılıç gibi vücut gücüne dayanan aletlerle yapılırken, sonra ateşli silahların kullanılmaya başlanmasından sonra savaşlarda top, tüfek gibi teknolojik silahların etkili kullanılması süreci başladı. Bu durumda devlet bütçesine ek yük demek oluyordu. Zira silah ve mühimmat üretimi hem yeni teknik sanayilere hem de büyük maddi kaynaklara ihtiyaç duyulmasına neden oldu. Bundan başka yeni üretilecek silahları kullanacak sürekli ve düzenli bir ordunun yanında talim yapacak beslenip donatılacak asker grubuna da ihtiyacı doğurmuştur (Kılınçoğlu, 2018: 26).

Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin bozulmaya başlaması, askerlik sisteminde de sarsıntıya neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin merkez ve eyalet orduları batının teknik gelişmelerini takip etmediği gibi, kanun ve nizama uygun hareket edilmemesi yüzünden, ordu düzeni bozulmuş bu durumda cephelerde yenilgiyi, ardına toprak kaybını meydana getirmiştir (Ünal, 2016: 3). Osmanlı ordusu büyük işler başardığı savaşçı ruhlarının yerine henüz yeni bir şey koyamadıkları gibi, Avrupa'daki savaş sanatındaki gelişmeleri de uzaktan seyretmekle yetinmişlerdi (Zinkeisen, 2011: 339). Yeniçeriler, kural ve disiplin dışına çıkmış, barış zamanlarında her an isyan edecek bir kalabalık ordu durumundaydılar. Sipahiler taarruz edemiyor ve taşra askeri de düzensiz bir haldeydi. Bu aksaklıklar orduda toptan bir reformun yapılması gerektiğini gösterdiği halde buna çıkar gurupları yüzünden reformların yapılması güçleşiyordu (Solnon, 2019: 388). Yeniçerilerin geçmişte sahip olduğu disiplin, artık yeterli olmadığı anlaşılınca zayıflamış ve geçmişte elde ettikleri şöhret yeniliklere kapalı olmaları ve Avrupa'da

meydana gelen taktikleri kabul etmemeleriyle etkileri iyiden iyiye azalmıştır (Thornton, 2015: 180).

IV. Murad ve Köprülüler zamanındaki zorunlu tedbirler dışında 17. ve 18. yüzyıllarda askeri teşkilatın ıslahı konusunda ciddi tedbirler alınmamıştır. Artık Osmanlı Orduları 18. yüzyılda eski dönem gücünden çok şey kaybetmişti. Osmanlı Devleti'nin askeri gücü, önemli bölümü Yeniçerilerden oluşan ve nakit ödeme ile bir arada tutulan kapıkulları ile başıbozuk askerlerden oluşan bir yapıya büründü. Kırsal alandaki sipahilerde askeri güç olmaktan çıkmışlardı (Nicolle, 2015: 8). Birçoğu rütbelerini parayla satın alan zabitler adam akıllı bir eğitimden geçmedikleri gibi önüne gelenin eline bir silah geçirip Yeniçeri Ortalarına adını yazdırdığı veya taşra idarecisinin maiyetine katılan gruplar çoğalmıştı (Nicolle, 2015: 13).

18. yüzyılda batı karşısında alınan yenilgiler ile batı ordularının üstünlüğü kabul edilmiş ve ilk defa I. Mahmut zamanında askeri ıslahat girişiminde bulunulmuştur. Humbaracı Ahmed Paşa (Comte de Bonneval) Humbaracı ocağını III. Mustafa döneminde ise Baron de Tott Topçu Ocağını ıslah etmeye çalışmış olsalar bile kayda değer başarı sağlanamamıştır (Özcan, 1999: 554). Zira askerler düşmanla karşı karşıya gelince topçular panik halinde atlarının üzerine binerek kaçmışlardır. Toplar tek bir atış yapmadan düşmanın eline geçiyordu (Zinkeisen, 2011: 19). 1768 yılına gelindiği vakit, Osmanlı Rus savaşının bitiminden sonra iyiden iyiye bozulan Yeniçeri Ocağı, Halil Hamid Paşa tarafından düzeltilmeye çalışılmış ise de bir netice elde edilememiştir (Uzunçarşılı, 1988b: 494). Sürekli askerden firarlar meydana gelmiş ve buna caydırıcı cezalar uygulanmaya çalışılmıştır. Asker kaçaklarının çoğalması nedeniyle bunların yakalanıp kürek cezasına çarptırılmaları istenmiştir. Anadolu ve Rumeli'nin sağ ve sol kollarına gönderilen fermanda, Yeniçeri ile ona tabi Topçu, Top Arabacı ve Acemi Oğlanlarının buldukları mahalden firar ettikleri

görülmüştür. Bunların isimleri tespit edilip Şayka ve Çekdirilere kürekçi olarak konulmaları istenmiştir.⁶⁸

III. Selim tahta çıktığı vakit savaşamayan, eğitimsiz, disiplinden tamamen yoksun ve savaş meydanlarını terk edip kaçan bir Yeniçeri Teşkilatıyla karşılaştı. Bunlar savaşlarda ele geçirdikleri atlarla kaçmalarının yanında önüne çıkan köyleri de yağma etmekten geri durmuyorlardı. Firari Yeniçeriler İstanbul'a vardığı vakitte kabahati komutanlara ve devlet adamlarına atarak sahte bir kahramanlık hikâyesi yazmaya başlamışlardır (Beydilli, 2013b: 13). Askerden kaçan ve geri dönenlerin İstanbul'daki hanlarda ve sair yerlerde oturduğunu haber alan Padişah, bunların hakaretle Vilayetlerine gönderilmesini emretmiştir. Nitekim Kaimmakam Paşa'ya yazılan Hatt-ı Hümayun'da şöyle ifade edilmiştir. "*Kâim-imakam Paşa. Bunları hanlardan çıkarub Vilayetlerine hakaret ile gönderesin.*"⁶⁹ Yeniçeriler görevleri olan askerlik hizmetinden başka, dükkân sahibi ve meslek icra eden ticari işlerle uğraşan zanaatkârlara dönüşmüştür. 1792 yılında şehrin Haliç bölgesindeki dükkân ve işyerlerinin yaklaşık yüzde 40'na Yeniçerilerin sahip olduğu tespit edilmiştir (Boyar ve Fleet, 2017: 111; Eton, 2019: 39; Thornton, 2015: 177). Padişah da bu durumu sadrazama beyan ederek Yeniçeri esamileri esnafın elinde ve işe yaramaz adamların elinde kalmıştır. Dalkılıç esameleri elden ele dolaşmakta ve bir adamda elli esame bulunmaktaydı. Bu nedenle bu askerden bir iş gelmez diyerek durumun vahameti anlatılmıştır (Gazzizade Abdullatif Efendi, 2013: 122; Ahmet Cavid, 1998: 39). İşe yaramaz asker taifesi savaş anında şaşırıp tüfeğine önce kurşun, sonra barut koyup ateşlediği olurdu. Kimisi de barut çok olunca kurşun uzağa gider mantığıyla gereğinden fazla

⁶⁸ *Sefer-i Hümayûn olunmak lazım gelüb muhakkak olduğuna binâ'en bâ emr-i celilü'ş-şân matlûb-u cihândari buyrulan Anadolu ve Rum İli'nin yemin ve yesar nihâyetine varınca müretteb Yeniçeri ve ona tabi' Topçu ve Top Arabacısıve guleman-ı Acemi Oğlanları tertib olunub mahal memurlarına ib'âs ve irsâl olunduklarında Zabıtlar ve Başbuğlarından izinsiz firar ve memleketlerine gelenlerin ism ü resmleriyle sicil-i mahfûz'a bade'l-kayd Tersane-i Amirede olan Şayka ve Çekdirilere Kürekçi iktizâ etmekle mezbûrları kürekçi hizmetinde mükîm ve firari isimleriyle tesbit olunub...* BOA. AE. SABH.I. 117-7889 (H.10 Safer 1202- M. 21 Kasım 1787).

⁶⁹ BOA. HAT. 190-9189 (H.1203- M.1788-1789).

barutu silaha doldurarak patlama sonucunda yaralanmalara neden olurlardı. Barut ve kurşunu çabucak çıkarıp dolduramadığı için bu adamların savaş meydanında kuru kalabalıktan başka bir işe yaramadığı gayet açıktı (Koca Sekbanbaşı, 1974: 128). Bu durumun önüne geçmek ve harbe darbe kadir olan gerçek askerlere esame verilmesi amacıyla, esamelerin alınıp satılması bir yerden bir yere aktarılması yasaklandı (Ahmed Vasıf, 1994: 128). Mahlûl olan esameler parçalara ayrılmayacak, eski ve yeni esame sahiplerinden bazı kimseler oda zabitlerine rüşvet verip esamelerini satmayacaklardır (Uzunçarşılı, 1988b: 496).

Memleketin her tarafına yayılmış ve halkın her sınıfının içine girmiş olan Yeniçeriler usul ve nizamlarının ıslah edilmesine hiç taraftar değillerdi. Bu nedenle ordunun ıslahı zor ve tehlikeli bir işti (Akcura, 2010: 44).Yeniçeri Ocağı'nın nizamsız hali 1787 seferinde daha acı bir şekilde kendini göstermiştir. Zıştovi ve Yaş Antlaşmaları'ndan sonra Osmanlı Ordusunda zamanının teknik usulleriyle donatılmış talimli bir yaya kuvvetine ihtiyaç duyulduğu artık ortadaydı.⁷⁰ Ordunun sürekli bozguna uğraması ve asker kaçaklarının her geçen gün artması, Padişahı yeni arayışlara, düşüncelere sevk etmekteydi. Fakat alınacak bir karar, yapılacak bir düzenleme, hemen fayda sağlamayacaktı. Öncelikle savaşın sonlandırılması gerekiyordu. Padişah asker talebinde bulunduğu paşalardan *“Ne yapalım sefere gidecek tecrübeli*

⁷⁰(Uzunçarşılı, 2011b: 621). Osmanlı Rus ve Avusturya savaşları bittikten sonra III. Selim Sadrazam Yusuf Paşa'yı çağırarak ordunun neden başarısız olduğunu sormuştu. Alınan cevap ise şöyledir: *“Padişahım, ibtida seferde Anadolu'dan rıaen-lilah fi- sebil-illah guzzat-ı muvahhidin gelüb, can ve başla gayret edüb, kafiri şeşbeş ve kızıl elmaya yakın sürüb, külli fütühat olub, iş gördüler. Lakin kış yakın olub, derenti askerinin Anadolu'da sıcak döşekleri ve yoz ocak başları hususen Bursa askerinin kaplucalar safası hatırına gelüb, “İbadet ise bu kadar yeter” diyüb, herkes yerlu yerine gitti. Alınan yerlerde adam kalmadı. Yine kafir gelüb, yerini hali bulup aldı. Ertesi sene bu cemiyet tedarik olmadı. Bizim askerimiz dediğimiz adamlar alış veriş eylemekden cenge bakmadı. Her ne kadar çalışır adam var ise , kafirin askeri müretteb ve gayet de çok olduğundan mukabele güç oldu. Hasıl-ı kelim bizim askerimiz işe yaramaz olmuş. Bize bir takım asker lazımdır ki, emrimize ram, hükmümüze ferman-ber olup, padişah ulufesi yiyüb, gece ve gündüz tüfengi elinde, bıçağı belinde olup, dur dediğimiz vakir dura, git dediğimiz vakit gide. İktizasına göre bir yerde beş sene bekiye ve cenk ma'rifetinden gayri bir işi olmıya....”*(Gazzizâde Abdullatif Efendi, 2013: 122).

askerimiz yok” cevabını almıştır. “Asker yazılsın denilse hazinede para yok, buna bir çare bulunsun dediği vakit şimdi vakti değildir, ocaklara karışılmaz” denilerek hep padişahı öteleme yoluna gidilmiştir. Padişah da “Biz demiyoruz ki, herkesin elinden esamisi alınsın, esami boşaldıkça ehline verilsin ve eğer bu söz doğru değilse kimse razı olmasın, hakka razı olup karar verilmiş olmayanı Allah kahr eylesin işte böyle böyle devlet elden gidiyor” diye bir Hattı Hümayun göndermiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 285).

III. Selim ordunun ıslahı konusunda faaliyetlerine başlamışken Tımarlı Sipahileri de son bir ümitle ıslah etmeye yönelik çalışmalarını görüyoruz. 1791 yılında çıkarılan bir kanunla tımar sisteminin ayakta tutulabilmesi için bazı tedbirler alınmıştır. Şöyle ki tımar sahiplerinin bulunduğu sancak dâhilinde ikamete tabi tutulmaları, sefere gelmeyenlerin ellerinden tımarlarının alınması, Alay Beyliği’nin layık olan kişilere verilmesi gibi kararlar alınmıştır. Ayrıca tımarın küçüklüğünden şikâyetçi olan tımar sahiplerine de senelik hasılatı 500 kuruştan düşük olan tımarların bu bedele yükseltilmesi isteniyordu. Sefere giden tımar sahiplerinin de padişah fermanı gelmeden, Alaybeylerinin ve Valilerin izni olmadan ordudan ayrılmamalarına dair kanun çıkarılmıştır (Barkan, 1979: 329).

III. Selim tahta çıktıktan sonra, 1793 yılında ordunun modernleşmesi amacıyla kendine sadık yeni bir ordu kurma çabasıyla hareketi başlattı (Karpat, 2014: 80). Bu doğrultuda devlet adamlarının layihalar sunulmasını istemişti. Özellikle Tatarcıklı Abdullah Efendi’nin layihası dikkatleri üzerine çekmiştir. Layihada: Yeniçerilere, Hristiyan modellerinden alınma askeri düzen ve disiplini öğreterek bunları yeniden örgütlemek, Anadolu’dan sayıları 40.000 bulan asker toplayarak mevcut birliklere eklemek, piyade askerlerinin küçük gruplar haline getirilerek sürekli talim yapmalarını sağlamak, topçu birliklerini ıslah ederek seri atış yapabilen topçu birlikleri oluşturmak, Prusya, Fransa ve diğer ülkelerden uzmanlar getirterek bunların bilgilerinden yararlanmak ve askerlik konusunda Avrupa metinlerini tercüme etmek gibi bilgileri padişaha sunmuştur (Aksan, 2010: 200). Padişahta Tatarcıklı

Abdullah'ın önerilerini gözetmeye başladı. Padişah ilk olarak bütün ocaklara bir nazır atayıp yetersiz subayları ayıklama yoluna gitti. Hizmet sürelerini üç yıla sınırlayıp, Yeniçeri örgütlemesini ıslaha başladı. Birlikleri orta ve bölüklere ayırıp, her birine usta topçular atayarak, top ve humbarayı bölüklere ayırarak kumanda hiyerarşisi oluşturuldu (Aksan, 2010: 202). Düşman askeri karşısında alınan hezimetlerde askerin talimsiz olduğu çok açıktı. Bu nedenle Yeniçerilere Salı ve Cuma günü hariç haftanın her günü talim ve terbiye mecburiyeti getirildi. Yeniçeri Ağası'na gönderilen bir emirle Yeniçerilerin sefer zamanı dışında talim ile meşgul olmaları, üniformalarını asla sırtlarından çıkarmamaları ve Nisan'dan kasım ayına kadar Topkapı dışında Seğirdim yerinde ve Kâğıthane'de savaş talimatları yapmaları istenmiştir (Nicolle, 2015: 39; Sertoğlu, 2011: 2755). Tüfenkçi ortalarından tertib olunan Tüfenkçi neferatı için haftada iki gün olmak üzere zabitleri nezaretinde atış talimleri yapmaları istenmiştir. Bunlar için gerekli olan siyah barut ve kurşunun miriden verilmesi kararlaştırılmıştır.⁷¹ Ayrıca, Tüfenkçi neferatına talimlerde kullanacakları fişek isnadiyesi için 25 kuruş ve nişangah olarak kullanacakları destiler için de 25 kuruş olmak üzere toplamda 50 kuruş canib-i miriden verilmesine karar verilmişti.⁷²

Talimin önemini iyi bilen III. Selim bir gün Hünkâr İskelesinden şehre çıkarak askerlerin atış talimi yapmasını istemişti. Bin adımlık mesafede kurulan hedefe atılan yüzer kurşundan bir tanesinin isabet etmediğini gören padişah hayretler içinde kalmış olmalıdır (Ahmed Cavid, 1998: 58). Ayrıca sefer esnasında nizama göre Yeniçerilerin devletin piyade askeri olup, savaş esnasında hayvana binmeleri yasaktı, fakat bu kurala riayet edilmemiş ve savaş esnasında Yeniçeriler de

⁷¹ *Bâ irâde-i hümayun Dergâh-ı âli Yeniçerileri ortalarından tertib olunan ma'lûm 'l-mikdar Tüfenkciyan neferatı kullarının haftada iki gün zabitleri ma'refetleriyle ta'lîm ettirilmesi muattalların mebni mukaddem i'tâ olunan barut-u siyah ve kurşun hitâme reşide olduğu taraf-ı çâkeriye ihbâr olunmağla bu defa verilecek barut-u siyahın İstanbullu olmak üzere ve kifâye mikdarı kurşun ile ma'an cânib-i miriden i'tâ olunmak için iktizâ eden fermân-ı âli buyrulması babında emr-ü ferman devletlü inayetlü ... BOA. C. AS. 526-21976 (H. 1209- M. 1794-1795).*

⁷² BOA. C. AS. 65-3053 (H. 24 RA 1211- M. 19 Ekim 1794).

hayvana binip süvari askerleri arasına katılınca orduda nizamsızlık baş göstermiş ve meterislerin korunması zora düşmüştür. Bu nedenle Yeniçerilerin asli görevi olan piyade askeri konumuna geçmeleri ve düşmandan yüz çevirmemeleri için yeminler alınmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 316; Ahmed Cavid, 1998: 61).

Eyalet ve sancak askerlerinin nizamnameleri I. Abdülhamid zamanında düzenlenmiş olduğu için, III. Selim döneminde nizamsızlıklar önceki nizama uyulmadığından dolayı olmaktadır. Bunun önüne geçmek için önceki nizamnamenin bir sureti alınıp Rikab-ı Hümayun'a arz olunmuştur. Burada daha önce bir şekilde kendini emekli eden güç sahibi kişilerin devletten para alıp herhangi bir şey yapmadıklarının tespit edilmesiyle bunların sefere katılmalarına karar verilmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 291). Fakat bir kısım tımar ve zeamet erbabı, Alaybeylerine rüşvet verip izin alarak kalelere gitmemişlerdir. Bu gibi görev ihmali nedeniyle İsmail Kalesi gibi stratejik bir kalenin boş ve muhafızsız kalmasına neden olmuşlardır (Sertoğlu, 2011: 2760). Bu gibi ihmaller nedeniyle III. Selim savaş sona erinceye kadar durumun muhafazasını emretmiş ve savaş sonrası yapılan yoklama ile Anadolu tımar ve zeamet erbabının hayatta ve yurtlarında oturduklarını anlayınca sefere gelmeyenlerin dirliklerine el konulmuştu. Bunun kararı verildikten sonra Topraklı Süvarilere sıra gelmişti. Bunun için öncelikle son sefere gelmemiş olan topraklı süvarilerin hepsinin birden kaydı silinerek dirlikleri ellerinden alınarak sancağında bulunmak kaydıyla yeni kişilere verilmesi ferman edilmiştir (Sertoğlu, 2011: 2761).

Osmanlı Devleti'nde mali buhranlar her geçen gün şiddetini arttırarak devam ettiriyordu. Özellikle askeri ıslahat teşebbüsleri ve harp masrafları için yeni kaynaklara ihtiyaç duyuluyordu. Bu bağlamda tımar gelirlerine devlet hazinesi adına el konulması günden güne yaygınlaştı (Barkan, 1979: 328). Bu düşüncede olan III. Selim, 1792 senesinde yeni askerlik sistemini sağlama almak için tüm tımarların, kullanım hakkına sahip sipahinin ölümünün ardından, miri arazi olarak padişaha geri verilmesi gerektiğini ilan etmiştir. Bunun amcacı da yeni kurulan Piyade ve Topçu Bölükleri'nin masraflarını karşılamak amacıyla bunların

elindeki dirliklere el koymaktı. Bolu, Hüdavendigâr Vilayetleri tımarlılarını düzenli ve maaşlı süvari olarak yeniden yapılandırarak bunları Levent Çiftliği ve Üsküdar'da yerleştirilen ocaklara ekledi (Aksan, 2010: 207). Ayrıca III. Selim sipahileri eski günlerine döndürme gayreti içerisindeydi. Bunları iki yılda bir altı aylığına Fransız Subayların nezaretinde talim görmeleri için İstanbul'a gelmelerini emrediyordu. Padişahın maksadı geleneksel atlıların muharebe gücünü arttırmaktır. Zira III. Selim saltanatının sonlarına doğru kurduğu 10.000 kişilik maaşlı süvari kıtasını, taşra yöneticilerinin göndermiş olduğu atlıların katılımıyla birleştirerek iyi bir süvari kıtasının kurulmasını sağladı (Nicolle, 2015: 44).

3.9. Savaş Araç Gereçlerinin Geliştirilmesi

Harp sanatı için askeri kuvvetin yanında savaş araç ve gereçlerinin geliştirilmesi ve rakiplerine göre üstün bir konumda olması, devletler açısından çok önemli bir göstergedir. Silahların gücü ve modernliği oranında orduların başarısı artmaktaydı. 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Osmanlı Devleti'nde askeri teknolojinin gelişimini ele alan Jonathan Grant'ın araştırmasında, Osmanlı Devleti 15. yüzyıldan itibaren var olan teknolojiyi taklit edip yeniden üreten ama bunun altında yatan icat ve uyarılma sürecini yakalayamamış üçüncü katman üretici kategorisindeydi. Sonuç olarak Osmanlı Devleti 1683'ten sonra amansız bir çöküş sürecine girmediği gibi, teknolojik açıdan da düşmanları Venedik ve Rusya ile aynı düzeyde kalmıştır. Osmanlı'nın askeri malzeme üretimi 18. yüzyılda Avrupa'nın gerisinde kalmasına karşın bu yüzyılın sonunda yenilik hareketleriyle teknoloji yakalanmış ve üçüncü katman üreticilik yetenekleri bütün dönem boyunca devam etmiştir (Öz, 2019: 221).

Osmanlı Devleti sürekli savaş halinde olduğu için, buralarda kullanılacak araç ve gereçlerin üretim ve ikmali önem arz etmekteydi. Barut üretimi, top üretimi, ordunun iâşe ve lojistik ikmali üzerinde önemle durulması gereken konulardandı. Ordunun lojistik ikmali konusunda yaşanan sıkıntılar, askeri yenilgileri kaçınılmaz hale

getirmekteydi. Batı askerleri silah teknolojisinde gösterdikleri başarı sayesinde Osmanlı Devleti'ne karşı üstün gelmekteydiler. Osmanlı askeri yaya ve süvari şeklinde düşmana saldırınca, karşı taraf beklemede kalarak, askerler ön saflara gelince top ve tüfek ateşi altında askerleri şehit etmekteydiler. Osmanlı askerleri bin tüfek doldurana kadar, düşman askeri seksen bin salkım güllesi ve kurşunu bir anda atarlardı (Koca Sekbanbaşı, 1974: 122).

Nizam-ı Cedid hareketi kapsamında ıslahatlar başlayınca askeri araç ve gereçlerin de modernize edilmesi gerekiyordu. Bu amaçla 1796 yılında Fransa'dan top, top güllesi, tüfenk ve tüfenk çakmağı imal edenlerden oluşan yetmiş yedi kişilik bir grup İstanbul'a gelmişti. Bunlardan yalnızca on üç kişi işinin ehli olup geri kalanı yetenezsiz kişilerden oluşmaktaydı. Bunların içerisinde tüccar, duvarcı gibi kişiler bulunmaktaydı. Bu kişiler yeteneklerini sergilemek amacıyla Hasköy Tophanesi'ne gönderilmişler ve on üç kişi dışında yeteneği olmayanların Fransa'ya iadesine karar verilmiştir.⁷³ Grupla gelen tüfek ve işçi ustaları, İstanbul'a gelirken yanlarında 20-30 adet de top kundağı getirmişlerdi. Gelen aletlerin de Hasköy Tophanesi'ne, Arabacılar Karhanesine ve Levend Çiftliği'ne yollanmasına karar verilmişti (Çataltepe, 1997: 92-93). III Selim saltanatının ilk başlarında Levent Çiftliği'nde bir İspanyol mühendise Avrupa usulü tüfenk ve kasatura yapması için modern bir imalathane kurdurmuştu. Başına da mühendis Migule de Ulloa'ya getirildi. Fakat kurulduktan kısa bir süre sonra yerli usta bulunamadığından atıl bir konuma düşmüştü. Bunun için Fransa'dan top ve gülle dökecek, tüfek ve tüfek çakmağı yapabilecek 13 teknisyen talep edildi. Fransa hükümeti de 1796 yılında 70 kadar bir uzman heyeti gönderdi. Bunların birçoğu alanında yetkin olmadığı için geri yollandı (Olivier, 1977: 46; Soylier, 2018: 276). Tüfenk imalatı için gelen İngiliz ve İsveçli uzmanlarda hem yetersiz olmaları hem de aralarındaki rekabet nedeniyle, küçük ateşli silahların dönüşümünde az başarıya neden olmuşlardı (Aksan, 2010: 204).

⁷³ BOA. HAT. 34-1728 (H. 1211- M. 1796).

Nizam-ı cedit askerlerine Fransız piyade talimi yaptırıldığından kurulan yeni ordunun tüfeğinin de Fransız askerinin kullandığı tüfekle aynı olması gerekiyordu. İspanyol asıllı yöneticinin idaresinde çalışan Fransız usta ve amelelerin çoğu Osmanlı gayrimüslimlerinden oluşuyordu. Bu doğrultuda imalathanelerde Müslüman personel sayısı artırılmak isteniyordu. Bu maksatla yetenekli Osmanlı tüfek ustalarından bir kısmı dört beş ay gibi kısa bir sürede Flemenk-kari tüfenk üretimini yapmak için Levent Çiftliği Tüfekhanesinde çalışmaya başladılar. Fakat üretilen bu tüfekler nizamı cedit ordusunun ihtiyacını karşılamaya yetecek düzeyde değildi; fakat kalite bakımından çok iyilerdi. (Soyluer, 2018: 277). Sürekli tüfenklerin kalite bakımından iyi olmasına çok önem veriliyordu. Bu nedenle Cebehane'ye teslim edilen beşyüz elli iki adet tüfengin, Tüfenkhane'de tekrardan namlularının basdırılıp, kuyruk ve açıklarını, kundaklarını verilen nizam gereğince pekiyi olmak üzere imal edilmesi için emir verilmiştir.⁷⁴

3.9.1. Baruthane

Osmanlı Devleti'nde barut yapılan fabrikalar olarak adlandırılan baruthaneleri, Osmanlı mimarisinin tophane, tersane gibi belli başlı sınaî yapıları arasında saymak mümkündür. Birçok bölümden oluşan baruthaneler, ham maddelerin dibek, havan ve çarklarla ezilerek toz haline getirildiği çarhhane, güherçilenin yıkanıp eritildiği havuzlar, kurutma işlemlerinin yapıldığı sergi alanı, ham maddenin kaynatıldığı soba, eritilerek kalıplara döküldüğü kalhane, silindirden geçirildiği silindirhane ve elendiği kalburhane gibi kısımlardan oluşmaktadır (Eyice, 1992: 94).

Osmanlı Devleti'nde barut imali Selanik, Gelibolu ve İstanbul baruthanelerinde üretilirken, devletin kurumlarında meydana gelen

⁷⁴ BOA. C. AS. 108-4862 (H.3 R 1211- M. 6 Ekim 1796).

bozulma buraya da sirayet etmiş ve kalitesiz barutlar üretilmeye başlanmıştı (Özcan, 1999: 77). Bu baruthanelerden senelik birer kantar barut imali yapılması ön görülmüş ise de ancak bunun yarısı yapılabilmiş, yapılan barutlar da toprak ve çamur benzeri gibi bir şey olarak ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkartılan barut donanma ya da top tüfek atışlarında kullanılınca ateş almaz ya da alsa bile menziline yetişmezdi (Beydilli ve Şahin, 2001: 47). Modernleşme sürecinin bir parçası olarak harp sanayisi için barut çok önemliydi. Bu nedenle, III. Selim döneminde Avrupalı uzmanlar tarafından suyun gücü ile barut üretimine başlanmış olmakla birlikte, bu teknik 16. yüzyılda da zaman zaman kullanılmıştı. Hatta 17. yüzyılda atların çevirdiği değirmenlerde de düşük kalitede barut üretimi yapılmaktaydı (İnalçık, 2004: 596). III. Selim, barut imali için bir nizamname yayınladı. Bu nizamnameye göre devlet adamlarına sıra ile baruthaneler Nazırlığı görevinin verilmesi usulüne son verilerek Şerif Efendiyi Baruthane'ye Nazır olarak atadı (Özcan, 1999: 77). Şerif Efendi, atandığı görevinde başarı sağlayınca III. Selim tarafından yaptığı işler nedeniyle takdir edilmiştir. Şerif Efendi'ye Bundan sonra fena şekilde barut işlenmesin diyerek Hatt-ı Hümayun gönderilmiştir.⁷⁵ Ayrıca kaliteli güherçileye iki katı fiyat ödenmesini emretti (Ünal, 2016: 13). Baruthanede üretimi yerinde görmek isteyen III. Selim tebdil-i kıyafetle Baruthane'yi denetleyip eksiklikleri yerinde tespit ederdi. 1790 senesinde tebdil-i kıyafetle Baruthaneyi gezen Padişah, Kaimakam Paşa'ya Hatt-ı Hümayun yazmıştır. Burada; "*Kaimakam Paşa, çünkü gün tebdilen Baruthane'ye vardım, beni bilmediler. Niçün bunda barut az tabh olunur deyû sual eyledüm. Ağam bizim gündelik altışar paradır, altı para ile adam günde olabilir mi? Doğrudan doğruya nice eyü barut tabh olunabilir deyu cevap verdiler. Ziyâde tabh olunmasına ve hem eyü olunmasına bir eyü nizam verüb tarafıma bildiresin ve hem yeşil kalpak beyaz şorona ile bazı kefereye rast geldim, tenbih eylesin kızıl yemeni giymesinler mavi futa ve beyaz kızıl kenarlı futa sarsınlar, kalyoncu gibi düz beyaz şorona sarmasınlar bir eyi tenbih eylesin diye emir vermiştir*". Burada görüldüğü üzere Padişah, kaliteli barut üretiminin

⁷⁵ BOA. HAT. 1434-58913 (H.1208- M. 1793-1794).

yanında, Baruthane’de çalışanların da kıyafetlerinin düzenlenmesini istemiştir.⁷⁶ Kaliteli barut üretilmesini isteyen III. Selim, 1793 yılında İngiliz ve Flemenk ayarında barut üretilmesini istiyordu. Bu amaçla Fransa’dan Françesko isimli bir teknik uzman getirilmiş ve İstanbul Baruthanesinde daha kaliteli barut imal etmesi için iki çark yapması kendisinden istenmiştir. Françekso, Baruthane ’de çalışmalara başlayarak hem su hem de hayvan gücüyle çalıştırılabilen iki adet çark yapmıştır. Çarkların tamamlanmasından sonra yapılan denemede, iki beygirle döndürülmesi gereken çareklar yerinden kımıldamadığı gibi kırılmışlardır. Bunun üzerine Padişah sinirlenerek Reisülküttap Raşid Efendi’den yeni bir usta bulmasını istemişti. Raşid Efendi’de Ermeni tebaasından Aralel Dadya’nı önermiştir (Küçükerman ve Erdiñç, 2021: 77). Arakil usta hatayı giderdikten sonra, su gücü ile hareket eden çark, değirmen tokmak ve sair kısımlarını da yapmıştır (Sertoğlu, 2011: 2760). Padişah da, Baruthane’ye giderek Arakil adlı Ermeni Usta’nın yapmış olduğu çarkı yerinde görüp, usta, kalfası ve oğluna hediyeler vererek Baruthane’den ayrılmıştır (Arıkan, 1988: 271).

Bütün bu çabaların yanında Padişah 1794 yılında Küçük Çekmece Gölü’nün kuzeyinde Azatlı köyünde yeni bir baruthane yapılmasına karar vermişti. III. Selim kurulan bu baruthaneyi Nizam-ı Cedid hareketinin önemli halkalarından biri olarak görüyordu. Bu yeni Baruthane’de çarklar ve dolaplar imaliyle çok kaliteli barut üretimine başladı. Hatta bu imalathanenin ürettiği barut, 1798 senesinde, Hollanda ve İngiltere’den gönderilen baruta eşdeğer kalitede 10.000 kantar barut üretiminde bulunmuştur (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 240; Aksan, 2010: 204). III. Selim Kâğıthane civarında Kırkağaç mevkinde barut mahzenleri inşa ettirdiği gibi, ahşap tapa imal edilmesi için bir de imalathane kurdu muşt u. Burada 1790-1791 yıllarında gülle ve humbaraların doldurulması için ahşap tapa imali yapılmıştır. Bu üretim yapılırken de alet ve edevatın temin edilmesiyle kaval tüfenklerin kurşunları da üretilmeye başlanmıştır (Yıldız, 2013: 116).

⁷⁶ BOA. HAT. 180-8171 (H. 1205- M. 1790-1791).

Baruthanede başarılı işler neticesinde çekilen sıkıntılar bir kenara bırakılmıştı. Donanmaya ve kalelerde kullanılacak hatta birkaç sene sürecek olan savaşlara bile yetecek kadar barut üretimi yapıp depolanmıştı. İmal edilen barut, ihtiyaç halinde ihraç edilip satılmaya başlanmış ve hazine için bir gelir olmuştur (Beydilli ve Şahin, 2001: 48).

3.9.2. Topçu Ocağı

Muharebede kullanılmak ve top dökmek üzere iki kısma ayrılan Topçu Ocağı, Kapı Kulları'nın yaya kısmına dâhil olup bağımsız bir yapıya sahipti. Osmanlı Devleti'nde ilk topun kullanılması 14. yüzyılın sonlarında başlamıştır. I. Kosova Savaşında, Niğbolu Muharebesinde topların kullanıldığı kayıtlarla bilinmektedir (Uzunçarşılı, 1988a: 36). 1481 yılından başlayarak yapılan askeri kışlaların en önemli ihtiyacı top ve barut olmuştur. Bu amaçla sürekli üretimin olması amacıyla Tophane'de dökümhaneler arttırılmıştır. II. Bayezid döneminde Tophane biraz daha genişletilirken, Kanuni döneminde top dökümü en üst seviyeye kadar ulaşmıştı. Bu dönemde yine Topçu Ocağı genişletilerek deniz kıyısına Topçu Kışlaları yapılmıştır (Küçükerman ve Erdinç, 2021: 30). Maden dökümcülüğü alanında başarılar sergileyen Osmanlı Devleti, özellikle denizcilikte kullanılan ateşli silahlar, top ve gülle üretimi üzerine yoğunlaşmıştır. Bu yoğunluk Yavuz Sultan Selim döneminde Mısır seferi için İstanbul Tersanesinde 9 ton ağırlığında, 7,46 m boyunda iki adet yivli top döktürmesi ile görülmektedir (Küçükerman ve Erdinç, 2021: 32).

Osmanlı topçuluğu, yeterli ödenek ayrılmaması, metalürji ve kullanımla ilgili uzmanlık eksikliğinden dolayı gerilemeye başlamıştı. Hal böyle olunca Osmanlı topları batılı emsallerine göre çok daha yavaş dolup az atış yapan silahlara dönüşmüştü. Yeni sahra taktikleri ve topçu eğitiminin teknik yönünü Osmanlı Devleti'ne gösteren Baron François de Tott olmuştur (Aksan, 2010: 209). Tott'un ön ayak olmasıyla kurulan Sürat Topçuları Ocağı, modern top namluları imal eden yeni bir dökümhanenin kurulmasıyla biraz daha güçlendirildi (Nicolle, 2015: 23). Bu ocağın mevcudu iki yüz elli kadar olmakla beraber, ocakta ilk defa

faaliyette bulunan yabancı bir öğretmen, Fransa'dan getirilmiş Topçu Cavaşu Obert ile maiyetinde bulunan topçular bulunmaktaydı. III. Mustafa'nın vefatıyla da Obert memleketine dönmüştü (Uzunçarşılı, 1988a: 67). Tott ordunun daha iyi düzenlenmesi ve katı disiplin kuralları İstanbul'dan ayrıldıktan sonra unutuldu. Bu amaçla kurulan yüksek askeri eğitim kurumları olan Topçu ve İstihkâm Okulları, topçu atölyeleri maddi imkânsızlıklar yüzünden zorla ayakta duruyordu. Tott'un ayrılışından sonra İskoçya asıllı İngiliz Mustafa, topçuluk faaliyetlerini bir süreliğine sürdürmeye çalışmasına rağmen, sonunda bu okullar kapatıldı (Zinkeisen, 2011: 21). 1782 yılında Halil Hamid Paşa'nın Sadrazam olmasıyla Sürat Topçuları tekrar kuruldu ve Obert yeniden Osmanlı Devleti'ne davet edildi. Paşa bu ocağa çok önem vererek daha önce iki yüz elli olan ocak mevcudunu iki bine çıkarmıştır. Sefer esnasında her topa on topçu tayin edilmiş ve haftada üç gün süreyle talim yapmaları sağlanmıştır. Ayrıca talim esnasında Sürat Topçularına iki kantar barut verilirdi (Uzunçarşılı, 1988a: 67).

Sultan III. Selim, Türklerin topçuluktaki esas kabiliyetini canlandırmak istediğinden, Nizam-ı Cedid programını hazırlatırken belirttiği esaslardan birisi de Topçu, Humbaracı⁷⁷ ve Lağımıcı Ocaklarının yenileştirilmesiydi. Bu doğrultuda Avrupa'dan mühendisler getirmiştir (Karal, 2011: 66). Ordunun teknik sınıfını teşkil eden Humbaracı, Lağımıcı⁷⁸ ve Topçu Ocakları için de 15 Recep 1207 (26

⁷⁷Askeri ıslahlara girişen Osmanlı Devleti, I. Mahmut döneminde Humbaracı Ocağını ıslah etmeye başladı. Fransız kumandan Boneval islamiyeti seçerek Ahmet ismini almış ve Humbaracı Ocağı'nı kurmakla görevlendirilmişti. Faaliyete başlayan Humbaracı Ahmet Paşa Bosna'dan 300 humbaracı getirterek yeni bir Humbaracı Ocağı kurarak, buranın yönetim ve idari işlerini devr aldı. Zamanla bu ocağa Müslüman olan üç Fransız, subay olarak alındı. Fransa'nın bu ocağın gelişimi için destekleri olmaktaydı. Şöyle ki Fransa'ya elçi olarak atanan Yirmisekiz Çelebizade, Paris'ten dönerken, yanında Humbaracı Ocağı'nda görev yapması için 22 topçu getirmişti (Yücel ve Sevim, 1992: 32).

⁷⁸Esasında Lağımıcı Ocağına alınacak kişiler kanun ve nizamlar çerçevesinde belirlenmişti. Lağımıcılara tımar tevcihi yapılırken, ölen bir lağımıcının yerine de bu işin tekniğini ilmini bilen Müslüman birinin getirilmesi gerekiyordu. Fakat ordunun her safhasında bozulan nizamlar bu teşkilatta da görülmeye başlandı. Bu işin ilmini bilmeyen kişilere görev verilince ocak bozulmaya başladı. Bu nedenle yeniden düzen sağlamak için işin ehli olan kişilere görev verilmesi ve ehli olmaları her hangi bir ücret

Şubat 1793) senesinde ayrı kanunlar çıkartmıştır (Eren, 1964: 31). Humbaracı ve Lağımçı ocaklarına verilen nizam gereğince, neferatın Kasım ayından önce İstanbul'da olup yoklamalara katılmaları istenmiştir. Bu bağlamda Rumeli'nin orta kolunda yol üzerinde olan Mevali-i Azam, Kuzzat ve Nüvvab, Ayan ve İş Erlerine hitaben emirler gönderilmiştir.⁷⁹ Padişahın iradesiyle, her ortaya yeni baştan onar nefer topçunun gelecek şekilde düzenlenmesi istenmiştir. Ordudan gelen defterlere bakılarak 1059 nefer topçudan 33 neferi şerhli ve 90 neferi top kalıbı dökme hizmetine mahsus ve 90 neferi suratçilere ve 76 neferi tulumbacılar mensuptur. Bundan gayri 770 neferi hastalıklı ve ihtiyar olup zabıtlıktan çıkma kulluk muhafazasına memur olmalarıyla bu zamanda esami boşluğu olmadığından düzenlenmesi irade buyrulan askerlerin ismini kaydettirilmeye çalışılsa yirmi otuz sene beklenilecek diye Kaimakam Paşa padişaha arz etmiştir. Bu duruma sitem eden padişah; *"Allah Allah bu ne keyfiyettir, her şeyde hak gizlenmiş ve huzuruma tıraş için gelen berberlerin ikisinde dahi topçu esamisi vardır"* demiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 284). Padişah Topçu, Humbaracı ve Lağımçı ocaklarının teşkilatındaki oyalanmadan çok rahatsızdı. Kaimakam Paşa'ya göndermiş olduğu Hatt-ı Hümayun'unda neden asker ve yetkililer topu birbirine atar diye sitemde bulunmuştur. Şöyle ki Humbaracı ve Lağımçı başlarından caize alınmıyor böyle şey olur mu bu misillü maddelerden akçe alanlara lanet olsun elbet bunların nizâmı matlûb-u hümayundur. Bari şu Topçu, Humbaracı ve Lağımçı

verilmemesine dair kanunlar çıkarıldı. Ayrıca Lağımçı başı marifetiyle neferat temin edilmesi ve bunların eğitimleri için İstanbul'a gönderilmelerine karar verildi. Humbarahaneye tayin olunan nazır Lağımçı Teşkilatından sorumlu olacaktır. Defterhane'den Lağımçı kayıtları çıkarılarak Humbarahaneye bitişik Lağımçı için 120 kişilik iki kışla yapılması istenmişti. Lağımçı Teşkilatında olan neferatın yoklama zamanında İstanbul'da olması istenmiş ve sayımda olmayanların ise tımarlarının ellerinden alınacağı taraflarına tebliğ edilmiştir. Lağımçı için tecrübeli ve en iyi olan lağımçı başı olarak atanmış, başlarına da bir kethüda, bir çavuş, bir Alemdar tayin edilmişti. (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, 2015: 246; Ahmed Vâsıf, 1994: 177). Lağımçı Ocağının neferatı iki kısma ayrılırdı. Bunlardan bir sınıf lağım bağlayıcı grubu, diğer sınıf ise köprü, tabya, kale yapmak, meteris almakla uğraşan gruptu. Bunlara tımarlardan başka otuz akçe ulufe ve on beş akçe katık baha ile toplamda kırk beş akçe yevmiye verilirdi. BOA. C.AS. 461-19256 (H. 4 S 1212- M. 29 Temmuz 1797).

⁷⁹ BOA. AE. SSLM. III. 16-900 (H. 1207- M.1793).

ocaklarının nizamının çaresini söyleşüb tarafıma bildiresin. Orduya yazılmak iktizâ ederse acelelen yazılsın bu maddeleri gece gündüz fikratımdan halî ve rahatım yokdur. Böyle nizamsızlık ile ar ve gayreti beni huzursuz ediyor niçün Erkân-ı devletim bunları fikr etmiyor benim muradım ancak tekemmül-ü namus-u saltanattır. Bu devlet din devletidir. Hemen cenâb-ı hak nizamına muvaffak eyeleye amin diyerek Hatt-ı Hümayununu yazmıştır.⁸⁰ Topçu Ocaklarında esamelerinden başka her birinin zeamet ve tımarının da olduğu tespit edilmişti (Ahmed Cavid, 1998: 133).

III. Selim Topçuluk Ocağının ıslahı için Fransa, İngiltere ve İsveç'ten topçuluktan anlayan mühendis ve dökümcüler getirdi. Tophane ıslah edilerek Fransız modelinde yeni toplar döküldü. Padişahın yeniden tesis ettiği Topçu Ocağı ile talimler hız kazanarak, ateşli eğitim zorunlu hale getirildi. Padişahın fermanları ile düzene kavuşan topçu ocağı için Osmanlı Devleti'nde Modern Topçu Ocağı'nın temelini atan III. Selim'dir (Ünal, 2016: 11). Fransa ile iyi ilişkiler kuran III. Selim 1795 yılında Directoire idaresi göreve gelince, Osmanlı Devleti'nin talebiyle tam teçhizatlı bir Topçu Atölyesi, müteaddid top destekleri, muharrik top bataryası ile silah yapmak için en iyi ustalar ve iki bölük topçu yollayacaklarını elçi Verninac'a bildirmişlerdi. Bu vaad ancak 1796 yılında yerine getirilmiş ve Osmanlı Devleti'ne 20 top, 4 subay ve bir doktor, bir hafif topçu bölüğü ile bazı ustalar gelmişti. Ayrıca, Fransız Elçisi Dubayet III. Selim'e iki sahra ve bir havan topu hediye etmişti (Soysal, 1999: 159).

III. Selim kıymet verdiği ocağa Nazır, haccendan bir Kâtip, Kethüda, Çavuş ve Kapı Kethüdasından oluşan kadroyu oluşturduktan sonra topçu ortalarını 25 olarak belirledi. Her ortaya ikişer kıyye et ile dörder çift ekmek ve senelik maaş olarak biner guruş verilecekti. Her ortaya 120 akçe ile birer odabaşı, 95 akçe ile birer alemdar, 4 sürat ve 2 obüs, şahî ve balyemezden oluşan her bir ortaya 10 top, her bir topa 90

⁸⁰ BOA. HAT. 192-9408 (H.1204- M.1789-1790).

akçe ile birer Top Ustası ve 60 akçe ile bir yamak verildi (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 232-233). Piyade topçularından Top Ustası, Yamak ve Topçu olarak her topa on nefer tayin edilmiş olup, daha sonra bunlara süvari neferatı ve lojistik destek vermek amacıyla iki kişi daha ilave edilerek sayı on ikiye çıkarılmıştır (Halil Nuri Bey, 2015:706). Her sürat topuna onar nefer tüfek endazdan her ortaya kırkar nefer tüfenk endaz da atanmıştı (Koç ve Yeşil, 2012: 78). Ocağa, küçük ve büyük subaylar ve memurlar tayin edilerek hepsine dolgun maaşlar bağlanmıştır. Topçu ocağının başına da Mustafa Reşit Efendi nazır olarak tayin edilmiştir (Sertoğlu, 2011: 2759). 1796 yılında topçular 115'er subay ve askerli 15 bölük halinde 2875 topçuya ulaşmıştı. Ayrıca bu tarihte topçu takımını korumak için namlu başına on tüfekçi piyadenin görevlendirilmesine karar verildi. Bu askerlere top başında hayatını kaybedenlerin yerlerini alabilmeleri için de topçuluk eğitimi veriliyordu.1806 yılında ise topçuların sayısı 4910 kadardı (Aksan, 2010:213; Nicolle, 2015: 44). Topçu Ocağı neferatının talimlerine büyük önem verilmekteydi. Bu bağlamda talimler için on kantar barutun verilmesine karar verilmiştir.⁸¹

Topçu Ocağındaki kanun ve düzenlemelerle emekli olan veya hastalanıp ya da savaşlarda yaralanan görevlilerin de mağdur olmaması için düzenlemeler yapılmıştır. Bu doğrultuda yaralılar için ocağa beş nefer cerrah ataması yapılmıştı. Emekli olanlardan bir Kethüda'ya 120, çorbacılara 80 akçe, neferata da yevmiyelerinin yarısının verilmesine karar verilmiştir. Ayrıca devlet adamlarının hatır veya gönlü için topçu ocağından kimsenin tekaüde ayrılması ve liyakatli olmayanlara tekaüd ücreti verilmemesi, tekaüd ulufesinin alınıp satılmaması kesin bir şekilde emredilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 235).

Bir müddet sonra Tophane civarındaki evler ve dükkânlar satın alınarak, Topçu ve Top Arabacıları için kışlalar haline getirilmiştir. Topçu ocağının ıslahından sonra, top dökümcüleri de yeni bir nizam

⁸¹ BOA. C.AS. 1132-50246 (H.1216- M.1801-1802).

altına alınmış oldular (Sertoğlu, 2011: 2759). Top Arabacıları Ocağı neferleri, Topçu Ocağı'nın yamaklarıydılar. Bunlar birbirleriyle yakın ilişki içinde oldukları için Arabacı Ocağı için de ayrı bir kanunname çıkarıldı. Ocak işlerinin düzgün yürütülmesi sağlandı. Ahırkapı yakınlarında bulunan Arabacı Ocağı Kışlası, Topçular Kışlası yakınında bir yerde Arabacılar Kışlası inşa edildi (Beydilli ve Şahin, 2001: 50). Top arabacıları ocağı, başlarda top başına beş adam ve bir arabanın tahsis edildiği beş ortadan oluşuyordu. Bu sayı yeterli gelmeyince sivil halktan marangoz, çilingir, saraç ve demirci gibi gündelikçi işçiler istihdam edilmeye başlandı (Nicolle, 2015: 45). Sonrasında Top Arabacıları Ocağı'na Mustafa Reşid Efendi atanarak beş arabacı ortası kurularak 25 topçu ortasının yeterli olacağına karar verildi. Her bir ortada 20 nefer Top Arabası halifesi, maiyetlerine 5 neferden 100 arabacı verilmiştir. Buraya bir Kâtip, Kethüda, Çavuş, Odabaşı Vekil-harç, Bayrakdar, Aşçı, Baş Karakullukçu, Saka, Marangoz, Serrac, Çilingir, Nalbant gibi görevliler tayin edilerek kadrolaşma tamamlanmıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 237). Topçu ortalarının talimi de Salı ve Cuma günleri hariç her gün, beş ortası bütün neferleriyle tahsis edilen alanlarda talim yapacaklardı. Arabacı neferatı ve zabitan beraber topları talim mahaline nakledecekler, gerekirse nazır, arabacı başı, katib ve kethüdada talim yerinde hazır bulunacaklardır (Koç ve Yeşil, 2012: 90).

Topçuluk alanındaki yenilikler tüm hızıyla devam ederken bu alan içinde Süvari Topçularının da bir düzen altına alındığını görmekteyiz. Her ortaya bir toptan 25 süvari topu gerekli görülmele, her bir topa 12 kişiden 300 süvari Serdengeçti Topçusu yazıldı. Her bir ortaya 12 nefer ile 1 top verilerek, üzerlerine Süvari Topçu Serdengeçti Ağası adıyla bir baş, bir nefer Top Ustası, bir nefer Süvari Alemdar, 20 Top Ustası mülazımları, her topa 10 neferden olmak üzere 250 Serdengeçti Süvari Topçu yazılmıştır. Bunların alacakları ücretler ve günlük gıda miktarları kanunlar çerçevesinde belirlenmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 235).

Başarıları ödüllendirip askerleri teşvik gayreti içerisinde olan III. Selim, Topçu Ocağını denetlemeyi ihmal etmiyordu. Burada talime

nöbetçi olan beş orta zabitan ve neferatlarına obüs toplarını ateşleyip hedefleri vurmasını istiyordu. Hedefi vuran topçulara hediyeler verdiği gibi, hedefi vuran topçulara da altın hediye ederdi. Topçu Baş, Humbaracı Baş ve kâtiplere hilatler giydirip başarılarını takdir ederdi (Arıkan, 1988: 198).

3.9.3. Donanma

1718 yılında Venedik tehdidinin ortadan kalkmasıyla kendi sularından rakipleri kalmayan Osmanlı Devleti, takip eden yıllarda topçu düellosundan ziyade, azami miktarda asker ve mühimmat taşıyacak uygun geniş Anbarlı, çatışma esnasında düşman gemisine yanaşıp güvertesini düşman ateşiyle taramak ve asker çıkarmak amacıyla kule gibi yüksek kıçlı gemiler yapmaya başlamışlardı (Nicolle, 2015: 50).Yapılan bu kıçlı gemiler İngiliz ve Fransız uzmanlar tarafından en mükemmel tarz olarak kabul edilmektedir (Eton, 2019: 50).

17. yüzyılın sonunda Osmanlı Donanmasının kürekli kadırgadan yelkenli kalyonlara geçişi esnada Osmanlı yelkenli gemilerinin bir eksiği görülmüyordu. Fakat 18. yüzyıldan itibaren Karadeniz’de yükselen güç olarak Rus donanması karşısında Osmanlı donanmasının bazı sorunları olduğu ortaya çıkmaya başladı. Şöyle ki Osmanlı gemilerinin aşırı geniş karınlı ve yüksek kıçlı olması zor manevra yapmalarına, zayıf bir iskelet yapısına sahip ve bir topunun çapının diğer topun çapını tutmadığı gemiler olarak görülmeye başlandı (Nicolle, 2015: 50).

Osmanlı Devletini donanma konusunda atılım yapmaya sevk eden nedenlerden birisi, Çeşme Faciasının yaşanması olmuş ve Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa, ilk reformları başlatmıştır. Müteakiben Bahriye Mektebi açılmış, gemi inşa faaliyetine hız verilmiştir. Bu girişimler neticesinde 1790 yılına geldiği vakit Osmanlı donanması irili ufaklı 90 gemiden oluşmuş ve bunların içine sağlam ve çürük olan gemiler de dahi edilmiştir (Gencer, 2001: 27). Sultan III. Selim, Bahriyenin ıslahı üzerinde önemle durmaktaydı. Özellikle 1792 yılında Küçük Hüseyin Paşa’yı Kapudan-ı Deryalık makamına getirdi.

Hüseyin Paşa, Karadeniz, Adalar Denizi ve İstanbul'u Rus saldırısından korumak için güçlü bir donanmanın gerekliliğini padişaha ve divan üyelerine anlatmıştı. Bu durumun farkına varan Padişah o nedenle devletin büyük bir gelir kalemini donanmaya aktarmıştır (Olivier, 1977: 28).

Nizam-ı Cedid'e benzer şekilde baştan düzenlenen Bahriye teşkilatında gözle görülür şekilde ıslahat hareketlerine girişilmiş ve ilk olarak da bozuk olan nizamı, nizamname ile kayıt altına alınmıştır. Şöyle ki, önceden gemi kaptanları başına buyruk hareket etmelerinin yanında gemi süvariliğini de rüşvet yolu ile elde ediyorlardı. Ayrıca bu kişiler gemi cephanelerini de satmaktan geri durmamışlardır (Gencer, 2001: 34). Donanmadaki bir diğer sıkıntı da levendat eksikliğiydi. Anadolu'dan toplanan neferler deniz görmemiş olmalarının yanında gemi işlerinden dahi anlamıyorlardı. Karşıda düşmanın mükemmel şekilde tertiplenmiş donanma ve askeriyle bu neferlerin başa çıkması imkânsızdı. İşte devlette, kara ve denizde Osmanlı ordusunun aldığı hezimetlerin yegâne sebebi, fen ve teknikten anlamayan elemanların başa getirilmesidir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 277).

Donanmada seferberlik halinde gemilere 6 ay yetecek şekilde gemilerin her birine iki keyl pirinç, bir keyl mercimek, üç kıyye tereyağı verilirdi. Fakat gemilerde bu gıda maddeleri askerlerin elinde telef olduğu gibi bunların muhafazası zor olmaktaydı. Bunları değerlendiremeyen gemiciler gıda yetersizliği nedeniyle hasta olmakta ve donanma için sıkıntılara neden olmaktaydı. Gemilerde mutfak benzeri yerlerin olmaması da gemilerin her bir köşesinde maltız tarzı ocaklarda yemek pişiren ve elli altmış yerde yemek pişirilen yerlere sahne oluyordu. Gemilerin güverte üstleri top anbarı, levendat topları ve sair mühimmatların konulduğu yerler olması gerekirken, neferatın erzakının konulduğu sandukalarla dolmuştur. Bu durum üzerine Kapudan Hüseyin Paşa, çözüm üreterek askere tayinat yerine yemek servisi yapılırsa bu gibi problemlerin olmayacağını beyan etmiştir. Kalyone ve Fırkateynlerin bir köşesinde mutfak benzeri yer yapılarak bütün neferata sabahları zeytin salatasıyla (Halil Nuri Bey, 2015: 370) gerekli gıda, iki gece ve Cuma

günleri pilav, bazı akşamlarda çorba verilerek iaşe sorununun halledilmesi istendi. Ayrıca iaşe sorunu halledildikten sonra neferatın her birine 6 aylık olmak üzere 3.5 kıyye pirinç, 170 dirhem tereyağı, yevmiye her bir nefere kırkar dirhem zeytin ve yirmişer dirhem soğan ve onar dirhem sikke ve beşer dirhem tuz, yüz yetmiş yedişer günlük hesabıyla verilmesinin yanında, her bir kalyona da aşçı görevlendirilerek, gemi neferatının iaşe sorunları tamamen halledilmeye çalışılmıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 243-244).

Donanmada yapılacak işler için evvela savaş gemileri büyüklük ve küçüklük derecelerine göre sınıflara ayrıldı. Sonra kaptanlardan en fazla ehliyetli olanlar derecelerine göre sınıflandırılan gemilere tayin olundu. Açıkta kalanlar ise mülazim kaptan ünvanıyla yardımcı kaptan olarak verilmiştir (Sertoğlu, 2011: 2762). Bundan başka birinci derecede üç kaptan olan Kapudane, Patrona ve Riyale ile liman reisleri için boş kadro meydana gelince Kaptan Paşanın bu yerlere en layık olan kişileri Bab-ı Ali'ye bildirmesi istenmiştir. Diğer donanma gemilerinde meydana gelen boşalmalar için de gemi kaptanlarıyla liman reislerinin görüşüp seçecekleri kaptanlardan birisi getirilecektir (Sertoğlu, 2011: 2763).

1804 yılında Nizam-ı Cedid-i örnek alan bir deniz piyade sınıfının teşkil edildiğini görmekteyiz. Bunların başında tüfekçi kapudanının bulunduğu 1000 kişilik bir kuvvet adı geçen zabitin mülazımlarının komutasında iki kısma ayrılıyordu. Maaş ve terfi kuralları Nizam-ı Cedid'le birebir aynıydı. Üç veya daha fazla gemiden sorumlu reislerin bir bahriye zabitiyle çalışmaları şarta bağlanmıştır (Nicolle, 2015: 52). III. Selim devrinin sonlarına doğru Türk Donanması, 27 büyük savaş gemisiyle, 27 fıragetten oluşmaktaydı. Sebastiyani'ye göre bu filo, Avrupa filolarının en güzellerindendi (Karal, 2011: 67).

3.9.4. Tersane

Gemi bakım ve onarım işlemlerinin yapıldığı yere tersane denilmektedir. Kara devletinden deniz devletine geçen Osmanlı Devleti'nde denizcilik faaliyetleri 14. asır sonlarında Yıldırım

Bayezid'in Saruhan, Aydın ve Menteşe beyliklerini alması ile gelişmeye başladı. Bu beyliklerin Ege denizindeki gemicilik faaliyetleri tecrübelerinden yararlanılma yoluna gidilmiştir. Yıldırım Bayezid tarafından, Gelibolu'da Saruca Paşa'nın nezaretinde tersane açtırılarak gemi yapımı ve tersanecilik faaliyetlerine başlanmıştır (Gökbilgin, 1977: 59; Uzunçarşılı, 1988c: 394). Yavuz Sultan Selim zamanında ise Tersane Gelibolu'dan İstanbul'a nakledilerek genişlemeye devam etmiştir (Gökbilgin, 1977: 108).

Osmanlı Devletinin birçok denize sınırı olduğu için, gemi yapımı ve tersaneye çok önem verilmiştir. Tersanelerde istihdam edilen zanaatkâr sayısı inşa edilen gemi sayılarına göre değişse de kalıcı bir kurum olarak sürekliliğini devam ettirmiştir (İnalçık, 2004: 592). Çeşme Faciasından sonra 1774 yılında Kaptanı Deryalığa getirilen Gazi Hasan Paşa donanma ve tersanede yenilik faaliyetlerine başladı. Modern teknelerin yanında subay ve erlerin deniz savaşlarında teknik öğrenmelerinin gerekliliğini anlamıştı. Bu bağlamda reformları iki cepheli oldu. Haliç, Karadeniz ve Ege'de yeni tersaneler yapıldı. Le Roi ve Duret adında iki Fransız ustası Osmanlı işçilerini yeni tekniklere göre eğittiler. İngiliz ve Fransız donanmalarından alınan örneklere göre daha hesaplı gemiler yapılmakla beraber, Adalar Denizi ve dar boğazlarda iyi hizmet görecek küçük gemiler de yapıldı (Shaw, 2008b: 308). Cezayirli Kaptan Gazi Hasan Paşa, Aynalıkavak Kasrı için ayrılan bütçeyi kullanarak Tersane 'ye yeni alanlar, depolar ve kalafat yerleri yaptırmıştı (Küçükerman ve Erdinç, 2021: 66).

III. Selim'e sunulan ıslahat layihalarında tersanenin durumundan bahsedilmiş ve buralarda da ıslahat yapılması gerektiğine karar verilmişti. Bu amaçla tersane nizamına yönelik layihaların tetkik edilerek bir nizamla bağlanması istendi. Bu isteği ağırdan alınınca Sadrazamdan bunun hesabını sormaktaydı. Tersaneye neden nazır bulunamıyor, kış geldi ve tersanede faaliyetler ne zaman başlayacak diye Hatt-ı Hümayun göndermiştir (Karal, 1988: 67). Nihayet, III. Selim Tersane ve Bahriyede yapılacak işlerin başına çocukluktan beri arkadaşı olan Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'yı getirmişti (Eren, 1964: 32).

Hüseyin Paşa, 1790 yılında Tersane-i amireyi esaslı bir tadilat geçirterek J. Le Brun be Benosis, İsveçli Mühendis Klenberg ve İstanbul Tersanesinden Baş Mimar İsmail ile Molla Mustafa, tersaneleri ıslah edip gemi inşaatına memur edildi. Uzun süredir boşa kalan ya da kısmen kullanılan İstanbul, Bodrum, Gemlik, Çanakkale, Midilli, Sinop, Rodos, Ereğli, Limni, Kıbrıs, Kemer, Kalas, Silistre ve Senum gibi tersaneler tekrar yoğun bir faaliyete başladı (Elgin, 1959: 51). Fransız gemi üstatlarının nezaretinde çok sayıda harp gemisi imal edildi. Özellikle İstanbul'da bulunan Fransız gemi mimarları 45,5 zira uzunluğunda yeni bir kalyon inşa etmeye başladılar.⁸² Ayrıca 45 parçalık donanma inşa edilerek, bunların arasında en büyüğü 122 toplu ve üç Anbarlı Selimiye kalyonuydu (Nicolle, 2015: 50). Osmanlı donanmasının o döneme kadar yapılan en büyük savaş gemisi ünvanını taşıyan Selimiye Kalyonu, 51 metre uzunluğunda ve 1200 personel taşıyordu. Bu kalyondan başka *Selâbet-numâ* Korveti, 50 toplu *Mesken-i Gazi* Fırkateyni, 47 metre uzunluğundaki 82 toplu *Bâdi-i Nusret* Kalyonu, yine aynı büyüklükte *Tâvus-u Bahri* Fırkateyni, 50 toplu Bedr-i Zafer Fırkateyni ve Arslan-ı Bahri Kalyonu yapılan gemilerdendi (Yıldız, 2013: 132).

Tersane konusunda ıslahat yapmak isteyen III. Selim, devlet malının gemi süvarileri tarafından ziyana uğratılmaması için gemilerin büyüklüğüne ve küçüklüğüne göre ayrılmasını emretmiştir. Gemiler Kalyon, Fırkateyn ve Şehdiye diye cinslerine göre üç guruba ayrılmıştır. Ayrıca her gemiye liyakatleri ölçüsünde kaptanlar da tayin edilmiştir. Açıkta kalan kaptanlar da mülazım kaptan olarak gemi kaptanlarının hizmetine verilmiştir. Kapudanların liyakat üzerine atanmaları esas alınmış, maaşları Kapudane'nin 3350 guruştan 7500 guruşa çıkarılmıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 242; Gencer, 2001: 35). Tersanenin bütün masrafları, Tersane Eminleri marifeti ve Liman Reisi'nin tezkiresi ile görülecekti (Beydilli ve Şahin, 2001: 55). Bir

⁸²*Devlet-i Aliyye'de mesâferet üzere olan Françe mimarları ma'refetleriyle Tersâne-i Âmire sahasında müceddeden targ ve inşasına irâde-i aliyye ta'alluk iden kırk beş buçuk zir'a nev icad bir kıt'a kalyon-u hümayunun yapılmasına...* BOA. AE. SABH.I. 6-548 (H.1203- M.1788-1789).

yandan da Tersane'nin duvarları yıkılarak Aynalıkavak Kasrı'na doğru genişletilmişti. 1805 yılında da buraya Valide Kızıağı, Taş Kızak ve Ağaç Kızak yapılmıştır (Küçükerman ve Erdinç, 2021: 80).

Kalyonlarda görev alan neferatlar 6 aylık deniz sezonundan sonra Kasım ayı ile beraber memleketlerine gönderilirlerdi. Bu neferatın Tersane'de kalması için bundan sonra yaz ve kış aylarında sürekli görevde kalmaları emir buyrularak bunların talim ve eğitimlerini aksatmadan devam etmeleri istenmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 243).

Osmanlı Devleti, donanma ve tersanede ıslah girişimlerine başlamışken bir yandan da gemi yapımı için havuzlar yapılyordu. Olivier'in seyahatnamesinde müşahede ettiğine göre, İsveçliler İstanbul Limanında, tersanenin yanında muazzam bir havuz inşasına başlamışlardı. Bu havuzun yapımı ile çok büyük ebattaki gemilerin bakım ve tamiri kolaylıkla yapılacak ve bu havuzların sayısının artırılmasıyla kısa sürede güçlü bir donanma oluşacaktır (Olivier, 1977: 32). Bu havuzla beraber İstanbul'da dokuz gemi tezgâhı yapılmış olup bunlardan beşi Tersanede, iki tanesi Hasköy'de ve diğer ikisi de Ayvansaray'da bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988c: 504). Bu havuzlarla beraber yapılan bir diğer önemli yenilik ise Haliç'te bilinen ilk kuru havuzun inşası oldu. Bu havuzun yapılmasıyla beraber hem gemi inşası hızlandı hem de dönemsel bakımlarının yapılması sayesinde gemilerin uzun ömürlü olması sağlandı. III. Selim döneminde gemilerde yapılan bir diğer yenilik ise, gemilerin suyla temas eden kısımlarının bakırla kaplanması olmuştur. Daha öncesinde kösele ve teneke ile kaplanırken, bakırın daha uzun ömürlü olması nedeniyle bu uygulamaya geçilmiştir (Yıldız, 2013: 131).

Napolyon'un Mısır'ı işgali Osmanlı Devleti'nde görev alan Fransız uzmanların yerini İsveç ve İngiliz teknik uzmanlarının yer almasına neden olmuştur. Donanmada görev alan İsveçliler arasında Mühendis A. E. Rhode, gemi inşa mühendisi Fredrick Ludwwig Klintberg önemli isimlerdendi. İsveçli mühendisler tersanedeki kuru

havuzdan başka 8 adet gemi inşa tezgâhı ile 102 adet ahşap çalışma tezgâhı inşa ettiler. Ayrıca Klintberg'in su seviyesinin altındaki inşaatları gözlemlemek için su altı dürbini adını verdiği bir düzeneği de yapması önemli yeniliklerdendi (Yıldız, 2013: 132).

III. Selim'in tersaneye verdiği önem ve burada yapılan işler bakımından meydana gelen gelişmeler takdire şayandır. Her sene inşa edilen kalyonlardan başka, İstanbul dışındaki tersanelerde de sayıları on-on beşi bulan yeni kalyonlar yapılmasına büyük önem verilmiştir. Tersane işlerine verilen nizam, diğer işlerin düzene sokulmasıyla kıyas kabul etmeyecek kadar ileri bir düzeydedir (Beydilli ve Şahin, 2001: 57).

3.10. Askere Alma Usulü

Nizam-ı Cedid teşkilatının oluşturulmasından sonra askere alma sistemi belirli kanunlar çerçevesinde oluşturulmuştu. Bu kanunname esasına göre ocağa alınacak askerlerin 25 yaşını geçmemiş olması, yiğit, asil, temiz ailelerden seçilerek, bunlara adab erkân öğretilmesi esastı. Bol miktarda tayinat verilen bu erlere harp sanatı öğretilerek her an göreve hazır olacakları şekilde görev yerlerinde bekletiliyorlardı (Çataltepe, 1997: 110). Erler askere yazılırken kendilerine kefil göstermek zorundaydılar. Askere alındıktan sonrada birbirlerine kefil yazılırlardı. Teşkilat içerisinde onbaşılar erlere, yüzbaşılar onbaşılara, binbaşılar beşyüzbaşılara, ağalar da binbaşılara kefil olmak suretiyle yazım işi bir şekle bağlanırdı. Düzen aleyhine hareket eden olduğu vakit cezası hemen verilirdi (Çataltepe, 1997:110).

Osmanlı Devleti, gençlerin askere yazılmasını teşvik etmek için halkın hane, emlak ve arazilerinin tekâlif-i örfiyye, şakka, avarız-ı divaniyye, imdad-ı hazeriye ve salyane gibi vergilerden muaf olmasını sağlıyordu. Şayet askere yazılan kişilere ayan vergi vermiyorsanız diyerek itiraz ederse cezasının verilmesi için Alaybeyleri'ne yetki verilmişti. Ocak defterine kaydolan erlere senede bir takım elbise, aydan aya ulufe verilmesine karar kılınmış masraflar da İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından karşılanmıştır. Ayrıca seçilen erlerin yeri yurdu belli olan

sipahilerden, hanedeki üç adamdan birisi yahut iki kişi yazıldığı vakit vergilerden muaf olunmasına karar kılınmıştı. Son olarak, Anadolu kazalarından İstanbul'a talim ve terbiyesini bitirip memleketlerine dönen askerlerin ayda beş kuruştan taamiyelerinin ödenmesi bildirilerek tek şart ise görevde oldukları sürece vergilerden muaf olup maaş alacakları kendilerine bildirilmiştir (Çataltepe, 1997: 161). Levent Çiftliği'ne dâhil olacak askerlerin hane, emlak gibi vergiden muaf olacakları ve herhangi bir ücrete tabi tutulmayacakları kanun çerçevesinde belirlenmiş olduğundan bunun uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için belirli bölgelere mübaşir gönderilmiştir. Şöyleki “*Bostaniyân-ı Hassa Ocağı'na mülhak Levend Çiftliği Ocağı için bundan mukaddem bâ Hatt-ı Hümayun şevket makrûn Kocaili, Hüdevandigar, Bolu, Kastamonu, Ankara Sancaklarından tertib olunan neferatın hâne ve emlak ve arazileri tekâliften muaf olarak tahrir-i defter berle ihraç ve ocağ-ı mezbûre irsalleri babında iktiza eden şerâ'it ve tenbîhât derciyle evâmîr-i şerîfe isdâr ve Kocaili ve Hüdevandigar Sancaklarına Hocaganı Divân-ı Hümayundan Arif Efendi ve Ankara ve Kangırı Sancaklarına kezâlik Hocagan-ı Divân-ı Hümayundan Mehmed Reşid Efendi ve bolu Kastamonu Sancaklarına Dergâh-ı Ali gediklilerinden Derviş Ağa kulları mübaşir tayin ve maiyetlerine birer muharrir terkin ile irsal ve tesyâr oldukları ma'lum-u devletleridir. Ancak neferât-ı merkûmenin hane ve emlak ve arazileri tekâliften muaf olacağından gayri ocağ-ı mezbûre hin-i vürûdlarında birer kat libasları ve beher mah ulufeleri ve tayinat bahaları cânib-i miriden verileceğine mebni bu madde için kazalardan bir akçe ve bir habbe verilmek iktizâ etmeyüb⁸³...*” böylelikle denetleme sonucunda askere alınacak neferlerin haklarının korunmasına çalışılmıştır.

Tersane ve Donanmanın ıslahı konusundaki çalışmalar, 1804 nizamnamesiyle daha kapsamlı bir hale bürünmüş ve burada askere alma

⁸³ BOA. C.ML. 182-7654 (H. 15 R 1214- M. 16 Eylül 1799).

meselesi ele alınmıştı. Şöyle ki, askere alma işi Kaptan Paşa tarafından yürütülerek, Kaptan Paşa tarafından buyrultu çıkarılıp mübaşirler vasıtasıyla celb olunacaklardı. Asker alma işlemlerinde zor kullanılmaması tenbih edilmişti. Ayrıca bedellerini ödeyenler de askere alınmayacak ve alınan bedeller deftere kaydedilip Bahriye Nazırı tarafından Bab-ı Aliye bildirilecekti (Gencer, 2001: 79).

3.11. Nizam-ı Cedid Ordusunun Teşkili

III. Selim'in üzerinde durduğu yenilik hareketlerinden birisi de yeni bir askeri teşkilatın kurulmasıydı. 1793 yılında Nizam-ı Cedid adı altında kurulacak olan bu ordu, merkezi otoritenin gücünü yeniden tesis etme ve ayanların dize getirilmesi için bir araç olacaktı (Karpat, 2014: 85). Bu doğrultuda ıslahlata başlamadan önce Sadrazam Yusuf Paşa'nın Rus talimine göre yetiştirdiği bir grup esirden oluşan muhafız alayını gören III. Selim bunlardan çok etkilenmişti. Bu nedenle, aynı nizama sahip askerlerden bir gurubun Davut Paşa'da bırakılmasını emretmiş ve bu gurup Avrupa ordularının talim ve terbiyesine göre yetiştirilmeye başlanmıştı. Bu küçük birlik daha sonra Nizam-ı Cedid adı altında kurulan askeri teşkilatın ilk aşamasını oluşturmuştur (Eren, 1964: 33; Nicolle, 2015: 40; Nicolle, 2015: 60). Nizam-ı Cedid birliklerinin oluşturulmasından sonra ilk iş, yeni askeri birlikler oluşturmak için Fransa, İsveç, Prusya ve İngiltere'den uzmanlar getirilmiştir (Ünal, 2016: 9). Bu yeni askerlik örgütlenmesinin ilk yüz neferi, İstanbul'un kenar mahallelerindeki garip kimselerden toplanıp Rus veya Alman asıllı zabıt ve talim ustalarına teslim edildiler (Nicolle, 2015: 40). Bu küçük birliğin dikkat çekmeden oluşturulması için, önce Bostancıyan-ı Hassa Ocağı'na bağlandılar ve Bostancı Tüfenkçisi adıyla Kapucubaşı ağalarından bir Ağa, İrad-ı Cedid Defterdarlığı ve Ocak Nezareti ilavesiyle oluşturuldu (Aksan, 2010: 205).

İlk hazırlanan nizamname ve kadroya göre nizam-ı cedid 12000 askerden oluşacaktı. Bunun 1600 kişisi İstanbul'da yetiştirilecek, geri kalan kısmı da Anadolu ve Rumeli'de uygun mahallerde 800 kişilik gruplar halinde yetiştirilmeye çalışılacaktı (Mütercim Ahmed Asım

Efendi, 2015: 229). Bu teşkilat kurulduktan sonra askerlere senede bir elbise verilmek şartıyla dar mavi şalvar, kırmızı dar ceket, kırmızı barata ile pabuç giydirilmesine karar verildi (Ünal, 2016: 119). Erlerinin silahları; pala, tüfenk ve süngü, subaylarının ise kılınçtan ibaret olacaktı. Subaylarının ceketleri daha uzun, önü ve kolları sırmalı, baratalarının sırma şeritli ve sırma işlemeli hilalli olması ve rütbe işaretleri taşımalarına karar verilmişti (Sertoğlu, 2011: 2757). Süvari iki bölüktü. Biri kırmızı, öbürü sarı külah giyerdi (Altınay, 2010: 33). Süvari zabıt ve erbaşları sultana bağlı atlı muhafız alaylarından temin edilirken, topçuların büyük bir kısmı da topçu ocağından temin ediliyordu. Beş adamdan birisine kışın altı ay boyunca evine ailesinin yanına dönmesine izin veriliyordu. İzinsiz bir yere gitme veya geç kalma durumlarında askerler cezaya çarptırılıyorlardı. Hastalık veya yaşlılıktan dolayı emekli olanlar da ihmal edilmeyerek günlük ücretlerinin yarısını almaya devam edeceklerdir (Nicolle, 2015: 40).

Sistem oturtulmaya başlandıktan sonra padişahın emriyle Bostancı Ocağına bağlı ilk orta kurularak derhal talimlere başlanmıştır. Nizam-ı Cedid askerleri namaz safı gibi dümdüz bir şekilde dizilirlerdi. En öndeki sırada kaç kişi varsa, arakada da aynı sayıda asker bulunurdu. Ordudaki binlerce asker, sağda ve solda duran iki askerin yani nişancı zabıtlerinden alacakları emirle harekete geçerdi. Böyle bir emirde askerler başını başka yöne çevirmez ve tam bir ciddiyet söz konusuydu. Zabıt tarafından ne tarzda bir ateş açılırsa ona göre ateş açılır hüneler sergilenirdi. Bazen deneme amaçlı ters bir emir verilerek gürültüye meydanı bırakmadan tüfekleri doldurup hemen ateş ederlerdi. Askerin yorulması anında zabıtların özel bir işaretiyle ön sıradakiler çekilerek yerine arka sıradakiler geçerdi (Koca Sekbanbaşı, 1974: 141). Bu şekilde eğitilen birlikler yeteri derecede talim yaptıktan sonra sınır boylarındaki kalelere gönderildiler. Bunların subaylarının tamamı Türk'tür ve talimleri en iyi yapabilenler arasından seçilmişlerdir (Nicolle, 2015: 60). Önce Nizam-ı Cedid askerinin Kâğıthane'de talimlere başlaması düşünülmüşken, sonradan talimlerin Levent Çiftliği'nde yapılmasına karar verilerek, askerler 1794 senesinde buraya nakledilmişlerdir. 1794 yılında, 200 zabıt

ve er silahaltına alınıp, yeni bir birlik kurularak Levend Çiftliği'nde hazırlanan baraka ve talim yerlerine yerleştirildiler. Ardına, İmrahor Köşkü, Okmeydanı ve Levend Çiftliği'nde müstahkem kışlalar yapıldı (Çataltepe, 1997: 99). Ardına Levent Çiftliği kanunu adıyla bir kanun çıkarılmıştır (Sertoğlu, 2011: 2758). Bu kanuna göre ilk teşkilat 1602 kişiden oluşacak bunlar, on iki bölüğe ayrılacaklardır. Hepsi tek orta şeklinde bir binbaşının kumandasında olacaklar, bir sağ ve bir sol kolağası ve her birinin ikişer mülazım ağası, bir kethüdası bulunacak ve bölüklere maiyetlerinde iki mülazım bulunan yüzbaşılar kumanda edecektir (Sertoğlu, 2011: 2758). Her bölükte birer topun yanında yetmiş sekiz akçe ile 12 nefer top ustası, 66 akçe ile 12 top halifesi, her bölüğe 8 neferden 96 topçu neferatı, 12 nefer top arabacı halifesi, 60 nefer arabacı neferatı, 8 nefer cebahaneci, 2 nefer karakullukçu ve daha düşük rütbeli hizmetliler bulunacaktı (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 229-230). Levent Çiftliği'ndeki Nizam-ı Cedid askerlerine namaz kıldırarak ve dini dersler için Birgivi Risalesini okutmak üzere her bir bölüğe 80 akçe yevmiyeli bir imam atanmıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 229; Beydilli, 2013a: 23). İlerleyen zamanlarda Üsküdar'da mevcut olan kışlanın yanına bir kışla daha yapılmış bu da yeterli gelmeyince üçüncü bir kışla yapılmasına karar verilmişti. Bunun için de Eyüp yakınındaki Hançerli Yalısı'nda 70 odalı bir kışla binası yapımına karar verilerek İstanbul'da yedi sekiz bin kadar askerin bulundurulması garanti altına alınmış oluyordu (Çataltepe, 1997: 99).

Levend Çiftliği'ne gelen askerlerin masrafları için gelir olması bakımından 21 Aralık 1795 senesinde 903 adet yüksek gelirli tımarın geliri Levent Çiftliği'ne bağlanmıştır (Barkan, 1979: 330). Daha sonra Anadolu Eyaletindeki tımarların büyük bir kısmı Levent Çiftliği'ne dâhil edilmiştir. 29 Kasım 1796 senesinde Teke ve Hamid Alaybeylerine yazılan hükümle Anadolu Eyaletinde bulunan bütün tımar ve zemet sahiplerinin sancaklarıyla birlikte Levent Çiftliği'nin Üsküdar Ocağına bağlanması ve yoklamalarının burada yapılmasına karar verilmiştir (Özkaya, 1979: 242). Yeni toplanan askerlerin hepsi Anadolu'dan gelmekteydi. Niğde 1000, Beyşehir 2000, Ankara 2000, Kütahya 1000,

Kayseri 1000, Kastamonu 1000, Bolu ve Viranşehir 2000, Akşehir 1000 ve Aydın 1000 olmak üzere toplam 12000 asker toplanmıştı (Aksan, 2010: 206). 1806 senesine gelindiği vakit, 22685 er ve 1590 Subay Nizam-ı Cedid ordusunu oluşturuyordu (Aksan, 2010: 207). Levend Çiftliği ve Üsküdar kışlalarında mevcut olan askerlerin Beşiktaş ve Üsküdar'da hane ve ulufe sahipleri olanlar birer yatak tedarik ederek kendilerini muhafaza ederken, Taşra'dan gelenler birer kaba hasır üzerinde yattıklarından kendilerini iyice muhafaza edememişlerdir. Bunlar kış ayının yaklaşmasıyla sefaletе düşmüşlerdir. Bu nedenle taşradan gelenlerin soğuktan korunması için içleri otlu ve mumlu olarak kalın ve muhkem bezden her birine yatak ve yorgan yerine birer kebe verilmesi üzere emir verilmiştir. Verilecek kebelerin her biri dokuzar guruş on beşer pare olmak üzere üç bin aded kebe satın alınması istenmiştir.⁸⁴

Nizam-ı Cedid birliklerinin Akka'da gösterdikleri başarılar nedeniyle bu birliklerin Anadolu'da da oluşturulmasına karar verildi. Akka'da savaşan Nizam-ı Cedid askerleri, Fransız askerinin bütün harp tekniğini bildiği için bunları kolayca püskürtmüş ve talim, terbiyesi ile muntazam bir birlik olduğu anlaşılmıştır (Sertoğlu, 2011: 2794). Akka başarısından sonra, Osmanlı Devleti'ne sadık taşra idarecileri tarafından bir araya getirilen ikinci alay, Nizam-ı Cedid subaylarının talim ettikleri, bindirilmiş piyadelerden oluşuyorlar ve bunlar Anadolu'nun Türk köylerinden gelen askerlerden oluşmaktaydı (Nicolle, 2015: 43). Bu doğrultuda Karaman ve Anadolu valilerine emirler verildi. Karaman Valisi Abdurrahman Paşa işi ciddi tutarak Nizam-ı Cedid birliği oluşturdu (Akçura, 2010: 136). Abdurrahman Paşa, her kaza ve Sancak Beyine yazdığı yazılarda, Üsküdar'da altı ay ile bir yıl arasında değişen zamanlarda eğitilmek üzere, kazaların nüfusuna göre belirli sayıda asker yollanmasını istedi (Çataltepe, 1997: 160). Gönderilecek askerlerin sadece bir kazadan olması o beldenin nüfusunda ve işlerinde azalmalara neden olacağı için asker temininin alana yayılması istenmiştir. 1803

⁸⁴ BOA. C. AS. 96-4397 (H. 22 L 1222- M. 23 Aralık 1807).

yılında Levend Çiftliği ve Üsküdar Ocaklarına asker temini için bir kaza yerine Akdeniz ve Karadeniz sahillerinde münasib kazalardan asker tertib edilmesi istenmiştir. Ayrıca Canik ve Karahisar-ı Şarki kazalarından da asker alınması alınan kararlardandı.⁸⁵

1804 yılında Amasya Sancağı Mütesellimliği Çapanoğlu Süleyman Bey'e verilince, burada Levent Çiftliği askerlerinin çoğaltılması düşüncesiyle, her bölüğü 100 nefer olmak kaydıyla 12 bölükten oluşan bir orta kurulması istendi. Kurulacak ortaya seçilecek askerlerin özellikle savaş konusunda tecrübesi olan Tokat, Amasya, Çorum ve Sivas taraflarından seçilip gönderilmesi istendi. Burada yazılan askerlerin isimlerinin İstanbul'a bildirilmesi, talim ve terbiyeleri için de kışla yaptırılması emr olunmuştur (Duygu, 1953: 26). Abdurrahman Paşa'nın topladığı askerlerin yarısı Levend Çiftliği'ne eklenmek üzere piyade olarak, diğer yarısı da yerel yöneticilerin desteğinde taşrada üslerine dönmek üzere süvari olarak eğitildiler (Aksan, 2010: 206). 1797 yılına geldiği vakit 27 subay ve 2536 eri olan birliğin, 1801 yılına geldiğinde 9263 eri ve 27 subayı vardı. 1802 yılından sonra Anadolu'da yeni bir askere alma yöntemi uygulanarak, her yüksek memur ve ayan İstanbul'a eğitim için belirli sayıda genç gönderecekti (Shaw, 2008b: 320). Yapılan bu çabalar sonucunda 1806 sonlarına geldiği vakit, 25.000 Nizam-ı Cedid eri ve 1590 subayı olan bir Nizam-ı Cedid birliği oluştu. Bunların yarısı İstanbul'da, diğer yarısı Anadolu'daki kışlalarda bulunurken Bulgaristan'da kalanların sayısı çok azdı (Nicolle, 2015: 44). Levent Çiftliği ve Üsküdar'da ki asker sayısının artması da buraya Tabib atanmasını gerekli kılmıştır. Çünkü talim

⁸⁵ *Levend Çiftliği ve Üsküdar Ocaklarının ahz-ı matlûb seniye olduğu üzere şenlenmesi tevfir-i askere muhtaç olduğuna binâen bi Teyfik-i Allah'ü Teala taşradan asker tahrir ve tertibine irâde-i kat'â hazret-i cihandari müteallik olub ancak tertib olunacak askerin cümlesi bir sancak ahâlisinden olmak lazım gelse mizâc-ı ebnây-ı zaman mâ'il-i fesad oldukları muhtaç-ı iştihad olduğundan Bahr-ı Sefid ve Siyah sevâhilinde vâkı münasib kazalardan tertib olunması tesvib buyrulub asker-i merkûmenin haklarında icrâ olunacak şurut ve kavâinin bazısından bahisle Canik ve Karahisar-ı Şarki kazalarından ma'refet-i çâkeranem ile tahrir ve tertibi edâda tensib buyrulduğunu nâtuk ve bundan sonra şerefsdudur idecek evâmir-i aliyyeler ... BOA. C. AS. 859-36749 (H. 1217- M. 1803).*

esnasında meydana gelen yaralanmalara müdahale için Tabib şarttı. Bu bağlamda Lokaki adlı tabibin atanması yapılarak yanınada hizmetkârı verilmiştir. Tabibin kayık masrafı ve hizmetkârı için aylık 250 kuruş maaş bağlanmıştır.⁸⁶

Kurulduktan sonra pek çok başarılar elde eden Nizam-ı Cedid ordusu, Rumeli ve Anadolu'da eşkıyanın ortadan kaldırılmasına destek vermekteydiler. Levend Çiftliği askerleri, dağlı eşkıyasını ortadan kaldırmak için görevlendirilen Gümülcine Voyvodası Tokatçıklı Süleyman Ağa'nın emri altında eşkıya takibine başlamışlardı. Askerler ayrıca Akdeniz ve Karadeniz civarında da aynı şekilde eşkıya ile mücadele etmekteydiler (Çataltepe, 1997: 213).

⁸⁶ BOA. C. AS. 209-8979 (H.1218-M.1803-1804).

4. EKONOMİ ALANINDA DÜZENLEME ÇABALARI

4.1. Merkez ve Taşra Maliyesi

Osmanlı Devleti'nin mali organizasyonu geniş anlamda devlet, özel anlamda ordu ve savaş finansmanının gereklerine göre şekillenip, devlet içerisinde meydana gelen gelişmelere göre de kendi değişim ve dönüşümünü de gerçekleştirmiştir (Özvar, 2003: 10). Osmanlı Devleti'nde merkez maliyesi denilince gelir ve giderlerin merkezi bütçeye yansıyan kısmına denir. Merkez ve eyaletlerin merkezi bütçeyi ilgilendiren kesimleri bu kurumun en üst makamı olan Baş Defterdarlığa bağlıdır (Tabakoğlu, 2005: 69).⁸⁷ Osmanlı eyalet maliyesi, devletin sınırlarının genişlemesiyle eş zamanlı gelişme kaydetmişti. Eyaletlerde oluşan maliye teşkilatı, adeta merkez maliyesinin bir benzeriydi (Özvar, 2003: 11). Hazine, iç ve dış hazine olarak ikiye ayrılırdı. İç hazine padişahın özel gelir ve giderlerinin yanında bir yandan da dış hazinenin destekçisidir. Bir ihtiyat hazinesi olan iç hazine sıvış yılı buhranlarında açıkları kapatmak için kurulmuş da olabilir. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra ihtiyat hazinesi olarak Darbhane, maliye teşkilatı içinde ayrı bir önem kazanarak ikinci bir devlet hazinesi gibi gelir gider idaresinde görev üstlenmişti. Sonradan da 1773-1774 yılında savaşın en buhranlı döneminde savaş giderlerinin finansmanı için devreye girerek Darbhane-i Amire kurulmuştu (Tabakoğlu, 2014: 262). III. Selim tahta geçtiği vakit Darbhane'de sermaye akçesi olarak mevcut paranın toplamı iki bin keseden fazla değildi. Bu nedenle Darbhanenin sefer masraflarını finanse edebilmesi için kuvvetlendirilmesi gerekiyordu. 1789-1790 arasında sefer için Darbhaneden alınıp harcanan paraların toplamı 25 bin kese yani 12.5 milyon guruşu aşmıştı (Cezar, 1986: 99-100). Padişah

⁸⁷Bugünkü tabirle maliye bakanı konumunda olan Baş Defterdara, merkez ve taşra maliye teşkilatı bağlıdır. Maliye kayıtlarının tutulması, mali işlerin düzenlenmesi, Baş defterdara aittir ve bu konuda ona tuğralı hüküm verme yetkisi verilmiştir. Baş Defterdar evinde divan kurup maliye ilgili davaları dinleme ve hüküm verme yetkisine sahiptir. Ayrıca mültezimlerin zulüm etmelerini önlemek ve reayayı korumak görevleri arasındadır. (Tabakoğlu, 1985: 40).

sürekli olarak Darbhane'den para talebinde bulunuyordu. “*Darbhâne Nazırı Efendi On bin guruşun tarafı hümayunuma irsâl edesin. Darbhâne Nazırı Efendi Bin beşyüz guruşluk nusfiyye irsal edesin*”.⁸⁸Masraflar nedeniyle sürekli para talebi bir süre sonra Darbhane'de paranın bitmesine neden olmuştur. Yeni bir para talebinde ise Darbhane'de akçe yoktur diye cevap verilmiştir.⁸⁹

Dış hazinenin sorumluluğu Defterdar ve Sadrazamının üzerindedir. Nizam-ı Cedid döneminde İrad-ı Cedid hazinesinin kurulmasıyla birlikte, Osmanlı Devleti'nde tek hazine ve tek defterdar dönemi sona ererek çoklu hazine sistemine geçilmiştir (Cezar, 1986: 151; Tabakoğlu, 2017: 30). 1793 yılına kadar merkez maliye teşkilatında bir dış hazine (Hazine-i Amire) bulunurdu. 1793 yılında kurulan ilk müstakil hazine İrad-ı Cedid hazinesi oldu. III. Selim döneminde bunu Zahire ve Tersane Hazineleri izledi. Böylelikle hazine sayısı artırılarak dörde çıkarılmıştır (Çakır, 2003: 19; Cezar, 1986: 151). Hazine sayısı dörde yükselince, dört ayrı Defterdar ortaya çıktı. Bunlar Hazine-i Amire'nin amiri Baş Defterdar olan Şıkk-ı Evvel Defterdarı, İrad-ı Cedid Hazinesi'ninki Şıkkı Sani Defterdarı, Tersane Hazinesi'ninki Şıkkı Salis ve Zahire Hazinesi'nin ki de Şıkk-ı Rabi Defterdarıydı (Cezar, 1984: 361).

Hazinenin gelir ve giderleri pek çok kalemden oluşmaktaydı. Örneğin ordunun ve donanmanın savaş ve barıştaki masrafları, asker ve sivil olarak devlet personelinin maaşları, kalelerde asker mevacibleri, büyük kamu binaları, yollar, köprüler gibi yapıların tamir ve inşaa süreci harcamaları, saray masrafları gibi kalemler gider kısmını oluşturmaktaydı. Gelirlere baktığımızda pek çok farklı kalem vardır. Haraç, mukataa gelirleri, bedel-i nüzul, avarızhane, cebelüyan-embak, ceyb-i hümayun, havass-ı hümayun, evkaf-ı hümayun, pişkeş-i zaife,

⁸⁸ BOA. HAT. 1459-19 (H.1210- 1795-1796).

⁸⁹ BOA. HAT. 271-15882 (H.1213- 1798-1799).

mevkuf, darphane-i amire, Haremeyn-i Şerifeyn hazinesi gibi başlar, vergiler ve gümrüklerden oluşmaktaydı (Eton, 2019: 20).

Osmanlı Devleti, 16. yüzyıldan sonra mali istikrarını sağlama konusunda zorluklar çekmeye başlamıştı. Çünkü devletin siyasi gücü zayıflamaya başlayınca taşrada vergi toplama ve toplanan vergilerin merkeze aktarılması hususunda güçlükler ortaya çıktı. Taşrada güçlenen kesimler vergi gelirlerinin bir kısmına el koymaya başlamışlardır (Pamuk, 2007: 149). Tımar kesiminin 17. yüzyıldan itibaren önemini kaybetmeye başlaması ile bu kesimin merkezi hazineye bağlanması da önemli bir gelişmedir. Tımar ve zeametlerin büyük olanlarının devlet hazine bağlanması, tımar ve zeamet sahiplerinin uzun süren seferlere gitmemesinden ziyade sivrilmiş ayanların, ehl-i örf ve ehl-i şer mensuplarının bu yerler üzerinde egemen olmak istemelerinin de etkisi vardır (Özkaya, 1979: 220).

Vezir, Beylerbeyi ve Sancakbeylerinin büyük ve verimli hasları ile zeamet ve tımarlar kademe kademe miri mukataa haline getirilerek iltizam ve emanet yoluyla merkez hazinesine bağlandılar (Tabakoğlu, 1985: 247). Hazineye bağlanan miri arazilerin, tımar ve zeamet topraklarının mültezimlere satılması, nedimlere, akrabalara vakıf, arpalık ya da mülk şeklinde tahsis edilmesi, geliri hazineye giden yerlerin sayısını azaltmış ve bunun sonucunda devlet hazinenin açıklarını kapatmak için vergileri arttırma yoluna gitmiştir (Yıldırım, 2016: 187). Hazinedeki sıkıntılara çare olması için, tımar usulünü iltizam, emanet ve malikâne sistemine çeviren devlet, gelirlerin tamamını hazineye aktaramamıştır. Gelirlerin önemli bir kısmı, bu işleri finanse eden Muhassıl, Voyvoda, Ayan, Sarraf ve Mürabahacıyı zengin etmiştir (Berkes, 2016a: 298).

Devlet, hem tımar sisteminin tasfiyesini önlemek hem de Hazine-i Amire'nin zararlarını önlemek için 1 Nisan 1803 yılında aldığı bir kararla tımarların Havass-ı Hümayun'a aktarılması yasaklandı. Bu şekilde tımarların düşük mal ve muaccele ile satılmasının önüne geçilmek istenmiştir (Cezar, 1986: 181). Beylerbeyilerine tahsis edilen

gelirlerin merkez hazinesine tahsil edilmesiyle, bunların sahip olduğu hasların karşılığı olarak nakit ödemesi yapılmaktaydı. Bu ödeme maaş ödemesine geçiş olarak mukataa gelirlerinden üç ayda bir, yılda dört defa ödeme yapılırdı (Çakır, 2003: 44).

Nitekim 1580'den sonra Avrupa'dan gümüş akışı, piyasalarda gümüş bolluğunun yanında kalp paraların bollaşmasına da neden olmuştur. Tımar olarak verilen vergi ve resimler de arttırılmadığından, gelir aynı kalmasına rağmen gerçek değerlerinde büyük düşüşler olmuştur (İnalcık, 2000: 60). Para düşüşleri askeri hoşnutsuzluklara neden olur ve Yeniçeriler de sık sık kazan kaldırırlardı. Paranın devalüasyonuna karşı ayaklanmalarının nedeni hem kendi satın alma güçlerinin yavaş yavaş erimesine karşı gösterdikleri direnç, hem de rüşvetçi devlet adamlarının tecrübesi olmayan bir padişahı kendi çıkarları doğrultusunda kullanacaklarını düşünmeleri idi (İnalcık, 2004: 671).

Yeniçerilerin ayaklanması da paranın istikrarsızlığı ve gerçek gelirlerdeki azalmadan kaynaklanmaktaydı. Bu ve benzeri nedenlerden dolayı 17. yüzyılda Osmanlı Devleti, 16. yüzyıldaki alım gücüne sahip değildi. Tımar sisteminin bozulması yüzünden, onun yerine paralı tüfekçilerden oluşan bir askeri birlik teşkil edilmesi yoluna gidilmiş, ayrıca hazine de nakdi vergi tahsilatı dışında herhangi bir işle uğraşmayan merkezi bir kurum haline gelmiştir (İnalcık, 2000: 60). 18. yüzyıla gelindiği vakit maliye alanında bazı değişikliklere gidildi. Acil ihtiyaç hallerinde devlet para bulmaya yarayan iki tür devlet tahvili oluşturdu. Yüzyılın ortasına gelindiği vakit askeri sınıf mensuplarının maaşlarının yüzde 20'lik kısmı sarraflara arasında alınıp satılan bonolar olmuştu. Ayrıca Osmanlı Devleti para yerine bir takım maaş belgesi olan esame vermeye başlayarak, bunlar devlet tahvili gibi serbestçe alınıp verilmeye başlanmıştır (İnalcık, 2004: 839).

4.1.1. İrad-ı Cedid Hazinesi

Nizam-ı cedid birliklerinin kurulmasından sonra, bu birliklerin masrafları için gelir kaynakları lazımdı. Bu nedenle III. Selim, İrad-ı cedid hazinesini kurdurarak Osmanlı Devleti'ni çoklu hazine dönemine geçirmiş oluyordu. 1 Mart 1793 tarihli bir kanunname ile askeri giderlerin ve savaşların finansmanını sağlamak amacıyla kurulan bir hazinedir (Çakır, 2003: 19). Kurulan bu hazineyle yürütülecek yeni mali politikanın amacı, temelde malikâne ve esham sistemine son verip tımar rejimini islah etmeyi amaçlıyordu. Bunları gerçekleştirebilmek için yeni vergilerin konulması ve bazı vergilere zam yapılması kaçınılmazdı (Cezar, 1986: 156). 1793 tarihli bir yasayla, Darphane-i Amire için zapt edilen mukataaların idaresi İrad-ı Cedid'e bırakılmıştı. Bundan başka Miri mukataadan faizi on keseden fazla olan mukataalarda boşaldıkça satılmayıp İrad-ı Cedid hazinesine aktarılmasına karar verildi. Humbaracı tımarları artık İrad-ı Cedid Hazinesine aktarılacaktı. Mahlûl olan eshamın yeniden satışa çıkarılmadan İrad-ı Cedid hazinesi tarafından zapt edilerek faizlerinin de yeni hazineye tahsil olunması kuralı getirilmiştir.⁹⁰ Bundan sonra boşalan mukataanın faizi beş binden fazla olursa satılmayarak İrad-ı Cedid'e ihale olunacaktı. Kapu arasında Miri Hazine gibi bir hazine oluşturularak toplanan mal veya paralar Darphane ve Enderun hazinesine gönderilmeyerek, İrad-ı Cedid hazinesine aktarılmıştır. Bu hazineye senelik ikişer bin guruş maaşla bir Sergi Halifesi ve bir Veznedar ve Defterdarın maiyetine verilmek üzere Zimmet Halifesiyle, Kisedar ve gerek görülürse kâtipler ve hizmetkârlar tayin edilmiştir. Beratla atanan bu kişilere Nizam-ı Cedid kanunlarına riayet edeceklerine dair emirler verilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 227-687; Cezar, 1986: 156). İrad-ı Cedid Hazinesine gelir

⁹⁰ Eshâm-ı mezkûrenin dahi mahlûlatı vukû'unda nizam-ı sâbık üzere muaccele verilmek iktizâ etmediği mâlûm-u devletleri buyruldukda ber-vech-i muharrer müceddeden tanzim olunan eshâm-ı mezkûrenin mahlûlatı için dahi muaccele verilmek üzere mahaline kaydı-ı iktiza eden mahallere ve İrad-ı Cedid Defterlerine 'ilm-ü haberleri 'itası muvafık re'y-i sâmilere emr-ü ferman devletlü sa'detlü sultanım hazretlerininindir. İlm-ü haber Fî Sene 11 ZA 1216. BOA. AE.SSLM. III 128-7795 (H. 11 ZA 1216- M. 15 Mart 1802.

kalemleri eklenince buranın idaresi zorlaşmaya başlamıştır. Esasından buranın işlerini Şıkkı Evvel Defterdarı idare etmekteydi. İşlerin artması nedeniyle bu hazinenin gelir gider dengesini hesaplamak için devlet adamlarından birisi İrad-ı Cedid Defterdarlığı unvanıyla adlandırılmış ve Şıkkı Sani Defterdarlığı adıyla İrad-ı Cedid'e dâhil edilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 226). Kadrolar oluşunca bu hazinenin amirine kısaca İrad-ı Cedid Defterdarı denilirdi. Ancak bu hazinenin kuruluşuyla birlikte “*Talimlü Asker Nezareti*” ile yeni hazinenin defterdarlık görevi aynı kişinin uhdesinde birleştirildiği için bu kişi hem İrad-ı Cedid Defterdarı hem de “*Talimlü Asker Nazırı*” idi ve bu nedenle “*İrad-ı Cedid Nazırı*” dendiği de oluyordu (Cesar, 1986: 158).

Anadolu tımarları İrad-ı Cedid hazinesine bağlanmıştır. Esasınca Anadolu tımar erbabı tamamen İsmail Kalesi muhafazasına tayin edilmişti. Asker kaçakları veyahut bir şekilde rüşvet verip sefere gitmeyen tımar sahipleri yerlerinde ikamete devam etmekteydiler. Bu durumu bilen III. Selim, mahlûl olan veya İsmail muhafazasına gitmeyen tımar erbabının ellerinden tımarlarının alınıp İrad-ı Cedid'e bağlanması yolunda emr-ü ferman çıkarmıştır. (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 231; Özcan, 1999: 70). Bu karar alındıktan sonra tımar ve zeametlerin yıllık hesaplarının bilinebilmesi için mahlûl olan dirliklerin en az bir yıl kadar İrad-ı Cedid tarafından zaptedilip, yeni bir kişiye tevzih olunmadan önce gelecek manada ne kadar hasılat elde edileceği öğrenilecekti. Bu geçici sürede elde edilecek gelir de “*mabeyn mahsuli*” adıyla İrad-ı Cedid hazinesine aktarılacaktı (Cezar, 1986: 178). Zeamet ve Tımarlardan başka Derya Kalemi ve Menhusat Aklamı adıyla Tersane-i Amire'ye ait olan bazı tımar ve zeametler vardı. Tersane-i Amire başka bir kalıba sokulduğu için süvari askerinin tersane hizmetinde olmasına gerek yoktu. Bu nedenle zikr olunan zeamet ve tımarların boşaldıkça İrad-ı Cedid'e aktarılmasına karar verildi. Ayrıca Anadolu, Rumeli ve Arabistan'dan alınan aşar vergisi iki kısma ayrılırdı. Birisi zemaet ve tımar diğeri de malikâne ve ikta şeklindeydi. Beş yüz guruşluktan on beş bin guruşluğa kadar boşalan malikâneler müzayede ile satılıp, bundan aşağı olanların ise boşaldıkça İrad-ı Cedid'e aktarılması alınan

kararlardan (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 686). Hükümet, İrad-ı Cedid'e aktarılan tımar ve zeametlerin gelirlerini kesin suretle talep etmekteydi. Hasılatı veremeyen olursa malından ve eşyasından tahsil edilme yoluna gidilirdi. Nitekim Haleb Muhassılı Mir Mehmet ve Antep Naibine gönderilen hükümde, Antep eşrafından Ahmed Bey'in zimmetinde kalan üç senelik beş bin dört yüz guruşluk hasılatın kesin suretle tanzim edilip İrad-ı Cedid hazinesine gönderilmesi bildiriliyordu (Acıoğlu, 2012: 54). Devlet, İrad-ı Cedid hazinesinin sürekli dolu olması taraftarıydı. Bu hazineden bir yere para aktarılınca borç olarak verilir ve tekrar yerine konulurdu. Nitekim Dağlı Eşkiyası ile mücadele kapsamında İrad-ı cedid hazinesinden iki bin kese akçe para çıkışı olmuş ve alınan paranın yerine tekrardan bırakılmasına yönelik emir çıkmıştır.⁹¹

Yeni kurulan hazineye aktarılan gelir kaynakları farklı kalemlerden oluşmaktadır. Bu kalemlere bakacak olursak; eskiden mevcut olmayıp sonradan ihdas edilen zecriye resmi hasılatı nev'inde içki gibi keyif vericilerden alınan vergiler, her sene yenilenen beratlar için sahiplerinin ödemesi gereken ücretler, tımar ve zeamet gelirleri, pamuk resmi, yapağı resmi, mazı, kök boya ve tiftik resimleri, münhal oldukça darphaneden zapt olunan dirlik ve mukataaların yıllık gelirleri gibi kalemlerden oluşmaktadır (Sertoğlu, 2011: 2758). İrad-ı Cedid hazinesinin önemli gelirlerinden birisi de zapt edilen esham faizleriydi. Bu gelirin yeni kurulan İrad-ı Cedid hazinesine aktarılması kademeli olarak esham sisteminin tasfiyesi anlamına da geliyordu (Cezar, 1986: 169).

Zecriye kaleminden alınacak vergiler fermanla belirtildiği için vergisini vermeyenler cezalandırılacaktı. Zecriyye Rüsûm-mı Nizamına göre vergi kapsamına alınan içkiler şarap ve benzeri olan alkollü içeceklerdi. Şarabın kıyyesinden iki (400 Dirhem), rakı veya benzeri içkilerin kıyyesinden dört para zecriyye resmi alınacaktı (Cezar, 1986:

⁹¹ BOA. HAT. Dosya: 220 Gömlek No: 12.160 (29 Z 1210 - 5 Temmuz 1796).

183). Rüsumat Muhassılı tarafından verilecek mühürlü belgeyi almadan ürünleri gizlice satanlar olduğu takdirde şahıslar vermesi gereken verginin iki katını ödedikten sonra cezaya çarptırılacaklardı (Demiryürek, 2010: 36). Nitekim Bozcaada'da rüsum-u zecriyenin toplanmasına mani olmaya çalışan Tonbak oğlu İbrahim, kanuna muhalefetten Limni kalesine kalebend edilmişti.⁹²

Koyunların yapağısından alınan “yapağı resmi” ve keçilerin kılından alınan “kıl resmi” adı altında bir para alınarak İrad-ı Cedid hazinesinin önemli ve muntazam gelir kaynaklarından birisi haline geldi (Uzun, 2006: 52). Pamuk ve pamuk ipliği resmi mukataası malikâne olarak özel kişilere satılmıştı. Buradaki geliri hazineye aktarmak için defterdarın tavsiyesi ile 2 Nisan 1793 tarihinde “Penbe resmi nizâmı” yayınlanarak, mukataaya hazinece el konuldu. Ardına bir vakiyye pamuktan iki akçe “*resm-i miri penbe*” alınırken üç akçeye çıkarılmış, pamuk ipliğinden alınan vergi ise dört akçeden altı akçeye çıkarılmıştı. Mukataanın adı da “*Memâlik-i Mahrûse pamuk resmi mukataası*” adını aldı (Cezar, 1986: 187). Anadolu tarafından gelecek olan mazının kıyyesinden dörder pare, Mora'dan gelen İstefîdye denilen üzümün beher kıyyesinden ikişer pare, İstanbul tütün gümrüğü ve bütün tütün ekilen devlet arazilerinden gelen vergiler İrad-ı Cedid hazinesine aktarılırdı (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 686).

1798 yılına gelindiği vakit bu hazinenin gelirleri 32.250.000 kuruşa ulaşmıştı. İltizam gelirleri ile Mekke ve Medine'den gelen gelirler bu hazineye aktarıldı (Aksan, 2010: 191). 9 Şubat 1805 senesinde Anadolu'nun çeşitli yerlerinde bulunan tımar sahiplerinden çocuksuz ölenler ile yerlerinde mevcut olmayanların tımarları İrad-ı Cedid hazinesinden zapt yoluyla iltizama verilmeye başlandı (Özkaya, 1979: 242).

⁹² BOA. 147 Numaralı Kalebend Dosyası, 63/147 (20 RA 1208- 26 Ekim 1793).

1793-1807 yılları arasında Osmanlı mali politikasında önemli roller üstlenen İrad-ı Cedid hazinesinin gelir kalemleri olduğu gibi birçok giderleri de vardı. Bunlara bakacak olursak Hazine-i Amire ve Darbhane'ye yapılan ödemeler, zapt edilen esham için yapılan ödemeler, esham alımı satışı nedeniyle ortaya çıkan ödemeler, nizam-ı cedid askeriyeye ilgili giderler, tersane ve donanma giderleri, inşa ve imar faaliyetleri, savaşlar isyanlara harcanan paralar gibi pek çok kalemden oluşan bir hazineydi. Bütün bu giderlere ve zorluklara rağmen İrad-ı Cedid hazinesi III. Selim'in yenileşme hareketleri kapsamında önemli bir kaynak vazifesi gördü. Padişahın 1807 yılında tahttan indirilmesiyle beraber bu hazine de kapatılarak tasfiye edilmiş ve gelir kalemleri Darbhane'ye devredilmiştir.⁹³

4.1.2. Zahire Hazinesi

1793 yılında Zahire Neareti'nin kurulmasına birlikte, zahire teminin kolaylıkla halledilmesi ve sermaye akışının gerçekleşmesi isteniyordu. Bu amaçla 1795 Eylül ayında Zahire Hazinesi ve Defterdarlığı adı altında kurulan bu hazine ile Şıkkı Salis Defterdarlığı birleştirilmişti. Daha sonra Tersane Hazinesi kurulunca Şıkkı Salis unvanını taşıyan Zahire nazırlarının unvanı, şıkkı rabi defterdarı derecesine düşürülmüştür (Cezar, 1986: 212). Zahire Nezaretinin kurulmasıyla kısa bir süre sonra buraya tahsis edilen 2.553.500 guruş sermaye ile zahire hazinesi kurulmuştur (Güran, 1998: 18). Bu hazinenin işleyiş tarzı diğer hazinelerle aynıydı. Tek fark gelir kaynaklarının tahsis edilmeyip bir fon tarzına getiriliyordu (Kütükoğlu, 2018: 277). Zahire Hazinesi kurulduktan sonra iktisadi bir teşebbüs olarak gelişimini sürdürmüştür. 1798 yılına gelince bu hazinenin sermayesi 5,5 yıllık bir süre zarfında 2,6 milyon guruştan 5,4 milyona yükselmiştir.⁹⁴

⁹³ İrad-ı Cedid hazinesinin gider kalemleri ve bütçeler için bakınız: (Cezar, 1986: 192-205).

⁹⁴(Güran, 1998: 25). Ayrıca Tersane hazinesi kasasına giriş ve çıkışları gösterir tablo için bkz. : (Güran, 1998: 29-30).

Topkapı Sarayı'nda kapı arasında özel bir yer verilen bu hazinenin günlük hesapları sergi halifesi ve veznedar tarafından görülürdü. Sergi pusulaları her akşam Zahire Nazırı ile Baş Defterdara teslim edilirdi (Kütükoğlu, 2018: 277).

4.1.3. Tersane-i Amire Hazinesi

1793 yılında İrad-ı Cedid Hazinesi kurulana dek Tersane ve Donanma masrafları Hazine-i Amire'ce karşılanırdı. 1787-1792 Osmanlı Rus ve Avusturya harplerinde Tersane ve Donanma giderleri daha da artmış, buna karşılık tersane eminleri tersaneye tahsis olunan gelirleri bile tam olarak toplayamaz olmuşlardı. Tersane giderleri başlı başına bir sorun oldu ve eminler para bulmak için Darbhanelerden iane bekler olmuşlardı. Tahta çıkan III. Selim donanmayı ve tersaneyi ıslah etmek istediğinden, giderler için İrad-ı Cedid Hazinesi'nin imkânlarından yararlanma yoluna gitti. Fakat Tersane ve Donanma masraflarının giderek artması ve bunların finansmanında sıkıntılar yaşanması nedeniyle artık yeni bir hazinenin kurulması gerekiyordu (Cezar, 1986: 210).

6 Şubat 1805 yılında kurulan bu hazine, donanma giderlerinin finansmanını sağlamak amacıyla Tersane Eminliği, Tersane Defterdarlığına dönüştürülmüştür. Başına da eski Paris Sefiri Seyyid Ali Efendi atanmıştır (Küçükerman ve Erdiç, 2021: 81). Bu hazinenin kuruluş amacı, tersane ve donanmaya tahsis edilen gelirlerin daha iyi idare edilmesi ve giderlerin karşılanması amacıyla kurulmuştu (Cezar, 1984: 362). Tersane masraflarının karşılanması için gelir kaynaklarının yaratılması gerekiyordu. Çözüm yolu olarak da seferlerde işe yaramayan tımar sahiplerinden tımarlarının alınarak ya da boşalan tımarların yeniden bir kimseye tevcihi yapılmadan tersane masraflarına aktarılması için bu hazineye aktarıldığını görmekteyiz (Barkan, 1979: 330). Bu bağlamda Tersane'ye gelir getirmesi için Kaimakam Paşa'ya hitaben Hatt-ı Hümayun yazılmıştır. Burada Tersane'nin nizamı için mahlûl olan tımar ve zeametlerin Darbhane'den zabt edilmesi gerektiği Defterdar

Efendi'ye bildirilmiştir.⁹⁵ Ya da mahlûl olan zeamet ve tımarların bir yıllığına iltizamla zabt edilerek Tersane-i Amire Hazinesi'ne aktarıldığını görmekteyiz. Nitekim bunun örneği İnebahtı Sancağı'nda yaşanmıştır. Şöyle ki “*İnebahtı Sancağı'nda vâkî zıkr-i atî zeamet ve tımarların havî olduğu kazaların kaduları ve nâ'ibleri zîde fazluhu tevki'i refi' hümayun vâsıl malûm olan Baş muhasebeden ihraç ve derûn emr-i şerifime irsal olunan suret-i defter nâtik olduğu üzere Tersâne-i Âmirem Hazinesinden zabtı irade olunan zeamet ve tımarlardan İnebahtı Sancağı'nda vâkî suret-i defterde mezkûr yetmiş üç aded tımarın 1222 senesi Martı ibtidâsından sene-i merkûme Şubat gayetine değin bir sene-i kamilen zabt u rabt eylemek üzere iltizamına talib olan kıdvetü'l-emâsil ve'l-akran Ahmed Zîde kadruhuya yek iltizam-ı ma'lûme ile....*”⁹⁶ Ayrıca “İrad-ı Cedid Hazinesinden mazbût bazı mukataatdan ve Derya Kalemî zeamet ve tımarlarından ve esham-ı mahlûle faizlerinden” oluşan 1250000 guruşluk bir gelir kalemî eklenmişti. Bundan başka 927500 guruşluk kalyoncu bedeliyyeleri ve harir nizamı da Tersane Hazinesine aktarılmıştır (Cezar, 1986: 212-212; Çakır, 2003: 19). Kalyoncu bedeliyyeleri kıtlık gibi durumlarda ahaliden alınmayarak, başka çözüm yolları aranmıştır. Nitekim Donanmayı Hümayun kalyoncularının zahirelerine harcanmak için Beypazarı Kazası'na tertip edilen on bir bin kuruş kalyoncu bedeliyyesi, bu bölgedeki kıtlık nedeniyle ahali tarafından ödenememiştir. Bu nedenle Bayındır, Atina ve Karaferye Kazaları Kalyoncu bedelinden mahsup edilmiştir.⁹⁷

Bu hazine kurulduktan sonra İrad-ı Cedid Hazinesi tarafından ödenen gedikli tersane personellerinin giderleri artık Tersane Hazinesi tarafından ödenmeye başlamıştır. Fakat tüm donanma ve tersane personeli için bu durum geçerli olmamıştır. 1806 yılında alınan bir emirle Tersane'de bulunan Hendesehane personelinin maaş ve benzeri giderleri İrad-ı Cedid'e devredilmiştir. Ayrıca Hazine-i Amire'ce ödenen

⁹⁵ BOA. HAT. 211-11360 (H.1204-M.1789-1790).

⁹⁶ BOA. AE. SSLM. III. 312-18185 (H. 2 R 1221- M. 19 Haziran 1806).

⁹⁷ BOA. TS. MA.e 1267-77 (H.8 S 1219- M.19 Mayıs 1804).

Mühendishane personelinin maaş ve giderleri de İrad-ı Cedid Hazinesine yüklenmiştir (Cezar, 1986: 210).

4.2. Maliyeyi Güçlendirmeye Yönelik Çalışmalar

Osmanlı Devleti mali yapısını kurmak için öncelikle sayım yaparak ülkenin gelir kaynaklarını tespit ederdi. Bu sayımlarla tımar kesimi teşkilatlandırılır, ardına merkez maliyesi ve vakıflar kayda geçirilirdi. Böylelikle Osmanlı mali sistemi oluşturulmuş olurdu (Tabakoğlu, 2005: 42). Ahmet Tabakoğlu'na göre Osmanlı maliyesi 16. yüzyıldan sonra giderek merkezileşmiştir. Bunu bütçe kalemlerine bakarak tespit etmiştir (Tabakoğlu, 1985: 44).

Osmanlı Devleti'nde özellikle askeri harcamalar büyük yekûn oluşturmaktaydı. Özellikle ulufe ödemeleri devlete ağır bir yük getirmeye başlamıştı. Maliye işlerinin ehline verilmesi büyük küçük pek çok kişinin menfaatine dokunacağından, icrası ilk etapta mümkün görülmemişti. Fakat ordudan gelen yardım feryatnameleri arttıkça Padişahın üzüntüsü daha da artmaktaydı. Bu durum karşısında Padişah, Kaimakam Paşa'ya hitaben bir hattı hümayun göndermiştir. Şöyle ki *“Devletin gelir ve gideri, lüzumsuz harcamalar cümleiniz tarafından bilinmektedir. Eğer ben şimdilik kuru ekmeğe kanaat et deseniz ben razıyım eğer ben birinin üzerine gitsem pederi de böyle yaptı diye laf ederler. Siz bana söyleyin Allah aşkına devlet elden gidiyor sonra fayda vermez ben bildiğimi size beyan eyledim”* diyerek Padişah durumun vehametini dile getirmiştir. (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 284).

Devletin artan masraflarını karşılamak için maliye teşkilatı sürekli çözüm yolu aramakta ve bir şekilde kaynak yaratmaya çalışıyordu. Özellikle sefer masrafları devlet bütçesine çok fazla yük bindirmekteydi. Taşra Hazinesi'nde yeteri kadar akçe olmadığı zaman, Darphane'den para talebi olmaktaydı. Şöyle ki, padişaha gönderilen arzuhalde, Umuru seferiye vesair önemli masraflar için gereken akçe çok fazla lazım olduğundan taşra hazinesinde yeteri kadar akçe mevcut olmayabiliyordu.

Bu durumlarda lazım olan masraflar için Darphane-i Amire'den 700 kese akçe yardım talebinde bulunulurdu.⁹⁸

Masrafların bütçede yarattığı açığı kapamak için bir yandan geliri arttırmak, diğer yandan da masrafları azaltmak için iki tür çözüm yolu aranılıyordu. Gelir artırımı için para tağşişi, müsadere, yeni vergiler koyma ve mevcut olanları yükseltme gibi usullerin yanında kısa vadeli iç borçlanmalarla mali sistem güçlendirilmeye çalışılıyordu (Genç, 2010: 104). Bunun yanında devlet geçmiş yıllara ait alacaklarını tahsile çalışılıyordu. Savaş başlayınca ilk önce bu bakaya vergilerin ivedi bir şekilde hazineye aktarılmasına çalışılıyordu. Bölge yöneticilerine gönderilen emirle “*çift taraflı seferimiz vardır*” denilerek bakaya vergilerin acilen gönderilmesi talep ediliyordu. Hazineyi güçlü kılmak için talep edilen bir diğer vergi de “*cebelü bedeliydi*”. Bu vergi malikâne mukataa ve esham sahiplerinden alınıyordu. Vergi kapsamın eski yeni ayrımı olmaksızın tüm mukataa ve esham sahipleri dâhil ediliyordu (Cezar, 1986: 135). Böylece hazinenin nakit ihtiyacını karşılama yoluna gidiliyordu. Osmanlı Devleti cebelü bedeliyesini almak için Aydın, Saruhan, Menteşe, Teke, Hamid ve Sulanönü Sancaklarına bu bedelin ödenmesine dair emir göndermiştir. Bununla ilgili belgeye baktığımızda “*Binikiyüz üç senesine mahsûben Aydın, Saruhan, Menteşe, Teke, Hamid ve Sultan Önü Sancaklarında ashâb-ı mukâtaatin ber müceb sûret-i iktizâ eden on iki bin yediyüz doksan sekiz gurus cebelü bedeliyesinin tahsilî isti'câlini hâvî zikr olunan sancaklarda vâkî kazalar kadıları ve Aydın Muhassılına hitaben sadır olan emr-i 'âlî Çukadar Hazret-i Kaim-imakamı Ali kullarıyla kazaha-i merkûmeye lede'l-vüsûl Hızırilyas Kazası'nda ashâb-ı mukataatdan Seyid Ömer Ağa vesâ'irleri iktiza eden cebelü bedeliyelerini cem ve tahsil ve kabzına memur mübaşir vürudunda tamamen edâ ve teslime ihtimam edeceklerin Hızırilyas ve Turgudlu ve Muğla ve Manisa kadıları i'lamlarında tahrîr ederler.*”⁹⁹ Böylece cebelü bedeliyesinin toplanıp merkeze aktarılması sağlanmıştır.

⁹⁸ BOA. TSMA-E, 527-9 (H. 1202- M. 1788-1789).

⁹⁹ BOA. AE. SSLM.III 325-18895 (H.1204- M.1789-1790).

1760 ve 1800 yılları arasında Osmanlı Devleti'nde fiyatlar üç katı arttı. Bu nedenle bütçe açık vermeye başlayınca, savaşları finanse edebilmek için zaman zaman ileri gelen zenginlerden borç almanın yanında, varlıklarının müsadere edilmesiyle hazineye ek gelir sağlanması yoluna gidildi (Aksan, 2010: 137. Pamuk, 2013: 15). 1787 yılında savaşın yaklaşması üzerine hazinenin çıkarını öne olarak müsaderelerde olağanüstü bir artış yaşanmıştı. Ayrıca “*muhallefat bedeli*” isimli keyfi yüksek oranlı bir miras vergisinin bu dönemde yerleşip yaygınlık kazandığı görülmüştür. Muhallefat bedelleri genelde Darbhane'ye ödenirdi (Cezar, 1986: 110). Bununla ilgili olarak İştibli Nazırzade Mehmed Ağa'nın muhallefat bedelinin alınıp Darbhane'ye aktarılması güzel bir örnektir. Şöyle ki “*Müteveffa İştibli Nazırzâde Mehmed Ağa'nın kâffe-i muhalefatı mukâbil vereselerinin cânib-i mirîye edâsına i'tâ eyledikleri deyn-i temessükatı mûceblerince gayr-ı ez teslimat zimmetlerinde kalan yüz doksan bin üçyüz yetmiş beş guruşun tahsili bâbında sâdır olan emr-i şerif mûcebince beş bin guruş tahsil ve bu defa hazne-i âmireye iysâl olunmağla mâ'dasının dahi tahil ve iysâli husûsuna ihtimam olunacağından bahisle müteveffayı merkûmun vereseleri yedlerinde olan emlak ve akar kendülere medâr-ı maaş olduğundan ol mikdar mebâliğ-i matlûbenin edâsına kudretleri olmadığından isticlâb-ı merhamet zımnında bu def'a Der-aliyye'ye arz u mahzar takdim...*”¹⁰⁰ Görüldüğü üzere devlet maliyeyi güçlendirmek için her türlü çözüm yolu aramaktadır. Muhallefat bedeli cebelü bedeli hazineyi güçlendirmek için yapılan çözümleridir.

1790 yılına gelindiği vakit mali sıkıntı çok büyük bir boyuta ulaşmıştı. Devlet, herkesin mühür ve silahlar hariç olmak üzere, elinde bulunan tüm altın ve gümüşü hazineye vermesi gerektiğini duyurdu. Fazla gümüşü olanlar Darbhane'ye getirip her bir dirhemine onar para verilmek kaydıyla imdad-ı seferiyeye aktarılacaktı (Emecen, 2003: 338). Çarşı pazara baskın yapılarak gümüşlerini saklamaya çalışanların gümüşlerine el konuldu (Boyar ve Fleet, 2017: 182). Devletin gelirleri

¹⁰⁰ BOA. C.ML. 574-23531 (H. 1193-M. 7 Aralık 1779).

giderlerini karşılayamayınca masrafları karşılamak için birtakım tedbirler alınırdu. Bunlardan gelirleri ihaleye verilen mukataalardan binde yüz elli guruş alınmaya başlamıştır (Ahmed Vasıf, 2015: 375). Mali yönden sıkıntıya düşen Osmanlı Devleti sürekli olarak çözüm yolları arıyordu. 18. yüzyılın sonlarına doğru tımar sisteminin iyiden iyiye işlevsiz hale gelmesiyle devlet 2047 adet tımarı sahipleri yoklamalarda hazır bulunmadığı için zapt etmişti. Hazine için 22 milyon akçeden fazla bir geliri temsil eden bir kaynaktı. Fakat bu kaynağın yönetilmesi devlet için ayrı bir problem olmuştur. Çünkü tımar sisteminden elde edilen kaynak bu defada mültezimlerin eline düşmüş oldu. Son bir defa 3575 tımara el konularak bunlardan 2496 tımarın geliri iltizamla toplattırılmak üzere müzayedeye çıkarılmış veya beş altı yıllık gelirini peşin verenlere malikâne olarak satılmıştı (Barkan, 1979: 330).

Maliyeyi güçlendirmeye yönelik kapsamlı çözümler arayan III. Selim Rikab-ı Hümayun Hazinesi ve Ordu Hazinesi arasındaki gider farkının öğrenilmesine ve ona göre tedbir alınmasına çok önem veriyordu. O nedenle cephe ile merkez arasındaki mali koordinasyonu sağlamak için yeni bir düzen oluşturmuştu. Bu düzen de savaş halindeyken bile ordu hesaplarından haberdar olunmasını sağlıyordu. Bu sistem özellikle 1787-1792 savaşının son yıllarında oluşturulduğu gibi, III. Selim döneminde meydana gelen diğer savaşlarda da devam ettirilmiştir (Cezar, 1986: 123).

4.2.1. İç Borçlanma

Osmanlı mali sistemi, artan savaşlar nedeniyle zor zamanlar geçirince, 17. yüzyıldan itibaren iç borçlanma teşebbüsüne girişmişti. Bu uygulama daha sonra imdad-ı seferiye ve imdad-ı hazeriye adı altında sürekli alınan vergilere dönmüştür (Tabakoğlu, 2005: 71). Osmanlı mali kurumları 17. ve 18. yüzyıllarda vergi toplama ve iç borçlanmada karşı karşıya kaldığı zorlukları aşmada birtakım tedbirlere başvurmuştur. Merkezi hükümet taşradaki etkinliğini yitirmesine karşın, taşradaki yerel güçlerle ortaklık kurmaya başlamıştı. İslam dünyasında faiz yasak olduğu için, devlet hazinesine borç verme işlemi iltizam usulüyle

gerçekleştirilmiştir. İltizam sisteminde sermayesi olan kişiler belirli bir bölgenin ya da kaynağın vergilerini toplama hakkını elde etmekteydiler (Pamuk, 2013: 13). Osmanlı Devleti, büyük ölçekte iltizam sözleşmesi yolunu açarak nakit ihtiyacını karşılamak ve taşradan merkezi hazineye akacak vergi gelirlerini garantiye almak istiyordu (Özvar, 2003: 17). Mali sistemde iltizam usulü diye adlandırılan bu özel girişim, birbirine yakın bir veya birkaç vergi kaynağının birleştirilmesiyle oluşan yıllık gelir yekûnu olan mukataalardır. Bu mukataalar maliye tarafından bir yıllık gelirleri hesaplanarak kar gayesi ile hareket eden mültezimlere müzayede yoluyla satış yapıldı. Mültezimlerde kar ve zararını hesap ettikten sonra, devlete yıllık olarak ödemeyi yapacakları miktarı teklif ederlerdi. Hazineye müzayede esnasında en yüksek teklifi yapan mültezime, tahvil adı verilen ve genelde bir ile üç yıl arasında değişebilen bir süre ile belirlenen mukataayı devrederdi (Genç, 2010: 103).

Artan savaşlar ve üretimin düşmesi gibi nedenlerle mali koşulların bozulmasıyla, Osmanlı Devleti iltizam sistemini iç borçlanma amacıyla kullanmaya başladı. 17. yüzyılda iltizam kontratlarının süreleri bir yıldan beş yıla kadar hatta daha uzun sürelere çıkarıldı. Müzayedelerde belirlenen fiyatların bir bölümü peşin olarak talep edilmeye başlandı. Böylelikle iltizam sistemi bir nevi iç borçlanmaya dönüştürülmüş ve gelecek vergi gelirleri merkezi hükümet tarafından teminat olarak kullanılmıştır (Pamuk, 2013: 13). Fakat mukataaların tahvil sürelerinin dolmadan, hazineye gelir sağlaması için başka mültezimlere verilmesi, sürsat, nüzul, adet-i ağnam gibi vergilerin tahsilinin yetkili kimseden vaktinden önce alınarak başkalarına verilmesi sonucu kimi mültezimler zarara uğruyor, kimisi de aşırı kar elde ediyordu. Bu durum hem mültezimlerin girişim talebini kısıyor hem de ahalinin zor durumda kalmasına neden oluyordu (Özvar, 2003: 19). Ahali zorda kaldıkça vergi gelirleri düşüyordu. Gelirler azaldıkça hazinenin ihtiyacı ve talebi de o oranda artıyordu. İltizam sistemindeki vergilendirme ile üretim kapasitesi arasında birbirini engelleyen kısır döngü Osmanlı maliyesinin 17. yüzyılın sonlarına doğru karşılaştığı temel çelişkiydi. İşte malikâne

sistemi bu tıkanıklığı aşmayı başaracak bir kurum olarak düşünüldü (Genç, 2003: 516).

1695 yılında Divani sistemden malikâne sistemine geçiş borçlanmada farklı bir kapı açmıştır. Bu sistemde devlet bir gelir kaynağını vergiyi toplayacak kişiye kaydı hayat şartıyla satmaktaydı. Oluşturulan bu sistemin amacı, sürekli değişen mültezimlerin çok fazla kar elde etmek için tahrip ettikleri vergi kaynağını, ihya edip sürekliliğini sağlamak adına değişmez bir mültezimin tasarrufuna bırakmaktır (Genç, 2010: 107). Müzayedede en yüksek muacceleyle teklif edip ödeyen malikâneciye verilen beratta, vergilendirme hakkını elde eden malikâneciye kadılar hariç hiçbir devlet görevlisini müdahale etmeyeceğine dair teminat verilmişti. Gelir kaynağını satın alan kişi biri peşin olmak üzere, her yıl belirli bir miktar ödeme yapması gerekiyordu. Mukataanın gelirinde düşme olması halinde devlet taksitlerin ödenme süresini uzun periyodlara yaydığı gibi, sürekli zarar halinde de yatırılan muaccele geri istenmemek kaydıyla, mukataa hazineye bırakılabiliyordu (Genç, 2003: 517). Malikâne sisteminin iltizamdan farkı ise devletin vergi gelirlerini göstererek daha uzun süreli borçlanabilmesidir (Pamuk, 2011: 149). Malikânecilerin beratlarında “*ber vech-i te’bid veya kayd-ı hayat*” terimleri yazardı (Özvar, 2003: 20). Devlet aynı zamanda iltizam sürelerini keyfi bir şekilde kısmaya başlayınca bunun izini silmek için malikâne hükümlerine uyacağına dair devlet görevlilerini tanık göstererek teminat verme yoluna gitti (Tabakoğlu, 1985: 131). Savaşlar nedeniyle devletin paraya sıkışık olduğu durumlarda, mukataaların yıllık ödemelerini aksatanlardan borçlarını on beş gün içerisinde ödemeleri istenmekteydi. Aksi takdirde mukataaların mezada verilip tekrar satılacağına dair ilgili yerlere fermanlar gönderilirdi (Çakır, 2003: 59).

Malikâne sahiplerinin çoğu İstanbul’da yaşadığı için ya adamlarından birini gönderirler ya da iltizamla yönetirlerdi. Malikâne sistemi genişledikçe iltizamla idare de yaygınlaşmaya başladı (Genç, 2003: 517). Bir süre sonra Malikâne mukataalarının yıllık gelirlerine ait taksit ödemelerinde sıkıntılar yaşanmaya başlayınca, Malikâne sahibinden alacak alınmayınca mültezimden alınması yoluna gidildi.

Fakat bu defada mültezimler iltizam bedelinden elde ettikleri karla yetinmeyip zarar ettikleri bahanesiyle indirim istemektedirler (Çakır, 2003: 19). Mâlikanecilerin razı oldukları kar haddi 1730'larda %30-35 civarında iken 1760'lar da %25'e, yüzyılın sonlarına doğru % 15'e kadar gerilemişti (Genç, 2003: 518). 1791 yılında malikâne olarak verilen bir mukataanın muaccesi altı senelik karı üzerinden hesap olunuyordu (Çakır, 2003: 155).

Malikâne uygulamasının devlete ne gibi faydası olduğuna baktığımızda, muaccele gelirlerinden ibaret olduğunu görmekteyiz. Malikâneci hayatta olduğu sürece üretim ve vergi artışından sadece kendisi ve reaya yararlanacaktı. Şayet malikâneci ölürse malikâne yeniden müzayedeye çıkar ve belirlenen yüksek bedelle satışa sunulacaktı. Hazine için elde edilen bu muaccele gelirleri bir nevi iç borçlanma oluyordu (Genç, 2003: 517). 1774'ten sonra küçülmeye başlayan malikâne sistemi 1793'ten itibaren daha da hızlı bir şekilde küçülmeye devam etti. 1793-1806 yılları arasında yıllık karı ortalama 10.000 kuruşu aşan mukataaların mahlûl kaldıkça satışına engel olunmuştu. Bunun yerine ya darphaneye ya da İrad-ı Cedid hazinesi tarafından iltizam ya da emanet yoluyla idare edilmesine karar verildi (Genç, 2003: 518).

1768-1774 Osmanlı Rus savaşından sonra maliye esham adı altında yeni bir iç borçlanma düzenine geçti. Bu sistemle, yıllık gelirine nakdi bir artış yapılmayan mukataadan yeni sehim yani pay çıkarılması amaçlanırdı. Bir nevi, eshamın yalnızca yıllık karını paylar halinde "*ber vech-i malikâne*" satışı söz konusuydu (Cezar, 1986: 79; Çakır, 2003: 62; Tabakoğlu, 2014: 289). Bu sistemde mukataalara ait vergi kalemlerinden bazılarının ait yıllık nakdi gelirlerden, faiz denilen bazı bölümlerinin sehimler halinde özel şahıslara muaccele adı verilen peşin bir meblağ karşılığında kayd-ı hayat şartıyla satılmasıdır. Satılan mukataanın yıllık gelirinin tamamı değil de sadece faiz denilen belirli bölümü satışa sunulurdu (Genç, 2010: 188).

Esham uygulamasının uygulandığı ilk mukataa İstanbul Duhan Gümrüğü oldu (Cezar, 1986: 81). 1775 yıllarından sonra esham uygulaması zamanla diğer mukataalara da yaygınlaştırıldı. Bu sistem kısa sürede hazinenin acil giderlerinin finansmanında faydalı olmuştu. Hazineye bir faydası da devletten alacağı olan kişilere nakit yerine esham verilerek hazineden nakit çıkışının da önüne geçmiş oluyordu (Tabakoğlu, 2014: 289). Burada bir vergi kaynağının yıllık gelirini tespit eden maliye, bunu büyük sayıda parçalara bölerek ve payı alan kişiler yaşamları boyunca her yıl söz konusu sabit geliri sağlamak üzere alıcılara satılıyordu (Pamuk, 2013: 15, 138). Devletin eshamdan sağladığı toplam gelir yalnız “*muaccele*” ve “*kasr-ı yed*” resimlerinden ibaret değildi. Malikâne mukataalarda olduğu gibi, savaş durumlarında esham sahiplerinden “*cebelü bedeliyyesi*” adı altına vergi alınıyordu (Cezar, 1986: 80). Şevket Pamuk’a göre, esham düzenine geçişin önemli bir nedeni iç borçlanmayı müzayedelere egemen olan belli başlı sermayedarlerden orta ve küçük ölçekli sermayedarlere doğru yaymak düşüncesi idi (Pamuk, 2013: 15).

1786 yılından sonra yeni esham çıkarılmaması yönünde karar alınmışken 18. yüzyılın sonuna doğru Rusya ve Avusturya ile başlayan savaş nedeniyle tekrar esham satışına başvuruldu. Resm-i kahve-i İstanbul mukataası” ile “Evlad-ı Fatihan maktuası” üzerine esham çıkarmak için harekete geçilmiş ve bu eshamdan hazineye ilk elde iki bin kese gelir sağlanacağı hesap edilmişti (Cezar, 1986: 131). Savaştan sonra durum değerlendirilmesi yapılırca eshama ödenmekte olan yıllık faiz 2.500.000 kuruş civarındaydı. Hazine bakımından yıllara vurulunca çok fazla bir borç stokuydu. Bu nedenle hazinenin yüksek faiz ödeyemeyeceğine hükmedilerek 1792 yılından sonra esham satışına son verilmesine karar verildi. Borç stokunun eritilmesi görevi de iç hazinenin uzantısı olan darphaneye bırakıldı. İrad-ı Cedid hazinesi de kurulunca 1793’ten sonra görevi o devraldı ve ilk defa piyasada esham alım satımı yasak edildi. Sehimlerini satmak isteyenler getirip İrad-ı Cedid hazinesine rayiç değeriyle satabileceklerdi (Genç, 2010: 193).

1797 yılında, İrad-ı Cedid hazinesinin, dört yıllık uygulama içinde satın aldığı ya da sahibi öldüğü için mahlûl kalan sehimler ele geçirilmesiyle oluşan yıllık faiz toplamı 350.000 kuruşa yakındı ve bunun ödenmesi mümkün görünürken Fransa'nın Mısır'ı işgali, yeniden eshama başvurma mecburiyetini oluşturmuştur. Biriken mahlûller satıldığı gibi yeni mukataa alanları oluşturularak esham alanı genişletildi. 19. yüzyılın ilk yıllarından itibaren esham sistemi, kar giderlerin karşılanması için onurlu görünen bir metot olarak yerleşti (Genç, 2010: 193).

İç borçlanma metodu olarak eshamın yanında zengin kişilerden borç alma yöntemine de devlet tarafından başvurulmaktaydı. Bununla ilgili olarak 1788 savaşı başlarken Cezayirli Gazi Hasan Paşa'dan istenen paradır. Paşa padişahın bizzat talebi ile hazineye 1200 keselik yardımda bulunmuştu. Bunun yanında sarraflardan da borçlar alınıyordu. Savaşın yoğunlaştığı ve cepheye çokça para gitmesi gerektiğinden sürekli bir para talebi oluşmaktaydı. Bunun için Şeyhülislamın fetvası bile olmaktaydı. Şöyle ki: "*Sâhib-i yesâr olanların vech-i mezkûr üzere îanelerinde aslâ bir beis yokdur*" diyerek zengin kişilerin devlete yardımda bulunulması istenmiştir (Cezar, 1986: 136).

4.2.2. Dış Borçlanmaya Yönelik Teşebbüsler

Osmanlı Devleti'nin mali alandaki sıkıntısı savaşlar neticesinde had safhaya ulaşmıştı. Seferlerin getirdiği masraflara para bulmak için türlü yollara başvuruluyordu. Bu nedenle toplantılar yapılarak para bulmak için çözüm önerileri sunuluyordu. Yapılan toplantıya Hasan Efendi ve Süleyman Fevzi Efendi'nin sözleri damga vurmuştu. Hasan Efendi'ye göre hazine giderlerinin daha fazla kısılmasına olanak kalmadığı için yabancı bir ülkeden dış borç alınmalıdır. Bu ülkeler de Fransa, Felemenk ve İspanya olabilirdi. Süleyman Fevzi Efendi de dışardan borç alınmasının çözüm olacağını savunurken, borç alınacak ülkenin Müslüman olması gerektiğini öne sürmüştür (Cezar, 1986: 90).

Sultan I. Abdülhamid zamanında da Flemenk'ten borç para alma yoluna gidilmiş, fakat başarılı olunamamıştı. Tahtı devralan III. Selim de hazineye para bulma telaşesi içerisindeydi. Bu nedenle Padişah, İspanya ile kurulan yakın ilişkiler nedeniyle, bu devletten borç para alınması fikrini Kaimakam Paşaya bildirmiştir. Reis vekili Raşid Efendi de bu fikri İspanya elçisine iletmiş vakit, elçi tarafından mealen şu cevap verilmiştir: Savaş nedeniyle İspanya tarafsızlığını ilan etmiş ve yapılacak herhangi bir yardım İspanya'nın tarafsızlığına gölge düşürecektir, bu nedenle Osmanlı Devletine nakdi yardımda bulunmamız doğru değildir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 295). Osmanlı Devleti İspanya'dan olumsuz cevap alınca, başka yerlerden para bulma arayışına devam etmiştir. Fas hâkiminden, Cezayir ve Tunus Ocaklarından para alınması kararlaştırılmışken bir türlü para akışı sağlanamamıştır (Pamuk, 2013: 28, 139; Pamuk, 2007: 208; Karamursal, 1989: 67). Devlet, Fas'tan borç alma ümidini kesmeyerek, Cezayir'den borç alma yolunu düşündü. Borç para kaptan paşa aracılığıyla istenecek ve kendisi borca kefil olacağı gibi sadrazamda, geri ödeneceğine dair taahhüt verecekti. Bu umutla 1789 yılında Cezayir-i Garb Beylerbeyi Mehmet Paşa'ya resmi bir emir gönderildi. Bu emirde savaş bitiminde geri verilmek üzere iki bin kese (bir milyon guruş) borç isteniyordu (Cezar, 1986: 137). Fakat buradan da bir netice çıkmadı. Olası bir Rus-Osmanlı savaşında Osmanlı Devleti'ne destek vereceğini söyleyen Fas Sultanı Mevlay Muhammed vefat edince yerine geçen oğlu Yezid, İspanya ile savaşacaklarını söyleyerek herhangi bir yardımda bulunamayacağını Osmanlı Devleti'ne bildirmiştir (Uzunçarşılı, 2011a: 167). Bunun üzerine devlet para açığını kapatmak için halkın elinde, devlet adamlarında ve sarayda ne kadar gümüş ve altından malzeme varsa hepsinin darphaneye getirilmesi ve akçe basılması yönünde irade buyurmuştur. Bu emir Anadolu'dan başka Rumeli'de de uygulanmış burada, silah dışındaki altın ve gümüşlerin darphaneye gönderilmesi istenmiştir. Bunun için de bizatihi Şeyhülislamdan fetva alınmıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 296).

4.2.3. Para Tağşişi

Osmanlı Devleti'nde mali alanda ortaya çıkan bir diğer sorun ise parasal meselelerdir. Paranın kalpazanlık ve tağşişe karşı korunmaya çalışılmasının yanında, piyasa değerinin de korunmasına özen göstermesine rağmen başarı sağlanamamıştır. III. Selim döneminde kamu finansmanını sağlamak için sık sık akçe tağşişi yani bir nevi devalüasyon ile hazineye gelir sağlamaya çalışılmıştır (Öztürk, 2014: 282). Akçenin değer kaybetmesi ile ilk defa 1688'de basılan kuruş ve kuruşun 1/40 ı olan Para, dönemin para sistemini oluşturmuştur. Böylelikle kuruş, Osmanlı para sisteminde akçenin yerini almaya başladı (Öztürk, 1986: 1822). 1760'ların sonundan 1808'e kadar gümüş içeriğinin yüzde 50'sine yakını kaybeden¹⁰¹ kuruş vezni, 1773'te 0.510 gr (2.5 kırat), akçenin de 153 gr (0.75 kırat) idi. 1789 yılında ise paranın vezni 0.306 gr. (1.5 kırat) olmuştur. III. Selim'in saltanatının ilk yıllarında 1773'teki veznini koruyan akçe, 1769'da 0.102 grama (0.5kırat) kadar düşmüştür (Öztürk, 1986: 1825).

Devletin, uzun soluklu savaflara girmesi para üzerinde de tağşişlere¹⁰² neden olmuştur. Tağşiş sırasında devlet, piyasada bulunan gümüş veya altın sikkeleri toplar ve bunların içerisindeki değerli maden oranını azaltarak tekrar piyasaya sürerdi (Pamuk, 2011: 115). 1704 yılında İstanbul Darphanesinde 70, Kahire'de 60 dirhemlik ayarı düzgün paralar kesilmişti. Sarraflar bunun üzerine harekete geçip Mısır paralarını İstanbul'a getirterek buradaki paralarla değiştirme yoluna gittiler. Osmanlı Devleti çare olarak piyasadaki züüf ve mağşuş paraları

¹⁰¹(İnalçık, 2004: 1082). Oysaki Osmanlı Devleti'nin ilk akçesinin darp edildiği 1326 yılından 1740 yılına kadar geçen 414 yıllık süre içerisinde akçenin değer kayıp oranı yüzde 84,3 idi. Buna göre yıllık ortalama değer kaybı yüzde 0.24'te kalmıştı. (Tabakoğlu, 2005: 86).

¹⁰² Safi ve halis olan bir şeyi başka bir şeyle karıştırmak yerinde kullanılan bir tabirdir. Kullanılacak saf ve halis maddelerin başka şeylerle karıştırılması nedeniyle halkın zarara uğraması nedeniyle hükümetlerce yasaklanmıştır. Bununla beraber yasak olmasına rağmen otorite boşluğunda esnafın mağşuş şeyleri halis adı altında sattıkları daima görülen hallerdendir. (Pakalın, 1971: 373).

toplatıp darphaneye getirterek, yeniden ayarı düzgün sikkelere dönüştürdü (Karamursal, 1989: 50).

Osmanlı'da tağşişlerin büyük bir bölümü mali nedenlerden kaynaklanmaktaydı. Devletin tağşişlerden sağladığı, kısa vadeli de olsa ek gelirdi (Pamuk, 2013: 28, 113). 1787-1792 yılları arasında meydana gelen Avusturya ve Rusya savaşının ilk yıllarında I. Abdülhamid halkın elinde olan altın ve gümüş eşyaların belirli bir bedel karşılığında satılmasını emretmiş ve savaşın finanse edilmesini sağlamıştı. Bu para operasyonu Darbhane'ye bir miktar değerli maden toplanmasını sağlamıştı. Toplanan paralar ile tedavül değeri iki guruş (80 para) olarak saptanan ve cedid ikilik denilen gümüş sikkeler basılmıştı. Cedid ikilikler dokuz dirhemdi ve içerdikleri gümüş bakımından gerçek değerleri altmış dört para tutuyordu. Bu yeni sikkeler tağşiş edilmişler ve gerçek değerlerinin % 20 fazlası bir değer üzerinden piyasaya sürülmüştür (Cezar, 1986: 130). Darphane'de basımına karar verilen ikiliklerin alışverişte kullanılması için her bir kaza yöneticisine emir gönderildi. Gönderilen emirde; *“El-haletü hazihi darbhâne-i âmirede sikke-i hasene ile meşkûk ecnas-ı nukuda taarruz olunmamak üzere fakat ikilik kat' olunması ittifak-ı edâ ile karargir olmakdan nâşi kâfe-i muamelatın ahz ve i'tâ olunmak babında sadır olan emr-i âli çukadar-ı merkum ile her bir kaza muhâkimine lede'l-vürûd ber mantûk-ı emr-i munif 'amel ve harekete cümle müteahhid oldukların kul-u mezkûrun nihayetine kadar havî olduğu kazalar kadıları başka başka..... Tahrir ederler. Mazmûn-u kaydı balasına şerh verildi Fi H. 9 L 1203- M. 3 Temmuz 1789”* olarak yer almaktadır.¹⁰³ Ayrıca piyasaya yalnızca basılan iki guruşluklar olacak, altmışlık basılması ise yasaklanacaktı (Emecen, 2003: 338)

III. Selim'de değerli maden ihtiyacını gidermek amacıyla benzer yollara başvurup, halkın elindeki kıymetli eşyaların darphaneye getirilip para arzının artırılması sağlandı. Piyasada artan para nedeniyle para

¹⁰³BOA. C.. DRB. 62-3081 (H. 9 L 1203- M. 3 Temmuz 1789).

tağşişine neden olmuş ve kalpazanlık faaliyetlerini artırmıştır. (Tabakoğlu, 2005: 116). Osmanlı Devleti’de kalpazanlıkla mücadele etmek için gerekli tedbirleri almaya çalışarak suçluları cezalandırma yoluna gitmiştir. Nitekim Delvine Sancağı’nda Mızrak Kazası’nda Pesvice? adlı karyede Tufancıoğlu Koçu, Hacı Vidriyani ve Lütrioğlu Çona ve Pirekooğlu ve Folokotnioğlu adlı kişiler bir süreden beri kalpazanlık faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Şahıslardan bir kişi donanma Korfu civarında iken basmış olduğu sahte altın ile yakalanarak hapsedilmiştir. Geri kalan kalpazanlar ise mübaşir aracılığıyla yakalanıp cezalarının verilmesi istenmiştir.¹⁰⁴ Yakalanan kalpazanların alet ve edevatlarına devlet el koymuştur. Esbkeşan Hassı’nda yakalanan kalpazan suçlu bulunarak hapse atılmıştır. Fakat hapiste iken bir şekilde firar edip ahali tarafından öldürülmüştür. Bunun üzerine Osmanlı Devleti kalpazanlık aleti, darb ettiği teneke ve sahte sikkenin bir torbaya konularak İstanbul’a göndermesini yetkililerden istemiştir.¹⁰⁵

1789 Osmanlı- Rus savaşında Osmanlı para birimi savaşın yarattığı mali bunalımlar nedeniyle büyük bir darbe daha yedi. Rusya’ya karşı ittifak kurulan İsveç’e vaat edilen paranın ödeme baskısı, bunalımı daha derinleştirmekteydi. Yeniçerilerin maaşları da aylardır ödenememiş ve cülus bahşişi dağıtılamamıştı. Bu koşullar altında büyük bir tağşiş gerçekleştirilerek kuruşun gümüş içeriği üçte bir oranında azaltıldı (Tabakoğlu, 2005: 86). Gümüş paranın değeri çok düşmüş ve içerdiği gümüş oranı adım adım azalarak % 30 kadar düşmüştür. Paranın nominal değeri eskisi gibi korunduğundan kalpazanların basmış olduğu paranın değeri hazinenin bastığı paradan yüksek kalıyordu. Bu durumda kalpazanlık faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur (Wittman, 2011:

¹⁰⁴BOA. C. DRB. 8-374 (H. 1214 R- M. Eylül 1799).

¹⁰⁵ *Esbkeşan’da bu günlerde kalpazan zuhûr etmiş olmağla kalpazan-ı merkûm alatiyle ahz u hapisle vazî’ idüb lakin hapiste iken boynunda ve ayağındaki bendeleri kırıp firar etmekle ahali peşine düşüb kurşun ile darb u katl ettiklerine binâen merkûmun ser maktû’uyla beraber alat-ı mevcûdesini dahi getirdüğün ifâde imekle kalpazan-ı merkûmun varid olan kalpazan aleti ve darb ettiği tenke ve sahte sikkesi bir torbaya mevzûen bi’l-cümle ma’rûz atebe-i ülyaları kılını...* BOA. HAT. 200-10167 (H.1205-M.1790-1791).

20). Esasında fiyatların yükselmesi, sikke değerinin düşmesi, mali sıkıntılar, sikke taşıması gibi olayların temelinde değerli maden stokunun çoğalmasını, bir nevi değerli maden hacmi ile para değeri ve eşya fiyatları arasındaki bağı 16. yüzyıla kadar pek bilinmemişti (Berkes, 2016a: 225).

1790-1800 yıllarında piyasa fiyat artışı yüzde 5 civarına kadar yükseldi ve mevcut düzenin bozulmasına neden oldu (Tabakoğlu, 2005: 73). Piyasadaki altın ve akçenin rayiç fiyatına riayet olunmayarak piyasa değerleri ile oynama yapılmıştır. Bunun üzerine gönderilen emirle akçe ve altınlarda rayiç bedeller belirlenip ederinden fazla fiyatla satılmaması istenmiştir.¹⁰⁶ Paralarda yapılan manipülasyonlar fiyatlara yansır ve ciddi karışıklıklara neden olurdu. Osmanlı Devleti'nin piyasalara müdahale etmesinin ardından ticaret erbabı fiyatları düşürmede tereddüt halinde kalmışlardır (İnalçık, 2004: 671, İnalçık, 2013: 123). Devlet dışında taşışlardan yararlanan bir kesim olmadığı için, ciddi bir muhalif grupta devlete karşı oluşmaktaydı. Çünkü akçe üzerinden ödeme bekleyenler taşışlardan çok fazla zarar görmekteydiler. Bunlar, devlet memurları, ulema ve askeri kesimdi. Özellikle satın alma güçleri azalan Yeniçeriler en büyük muhalif gurubu oluşturuyorlardı (Pamuk, 2013: 28, 116).

III. Selim taşışlar nedeniyle sikkelerdeki bozukluğun düzeltilmesini istiyordu. Bu iş için Şeyhülislam nezaretinde meclisler yapıldıysa da, padişah yakınında bulunanlar vaziyetin aynen devam etmesi için telkinlerde bulunmuşlardı. Bunun üzerine yalnız ikilikle alakalı yüzlük adı altında yeni bir sikke basılmasına karar verilerek ülkenin her yanına fermanla bildirilmişti (Kılıç, 1996: 189; Karamursal, 1989: 76).

¹⁰⁶ *Ba'de'l-yevm İslambul zer-i mahbûbu üç buçuk guruşa ve nusfîyesi yetmiş paraya ve rağî'i elli paraya ve Mısır zeri mahbubu üç guruşa ve nusfîyesi altmış ve fındık macar beş guruşa ve yaldız altını beş guruş on paraya ve kara guruş yüz paraya alınıp verilip bir akçe ziyâde ahz ve 'tâ olunmaması bâbında tenbîhât-ı ekîde ve tehdidat şedide hâvî sâdır olan emr-i celilü'ş-şân mücebince ...BOA. AE. SSLM.III 77-4640 (H.1203-M. 1788-1789).*

1807 yılına geldiği vakit Osmanlı Devleti, Sikke-i Cihadiye adı altında yeni bir sikke basmıştır. Darbhane-i Amire’de kesilen yeni sikkenin sekiz dirhemi beş guruş ve dört dirhemi yüz paraya iki dirhemi elli paraya ve bir dirhemi yirmi beş paraya rayiç olmak üzere yeni sikke basılmıştır.¹⁰⁷ Yeni sikke basıldığı için halkın elindeki eski sikkelerin Darbhane’ye getirilerek yeni sikke ile değiştirilmesi isteniyordu. Şöyle ki “*Sikke-i Cihâdiye nâmiyle seksen ayarında Darbhâne-i Âmire’de meşkûk akçe üç nev’i münhesime olub sikke dirhemi beş guruş dört dirhem yüz pareye ve ayarı mezkûr guruş kırk pareye ahz ve i’tâ olunması ve ibâdullah-ı nasda bulunan ecnâs-ı sikkenin tebdili ve yerine sikke-i cedide verilmek üzere Darbhâne-i Âmire’ye irsal olunmak bâbında cümleye hitaben şerefriz sudûr iden fermân-ı alişânım...*”¹⁰⁸

Altın cinsinden paraların değerinin belirlenmesi ve halktan fazla para talep edilmemesi için 1798 yılında Hatt-ı Hümayyunlar yayınlanmıştır. Buna göre İstanbul zer-i mahbubu üç buçuk guruşa ve nisfiyesi bin yetmişer pareye, rubiyesi elli pareye, Mısır zer-i mahbubu üç guruşa ve nisfiyesi altmışar pareye ve finfik macar altınları beşer guruşa ve yaldız altını beşer guruş on pareye, kara guruş yüz pareye rayiç olmuştur.¹⁰⁹ Yüzlüklerin yanında bunun yarısı olarak ellilik adıyla iki yeni sikke daha kestirilmiş oldu (Uzunçarşılı, 1988b: 475). 1796’dan 1805’e gelinceye kadar altın paralar da istikrarını korumuştur. Ancak bu yıldan sonra bir miktar artarak İstanbul zeri mahbubu 5.5 guruş, Macar ve Fındık altını 8 guruş ve yaldız altını da 8.5 guruş olmuştur (Aynural, 1989: 159). Kuruşun gümüş içeriği ve düka karşısındaki kur değeri ise III. Selim’in tahttan indirilişine kadar devam etmiştir (Tabakoğlu, 2014: 415).

¹⁰⁷ BOA. AE. SSSLM.III 86-5198 (H.1222- M. 1807-1808).

¹⁰⁸ BOA. AE. SSLM.III. 118-7183 (H.R 1215- M. 1801 Ocak- Şubat).

¹⁰⁹ BOA. AE. SSLM. III 77/4642 (H. 1203- M. 1789).

4.3. Zahire Nezaretinin Kuruluşu

Osmanlı Devleti'nde savaş zamanlarında veya barışın hüküm sürdüğü dönemlerde zahire işlerinin halli ve savaş alanına gönderilmesi birtakım sıkıntılara neden olmaktaydı. Yakın çevrelerden toplanarak tedarik edilen zahire askerere gerektiği şekilde dağıtılamaz ve bu zahireyi vaktinde menzillere dağıtması için görevlendirilen Nüzul Emini'nden ihtiyaçtan fazlasını almaya teşebbüs ederdi. Bu durumda zaten yetersiz olan zahirenin yağmalanmasına neden olurdu (Beydilli ve Şahin, 2001: 45). Devletin tahıl tedariki Tuna Havzası, Karadeniz Havzası'na ve Mısır'a bağlıydı. Tuna ve Karadeniz Havzası tarım fazlasını vergi ve bağ olarak doğrudan İstanbul'a, ordu depolarına ya da anbarlara gönderiyordu (White, 2013: 62). Karadeniz ve Tuna Havzası'nın yavaş yavaş elden çıkması zahire tedarikini zora sokmaya başlamıştı. 1787 yılında başlayan savaşlar nedeniyle Ruslar adım adım Karadeniz'deki kaleleri ele geçirmeye başlayınca, bu bölgelerin Rusların elinde kalması, İstanbul zahire ticaretinin Karadeniz'in Rumeli yakasında kalmasına neden olmuştur (Yeşil, 2004: 122). Karadeniz'den gelen hububat arzının daralması nedeniyle İstanbul'da gıda sıkıntısı baş göstermeye başlamıştır. Şöyle ki Karadeniz civarından hububat gelmemesi ve zahire azlığı nedeniyle Meclis-i Şer'e gelen habbazan esnafının kethüdalari ve ihtiyar söz sahipleri ellerinde zahirelerin çok azalması nedeniyle tersane ambarlarından arpa, buğday ve darı talebinde bulunmuşlardı. Bunun üzerine taraflarına Tersane-i Amire mevcudundan yirmi beş bin kile buğday, yirmi bin kile arpa ve beş bin kile erzak verilerek habbazan taifesine tevzi edilmiştir. Bu şekilde hububat krizinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. *“Sa'detlu faziletli İstanbul Kadısı Efendi dâ'ilerinim iş bu takriri ve balasına sâdır olan ferman-ı alileri mücebince Tersâne-i Amire anbarları mevcûdundan kapan rayiciyle yirmibeş bin kile hunta ve yirmi bin kile hunta ve yirmi bin kile şair ve beşbin kile arzak cem'an elli bin kile zahire tâife-i habbazana tevzi' ve ecnas-ı fiyatı i'lam olunmak üzere efendi-i müşarün-ileyh dailerine*

*hitaben ferman-ı alileri isdarı babında emr-ü ferman devletlü sultanım hazretlerinindir”.*¹¹⁰

İstanbul’un iâşe problemi devletin en çok korktuğu işlerin başında gelirdi. Olası bir gıda arzında halkın isyana kalkışması devlet aleyhine olacak bir işti. Devlet, İstanbul’un iâşe teminini mübayaacılar havale etmişti. Kıtık ya da seferberlik zamanlarında özellikle mübaayacıların usulsüzlük yapıp merkezi yönetimin belirlediği fiyat yerine görevlilerin reayadan çok düşük meblağa zahire aldığı görülürdü. Mübayaacıların ücreti verilmiş olduğu halde, orduya zahire sevkini yapmadıkları da tespit edilmişti. Bu gibi durumlar halkın sıkıntıya düşmesinin yanında ordu için de büyük bir felaket oluyordu. İşte bu nedenle Sultan III. Selim 1790 yılında yayınladığı bir Hatt-ı Hümayunla “*mübayaacılar ekl ve telef ediyorlar miri dahi bu kadar zahireye akçe veriyor hem miriye hasaret hem fukaraya gadr olunur*” diyerek bozuk olan durumun düzeltilmesi için emir vermiştir (Yıldırım, 2016: 343). Mübaayacılar bazen arazi sahiplerini kalem akçesi, tuzluk, yazıcı ve keyyal ücretleri adı altında keyfi vergiler ödemeye mecbur ettiği gibi, onlardan para sızdırmanın ve aldıkları ürünün limana taşınması için gereken masrafları ödettikleri oluyordu. Görevini kötüye kullanmaya devam eden mübaayacı devlete ait buğdayın onda ya da on beşte birini satıp yerine aynı miktarda arpa, çavdar ya da saman koymaktaydı. Yaptığı hileyi gizlemek için de kalan buğdayı çoğu zaman deniz suyuyla ya da sirke buharıyla şişirerek ürünü daha fazla görünmesini sağlamışlardı (Thornton, 2015: 218; Utkan, 1995: 80). Böyle hileli işlere ayanlarda bulaşıp, iltizam olarak aldıkları hububatları gemilere naklederken içerisine arpa, buğday ve yulafı karıştırıp devleti zarara uğratmışlardı.¹¹¹ Bu durumlarda devlet sorumluluk kabul etmiyor ve hububatın fırınlara gitmeden önce temizlenmesini istiyordu. Bu durumda tahılı karışık malzemelerle satın alan fırıncıların kar marjını düşürüyordu. Fırıncılar da zararı telafi etmek için bu defada ekmeğin gramajını düşürmeye

¹¹⁰ BOA, C. BLD 38/1867 (H. 11 S 1208- M. 18 Eylül 1793).

¹¹¹ BOA, 147 Numaralı Kalebend Dosyası, 46/147 (29 S 1208- 16 Ekim 1792).

başlamışlardı (Yeşil, 2004: 124). Ekmeğin gramajının düşürülmesinin yanında, ekmeğin unlarına arpa ve darı karıştırılarak bozuk ekmeğin çıkarılması fırıncılara cezaya çarptırılıyordu. İstanbul'da fırıncılık yapan dört nefer, ekmeğin tadını ve unun kalitesini bozdukları için Magosa Kalesi'ne muhkem haps edilerek cezalandırılmışlardır.¹¹²

III. Selim, devletin iaşede sıkıntı yaşamaması için aldığı tedbirler neticesinde, sınırlı olan mübayaaların depolanarak ihtiyaç halinde İstanbul fırınlarına dağıtılması amacıyla 1793 yılında Hububat Nezareti'nin kurulmasına karar verilmiştir (Güran, 1998: 17). İstanbul zahiresini de rayiç üzere tedarik etmek için Hazine'den yirmibeş bin kese akçe verilerek zahirenin satın alınmasına yönelik harekete geçmişti. Hububat Nazırı olarak Şıkkı Salis Payesi'yle Ebubekir Ratib Efendi atandı (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 249). Bu nezaretin amacı, zamanında çeşitli zahireyi satın alarak depolamak ve sonra duruma göre değirmenlere ve ihtiyaç sahiplerine küçük bir karla satmaktır (Sertoğlu, 2011: 2765). Zahire Nezareti'nin kurulmasıyla, kapan tüccarı da bu nezarete yardımcı olmaya başlamıştır. Zahire Nezaret i kapan tüccarının gittiği bölgede bol ve ucuz mal bulabilmesine yardımcı olup satın alınan zahirenin İstanbul'a taşınmasına yardım ederdi. Bu Nezaretin kuruluşuyla devlet ilk defa bir sermayedar olarak, ordunun değil İstanbul'un iaşesi için yapılan ticarete katılmış oluyordu (Yeşil, 2004: 129).

Padişah İstanbul'un hububat işlerine çok önem verdiği için denetimlerde de bulunurdu. Bir denetim esnasında fırınlarda ekmeğin yapımında sıkıntı çıkması üzerine Tersane anbarlarından zahire takviyesi yapılmasını istemiştir. Ayrıca fırınları denetleyerek ekmeğin yapımında kusuru olanların cezasının verilmesi için irade buyurmuştur (Arıkan, 1988: 148). Osmanlı Devleti, zahire arzında sıkıntılar yaşamamak için devamlı tedbirler almaktan geri durmuyordu. Öncelikle padişah tarafından Tuna Nehri etrafında belirli yerlerde anbarlar inşa edilmesini,

¹¹² BOA. C. BLD. 24-1183 (H. 1209- M. 1794-1795).

İstanbul'da bulunan anbarlara ek olarak yeni anbarlar yapılması talimatını vermiştir. Üsküdar'da Öküz Limanı'nda iki anbar (Cabi Ömer Efendi, 2003: 40) ve Büyük İskele'de olan Mihriman Sultan'ın Vakıf Hanı ve Çukur Hamamı, gönderilen Hatt-ı Hümayun ile arpa ve buğday anbarları haline getirilip içerisine zahire bırakılmıştı (Beydilli, 2013a: 207). Alınan bir diğer tedbirde hububatın yabancılara satılmaması ve bu konuda yetkililerin bilgilendirilmesiydi. 1204 (1790) yılında Mora Valisi Ebubekir Paşaya gönderilen fermanla Mora ve havalisinde herhangi bir yabancı tüccara hububat satışı yasaklanmıştı. Buradan İstanbul'a gönderilecek hububatın miktarının belirtildiği defterlerle İstanbul'a gönderilmesi için ferman yollanmıştır.¹¹³ Çünkü zengin çiftlik sahipleri ve iltizam işleri nedeniyle ellerinde yüklü miktarda zahire bulunduran mahalli güçler, zahireleri kapan tüccarından daha fazla fiyatlarla yabancılara satarak önemli kazanç sağlıyorlardı (Güran, 1998: 22). Yabancılara hububat satılmaması için sair beldelere ferman yollanmasına karşın merkeze gelen haberlerle yabancılara gizli yollarla hububat satışı yapılmaktaydı. Devlet bunun önüne geçmek için yabancılara satış yapanların tertib cezasına çarptırılacağını bildirir fermanlar yayınlamıştır.¹¹⁴ Hatta Firecik Ayanı, tüm yasaklamalara rağmen, Avrupa tüccarına zahire sattığından Kalebent Cezası'na çarptırılarak, Ağrıboz kalesine haps edilmişti (Aynural, 1989: 43). Zahire Nezareti fiyatların karşılıklı pazarlığında üretici ve kapan tüccarı arasında hakem görevi görür ve üreticinin aşırı fiyat talebinin önüne geçerdi. Gerektiğinde tüccara sermaye verilerek mali destek sağlanıp fırıncılardan olan alacaklarının tahsiline yardımcı olurdu (Güran, 1998: 19). 1800'den sonra Tuna ağzındaki kalelerin Rus işgaline uğraması,

¹¹³BOA, C.ML., 260-10669 (H.1204-1790).

¹¹⁴Zehayir ve hububatın müste'men ve harbi kefereye fûrûhet olunmaması bundan akdem bâ- emr-i alî tenbih olunmuşken bazıları hilaf-ı rıza zahire fûrûhetine cesaret etmeleriyle bundan böyle husûs-u mezkûr nizâm-ı kaviyeye rabt-ı berle ser'en ve alenen zahire fûrûhet edenlerin tertib cezasına ikdam olunması husûsu iktiza edenlere tenbih olunmak babında sâdır ve vasıl olan emr-i alîşanı efendi-i muma-ileyh zikr-i ati kazalar muhakimi sicilatına kayd ve iktiza edenlere gereği gibi tenbih-i berle nizâm-ı kaviyeye rabt olduğun bir kıt'a mektubunda ve İpsala ve İnoz ve Evreşe ve Keşan ve Ferecek kazalar kadıları birer kıt'a i'lamlarında tahrir ederler. (1207) BOA, C.DH., 177-8825, B. 1, H-07-12-1207.

tahıl ticaretine sekte vurmaya başlamasına neden oldu (Aksan, 2010: 203).

Zahire kaçakçılığının önüne geçip mal arzının çok olmasına sürekli gayret ediliyordu (Güran, 1998: 18). Bu doğrultuda bölgeler arasında tahıl aktarımı kayıpları ve kaçakçılığı caydırmak için titiz tedbirler alınır ve kaçakçılık yapanlar Kalebend Cezası'na çarptırılırlardı.¹¹⁵ Nakliyeciler kefil göstermek ya da teminat vermek, işlemleri tescil ettirmek ve makbuz almak zorundaydı (White, 2013: 63). Boğazlar dâhilinde de yabancı gemi trafiği kaçak ticareti engellemek için sıkı bir kontrole tabi tutuluyordu. Eyaletler arasında sürekli meydana gelen izinsiz ve kaçak hububat ve koyun aktarımı, devlet görevlileri için her zaman bir sıkıntı kaynağı olmaya devam ediyordu (Uzun, 2006: 3).

Hububat Nezareti'nin kurulmasıyla İstanbul'a düzenli olarak hububat sevki yapılmaya devam etmişti. Özellikle Ebubekir Ratib Efendi, bu işi çok iyi organize ederek büyümede süreklilik sağlamıştır. 5107,5 kise sermaye ile kurulan Nezaret, Ratib Efendi'nin Nazırlığı sırasında 8343,5 kise 10.5 kuruşa yükselmiştir. Bu sırada İstanbul'a zahire arzı sürekli olmuş olsada, hububatın kalitesinde değişiklik olmamıştır. Çünkü mübayaacıların yaptıkları yolsuzluklar halen daha devam ediyordu. Nezaretin bir amacı İstanbul halkına ucuz ekmek yedirmekken bu da gerçekleşmemiştir. Nitekim 1792 yılında 100 dirhem (320 gr) olan ekmeğin ağırlığı 1793 yılında 80 dirheme, 1794'te 70 dirheme, 1795'te ise 60 dirheme düşürülmüş ve 1810 yılına gelindiği vakit ise bir paraya 40 dirhem ağırlığında ekmek alınabilmiştir (Yeşil, 2004: 141). 1795 yılında 60 dirhem olan ekmeğin dirhemine on para zam yapılarak beyaz ve pişkin olması kaydıyla 70 dirheme satılmasına irade buyrulmuştur.¹¹⁶

¹¹⁵ BOA. 143 Numaralı Kalabend Dosyası, 87/143 (1207-1793).

¹¹⁶ *Altmış dirhem bir pareye olan nân azizin dirhemine on dirhem zam ve gurre-i Muharrem'den bedâ'i ile yetmiş dirhem nân aziz bir pareye işlenüb İbadullah'a bu veçhile bey' ve bundan sonra dahi cenâb-ı hâk ihsân ettikçe nân azizin dirhemine terki olunacağı tahrîr ve ol-veçhile tanzim olunmuş olduğuna binâ'en i'lam-ı mezkûr manzur-u hümayunları buyrulmak için ma'ruz-u atabe-i ülyaları mülîkâneleri kıldı. Şimdilik*

4.4. Vergilendirme

Osmanlı Devleti'nde maliyenin temel dayanağını teşkil eden vergiler genel anlamda iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan birisi tamamen şeriatı dayanan ve esas itibarıyla Kur'an-ı Kerim ile Sünnetten kaynaklanan Şer'i vergilerdir. İkincisi ise mali sıkıntılar nedeniyle eklenen örfi vergilerdir. Şer'i vergiler zekât, öşür, haraç, cizyeden oluşmaktadır. Örfi vergilerde iki kısma ayrılırdı. Kanunlarla belirlenen yasal vergiler ve tekâlif-i şakka türünden alınan vergiler (Süleyman Sudi,2008: 19-20; Kazıcı, 2014:171). Şer'i vergilerin yanında örfi vergileri idame ettirmenin amacı, vergi miktarının eksilmemesi ve vergi kaynaklarının garanti altına alınabilmesi için gerekli olan sıkı tedbirlerin alınması zorunluluğunu meydana getirmiştir (İnalçık, 1959: 41). Yasal olarak alınan örfi vergiler pek çok kalemden oluşmaktaydı. Bunlara bakacak olursak; imdad-ı hazeriyye, iane-i cihadiyye, salariye, mukabele, bedel-i asakir-i bahriyye, harc-ı ferman, harc-ı baha, nüzül, avarız, iane-i hükkamiye, mübaşiriye bedeli, hüddamiye, muhziriyye, serbestiyye, konak akçesi, ispenç, mürur ve übür akçesi, Vali, Mütesellim, Voyvoda masrafı diyerek yıllık ayni veya nakdi olarak tekâlifler ahaliden alınırdı (Süleyman Sudi, 2008: 56). Devletin mali zorluklar sırasında tahsil ettiği imdad-ı seferiye vergisi ise bunların en önemlilerindendi (Halaçoğlu, 2014a: 65).

Osmanlı Devleti'nde gerek şer'i, gerekse örfi vergilerin cins ve miktarları kanunnamelerde kesin ifadelerle tayin ve tespit edilmiştir. Böylelikle vergi toplayıcıları ile ödeyen kesim arasında meydana gelebilecek anlaşmazlıkların önüne geçilmiş oluyordu. Miktarları kanunnamelerde belli olmayan vergilerdeyse vergileri toplayan kişiler serbest ve keyfi bir şekilde hareket edemezlerdi. Alınacak vergi için kadı veya naibin karar vermesi gerekiyordu (Kazıcı, 2014: 62).

ol-vecihle iktizâyı nizamına mübâderet ve tabh olunacak nân aziz has ve pişkin ve namu'l-vezn olmak üzere tabh ve i'maline vakt olunmak için iktiza edenlere mahsûs fermanlar tahririyle tenbih ile taraf-ı çakeranemden dahi nezaret ve ikdamda ...BOA. HAT. 204-10589 (H.1210- M.1795-1796).

Sanayi öncesi tarım toplumlarının ekonomisinde vergileme gelir dağılımının temel mekanizmalarından birisiydi. Vergilendirme, kırsal nüfusun yalnızca yaşama koşulları yiyecek miktarı ve yatırım yapma gücünü etkilemez bir yandan da ekonomik değişimlere cevap verir (Güran, 1998: 199). Tarım toplumu devletlerin gelirlerinin büyük çoğunluğu kırsal kesim gelirleri ve ordularının da kaynağını kırsal kesim nüfusu oluşturmaktaydı. Mustafa Öztürk'e göre şehir halkının verdiği vergiler, çok küçük bir cüzü oluşturmaktaydı. Reyanın ve arz-ı memleketin vergilendirmesinde, zirai ürünlerde en yüksek vergilendirmenin %50'dan başladığını ve genel olarak %12,5'ten aşağı düşmediğini tespit etmiştir. Hatta raiyetlik vergilerinin de hesaba katılmasıyla çiftlikle uğraşanların kazançlarından alınan vergilerin % 50 bulduğunu, buna karşılık şehirli ödeyicilerde bu durumun en çok % 10 kadar düştüğünü hatta bazen hiç vergi vermemeye kadar gittiğini izah etmiştir (Öztürk,2014: 276).

Ekonomik krizlerin aşılmasında devletler birtakım vergi artışlarına gidebilirlerdi. Savaş yıllarının getirdiği mali bunalımlarda bütçe açıklarının kapatılmasında yeni vergi kalemleri ortaya çıkardı. Savaş döneminde en çok bilinen gelir avarız vergileri olmakla birlikte 17. yüzyıldan sonra sürekli alınmaya başlayınca olağan üstü bir vergi olma özelliğini kaybetti. Savaş zamanında halkın farklı yükümlülükleri olurdu. Bunlar aynı olmakla birlikte gerektiğinde paraya çevrilir ve "bedeliyye" adı altında tahsil edilirdi. Sürsat ve nüzül yükümlülüğü nakde dönüşmüş ise bunlarda bedeli olurdu (Cezar, 1986: 119).

Osmanlı Devleti, tarihsel süreç içerisinde avarız adı altında değişik vergi toplama yoluna gitmiştir. Bu vergi toplama işi halkın tamamına yayılmadığı sürece sıkıntı olmuyordu. Fakat toplumun tüm kesimlerini kapsayan yeni vergiler büyük tepkilere neden olmuştur. Vergiler nakdi olarak değil bazen de aynı olarak toplanabiliyordu. Devlet vergi yükümlülüğü olmayan zümreleri vergilendirebiliyordu. Örneğin dirlik sahiplerinin, vakıf mürtezikalılarının dirliklerinin ve vazifelerinin bir bölümüne bedel-i tımar veya bedel-i vazife adıyla vergilendirme yapılabilirdi (Tabakoğlu, 1985: 265). Görevlilerin

reayadan kendileri için aidat veya hizmet istemeleri, salgun salmaları, Osmanlı Padişahı'nın mutlak hukukuna bir tecavüz sayılırdı (İnalçık, 1993: 69). Vergiden muaf olan kişiler kendilerinden ücret talep edildiği vakit şikayet ederek hakkını arayabiliyordu. Tekaliften muaf olan imamlar tekalif-i örfiye ile rencide edilemezdi. Nitekim bunun örneğini Şumnu'da görmekteyiz. Şumnu'da görev yapan Şerif Paşa Camii İmamı, Hacı Memiş Mihrabı Mahallesi ahalipleri tarafından tekalif-i örfiye ve şakka talebiyle sıkıştırılmaya başlanmıştır. Elinde vergiden muaf olduğuna dair beratı olan İmam, ahaliyi şikayet ederek vergiden muaf olduğuna dair kendisine emr-i ali verilmesini istemiştir.¹¹⁷ Derbentçiler de vergilerden muaf olmasına rağmen savaş durumlarında muafiyetler kaldırılabilirdi. Bunlar bazen zahire mubayaası, imdad-ı seferiye gibi tekâlif-i şakkadan vergilere maruz kalabiliyordu. Özellikle 18. ve 19. yüzyıllarda olağan üstü durumlar nedeniyle muafiyet devlet tarafından git gide daraltılmıştı. Avarız-ı divaniye ve diğer tekâlifler ve hazeriye vergisi eşit olarak halka tevzi edilip tahsil edilmeye başlanmıştır (Orhonlu, 1990: 57).

Devletin askeri ıslahatlar ve reformları yapması için vergi kalemlerinin yeniden düzenlenmesi çok önemliydi. Çünkü sefer durumunda askere her yıl yirmi bin keseden fazla akçe gerekiyordu. Bunun temin edilememesi büyük sıkıntılara ve orduda bozulmalara neden olmaktadır. Savaşların bitmesinden vergilendirme için öncelikle şarap üreten ve rakı yapanlardan vergi düzenlemesine gidilmiştir. Zecriye Emini vasıtasıyla şarap içenlerden kıyyesine ikişer pare, rakı içenlerden de dörder pare olarak belirlenmiştir. Bundan başka ağnamdan birer pare resmi yapığı alınması, penbenin birer kıyyesinden de birer pare ve iplikten ikişer pare alınmak üzere rüsum-u penbe adıyla mukataa

¹¹⁷ *Şerif Paşa Camii şerifinde bâ berat-ı şerif-i alişân imamı olub hizmet-i lazımede bir dürlü kusurum olmayub sakin olduğum şa'yan-ı halifede Hacı Memiş Mihrabı Mahallesi ahalipleri tekâlif-i örfiyye ve şakka mütalebesiyle rencide dest hâli olmadıklarından fetevayı şerifeye müracaat olundukda eimme-i hütabâya tekâlif-i örfiyye mütalebesi emr-i sultaniye muğayir olduğunu nâtk yedimde olan fetevayı şerife mücebince ahali-i mahallenin büyüce müdâhaleleri def'i buyrulmak bâbında...* BOA. C. EV. 52-2569 (H.27 R 1205- M. 3 Ocak 1791).

ihdas edilmiştir. Mora’da yetişen İstakalya adlı üzümün kıyyesinden ikişer pare alınarak, bir malikâne kurulmuş tütün, ipek gibi ürünlerden vergi almak için büyüklü küçüklü yeni mukataalar düzenlenmiştir. (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 225-226; Mehmed Emin Edib, 1999: 322).

4.4.1. Avarız

Osmanlı Devleti’nde olağandışı ve düzensiz vergiler avarız-ı divaniyye, tekâlif-i örfiyye ya da kısacası avarız adı altında toplanmıştır. Bu vergi savaş harcamalarını karşılamak üzere sultanın emri ile halkın doğrudan devlete vermeğe mecbur olduğu her türlü hizmet, eşya ve para şeklindeki tekâlife verilen isimdir. Buradaki asıl amaç hazineye para bulmaktı (Tabakoğlu, 1985: 153. Özdemir, 1986: 1583; Barkan, 1979: 16). Bu vergi avarız adı altında tahsil edilir ve tahsil fermanlarında bedel-i avarız olarak geçmiştir (Sahillioğlu, 1991: 108). Avarız vergileri, esasında devlet salgınlarından başka bir şey değildir. 16. asırdan sonra reaya üzerinde ağır bir yük haline gelmiştir (İnalcık, 1993: 71). Halk arasında öyle yerleşmiştir ki artık, Anadolu’da salguncu, tahsildar, vergi toplayan anlamında bugüne kadar ulaşmıştır (İnalcık, 2016c: 132).

Osmanlı Devleti, uzun harp yıllarının masrafını ve bütçede meydana gelen açığı sürekli avarız vergisiyle kapatma ümidindeydi. Bu nedenle avarız vergisi sürekli alınan bir vergi haline dönüşüyordu (Orhonlu, 1990: 48). Avarız-ı Divaniye ve Tekâlif-i örfiye resimleri altında, amele, kürekçi, azap, beldar, nüzül, cerehor, kavas, araba, hayvan, arpa ve saman tedariki, sürsat resmi gibi eleman ve resimleri tedarik etmek “*avarız akçesi*” ya da “*avarız akçe bedeli*” adıyla belirli bir para avarız-ı divaniye adı altında toplanmıştır (Özdemir, 1986: 1583). Avarız vergileri yükümlüleri toplu bir şekilde sorumlu tutardı. Osmanlı Devleti’nde yerleşik veya konargöçer olsun herkesin sorumlu olduğu vergiydi (Tabakoğlu, 1985: 154). Bu vergiyi verecek reayanın ev, arazi, mal, mülk sahibi olması gerekiyordu. Yalnız erkeklerden alınan bir vergi olmakla beraber kadınlardan alınmazdı. Madenci, çeltikçi, ortakçı, tuzcu, köprücü, derbendci, menzilci, mustahfiz, ocaklık kaydolanlar ve bazı

vakıf reayası bu vergiden muaftır (Uluçay, 1955: 40). Ayrıca askeri sınıfa mensup olanlar bu vergiden muaf olmakla beraber, tek şart ticaretle uğraşmamasıdır. “*Kâr u kisb üzere*” olanlar durumlarına göre reaya gibi avarız vergisini vermek zorundadır (Ünal, 2015: 195).

Avarız vergileri şahıslar üzerine konmaz ve avarızhanesi denilen birimler üzerine konurdu (Halaçoğlu, 2014a: 66). Muaf olanlar çıkarıldıktan sonra, her avarızhanesinin vereceği vergi miktarı tespit edilir, ülkenin her tarafına mübaşir, ulak ya da vergi tahsildarlarıyla haber gönderilirdi. Tahsildar ve mübaşirler memur oldukları yerin kadılarına emirleri götürür ve kadı bunu halka okurdu. Başta kadı olmak üzere, idareci, subaylar ve memleket ileri gelenlerinin olduğu yerde hanelere düşen vergi miktarı taksim edilir ve vergileri toplayacak kişiye düzenlenen defter teslim edilirdi (Uluçay, 1955: 48). 17. yüzyılın sonuna kadar aynı ya da bedelen toplanan bu vergi, 18. yüzyılın başından itibaren sancak muhassılı ya da mütesellimlerin uhdesine verildi. Bundan böyle zahire istenmeyecek bunların yerine hepsinin bedeli olarak 11.000 kuruş olarak verilecekti. Bu para her yıl mütesellimler aracılığıyla toplanarak hazineye nakledilmiştir. Fakat 18. yüzyılın sonuna doğru başlayan savaşlar nedeniyle İstanbul ve ordunun yiyecek ihtiyacını karşılamak üzere ve paraları sancak maktuasından verilmek şartıyla arpa, buğday, nohut, peksimet, peksimet unu, koyun, keçi, sığır, nakil sırasında kullanılmak üzere deve, at, katır, asker ve kalyoncu istenmiştir (Uluçay, 1955: 48).

4.4.2. İmdad-ı Hazariye

İmdad-ı hazariye vergisi, imdad-ı seferiye vergisi ile aynı kurallar çerçevesinde toplanmıştır. Tek fark bu verginin barış zamanlarında toplanmasıdır. Ruz-ı Hızır ve Ruz-ı Kasım olarak iki taksitte toplanırdı. Mahkemede düzenlenecek deftere kayd olunarak halkın ödeyeceği meblağ belli edilirdi (Ahmed Vefik, 1330: 96). 1718 yılında imdad-ı seferiyenin alınış şekli tespit edilmiş olmasına rağmen, imdad-ı hazariye için tam bir sınır çizilmemişti. Fakat imdad-ı seferiyenin alındığı döneme denk gelip imdad-ı hazariyyeyi de kapsadığı için (Cezar, 1986: 55) barış

zamanlarında alınan bir vergi olarak 1717-1718 yılında toplandı denilebilir. İmdad-ı seferiyeye alternatif olarak toplanan bir vergi olan hazariye vergisi iki üç taksit halinde toplanmıştır. Bu vergi kazalara toplu bir meblağ olarak dağıtılır, sonra avarız hanesi olarak halka dağıtırdı (Tabakoğlu, 1985: 269). Hazeriyyenin toplu alınması yasak olup, vergi tahsil edildikten sonra yükümlüye bir “*eda tezkeresi*” verilir ve böylelikle tekrar eden ödeme isteklerine karşı önlem alınmış oluyordu (Cezar, 1986: 57).

İmdad-ı Hazeriyye vergisini toplarken halka zulüm olmaması için Anadolu Valisi’ne, verginin iki taksitle alınmasına yönelik ferman gönderilmişti. Bunun yanında Sancak Mutasarrıfı için alınan hazeriyyenin de üç taksitle alınması ve verginin eklendiği Tevziat Defterinin kontrol edilerek verilen meblağın karşılaştırılacağı tembih edilmiştir.¹¹⁸ Ahaliden alınacak hazeriyyenin taksit miktarı eyalet ve sancak durumuna göre farklılık göstermiş ve bu kural kanun ile belirlenmiştir. Eyalet için hazeriye taksidi sürekli iki defa alınsın olarak vurgulanırken, Sancaklarda taksit miktarı üç olarak belirlenmiştir. Şöyle ki “*Trabzon Eyaletinde Vali için senede iki taksit ile muhatab yirmi bin guruş imdâd-ı hazeriye tahsil ve hala mutasarrıf Vezir Osman Paşa iclâle tarafına kendisine me’mul ve teslim edilmek için muharrer, Kars Eyaletine Vali için senede iki taksit ile sefersiz vakitlerde verilmek üzere imdad-ı hazeriye şurutu üzere tahsil ve hala Kars Beylerbeyisi Numan dâme ikbâle tarafına verilmek üzere, Üsküb Sancağı’nda mutasarrıf için üç taksit ile tertib olunan iki bin beş yüz guruş imdâd-ı hazeriye tahsil ve mutasarrıfın Toyran Zâde Mustafa dâme ikbâle tarafına kabzına memure teslim ittirmek için..*” görüldüğü üzere meblağların kaç taksit ile verileceği belirlenmiştir.¹¹⁹ Meblağların karşılaştırıldığı zamanlarda ahaliden her zaman fazladan ücret alındığı tespit edilmiştir. Yetkili kişilere neden ahaliden fazla ücret alındığının sorulduğu vakit her yıl zam yapmak icab eder denilerek cevap alınmıştır. Osmanlı Devleti,

¹¹⁸ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 111/144 (RA 1208-1793).

¹¹⁹ BOA. C. ML. 59-2672 (H.20 ZA 1208- M. 19 Haziran 1794).

haksız yere eklenen zamlı ücretleri indirme gayreti içerisinde olarak yetkililere gereken uyarıyı yapmıştır. Nitekim İzmir ahalisinin sunmuş olduğu arzuhal ve mahzarda, Sığla Sancağı'na bağlı İzmir Kazası ahalisi her yıl Kapudan-ı Derya olanlara hassa mukabil imdad-ı hazeriye ve taamiye olarak 3274 guruş vermişlerdir. Fakat bu vergi oranı her geçen yıl aratarak bir yıl içerisinde 18500 guruş'a ulaşmıştır. Bunun üzerine ahali ödemeleri gereken ücretten fazla para vermek istemediklerini beyan eder arzuhallerini yazmışlardır. Değerlendirmeler sonucunda ahalden zamlı olarak hazeriye ve taamiye ücreti alınmaması emredilmiştir.¹²⁰

Savaş zamanlarında denemesi yapılan imdadiye vergisi 1718'den itibaren barış zamanlarında da alınmaya başlandı. İmdadiye vergisi tevzi heyetlerinin elindeydi. Taşra yöneticilerinin veya diğer konuk üst düzey görevlilerin ihtiyaçları, köprü, yolların bakımı, eyalet ve kaza harcamaları hep bu vergiden finanse edilmiştir (İnalçık, 2004: 838). Sefer görevi ile yükümlü tutulmayan idareciler imdadiyeleri tahsil etmesi emri verildiğinde, hazariyeyi içinden alarak geri kalanı merkeze gönderirdi. Genel kural ise imdad-ı seferiye ya da hazeriye olsun toplanacak akçeler o bölgenin idarecisine ait olması şeklindeydi (Cezar, 1986: 56). Eyalet ve Sancaklardan alınacak hazeriye vergisi yalnızca Valiler ve Sancakbeyleri'ne ait olacak ve ahali vakti ve zamanı gelince hazeriye vergisini taksit halinde ödeyecektir. Bunun dışında ahalden farklı taksitlerde hazeriye talebinde bulunulmayacaktır.¹²¹

4.4.3. İmdad-ı Seferiye

Olağan üstü durumlar ve mali buhran dönemlerinde alınan imdadiye vergileri 1718 yılından sonra belirli kurallara bağlanarak yasal hale getirilmişti. Yasal hale gelmesinde artık eyalet ve sancak mutasarrıflarının gelir ve giderlerinin bilinemez olması nedeniyle mükemmel kapu halkı beslemekten aciz duruma düştükleri iddia

¹²⁰ BOA. HAT. 193-9488 (H.1205- M. 1790-1791).

¹²¹ BOA. C. DH. 78-3893 (29 L 1211- M. 27 Nisan 1797).

ediliyordu. Bu nedenle Őu kararlar alınarak dűzenleme yapma yoluna gidilmiŐtir. Őncelikle her eyalet ve sancađın ne kadar imdad-ı seferiye vereceđi bűlgenin ekonomik Őartları gűz Őnűne alınarak belirlenecek. Vali ve sancakbeyleri keyfi olarak halktan para, yem, yiyecek toplamayacak merkezden belirlenen miktarlarla yetineceklerdir. Ayrıca topladıkları imdadiyelerin yarısını kendi daire giderlerine ayırdıktan sonra, geri kalanıyla da silahlı ve műkemmel kapu halkı besleyeceklerdi. Bu nizamaya karŐı çıkanlar da katlolunacaklardı (Cezar, 1986: 55). Bu verginin miktarı, durumu ve ne gibi ihtiyaçlarla alınıp verileceđi fermanlarla belirtilip, Tevzi Defterleri’ne yazılıp toplanırdı (Kazıcı, 2014: 176). Tevzi esnasında eimme-i hutaba, ruhban ve fakirler műstesna tutulurdu. Bazı mahallere yazılan imdad-ı seferiye ađır gelirken bazı mahallere de hafif geldiđi gűrűlműŐtűr. Daha sonra bu vergiye tűrlű adlarla ilaveler yapılarak toplanmaya devam edilmiŐtir (Ahmed Vefik, 1330: 95).

1718 yılına ait dűzenlemelerde de yine bazı hususlara dikkat çekilmiŐti. Kanun geređi senede iki defa imdad-ı seferiye toplanması yasaktı. SavaŐ durumunda eyalet ve elviye mutasarrıflarına imdad-ı seferiye toptan verilecekti. Verginin dađıtımı, cűmle ayan, ahali ve mahkeme tarafından yapılmalıydı. Őayet eyalet valileri de sefere gűnderilmemiŐ ve herhangi bir gűreve memur edilmemiŐse imdad-ı seferiye toplaması kesinlikle yasak edilmiŐti (Cezar, 1986: 55). SavaŐ anında gűrevlendirilen Valiler için kendileri adına tertip ve tayin edilmiŐ olan imdad-ı seferiyelerini toplattırmak kanuni haklarıydı. Bunun Őrneđimi Rakka Valisi Őerif Mehmed PaŐa’da gűrmekteyiz. PaŐa, sefer gűrevli kılınıncaya Rakka Eyaleti dahilindeki kazalardan alınması gereken yetmiŐ kese akçe imdad-ı seferiye’nin alınıp tarafına gűnderilmesi istenmiŐtir. Őűyle ki “*Vali iűn mu’ayyen olan marű’z-zikr yetmiŐ kese akçe imdād-ı seferiyeyi Őurűt-u seferiye űzere def’aten eyālet-i mezkűre (Rakka) dahilinde kā’in kazalar ahalilerine tevzi’i ve taksim ve yerlű yerinden cem ve tahsil műŐārűn-ileyh tarafından kabzınā memure edā ve teslim ittirűb tehirden ve mikdar-ı mu’ayyineden ziyāde ve műkerrer seferiye tahsilinden ve kesret űzere kazalara műbaŐirler irsālileyh ahali*

ve fukarayı raiyete teaddi vuku'unu tecvizden ve hidmet-i mübaşiriye mütâlebesinden ..."¹²²

Savaş harcamalarına ve mevacip ödemelerine katkı sağlamak amacıyla ödünç olarak istenilen bir vergi olarak ortaya çıkmıştır. Bu vergi uygulamaya konduğu vakit IV. Mehmet tahttan indirilerek yerine kardeşi II. Süleyman geçmiştir. 5 kıst ödenecek mevacip ödemesinin yanına birde ulufe eklenince huzursuzluk daha da artmaya başladı. Bunun önüne geçmek için imdadiye vergisi her kesime yayılmaya başlandı. Bu verginin muafiyet sınırı çok dar tutularak ulema ve askeri zümre de vergilendirilmiştir (Tabakoğlu, 1985: 266-267).

4.5. Tevziat Defterlerinin Oluşturulması ve Kontrolü

Osmanlı Devleti, olağan üstü durumlarda kendi kaynaklarından masraflarını karşılayamayınca birtakım tedbirler alarak kendisine lazım gelen para, hizmet, eşya ve mahsül miktarını tespit edip, divanda bulunan bazı defterlere tevzi ve taksim ederdi. Ülke avarız hanelerine bölündüğünde bu uygulamadan beklenen amaç çabuk gerçekleşirdi (Özdemir, 1986: 1584). Tevzi Defterleri ise Eyalet, Sancak ve kasabalarda yapılan masrafların, ahalinin verdiği tekâlif-i divaniye, imdad-ı seferiye, mal-ı maktu gibi bilgileri içeren deftere denirdi. Bu defterler hangi yere ait ise o yerin masraflarını gösterirdi. Defterler incelendiği vakit şehirde yapılan masraflar, toplanan vergiler, yöneticilere verilen hediyeler hep bu deftere kaydedilirdi (Uluçay, 1955: 52-53).

18. yüzyıla gelindiği vakit yeni düzenlemelerle birlikte vergi meblağlarının kaza düzeyinde belirlenmesine geçildi. Fransa'nın önde gelen mali otoritelerinden olan Terray, Turgot ve Necker'in deyişiyle, vergileri kırsal kesimde değişen koşulları da göz önünde bulundurarak etkili ve adil bir şekilde dağıtmak için vergilerin tevzi işini yerel kişilere

¹²² BOA. C. AS. 1181-52675 (H. 1214 Z- 1800 Nisan- Mayıs).

yaptırmak olduğu söylenmiştir. Bu doğrultuda, Osmanlı Devleti bu yöntemi kullanmaya başlamıştır (İnalçık, 2004: 838). Bu yeni tevzi sistemi yasa ve buyruklarla değil, yavaş yavaş eşit olmayan bir gelişme göstermeye başladı. Tevziyi belirleyecek heyet üyeleri, kadının başkanlığında, Mütesellim, Yeniçeri Serdarı, Kethüda Yeri ve şehrin ileri gelenlerinin huzurunda tanzim edilirdi. Bu grup kaza içinde yeni vergi yüklerinin üretim gücüne göre uygun düşecek şekilde reayaya dağıtılmasına yönelik Tevzi Defterleri tutarlardı. Fakat heyet üyeleri imkânlarını da kullanarak özellikle ayanlar bu vergileri kendilerine avantaj sağlamaya dönüştürüp, kendi bölgelerinin ayanı olma iddialarını kuvvetlendirirlerdi (İnalçık, 2004: 838; Uluçay, 1955: 53).

Yoğun savaş dönemlerinde devlet otoritesinin zayıflaması ve seferler nedeniyle ayanların halkı çeşitli adlarla masrafa tabi tuttuğu yapılan şikâyetlerden bilinmekteydi. Tatarcıklı Abdullah Efendi'nin de sunmuş olduğu layihasında, kaza defterlerinin altı ayda bir defa İstanbul'a getirilmesi ve memurlar önünde kontrolü tavsiyesinde bulunmuştu (Özkaya, 1981b: 144). Bu bağlamda devletin her kademesinde yenilik ve düzenleme yapmak isteyen III. Selim bu amaçla bu işi bir düzene koymaya karar verdi. Halkın, yöneticiler tarafından keyfi vergilerle mağdur edilmesinin önüne geçmeye çalıştı (Halil Nuri Bey, 2015: 348). Çünkü Anadolu ve Rumeli'deki kazalarda, ahaliye edilmedik zulüm kalmamıştır. Aralık aralık aldıkları ücretlerden başka, senede birkaç defa ismi ve mahali belli olmayan bazı meçhul maddeler için diledikleri gibi defter yapmışlardır. Osmanlı Devleti, bu zulmün önüne geçmek için sürekli emirler gönderip durmuştur. Nitekim 1797 yılında geçen bir belgede, Anadolu ve Rumeli kazalarındaki ahaliyer yöneticiler tarafından zulme uğrayarak aralık aralık fukaradan aldıkları ceraimden başka senede birkaç defa ismi ve mahali belli olmayan adlarla diledikleri gibi defter tertip ederek emre aykırı hareket etmeye başlamışlardır. Yapılan şikâyet neticesinde bu zulmün kaldırılmasına yönelik emirler gönderilmiştir.¹²³ Ayrıca zulüm yapanlar, kadı ve

¹²³ BOA. C. ML. 591-24370 (H. 15 Za 1211- M. 12 Mayıs 1797).

naiplerle ittifak ederek, kadılar harc-ı imza ve defter akçesi, voyvodalar mukataa zararı ve ayanlar da ayanıye ücreti¹²⁴ adı altında halkı soymuşlardır (Halil Nuri Bey, 2015: 349). Halkın korunması amacıyla 1792 yılında gönderilen bir fermanla Tevzi Defterleri senede iki defa yani ruz-ı hızırardan ruz-ı kasıma; ruz-ı kasımdan ruz-ı hızıra gelinceye kadar 6 aylık dönemde iki defa tanzim edilecekti (Maral, 2014: 54).¹²⁵ Yapılan masraflar, gerekli evraklarla beraber kadının başkanlığında ve vücuh-u ahalinin huzurunda doğru bir şekilde deftere yazılacak ve bir sureti İstanbul'a gönderilecekti. İstanbul'a gidecek defterler incelendikten sonra uygun görülürse sah çekildikten sonra paranın toplanılmasına müsaade edilecekti. Bu defterlerin incelenmesi için de

¹²⁴ *Gelibolu Kazası Na'ibine hüküm ki. Kazâ-i mezbûrun bu def'a bir kıt'a Tevzi Defteri Der-'aliyye' me vârid olmağla kaza-i mezbûrun 120 senesi Rûz-ı Kasımından sene-i mezbûre Rûz-ı Hızırına gelince altı mah-ı müddetde vâki kafe-i mesarefleri on bin beşyüz seksen buçuk guruşa balığ olub mesârefat-ı mezkûrenin bâ ferman-ı ali alî kalyoncu neferatı ve ağa ve alemdar mesarefi ve iki bin kuruşu dahi menzil mesârifi ve dört bin yüz yetmiş iki kuruşu dahi dağılı eşkıyası mesârifi ve yedi yüz elli kuruşu tahsis olunan ücret-i a'yâniyye ve iki yüz elli iki buçuk guruşu dahi harc-ı imzâ ve mâadâsı dahi tevâriid iden mübâşirânın mübâşiriye ve me'külât ve meşrûbâtları mesâriflerinden ibâret olub hat ve tenzil kabûl eder mevâddı olmadıği beyânıyla tenzil ve tahsiline ruhsatı hâvi emr-i şerifim sudürünü mûmâ ileyh bâ takrir ifâde etmekle vech-i meşrûh üzere amel olunmak fermanım olmağın ruhsatı hâvi işbu emr-i şerifim isdâr ve irsâl olunmuşdur. BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 89 (1209 RA- Şubat- Mart 1794).*

¹²⁵ *Anadolu ve Rumelinde vâki kazâ'lar ahâlilerinin ekserisine bir alay zaleme makulesinin imedikleri mezâlîm kalmayub aralık aralık kazâ'lardan aldıkları cerayimden başka senede birkaç defa ismi ve mahalli ma'lûm olmayarak ba'zı meçhûl mâddeler için diledikleri gibi defterler tertîb ve kudât ve nüvvab dahî ittifak idüb kâdılar harc-ı imzâ' ve defter akçesi ve voyvodalar mukâta'a istirdâdı diyerek ve a'yânlar dahî a'yâniye nâmıyla ve iş erleri ve kocabaşılar kendü nefislerü için kezâlik defterlere külliyyetlü meblağ idhâl ve ahâlî ve re'âyâ-yı fukarâ'sına tevzi' ile tahsil eyledikleri tahkik olunmağla bundan böyle her kazâ'nın tevzi'âtı senede iki defaya tahsis olunmak ve beher altı aydan altı aya bir defa tevzi' olunub aralıktan başkaca defter tertib olunmamak ve ismi ve mahalli ma'lûm olmayan masârif bir dürlü kazâ'lara tevzi' olunmayub beher altı ayda bir defa her ne masârif olunur ise ismi ve mahalli ma'lûm olarak defter birle tevzi olunub defteri der-'âliyye irsâl olunmak ve defterde o mistüllü masârif meçhûl olunur ise ol defteri imzâ' iden hakîm ve tevzi' iden a'yân ve iş erlerinden zecren-lehm tahsil olunduktan sonra sâire ibreten mazhar-ı te'dîb ve siyaset kılınmak tekîdat ve tenbîhat-ı hâvi Anadolu ve Rumelinin üçer kollarına vesâir iktizâ' iden mahallere bin iki yüz yedi senesi evâsıt-ı cemâziye'l-velvelinden nizâmı şâmil başka ve badehü bin iki yüz dokuz senesi evâil-i zilka'adesinde dahî tekîdi müştehid başka mufassal ve meşrûh isdâr olunan evâmîr-i şerifim ve tenbîhat tekîdat-ı sâbikanameye nazaran... BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 122 (1210 Z-1796 Haziran- Temmuz). BOA. 4 Numaralı Tevziat Defteri, s. 60 (1211 RA- 1796 Eylül-Ekim).*

Anadolu ve Rumeli Eyaletleri defter tenkiline memurlar atanmıştı (Uluçay, 1955: 53). Anadolu tarafı defterlerinin incelenmesi için sabık Baş Defterdar Şerif Mehmed görevli kılınmıştı (Maral, 2014: 51). Rumeli Defterlerinin incelenmesi için de Süvari Mukabelecisi Mir Mustafa¹²⁶ ve Mora Ceziresinin defterlerini incelemesi içinde Tersane-i Amire Emine olan Osman Efendi görevli kılınmıştır.¹²⁷ 1794 yılından itibaren Anadolu Defterlerini Mustafa Rüstem Efendi incelemeye başlamıştır.¹²⁸ 1795 yılında Anadolu'dan gelen Tevziat Defterleri, Defter Emine ve Tevziat Defteri Nazırı olan Mustafa Rasih Efendi, 1797 yılında ise Ruznamçe-i Evvel İsmail Bey tarafından kontrol edilmiştir.¹²⁹ Bu amaçla merkezden mübaşirler gönderilerek, kazadaki Salyane Defterleri'nin, kadının gözetiminde kontrol edildikten sonra mühürlenip İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu. Bu doğrultuda harekete geçilerek Ayaş Kazasının birkaç senelik sicilinin İstanbul'da incelenmesi için Ayaş kazasına mübaşir gönderilmiştir. Mübaşir Kazaya vardıktan sonra birkaç senelik sicilinin Kadı'ya mühürlettirildikten sonra alınıp İstanbul'a dönmesi emrediliyordu.¹³⁰ Defterlerin İstanbul'a gönderilip kontrol edilmesi önemli hususlardandı. Fakat bazı kazalar defterleri İstanbul'a göndermek hususunda yavaş hareket ederlerdi. Bunun üzerine merkezden hemen mübaşir gönderilirdi.¹³¹ Kazaya gelen mübaşir, kaza mahkemesine vararak defteri kadıya tahrir ettirip, suretini hızlı bir şekilde İstanbul'a gönderirdi.¹³² Emre uymayarak Tevzi Defterleri'ni hiçbir suretle İstanbul'a göndermeyen Sancak ve Eyaletler bulunmaktaydı. Anadolu Eyaleti'nde Kütahya Sancağı'nda bulunan Gudüs? ve Baflak ile Kula kazalarıyla beraber sancak dahilinde bulunan kazaların bazılarında bir defa bazılarında hiçbir suretle Tevziat Defteri

¹²⁶ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 27 (1208 B- Şubat- Mart 1794).

¹²⁷ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri. 80/101. (S. 1208- 1793), 119/156. (1208 RA-1793).

¹²⁸ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 16 (1208 B-1794).

¹²⁹ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 8-9 (1209 Z-1795), BOA. 4 Numaralı Tevziat Defteri, s. 39 (1211 Z-1797 Mayıs- Haziran).

¹³⁰ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 80/101 (1208 S -1793).

¹³¹ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 12 (1208 C- Ocak- Şubat 1794).

¹³² BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 12 (1208 C-1793).

İstanbul'a yollanmamıştır. Karaman Eyaleti dahilinde bulunan Akşehir, Aksaray, Kırşehir, Niğde Sancaklarıyla Larende, Konya, Ereğli, Karaman kazalarından da hiçbir şekilde Tevziat Defteri İstanbul'a yolanmamıştır. Bunun sebebi de bahsi geçen yerlerin ayan ve vücuh-u ahaliyelerinden kaynaklanmaktadır. Bu bölge ahaliyelerin vergiler karşısında ezilmemesi için bahsi geçen mahallerin Tevziat Defterleri'nin İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Bunun için de Sultanönü, Karahisar-ı Sahib Sancakları Tevziat Defterine memur kılınan Kethüda Katibi Kalemi Hülefâsından El-hac Mehmed Nuri Efendi mübaşir olarak memur kılınmıştır.¹³³

Kazalarda tutulan Tevzi Defterlerinin her altı ayda bir İstanbul'a gönderilip kontrol ettirilmesi için emirler gönderilmiş ise de buna uymayan kazalar oluyordu. Bunlardan Selanik kazasının Tevzi Defteri İstanbul'a gönderilmemiştir. Burada Tevzi Defteri'nin İstanbul'a gönderilmesi talebi olmuş fakat bu emre uyulmamıştır. Yapılan tahkikat neticesinde Selanik vücuhunun ahaliyelerden fazla ücret aldıkları gibi 1797 senesinin Rûz-ı Hızırında altı yüz kese akçe'yi Tevzi Defteri'ne ekletmişlerdir. Bu durumun şikâyet edilmesi üzerine Şehir Kethüdası elinde olan defterin ve Şehir Kethüdası'nın yakalanıp İstanbul'a gönderilmesine yönelik emir verilmiştir. Emri yerine getirmek için gönderilen mübaşirin Tevzi Defterlerini incelemesi sonucunda halktan fazladan alınan ücretlerin ilgili kişilerden alınmasına karar verilmiştir.¹³⁴

Alınan kararlar doğrultusunda artık ayan ve kadılar usule aykırı olarak vergi almayacaklar ve alanlar olursa en ağır şekilde cezalandırılacaklardı. Fakat bu emre göre hareket edilmeyip kanuna aykırı olarak defter tanzimine devam edilmiştir. Şöyleki Urmiye kazasında görevli Voyvoda, ahaliyelerden Şehir Kethüdası adı altında iki defa tevzi yaparak otuz dört bin guruş tahsil etmiş ve ahaliyelerin şikâyetine neden olmuştu. Bu nedenle Mimza Defteri'nin acilen İstanbul'a

¹³³ BOA. C. ML. 43-1977 (H. 1212 R- M. 1797 Eylül-Ekim).

¹³⁴ BOA. HAT. 233-13018 (H. 1211- M. 1797).

gönderilmesi emredilmişti (Maral, 2014: 55). Şikâyetler neticesinde Tevzi Defterleri'ne fazladan eklenen akçenin geri verilmesi ve zulmün engellenmesi istenmiştir. Tokad Kazası Naibinin göndermiş olduğu ilamda şöyle bildirilmiştir. Tokad Kazası sakinleri Meclis-i Şer'e gelip, üzerlerine düşen avarız ve diğer vergileri düzenli ödedikleri halde, Şehir Kethüdalığı daiyyesinde bulunan Derviş Salih, vergileri kendi uhdesine almıştır. Bundan başka 1195 senesinde beri de kanunlarda belirtilen meblağların dışında Tevzi Defteri'ne çokça ücret ekleyip, halktan zorla para talep etmiştir. Yapılan şikâyet değerlendirilerek fazladan alınan paraların geri verilmesi için mahalinde şer'le görülmesine karar verilmiştir.¹³⁵

Hâkimlerde, Voyvoda ya da ayanla anlaşılıp harc-ı imza, defter akçesi adı altında paralar almaya devam etmişlerdi. Bu ağır vergiler altında ezilen reaya tekâlif-i şer'iyesini dahi ödeyemez duruma düşüyordu (Özkaya, 1983: 11). Bu nedenle 1794 yılında Anadolu'nun sağ koluna gönderilen ikinci fermanla vergilerin kanuna göre alınması tekrar edilip, düzenlenecek olan Tevzi Defterleri'nin hızlı bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi isteniyordu. (Uluçay, 1955: 53). İstanbul'a gönderilen defterlerde dikkat çeken husus, harc-ı defter, ayanıye adı altında sürekli ücretlerin alınıp durması olmuştur. Hâlbuki kadılarında harcı imza olarak gerçek masraftan gurus başına birer akçe alması gerekirken, defterlere sürekli fazladan ücret eklenip durulmuştur. Haliyle eklenen ücretlerin defterden çıkarılması yoluna gidiliyordu.¹³⁶ Defterler incelenirken şüpheli ya da kaynağı belli olmayan ücretler tek tek ilgili kişilere sorulur ve yolsuzluk varsa ortaya çıkarılırdı. Şöyle ki Yenişehir Fenar kazasının defteri incelendiği vakit burada *Kazanın varid olan Tevziat Defterlerinden on dört bin yüz seksen gurus tenzil ve doksan altı bin on üç buçuk gurusun dahi mahal sarrafi nâ ma'lûm ve mübhem olmakdan naşi meblağ-ı mezkûre kaza-i mezkûrun vücûh-u a'yân olan*

¹³⁵ BOA. 193 Numaralı Şikâyet Defteri, 19/79 (1203 R- 1789 Mart- Nisan).

¹³⁶ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 79/100 (1208 S -1793), s. 87/113 (S. 1208-1793), BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 27 (1210 S- 1795 Ağustos- Eylül).

*kapucu başı Mehmed Bey ve Kethüdası kavukçu oğlu Osman ve Paşa zade Zeynelabidin Bey vesâ'ir emvâl-ı fukarayı ekl ve bey' idenlerden ma' refet-i şer' ve mübaşir muma-ileyh ma' refetiyle tahsil ve bezl-i sitâne vazi' mesaref-i atiyeye sarf için hıfz olunmasını havi ...*¹³⁷ Defterlerde yazılan miktarların hesabının sorulması birinci dereceden önemliydi. Anadolu Valisi'nin hazeriye ve mübaşiriye masrafı bilinmesine rağmen, defterlerde muğlaklık durumunda ya da rast gele yazılması gibi hallerde, maddelere şerh konulup¹³⁸ gerçek bilginin sorulması yoluna gidilirdi. Bilgi gelmeden Tevziat Defteri yapılmasına izin verilmiyordu. Eğer Tevzi Defteri yapılacaksa hâkim ve ayana sorulmadan yapılmaması yönünde emir verilmiştir.¹³⁹

Devlet, kanunlara uyulması yönünde ayan ve idarecilere emirler yolluyordu. Bu nedenle idareciler farklı bir yol deneyerek aralık tevzi yapmaya başlamışlardı. Bu aralık tevziyi de şehir masrafı adı altında alıyorlardı. Yapılan şikâyetler neticesinde aralık tevzi ortaya çıkmış ve alınmaması yönünde ferman gönderilmiştir (Uluçay, 1955: 55). Tevziat Defterleri mahalinde yapıldıktan sonr aralık tevzinin yapılmaması ısrarla söylenip, İstanbul'a gönderilen defterle, kazadaki defterlerin arasında uyum olması istenmekteydi. Şayet faklı defterler gönderilirse suçlu olan her kimse tertip cezasının verileceği ifade ediliyordu.¹⁴⁰ Osmanlı Devleti aralık tevzinin yapılmamasını sürekli bildirmiş olmasına rağmen, bölge idarecileri bu kurala pek dikkat etmemişlerdir. Prezник Voyvodası asıl salyane defterinden başka aralık tevzi yaparal ayrı bir defter oluşturmuştur. Bu deftere sekban akçesi olarak reayadan bin dörtyüz otuz beş buçuk guruş almıştır. Alınan bu ücretin kanuna aykırı olması nedeniyle Voyvoda tarafından ahaliye geri ödenmesine karar verilmiştir.¹⁴¹ Tevziat Defterleri'nin devlet tarafından incelenmesi devam edildikçe alakası olmayan vergilerle halkın soyulduğu ayan beyan

¹³⁷ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 163 / 164 (1208 CA - 1793).

¹³⁸ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 2 / 149 (1208 C - 1793).

¹³⁹ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 171 / 238 (1208 CA - 1793).

¹⁴⁰ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 84 / 109 (1208 S - 1793), s. 112/145 (1208 RA 1793). BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 7 (1208 C – 1794 Ocak-Şubat).

¹⁴¹ BOA. 4 Numaralı Tevziat Defteri, s. 18 (1211 L- 1797 Mart-Nisan).

ortaya çıkmaktaydı. Menzili olmayan yerden, menzil ücreti alınmasının yanında bargir ücreti bile defterlere ekletiliyordu. Devlet bunlara çözüm üretmeye çalıştıkça soygun devam ediyordu. Anadolu'daki Tevziat Defterleri'ni inceleyen Şerif Mehmed, Güvercinlik Kazası defterini incelerken, bu kazanın menzili olmamasına rağmen kira bargirleri ve menzil ücreti diye deftere altı ay için yedi yüz gurus masraf yazıp bunu halktan toplamışlardı. Naibe gönderilen hükümlerle, bu paranın ilgililerden tahsil edilmesi ve ahaliye dağıtılmasına yönelik hüküm gönderilmiştir.¹⁴²

Defterlerde kontroller yapıldıktan sonra bazen suçluların cezalandırıldığını da görmekteyiz. Halkın zulümden kurtulması ve adaletin yerini bulması için cezalar olmuştur. Mora Valisi'ne gönderilen hükümlerle, Kalavetre Kazası'nda bulunan Nikola ve Dotraki adlı zımmiler, tercümanla ittifak kurarak halktan mükerrer olarak 20654 kuruş para toplamışlardı. Bu paraların fahiş ve mükerrer alındığının tespit edilmesi üzerine suçlular İnebahtı'ya nefy ü icla olunmuşlardı. Suç ortakları olan tercüman ise suçu tekrar işlerse tedib cezasına çarptırılacaktı.¹⁴³ Ahaliden fazla ücret talep edenler sadece Müslüman kesim arasından olmamaktaydı. Gücü elinde bulunduranların çoğu yolsuzluğa sapma eğilimindeydiler. Tropoliçe Kazasında, Kocabaşılık iddiasında bulunan Sonrokuye adlı zimmi başına topladığı hevedarlarıyla kendi adına kanuna aykırı olarak yüklü miktarda akçe toplamıştı. Bu durum halka zulüm olduğundan şikâyete konu olmuştur. Tropoliçe kadısına gönderilen hükümlerle Kocabaşının Mora'ya ayak basmamak üzere çavuş mübaşeretiyle Gelemriye Kalesi'ne Kalebend edilmesine karar verilmiştir.¹⁴⁴

4.5.1. Tevziat Defterlerinde Bahsi Geçen Vergi Çeşitleri

¹⁴² BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 114 / 149 (1208 S - 1793).

¹⁴³ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 120 / 157 (1208 RA - 1793).

¹⁴⁴ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 133/ 178 (1208 RA - 1793), BOA. 147 Numaralı Kalebend Dosyası, 60/ 147 (17 Ra 1208- 23 Ekim 1793).

Tevziat Defterleri'nde, devletin tahsis ettiği vergiler dışında kanunsuz olarak alınan birçok vergi çeşidi alınmaktadır. Bunlar şikâyete konu olduğu vakit defter kontrolü yapıldıktan sonra hariçten eklenen verginin çıkarılması istenirdi. Umurfakih Kadılığında gelen ilama göre; Tevziat Defterleri için ilan edilen şartlara göre halkı sıkıntıya sokacak vergilerin eklenmemesi isteniyordu. Lakin kadının ilamında bahsi geçen kazadan mübaşirler için kahve baha¹⁴⁵ adı altında vergi eklenmişti. Bu durum halkın üzerine ek bir külfet bindirdiği için Hükkam, Mirmiran, Mütesellim ve Kaimakam ve memur olan mübaşiraneye bir dirhem dahi kahve baha verilmemesine dair hüküm verilmiştir.¹⁴⁶ Buların dışında İdareciler Sancağa tayin olununca kendilerinin ve kapı halklarının üç günlük yiyecek ve hayvanlarının zahire parası halk tarafından ödenirdi. Böyle olması gerekirken her Tevzi Defteri'ne, Mutasarrıf ve Mütesellime üç günlük zahire bedeli konularak şehir masrafı adı altında bedelinin halktan toplandığı bir masraf haline gelmiştir (Uluçay, 1955: 29).

İane-i hükkamiye, bargiran masrafı, bedeli mübaşiriye, kuddamiye,¹⁴⁷ kethüdaie, kalemiye, katibiye¹⁴⁸, avaidi hademe, harcı bab, harc-ı defter, harc-ı imza, ihzariye, muhzariye, harc-ı hademe, harc-ı mahkeme, harc-ı kitabet, yazıcı akçesi, kaydiye harcı, ilam harcı, ahz-ı vekâlet harcı, tahsildariye, mübaşiriye, mürur akçesi, daire masrafı, kaftan baha, nal baha, peksimet baha, saray tefrişatı, menzil masrafı,

¹⁴⁵ *Kazâ'lardan mücebü't-tenkîh der- 'âliyeme tevârüd iden salyâne defterlerinin her birine mübaşiran vesâirler için külliyyetlü kahve bahâ idhâl olunmakda olub bu keyfiyyet ahâl-i fukarâ'sına başkaca bir kavî te'addiyi müceb olduğu zâhir ve ez-kadîm mübaşirana kahve i'tâ' olunduğu ve uhde-i karyede zuhur itmiş bir masârif idüğü bedidâr ve bâhir olmağla fukarâ'-yı bu misüllü masârif-i beyhûdeden sıyânetleri için gerek taraf-ı devlet-i 'âliyemden ve gerek vülât-ı 'azâm ve mîr-i mirân ve mütesellim ve kâimikâm ve Edirne bostancıbaşuları taraflarından memur olan mübaşirana fi-mâ-ba'd bir dirhem kahve virilmemek ve eger virilmek lâzım gelirse ber-tarikle mahsûbiyyet kabûl itmeyüb a'yân-ı memleketden zecren istirdâd ve tahsîl olunacağı bilinmek için tenbîhi hâvî evâmir-i 'âliyem sudûrunu... BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 112 (H. 1210 L – M. 1796 Nisan-Mayıs).*

¹⁴⁶ BOA. C. DH. 29-402 (H.1210- M. 1796).

¹⁴⁷ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 80 / 101 (H. 1208 S - M.1793).

¹⁴⁸ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 136 / 137 (H. 1208 RA – M. 1793).

ayaniye, sekban ücreti¹⁴⁹, hilat baha¹⁵⁰, vekil konağı masrafı, konak ve matbah tamiri masrafı¹⁵¹, süvari asker bayramiyesi, döşeme baha, katık baha, mahiyye gibi vergi kalemleri Tevzi Defterleri'ne konularak ahaliye tarh ve tevzi ettirilirdi (Maral, 2013: 37-99). Bunun yanında keçi baha, zehayir baha, araba, beygir baha, mekulat baha, çuval ve urgan baha, menzil imdadiyesi, gibi ücretlerde Tevzi Defteri'ne eklenmiştir.¹⁵² Bazen nadir de olsa farklı isimlerle para talep edildiğini görmekteyiz. Nitekim Karaferye Kazası'nda Derbend bölükbaşları ulufe yemlikleri ve hara bahaları adıyla para talebine rastlanmıştır.¹⁵³ Kırkkilise Kazası'nın Tevziat Defteri incelenirken burada hizmetkarlık ücreti denilerek yüz elli üç kuruş otuz üç paranın deftere yazıldığı görülmüştür.¹⁵⁴ Tevziat defterlerine farklı isimlerle vergi eklemeye çalışan idareciler farklı isimlerle masraf çıkarmaya devam etmişlerdir. Şöyle ki Ayaş Kazası müstakil kaza olup, burası üzerine düşen mübaşir masrafı, hazeriye seferiye, nüzul ve avarız vergilerini ödemişlerdir. Fakat Ankara vücuhu bu kazadan sancak masrafı diyerek dokuz bin beş yüz guruş talep etmişlerdir. Bunun üzerine yapılan şikâyet neticesinde Ayaş Naibine ve Voyvodası'na gönderilen emirle, ahالنin korunması ve sancak masrafı adı altında herhangi bir ücretin ödenmemesi emredilmiştir.¹⁵⁵

Tevziat Defterleri'nde geçen vergi çeşitleri pek çok kaleme olmakla beraber, defterler İstanbul'da incelendikten sonra kalem kalem alınan ücretler çıkarılıp, ahaliye geri ödenmesi istenirdi. Bunlardan Kocaili Sancağı Mutasarrıfı Adulmenab'a gönderilen hükümde, Karamürsel Kazasının Salyane Defteri incelendiği vakit, haccac baha, döşeme baha adıyla dokuz yüz atmış dokuz buçuk guruş ücret alınmıştı. Bu paranın alınmasına izin verilmeyip alınan ücretin geri ödenmesi

¹⁴⁹ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 163 (H. 1209 L – M. 1795 Nisan-Mayıs).

¹⁵⁰ *Yeni kâimimakâm mûmâ-ileyhe ve mevlânâ vesâir masârif-i râh ve hilât-bahâsı olan on sekiz bin üç yüz guruşun tevzi' ve tahsîli için iktizâ'sına göre...* BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 33 (H. 1210 S – M. 1795 Ağustos- Eylül).

¹⁵¹ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 158 / 221h (H.1208 R – M. 1793).

¹⁵² BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 135 (H. 1209 B – M. 1795 Ocak-Şubat).

¹⁵³ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 79-80 (H. 1210 C – M. 1795-96 Aralık- Ocak).

¹⁵⁴ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 179-180 (H. 1211 B – M. 1796-97 Aralık- Ocak).

¹⁵⁵ BOA. 4 Numaralı Tevziat Defteri, s. 79 (H. 1211 CA – M. 1796 Kasım-Aralık).

gerektiği ifade edilmiş ve alınan meblağın ahaliye geri verildiğine dair bir senedin de alınıp İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir.¹⁵⁶ Bunun yanında menzil masrafları, sekban ulufeleri,¹⁵⁷ her türlü yapılan masrafları görmek mümkündür. Bu defterlerde göze çarpan ise en çok ayanların deftere farklı isimlerle vergi kalemleri ekletmeleridir. Güçlerinin verdiği imkânla dilediklerini yapmaya başlamışlardır. Lapseki Naibi'nin göndermiş olduğu ilamda, burada ayanlık iddiasında bulunan Çarhafalı Ali Reis 1794 yılında kalyoncu neferatı ücreti adıyla 6500 kuruş topladıktan sonra, bu defada dağlı eşkıyasıyla mücadeleye görevli kılındım diyerek halktan sekiz dokuz bin guruş diyerek para toplamış ardından belde masrafı diyerek 13700 kuruşu müraselesiz ve deftersiz halktan toplayarak zulüm etmiştir. Bunun tespit edilmesinde sonra deftersiz ve izinsiz para toplanmaması Naibe tembih edilmiştir.¹⁵⁸ Öte yandan farklı bölgelerde ayanlar farklı isimler ya da masraflarla ahalden para almaya devam etmişlerdir. Şikayet neticesinde mahkeme süreci başlamış ve suçlu bulunan ayan ya da her kim olursa ahalden almış olduğu paranın geri alınmasına çalışılmıştır. Geyve Kazası'nın Tevzi defterini inceleyen Mustafa Rasih Efendi, Tevziat Defteri'nde Kazanın gerçek masrafının 24037 kuruş olması gerektiğini tespit etmiştir. Burada alınan bu ücretlerden 12267 guruşu hizmet ve mübaşir masrafı, İznikmid Mutasarrıfı'nın zulmiye akçesi 13770 kuruş da sair memleket masrafı, menzil imdadiyesi, harc-ı defter ve ayan maaşı olarak tespit edilmiştir. Bu masrafların içinde 5000 kuruş İznikmid Mutasarrıfı tarafından surre-i hümayun parası adı altında para alınmış ve bunun soruşturması ayrı yapılmıştır. Masraflar incelenirken hatib bedeliyesi adı altında 3000 kuruş alındığı tespit edilmiştir. Hesaplamalar sonucunda kazadan 2099.5 kuruşun fazladan alındığı ve bunun ayan tarafından alındığı tespit edilmiştir. Alınan paranın ayan'ın malından zorla alınmasına ve ahaliye geri ödenmesine dair emir verilmiştir.¹⁵⁹

¹⁵⁶ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 74 / 93a (H. 1208 S –M. 1793).

¹⁵⁷ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 88-89/115 (H. 1208 S –M. 1793).

¹⁵⁸ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 92 (H. 1209 RA – M. 1794).

¹⁵⁹ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 131 (1209 B- M. 1795 Ocak- Şubat).

Bu defterlerde ne gibi masraflar, ne gibi işler yapıldığı kolaylıkla anlaşılır olmaktadır. Örneğin Gemlik'te yapılan kalyon kerestesi masrafından buradaki gemi faaliyetlerinin masrafının halktan alındığı tespit edilebilir. İznik Kazası Naibine gönderilen hüümde; *Anadolu Kazası defterlerini inceleyen Baş defterdar Şerif Mehmed Tevzi Defteri'ni incelediği vakit İznik Kazasının 1206 senesi Şevval-i şerifinin guresinden 1207 Zi'l-hiccesi gayetine dek on beş aylık masrafları on dokuz bin dokuz yüz doksan yedi guruşa baliğ olup anın dahi dört bin üçyüz bu kadar guruş sabık ve lâhık İznikmid Mutasarrıflarının haccac bahanesiyle vesâ'ir veçhile olan zulümleri ve yedi bin guruş menzil masrafı ve Gemlikdeki kalyonun kereste ve amele mesarefi vesâ'ir tekâlif-i miriyeye ve sekiz bin üçyüz bu kadar guruş dahi on beş ay zarfında ve Devlet-i Âliyye mübaşirleri vesâ'ir mârrin ü âbirin masrafları ve hazeriye akçesi ve sekban ücretleri olmaktan nâşi meblağ-ı mezbûrun mahsûb kabullenmeden? ve tenzili iktiza edenler serhile işaret olduğu üzere bin yetmiş dört guruşa baliğ olmağla kar ve nihade olduğu ve defteri getüren ademe menzil masrafı bu mikdar mıdır deyu su'al olundukta menzil masrafı çu kadar. Bu mikdarı köylerden ve ma'dâsı nefsi-i kasaba ahalileri tarafından ve menzil için vakf olunmuş boza dekakin ve han ve zeytin hasılatından verilir deyu ifade ve mesarefi-i menzilleri toplam on üç bin ikiyüz seksen guruşa baliğ olduğunu mübeyyen mimza bir kıt'a pusula takdim eylediğini beyan-ı berle fi mâ ba'd umur-u mühimme devlet ve vilayet için umûmen ehli kaza taraflarından verilen i'lamatdan bir akçe almamak ve deftere ziyade şey zam ve tahsîl olunmamak şartıyla iki def'â vaki' olan mesarefat-ı sahiheden guruş başına birer pare hakimü'ş-şer'e verilip neferat-ı ra'iyete kesir mesarefdan siyanet olunmak tenbihata havi emri şerifim olmuştur.¹⁶⁰ Belgeden de görüldüğü üzere, haccac masrafı, kalyonun kereste ve amele masrafı ve İznikmid Mutasarrıfının haccac bahanesiyle yaptığı zulümler görülmektedir.*

¹⁶⁰ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 96/124 (1208 S.- M. 1793).

4.6. Mali Buhranlar ve İdareciler Tarafından Toplanan Keyfi Vergiler

15. yüzyıldan itibaren ateşli silahların kullanımının artması, merkezi hazinenin askeri harcamalarını sürekli olarak arttırmaya başladı. Özellikle 17. yüzyıldan itibaren ordudaki tımarlı sipahilerin ağırlığının iyiden iyiye azalması merkezi otorite tarafından beslenen piyade sınıfının oluşmasına neden olunca, hazinenin yükü artmaya başladı. 17. ve 18. yüzyıllarda artan savaş masrafları ve alınan yenilgiler üzerine belirginleşen mali krizler, Osmanlı devlet adamlarının en çok kafa yorduğu konuların başında gelmeye başlamıştı (Kılınç, 2018: 39).

Para sıkıntısını çözecek esaslı çözümler bulunamıyordu. 16. yüzyılın sonlarından itibaren hazinedeki para darlığı Yeniçerilerin isyanlarıyla sonuçlanıyordu. Öte yandan memurların rüşvet ile makamları alıp satması, devlet adamlarının lüks zevki, Padişahın nedimlerine verilen gereksiz zamlar, hazineye az bir miktarı giren fakat çokça toplanan vergiler buhranların süreklilik arz etmesine neden oluyordu (Karamursal, 1989: 8). Osmanlı Devleti'nin sürekli savaş halinde olması ve bu savaşların finansmanı bütçeye ek yük getirmekteydi. Bütçe sorunu git gide içinden çıkılmaz bir hal almasına rağmen, maliyeciler aynı sistem ile sorunları çözmeye çalışıyorlardı. Başvurulan yöntem, iç hazineden borç alma ya da para taşıydı. Bunlar da yeterli gelmeyince ülke zenginleri ve devlet adamlarından imdadiye adı altında cebri iç borçlanmaya başvurulurdu (Cezar, 1986: 33).

17. yüzyılda maliye açısından önem arz eden iki büyük savaş vardır. Bunlar Girit ve Viyana seferleridir. Bu seferler esnasında alınan tedbirler ve uygulamaların etkileri, diğer yıllara taşacak kadar kalıcı olmuştur. Çok fazla insan ve mali kaynak bu savaşlarda harcanmıştı. Girit kuşatması sırasında alınan tedbirler ve uygulanan politikalar vergi kaynaklarının tahrip olmasına ve asayiş sorunlarına yol açmıştır (Özvar, 2003: 14).

17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı maliyesini uğraştıran bir diğer sebepte merkezi ordudaki asker sayısının artmasına binaen bunlara ödenecek para sıkıntısıydı. 1670'den 1785'e kadar olan dönemde asker sayısındaki artış yalnız Yeniçeriler için söz konusu değidi. Topçu, arabacı, cebeci, silahdar vb. gibi askeri zümrelerin sayısı her geçen gün artıyordu. 1670 yılında hazineden maaş alan tüm askerlerin sayısı 98.342 iken, 1785 yılına gelindiği vakit, bu sayı 184.506 bulmuştu (Cezar, 1986: 97). Askerlere üç ayda bir ödenmesi gereken mevacipler de merkezi bütçenin en önemli gider kalemiydi. Yüzyılın ortalarından sonlarına kadar bütçeden kapıkulu ocakları, ulufeli kale neferleri ve bazı eyaletlerdeki yerli neferlere yapılan harcama, toplam harcamaların % 60-70 arasında değişiyordu. Özellikle maliye açısından kriz yaratan durum saltanat değişikliği sırasında cülus töreni ve savaşların başlaması esnasında yaşanan nakit ihtiyacıydı (Özvar, 2003: 15).

Osmanlı Devleti için artık savaş demek mali bunalım anlamına geliyordu. Her savaş yeni bir buhrana neden oluyordu. 1788 Osmanlı-Avusturya ve Rus savaşı başlayınca yeni bir mali bunalım başladı. Hazinenin bütün kaynakları tükenmişti. Cezayir ve Tunus Ocaklarından ikişer bin akçe ödünç alınmak üzere fermanlar yazıldı. Bursa'da ki belirli tacirlerden bin beş yüz kese ödünç para alınması emredilmiş fakat bu parayı verecek mali güçte tacir bulunamamıştı. Çare olarak evkaftan para alınması düşünüldü. Alınacak olan para iş göremeyeceği için en son çare olarak miri mukataalardan cebeli resmi alınmıştır (Karamursal, 1989: 69). Hazinedeki para sıkıntısı yetmezmiş gibi cephede savaşan paşaların para tamahkârlığı, ordunun yenilmesinin yanında toprak kaybına dahi sebep oluyordu. Şöyle ki 1789 Ekiminde Avusturya ordusu Belgrad'ı kuşattığı vakit, Rumeli Valisi ve Belgrad Seraskeri olan Abdi Paşa'nın asker ve araba yardımında bulunması gerekiyordu. Asker ve araba yollamaması kalenin kaybedilmesine neden olmuştur. Abdi Paşa'nın yardım göndermeme bahanesi asker ve araba bulamadım yönündeydi. Hâlbuki araba vermekle mükellef kazalardan araba bedeli altında para aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca, tımar ve zeamet erbabı olan zengin

kişilerden para alarak kışı memleketlerinde geçirmelerine izin vermiştir (Sertoğlu, 2011: 2694).

Yenilgiler neticesinde kaybedilen topraklardan başka savaşın üretim sahalarında olması da hazineye binen yükü arttırmaktaydı (Tabakoğlu, 1985: 211). Halktan alınacak vergiler kanunlar çerçevesinde belirtilmiş olmasına rağmen bu kurala riayet edilmiyordu. Bu nedenle idare edenler ve edilenler arasında sürekli bir sürtüşme ve mücadele oluşmuştur (Aksın ve Maral, 2018: 185). Fazladan vergi talebi sürekli şikâyet konusu olmuştur. Ahi Çelebi Kazasına bağlı, Cukaman, Raykoh ve Nevib Cetaf köyleri vergilerini düzenli ödemesine rağmen, köyün vergilerini toplayan zabitin aç gözlülüğü nedeniyle defterlerde yazan verginin üzerine 8 para daha eklemiştir. Bu kanuna göre zulüm ve ahali rencide edilmiştir. Bu nedenle yapılan vergi zulmünün engellenmesi istenmiştir.¹⁶¹ Özellikle görevliler, kanunsuz salgınlar salar, kalabalık maiyetleriyle köyleri devre çıkararak kendilerini ve hayvanlarını beslettirirlerdi. Salgın veya salma reayadan istenen nakdi veya aynı vergilerdi. Genellikle arpa, buğday veya başka yiyecekler toplanabiliyordu (İnalçık, 1993: 69). Reayadan daha fazla vergi almak isteyen Mültezim, Voyvoda, Emin, Cizyedar gibiler bunu her kalemde almaya çalışıyorlardı. Adeta zulüm derecesinde halk üzerinde baskı kuran bu kesim şiddeti yol olarak kullanmışlardı. Köy baskınları, köye adam göndermeler, hapis ettirme, küfür ve kötü söz gibi hareketlerle halkı yıldırıp vergi almak istemişlerdi (Tuğluca, 2016: 202). Esasında görevlilerin köylerde devre çıkmaları, köylünün evine inmeleri, kalabalık maiyetleri için ücretsiz yem ve yiyecek almaları en eski kanunlarda dahi şiddetle yasaklanmış ve bunu yapanların cezalandırılacağı belirtilmiştir (İnalçık, 2016c: 133). Mahalli idareciler para sıkıntısı nedeniyle kendi başlarının çaresine bakmaya çalıştığı için devlet bu işten zararlı çıkmaya başlamıştı. Bu yüzden mahalli idarecileri mali açıdan yeniden takviye etmek gereği anlaşılmıştı. İmdad-ı hazeriye

¹⁶¹ BOA. 193 Numaralı Şikâyet Defteri, 17/71 (H. 1203 R- M. 1789 Mart-Nisan).

ve imdad-ı seferiye bu takviye olayının en bariz örneği olmuştur (Cezar, 1986: 306).

İdareci ve ayanların halktan bazen keyfi bazen de hukuki bir niteliğe bürünmüş çeşitli yollarla aldığı vergiler çokça karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan; *ikramiye*, *at-baha*, *tahsildariye*, *mübaşiriye*, *ihzariye*, *müruriye*, *ondalık*, *kapu harcı*, *toprak bastı parası*, *kaftan baha*, *nal baha*, *teşrihiye*, *öşr-i diyet*, *eşkiya teftişi*, *kolcu*, *sarrafiye akçe başı*, *bayrak akçesi*, *mefruşat parası*, *kurban akçesi*, *avayid akçesi*, *narlı akçesi*, *imhaliye*, *ağalık*, *yazıcı akçesi*, *harc-ı mahkeme*, *harc-ı muhasebe*, *hüddamiye*, *harc-ı ilam*, *harc-ı hüccet*, *harc-ı defter*¹⁶², *konak ve göçek akçesi*, *selametiye*, *zahire baha* (Uluçay, 1955: 26-28) gibi adlarla vergiler adına gelmiştir. 17. yüzyılın sonlarına doğru “*cerime*” adıyla uydurma bir verginin alınmasından başka subaşılar da üç ayda bir *meşihat*, *müşahere*, *kudüm ve pişkeş* adı altında kanunsuz vergiler almaya başlamışlardır. (Mumcu, 2007: 12). Halkın en çok mağdur olduğu konuların başında gelen fazladan vergi alma kervanına Şehir Kethüdarları da katılmıştır. Bunlar menzil akçesi, sekban harcı gibi adlarla türlü vergiler almaktaydılar. Bunlar şikâyet üzerine cezaya çarptırılırlarken, bir şekilde firar edip halka zulüm etmeye devam ederlerdi.¹⁶³

Hububat Nazırlığı için görevlendirilen mübayaacılar da birtakım yolsuzluklara neden oluyorlardı. Mübayaacı olarak tayin edilen kişiler kolcu akçesi ve tuzluk, yazıcı ve keyyal ücretleri gibi adlarla çeşitli adlar altında halktan haksız isteklerde bulunuyorlardı. Bunun yanında zahireyi hileli kilelerle ölçüp, ürün yerine para istiyorlardı. Devlet için aldıkları zahire yerine düşük kalitede karışık zahire vererek devleti de dolandırıyorlardı (Güran, 1998: 24). Osmanlı Devleti’nde tımar arazilerinin devlet tarafından el konularak mültezimler tarafından idare edilmesi de mali sıkıntılarda farklı bir kapıyı açmıştır. Devlet tarafından

¹⁶² BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 93/121 (H. 1208 S- M. 1793).

¹⁶³ BOA. 139 Numaralı Kalabend Dosyası. 6/139 (H. 1206- M. 1792).

2496 tımarın gelirini iltizamla toplattırılmak üzere müsadde verilince buraları Ermeni Sarrafları'nın etkisi altında bulunan devlet adamları veya eşkıya eşraf ya da ayan grubu almaya başladı. Bu durum gelir kaynaklarının belirli grubun eline geçmesiyle hazine için büyük zarara uğramasına halkın insafsızca soyulmasına neden olmuştur (Barkan, 1979: 330). İltizam, kırsal ilişkilerin tüm katmanlarına nüfuz edince, Beylerbeyiler, Sancakbeyleri ve kendilerine toprak verilmiş diğer yerel görevliler, bazen de tımar sahipleri halktan gelirlerini toplamak için mültezimlere bağlı oldular (Barkey, 2016: 105). Devlet denetçilerinin kontrolüne rağmen, mültezimlerin vergileri toplayabilmek için acımasız yöntemlere başvurdukları ve vergi miktarlarını keyfi bir şekilde arttırdıkları bilinen bir gerçektir. Bir süre sonrada, iltizam sahalarının az sayıda kişi elinde yoğunlaşmasıyla devlet, 17. yüzyıl sonlarına doğru, artık sadece büyük mültezimlerle iş görmeye başladı (Oyan, 2016: 192). Mültezimlerin kanuna aykırı olarak vergi aldıkları halkın şikâyetleri sonucunda anlaşılmaktaydı. 1802 yılında Antep'te abacılar şeyhi ve abacılar esnafından bazı adamlar ile keçi koyun sahipleri ile kozalı pamuk ekicileri, mültezimi şikâyet için mahkemeye gitmişlerdi. Şikâyetlerinde kanuna aykırı olarak dokunan abalardan damga resmi alınmakla beraber, pazar içinde satıldığı vakit her keçi ve koyundan bir para alınması gerekirken mültezimler emre aykırı olarak iki para almışlardı. Bu zulmün kaldırılması için eski kayıtlara bakılınca mültezimlerin haksız yere ahaliyi soyduğu anlaşılınca abalardan damga resmi alınmaması, keçi ve koyun satışından da birer para alınmasına karar verilmişti (Güzelbey ve Yetkin, 1970: 109). Mültezimler, kanunsuz olarak halktan fazla para aldıkları vakit şikâyet edilince mübaşir tarafından ahali ile yüzleştirilmek isteniyordu. Bunun örneğini Samako Nezareti Mukatası Mültezimleri Esseyid Ali ve ortağı Mustafa tarafından görmekteyiz. Şikâyet mahaline gitmek için Rumeli Valisi tarafından mübaşir atanması yapılmış ve mübaşirin yanına altmış nefer süvari verilerek Samako'ya yollanmıştır. Mültezimler bu durum üzerine

yüzleşmek yerine firar etme yolunu seçmişlerdir.¹⁶⁴ Belgelerde halktan farklı adlarla ücretler alınmasından başka, güç odaklarının birlikte hareket etmesiyle de ahali adeta kısıkaç içine alınabiliyordu. Bazen ayanlar Tevzi Defterlerine çok fazla ücret ekledikleri zaman, beldenin kadı veya naibi ayana arka çıkarak, ayanın masrafı var diyerek fazladan ücret eklenmesine müsaade etmekteydi. Kadı veya naibinde çıkarı yüksek miktarlarla harc-ı defter adıyla para almışlardır. Bu durum ise halkı perişan halinin devam etmesine neden olurdu.¹⁶⁵ Şöyleki Köprülü Kazası Naibi ayan ile ortak hareket ederek ahaliye zulm etmiş ve defterde derç imzası bin yediyüz guruş olması gerekirken, ayan ile ortaklığı neticesinde aldığı ücret on dört kese akçeye ulaşmıştır.¹⁶⁶ Eğriboz Kazası'ndan gönderilen arzualde, üzerlerine düşen vergileri verdikleri halde birkaç seneden beri Kaza Hakimi, Tevzi Defteri'ne ismi belli olmayan vergiler eklemeye başlamıştır. Bunun yanında Mütesellim de Kadı ile birlik olarak hareket etmeye başlamışlar kazada bulunan çiftliklerin harabiyetine ahalinin de perakenden olmasına neden olmuşlardır. Tevzi Defteri'nde hakime harc-ı imza olarak guruşda birer pare verilmesi gerekirken bununla yetinmeyen Kadı iki üç katı para talep

¹⁶⁴ *Samako Nezareti Mukâta'ası mültezimleri Es-seyyid Ali v şeriki Mustafa ile ahâli-i kaza mahalinde ma'refet-i şer' ve cümle ma'refetleriyle hesapları ru'yet olunmak bâbında sâdir olan emr-i 'ali lede'l-vürüd ber mantük-u emr-i munif bundan akdem suret-i mürâfa'a bâ arz-ı mahzar Der-Aliyye'ye lede'l-inhâ mukâta-i mezbûr mültezimleri reayayı merkumu izrarları kasdıyla Rum İli Valisi tarafından bâ buyruldu tayin olunan mübaşir ile altmış nefer süvari ile kaza-i mezkûre lede'l-vüsül mültezim-i merkûmanın tezvirâta sülük u berle zulm ve teaddilerine ahaâli-i merkûme ber vecihle tâb-ı aver olamadıklarından nısfı mertebesi perişan ve bakisi dahi terk-i evtan edecekleri beyanıyla üç dört seneden berü tekâlif-i şakka ve bâ emr-i âl matlûb olan umur-u mühimme ve mühimmat-ı seferiyeye dah kendü nefisleri için keülliyetlü mebalîğ zam vetarh ve tahsil eylediklerinden ahali-i merkumun mültezim-i merkûman ile beynlerinde külliyetlü muhasebeleri olmağla üç def'a huzur-u şer'e davet ve mürâfaa dek imtinâ' ve adem-i ita'at-ı berle firar etmeleriyle mültezim-i merkûmân mübaşir marefetiyle buldukları mahalde ahz ve mahalinde ma'refet-i şer' ve cümle ma'refetleriyle hesapları ru'yet ve zimmelerinde zuhur eden hak fakara tayin olunan mübaşir marefetiyle tahsil ve ashabına istirdâdı olunmak bâbında...* BOA. AE. SSLM.III. 412-23651 (H.5 S 1204- M. 25 Ekim 1789).

¹⁶⁵ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 152/ 215 (H. 1208 S –M. 1793).

¹⁶⁶ *Nâ'ibi merkûmun defterde derç imzâ'sı bin yedi yüz guruş ider iken merkumlar ile ittîfak ve on dört kise akçe ahz eylediğine binâ'en..* BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 47-48 (H. 1210 RA – M. 1795 Eylül-Ekim).

etmiştir. Yapılan şikâyet neticesinde kanuna uyulması yönünde emir verilmiştir.¹⁶⁷ Bunun yanında bazı kazalarda Naibler, ayan ile ittifak kurarak ahaliden dilediği gibi para toplamıştır. Ayan ve Kadı ortaklığından dolayı, halkın huzurunun kalmaması nedeniyle yerlerini terk ettiği olmuştur. Şöyleki İştib Kazası'nda ayanlık iddiasıyla Nazıroğlu Ahmed ve kardeşi başlarına topladıkları eşkıya ile 1793'ten beri kazanın ayanı olup ahaliden yüksek miktarda akçe talep etmiştir. Yapılan şikâyet neticesinde Ayan Ahmed'in Bölükbaşı ve Sekbanları ile kazadan çıkması için kadı'ya emir gönderilmiştir. Fakat Kaza Naibi Hafız Ali, Ayan Ahmed'in destekçisi olduğundan bu emir yerine getirilememiştir. Ahalinin perişan olup yerlerini terk etmeye mecbur kalması nedeniyle Süvari Mukabelecisi Mir Mustafa'ya emir gönderilerek Naib'in yakalanıp Bozcaada'ya sürülmesine karar verilmiş ve Ayan Ahmed ile Bölükbaşı ve sekbanlarının da halka zulm etmemesi ve suçluların cezalandırılması için emir verilmiştir.¹⁶⁸ Bir diğer naib ve ayan ortaklığına Bilecik Kazası'nda şahit olmaktayız. Bilecik Kazası Serdarı olan Sağbaçoğlu Ömer ayanlık iddiasıyla kaza Naibi olan Ateşizade Mehmed ile ittifak ederek ismi ve mahali olmayan maddelerden diledikleri gibi defter düzenleyerek yüz yirmi kese akçe deftere eklemişlerdir. Bilecik ahalisinin şikâyetleri neticesinde durum ortaya çıkmış ve mübaşir marefetiyle Tevziat Defteri'nin hızlı bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir. Burada yapılacak inceleme neticesinde suçlu görülenlerden paranın iadesi istenecektir.¹⁶⁹

¹⁶⁷ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 104 (H. 1209 R –M. 1794 Ekim- Kasım).

¹⁶⁸ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 5 (H. 1209 Z –M. 1795 Haziran-Temmuz).

¹⁶⁹ *Bilecik Kazâ'sında tegallüb serdârı olan Şifabeşeoğlu Hacı Ömer nâm kimesne kendü hâlinde a'yânlık iddiâ'sıyla hâlâ kazâ'-i mezbûr nâ'ibi olan Ateşizade Mehmed zide ilmühû ile yek-dil olarak ismi ve mahâlî na-ma'lûm mevâd ile diledikleri gibi defter tertîb ve kendü hayr ve menfaatleri için yüz yigirmi kese akçeden tevzi'e cesâret imiş oldukları sadr-ı 'azam-ı esbak merhûm Köprülü Mehmed paşanın kazâ'-i mezbûrede binâ eylediği Hân-ı Cedid evkâfi kurâsının ahâlîleriyle Bilecik ahâlîsinin bu defa der-bâr-ı atüfet-karârına takdîm olunan bir kut'a arzuhâl ve iki kut'a mahzarları mefâhiminden müstebân olub husûsu mezkûr....* BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 9 (H. 1209 Z –M. 1795 Haziran-Temmuz).

Yetkiyi elinde bulunduran ve ahaliye her türlü baskı yapıp korku salan ayanlar, diledikleri gibi defter tertip edip halktan vergi almaya devam etmişlerdi. Şikâyet neticesinde mahkeme kurulup suçlu bulunan ayanlar'dan hariçten aldıkları vergilerin geri alınmasına çalışılırdı. Bu esnada kazada tutulan Tevzi Defteri ile İstanbul'daki kayıtlar karşılaştırılarak haksız yere alınan vergiler tespit edilmeye çalışılırdı. Nitekim Kirmastı Kazası'nda ayanlık iddiasında olan Süleyman Bey'in yıllarca ahaliden haksız yere aldığı vergilerin geri alınması ve ahali ile yüzleştirilmesi için yakalanıp Bursa'ya götürülmesine karar verilmiştir. Süleyman Bey'in ahaliden zorla alarak tertip ettiği 1790-1791 ve 1792 yıllarına ait Salyane Deterleri'nin İstanbul'da kayıtlı olmadığı ortaya çıkmıştır. Mahaline gönderilen Mübaşirle soruşturma yapılarak Kalyoncu akçesi adıyla 11400 kuruş toplanmış ve alınan bu ücretin hiç var olmadığı tespit edilmiştir. Soruşturma neticesinde ahali ile yüzleştirilmek istenen ayan'ın korkusundan ahalinin yerini yurdunu terk ettiği anlaşılmış bu nedenle davasının Bursa'da görülüp, zimmetinde olan paraların alınmasına karar verilmiştir.¹⁷⁰ Fakat Süleyman Bey'in davası Bursa'da bir türlü görülemediği için Cebahaneci Başlı Ahmed Bey mübaşir olarak atanmış ve Süleyman Bey'in her nerde olursa yakalanıp Kirmastı'ya götürülmesi ve ahali ile yüzleştirilmesi istenmiştir.¹⁷¹

4.6.1. Tekâlif-i Şakka Türünden Alınan Vergiler

Valilerin veya yöneticilerin kanuna aykırı olarak topladıkları vergilere tekâlif-i şakka türünden vergiler denilmiştir. Bu gibi vergiler için belli bir kaide ve kanun olmadığından hak ve adalete pek riayet edilmemektedir. (Kazıcı, 2014: 173). Bu şakkalar 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren reayadan türlü adlarla alınmaya başlamış ve 17. yüzyılda hem miktarları hem de çeşitleri artmıştı. Selamiye, nal baha, çizme baha, tavuk baha, kaftan baha, konak ve göçek akçesi, çubuk akçesi, devriye, yemlik, ağalık, kethüdalık gibi adlarla türlü türlü tekâlif-

¹⁷⁰ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 110 (H. 1209 CA –M. 1794 Kasım-Aralık).

¹⁷¹ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 154 (H. 1209 N –M. 1795 Mart-Nisan).

i şakkalar alınmıştır. Osmanlı Devleti, tekâlif-i şakkayı kaldırmak için uğraştıysa da başarılı olamamıştır. Bunun tam tersine yeni teklifler koyarak halkın beli daha da bükülmüştür (Uluçay, 1955: 26-37). Devlet, Tekâlif-i şakka denilen kanunsuz verginin önüne geçmek için imdadiye vergisini getirerek çözüm bulmaya çalışmıştır (Cezar, 1986: 53). Bu defada Eyalet Mutasarrıfları imdad-ı seferiyelerini yeterli bulmadıkları ve halkın vergiyi ödemediği gerekçesiyle devre çıkararak, türlü adlarla şakkalar toplamışlardır (Özkaya, 1994: 48).

Devlet, keyfi olarak alınan vergilerin alınmasının önüne bir türlü geçememiş ve seferler nedeniyle taşra halkı pek gözetilememiştir. Tekâlif-i şakka türünden vergiler halkın belini bükerek olmuştur (Aksın ve Maral, 2018: 187). Taşralarda bazı Kuzat, Nüvvab ve Şehir Kethüdarları, İş Erleri ahaliden kanuna aykırı olarak sefer-i hümayun bahanesiyle tekâlif-i şakkalar talep etmişlerdir. Bu alınan ücretler orduya gitmediği gibi ahalinin fakir düşmesine ve devlet işlerinin aksamasına neden olmuştur. Bunun üzerine bu gibi zulümlerin önüne geçmek için Anadolu ve Rumeli'nin üçer koluna altı kıt'a emr-i ali gönderilmiştir.¹⁷² Kanunsuz olarak alınan Tekalif-i Şakkalar halkın yerini yurdunu terk ederek perakende olmalarına neden olmuştur. Haksız yere vergi toplamak için ahalinin zincire vurulup zorla baskı yapılarak cerime adı altında ücret talebinde bulunan idareciler ortaya çıkmıştır. Ankara Sancağı'na bağlı Yörükân Ankara Kazası Beypazarı Hassı olup buranın senelik 949 guruş ücret ödemesi gerekirken, Hassın Voyvodası baskı ile 20000 guruş cerime almaya kalkışmıştır. İstenilen ücretin 10.000 peşin olmak üzere geri kalanı da borç senedi ile ahaliye verilmiştir. Böyle bir zulüm ve baskı altında ahali yerini terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁷³

¹⁷² BOA. HAT. 16-702 (H. 1203- M. 1788-1789).

¹⁷³ *Yörükân-ı Ankara Kazası Beypazarı Hassı olduğundan dâhî ber vech-i maktû' cânib-i miri için senevi dokuz yüz kırk dokuz guruş Voyvodasına edâ ede gelüb mâ'da habbe-i vâhide mütalesesiyle Voyvodalar tarafından dahl ve taarruz icâb etmez iken birkaç seneden berü tekâlif-i örfiyye ve şakka nâmıyla mütâlebet ve teaddiyatdan hâli olmadığından başka bu esnâda salifü z-zikr Yörükân-ı Ankara Kazası ahalileri bilâ-cürm der zencir cebr ü tazyik iderek bağir-i hak yirmibin guruş cerimeye kat' ve on bin guruşunu ber vech-i peşin ahz ve küsurunu dahi yedlerinden bir kut'a deyn-i temessükü ahz ve bunun emsâli mezalim ve teaddiyatdan kaza-i mezbûr ahalisinin perakende ve*

Tekalif-i şakka nedeniyle bir çok karye, belde nüfusu yarıdan yarıya inmeye başlamıştır. Bu durum ise geride kalanların üzerine vergi yükünün binmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle yerini yurdunu terk edenlerin geri döndürülmesi için Osmanlı Devleti yetkili kişilere emirler göndermiştir. Bolu civarında tekalif-i şakka nedeniyle yüz elliden fazla hane İstanbul'a, beş yüz civarı hane de Mihaliç taraflarına terk-i vatan etmişlerdir. Bu nedenle bâki kalan fukaraya zafiyet geldiği için kaza ahalipleri buldukları mahalden alınarak topraklarına geri döndürülmesi istenmiştir.¹⁷⁴

Devlet yararına olacak işletmeler bile şakka türünden vergiler nedeniyle işletilemez hale gelmiştir. 1785 yılında Beyşehir, Bozkır ve Niğde Sancaklarında değerli madenler bulunmuş ve bunların işletilmesi için her birine Maden emini atanmıştı. Fakat köylüler her yeni gelen Kadı, Ayan ve Vali'nin kendilerinden haksız olarak "*kudumiye*" adı altında tekâlif-i şakka türünden vergi almalarını şikâyet etmişlerdir. Bu nedenle devlet madenlerin işletilmesinden vaz geçmek zorunda kalmıştır (Karamursal, 1989: 68).

Tekâlif-i şakkaların alınması her zaman şikâyet konusu olmasına rağmen bir türlü önüne geçilemiyordu. Burada merkezi otoritenin zayıflaması, hayat pahalılığı, paranın değerinin düşmesi gibi nedenler de etkili olmuştur. Halkı en çok mağdur eden, memleketi harap şekle sokan cinsi belli olmayan bu vergi yüzünden olmuştur. Devlet 18. yüzyıldan sonra adeta alınmasına izin verir gibi olmuştur (Uluçay, 1955: 37). Tekâlif-i şakka türünden vergiler ahaliden sürekli alına geldiği için, muaf olan kişilerden bile ücret alınma yoluna gidilmiş ve bu da doğal olarak şikâyet konusu olmuştur. Çankırı Kazası'na bağlı Tuta köyünde Hatip olarak görev yapan Mehmed, görevi nedeniyle raiyyet resminden muafı. Fakat köy zabiti tarafından kanuna aykırı olarak resm-i raiyyet talep

perişanlığına barî olmağla ... BOA. C. ML. 268-10955 (H. 21 N 1222- M. 22 Kasım 1807).

¹⁷⁴ BOA. C. DH. 27-1336 (H.8 N 1213- M. 13 Şubat 1799).

edilmiştir. Bu talebin kanuna aykırı olması nedeniyle zulmün ortadan kaldırılması için hüküm yazılmıştır.¹⁷⁵

¹⁷⁵ BOA. 193 Numaralı Şikâyet Defteri 95/408 (H.1203 B –M. 1789 Mart- Nisan).

5. ASAYİŞ OLAYLARI VE BUHRAN DÖNEMLERİ

Osmanlı Devletinde kanunlar çerçevesinde reayanın korunması ve tekâliflerin alınması belli kurallar çerçevesinde olurdu. Lakin süregelen savaşlar neticesinde halkın üzerine çok fazla vergi yüklenmesiyle ahalinin perişan olduğu görülmektedir. Sürekli devam eden savaşlar Anadolu'nun insan gücünü cephelere çekip eritmesine neden olmuş, savaşlardan bıkmış olan halk çareyi ordudan kaçmakta bulmuştur. Böylece toplum dinamiklerini yerinden sarsacak hareketlerin başlamasına kapı açılmış oluyordu. 1740'lardan itibaren gittikçe yaygınlaşmaya başlayan bir dizi eşkıyalık faaliyetleri doğudan batıya bütün Osmanlı coğrafyasını sarmaya başlamıştır (Tızlak, 1993: 752).

Anadolu, Paşalar maiyetinde bulunan Sarıca ve Sekbanların eşkıyalıklarıyla harap oluyordu. Hiç kimse hayatından ve malından emin olamıyordu, asker kaçakları ve asiler her şeyi alıp götürme ve talan peşindeydiler. Eşküyayı ortadan kaldırmak için üzerlerine gönderilen güçleri eksisiz hale getirdikleri gibi Serdarlarını katledip kuvvetlerini de eşkıya saflarına katıyorlardı (Altınay, 2015: 85). Eşküyaya çeteleri gruplar halinde gezerek, sarp dağlarda yaşarlardı. Yaşam alanları nedeniyle lojistik desteğe ihtiyaçları vardı. Bu desteği de bazen köylüler, bazen de yörenin zengin ağasından alırlardı. Eşküyaya destek sağlayan kişiye "yatak" denilirdi. Yatağı olmayan eşkıyanın uzun süre barınması mümkün değildi (İlgürel, 1995: 467).

Osmanlı Devleti, savaş esnasında ihtiyaç halinde yoğun miktarda başıbozuk asker kitlesini bünyesine katardı. Savaşlar bitince başıbozuk kitle, köylü ve asker arasındaki sınırları önemli ölçüde etkilediği gibi, sınır topraklarında eşkıyalığa ve kargaşa ortamına neden olmuştur (Aksan, 2010: 183). Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'da zulmün son derece arttığını ve bu nedenle Osmanlı Devleti'nde yaşayan reayanın ekserisinin perişan olduğunu ve başka diyarlara göç ettiklerini ve bu yüzden de ülkenin harap olduğunu ifade etmiştir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 285). Esasında eskiden beri reayanın ağır vergiler ve zulümler karşısında en

etkili silahı köyünü bırakıp gitmekti. Böylece dağılan köy, devlet hazinesi için kaybolmuş bir gelirdir. Bu durum ise devleti en çok tedirgin eden konulardandır (İnalçık, 2016: 158). Lütfi Paşa'nın yazmış olduğu eserinde de bu konuya dikkat çekilerek göç eden reayanın muhakkak suretle yöneticiler tarafından geri döndürülmesi gerektiği söylenmektedir.¹⁷⁶ Halkın perişan olup göçe yönelmesinin sebebi de taşrada kol gezen eşkıya guruplarının yarattığı baskıdır. Bu guruplar çekirge sürüsü gibi sürekli hareket halinde olduğu için derbentlerde görev alan kişiler bunlarla mücadelede yetersiz kalmaktaydılar. Kırsal kesimde halkı koruyacak gücün eksikliğini hisseden halk bir yandan da avarız ve nüzul bedellerine kaydolmamak için sürekli bir kazadan bir kazaya geçmişlerdir (Orhonlu, 1990: 120-121).

Merkezin otoritenin zaafından ve valilerin güçsüz olmalarından dolayı, her yerde yol kesen, şehir ve köy basan eşkıya ve haydutlar pek çoğalmıştı. Rumeli'nin her tarafına yayılan Kırcaali ve Dağlı eşkıyası en meşhur eşkıya gurubuydu. EşkİYaların kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından dolayı da insanlar ölüyor, kasaba ve köyler, tarla, bağ ve bahçeler tahrip oluyordu (Akçura, 2010: 37). II. Mahmut'un saltanatına kadar devam eden Dağlı EşkİYası ilk olarak 1791 yılında Serez, Tekirdağ'ın İncecik Köyü, Kırçalı ve Hasköy civarında ortaya çıkmış ve Osmanlı Rus ve Avusturya harpleri, ayanların birbiriyle olan mücadelesi, Pasbanoğlu Osman isyanı gibi meseleler yüzünden isyan sürüp gitmiştir (Erdoğan ve diğ., 2009: 64). Devlet, birçok vezirini dağlı eşkıyası üzerine göndermişse de istenilen sonuç elde edilememişti. 1793 yılında Edirne Bostancıbaşı ve eşkıya arasında müzakereler yapılmış ve bazı kararlar alınmıştır: Devlet eşkıyayı affedecek ve karşılığında eşkıya da şakiliğinden vaz geçecekti. Bazı eşkıya gurupları anlaşmaya uyum olmalarına rağmen bazıları da eşkıyalığa devam etmişlerdi. (Karal, 1999: 115). Çünkü bunların en büyük destekçisi ve gerektiğinde birbirlerine

¹⁷⁶“Bir yerin reayası zulümden kaçıp Allah muhafaza bir başka yere kaçışıp gitseler, o yerin yöneticisi onları eski yerlerine döndürüp göndermeleri gerekir. Ta ki memleket reayasız olmaya”. (Lütfi Paşa, 2018: 88).

karşı kullandığı ayanlardı. Bu nedenle olayların ardı arkası kesilmemiştir.

5.1. Eşkivalık Hareketlerinin Oluşmasına Neden Olan Olaylar

Tarihsel süreç içerisinde eşkıyalık her dönem olagelmıştır. Ekonomik krizlerin ve ahlaki çöküntünün yaygınlaştığı, devlet otoritesinin zayıfladığı dönemlerde eşkıyalık ortaya çıkmıştır (Öztürk, 1990: 983; Hobbsbawn, 2011: 33). Tarihin en eski kanunlarından olan Hammurabi kanunlarında bile eşkıyalık haramilik gibi suçlar ve verilecek cezalardan bahsedilmektedir.¹⁷⁷ Eşkilya; Arapça “şeka” mastarının öznesi olan “şaki”nin çoğulu olarak Arapçadan Türkçeye geçmiştir (Yetkin, 2003: 7). Belgelerde şakî¹⁷⁸ şekavet¹⁷⁹ şeklinde geçmektedir. Mustafa Avcı'nın tespitine göre eşkıyalığın tanımı şöyledir. “*Mal zapt ve gasp etmek, oç almak, suikastta bulunmak yahut memleketin dâhili emniyetini bozmak için mesken, çiftlik, ağıl, köy, değirmen gibi mahalleri basarak veya yakarak yahut tahrip ederek veya adam öldürerek veya yollarda kırlarda soygunculuk yaparak veya adam kaldırmak ve bu fiillerden dolayı mevkuf veya mahpus iken firar ederek silahla dolaşmak suretiyle emniyet ve asayiş münferiden veya toplu olarak tehdit ihlal etmektir*” (Avcı, 2004: 304). Devlette meydana gelen zaafılar, eşkıyalığın doğması için çok uygun zemini hazırlamaktadır. Osmanlı Devleti'nde, tımar sisteminin bozulması, cephelerden kaçan asker kaçakları eşkıyalığın kaynağı durumuna geliyordu. Eşkilyalığı

¹⁷⁷ “Eğer bir kadın bira satıcısı kadının evinde haydutlar toplanırlarsa, o haydutları yakalamaz ve kadın onları saraya yollamazsa o bira satıcısı kadın öldürülecektir”. (TosunveYalvaç, 1989: 195).

¹⁷⁸ Haydut, yol kesen, eşkıya, fena hareketli, hain, cani, kötü, suçlu, serkeşlik vadisine sapan adam gibi tabirlerle adlandırılan bir kelimedir. (Şemseddin Sami, 2015: 612; Develioğlu, 2015: 1140; Mutçalı, 2015: 493).

¹⁷⁹ Haydutluk manasında kullanılmasının yanında, eşkıyalık, yaramazlık, şakilik olarakta kullanılan bir tabirdir. Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâci*, , 6. Baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 501. Şemseddin Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 611. Ferit Develioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, 31. Baskı, Ankara, 2015, s. 1151.

doğuran nedenler elbette bunlarla sınırlı değildir. Birike birike gelen bir sürecin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Kırsal alanlardaki kıtlık, göç, savaş ve hastalıklar yıllar boyunca nüfus ve erzağı tüketip durmuştu. Merkezi hükümet, gelir ve gider dengesi arasındaki açığı kapatmanın yolu olarak yeni vergiler eklediği gibi, iltizam malikâne gibi sistemlere de bel bağlamasına neden olmuş, bu durumda başka sonuçların doğmasına yol açmıştır. Mali dönüşüm İstanbul'da, orduda ve eyaletlerde yeni gruplar ortaya çıkardığı için merkezi otoritenin yetkisinin iyice daralmasına neden olmuştu. Birde soğuk hava dalgalarının ya da doğal afetlerin iaşede sıkıntıya yol açmasıyla askeri ve kırsal kesimde isyan bayrağının açılmasına neden olmuştur (White, 2013: 260).

Büyük çaplı geniş seferlerin olduğu zamanlarda, halkı tehdit eden komutan veya başıbozuk askerlerin geçici süreliğine orduya katılması ahaliye rahat nefes aldırılmış olsa da esas mesele halkı eşkıyadan koruyacak gücün eyalet veya sancaklarda azalmasıydı (White, 2013: 136). Güç azalması olduğu vakit kazalarda halka her türlü zulmün önu açılıyordu. İster mali ister sosyal olsun, her alanda halk mağdur ediliyordu. Nitekim Anadolu ve Rumeli'de eşkıyalık nedeniyle her türlü zulüm yapıldığı yetmezmiş gibi birde, ismi ve mahali belli olmayan vergilerle halk canından bezdirilmişti. Kadılar bir yandan harc-ı imza adı altında para toplarken, ayanlar da ayaniye adı altında ücret talep edip durmuşlardır.¹⁸⁰ Rumeli'de devlet otoritesinin sarsılmasıyla beraber Yıllıkoğlu Balkan taraflarında, Hacı Meno ve sair eşkıyalar da her biri birer üçer dağlı eşkıyası ile birleşip köyleri kasabaları, şehirleri yakıp, yıkıp, halkın yolunu keserek malını mülkünü yağmaya başlamışlardı. Devlet otoritesi de zayıf düştüğü için haksızlıklar ve zulüm artmaya başladılar. Bu tür durumlarda ise eşkıyaya katılım olarak sayıları günden güne artmaya başladılar (Gazzizade Abdullatif Efendi, 2013: 124).

¹⁸⁰ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 89/116 (H. 1208S –M. 1793).

EşkİYaların ortaya çıktığı yerler genellikle kırsal kesimlerdir. Tarıma dayalı ve çoğunlukla köylülerden ve topraksız işçilerden oluşan toplumlarda eşkıyalık vardır. Toprak ağaları, şehirliler, vergi toplayıcıları, tefeciler hep köylüler üzerinde baskı kurmuşlardı (Yetkin, 2003: 9). Bu baskı üzerine köylüler çiftliğini dağıtarak, öküzünü satıp at alıyordu. Sabanlarını da silahla takas ediyordu. Üvendire yerine artık mızrak kullanmak zorunda kalmışlardı. Zengin -fakir, genç-yaşlı pek çok köylü canını kurtarmak için atlarına atlayıp kale ve sur inşa etmek, uzak sınırlara ve düşman ordularına akın etmek için ordulara katılıyorlardı (Barkey, 2016: 159).

Halka zulüm eden güçlerden birisi de aşırı kalabalık olmaları nedeniyle aşiretler olabiliyordu. Bunlar nüfuslarının çokluğuna binaen devlete vergi vermeye pek yanaşmadıkları gibi yağma ve talan faaliyetlerinde bulunabiliyorlardı. Nitekim Rışvan aşireti halka korku salmalarının yanında yağmacılık da yapmışlardı. İzmir kervanını soyduktan sonra Bağdad kadısını dahi öldürmüşlerdi. Bu nedenle bunların kontrol altına alınıp eşkıyalıklarının sonlandırılması kati suretle gerekliydi. Bu bağlamda Anadolu'daki vezirlere ferman gönderilerek bu sorunun halledilmesi istenmiştir. Aşiret, Rakka Valisi Ömer Paşa ve Rışvanzade Mirmiran Ömer Paşa tarafından Urban ovasında sıkıştırılınca yerleşik düzene geçmeleri şartıyla affedilmişlerdir (Ahmed Vasıf, 1994: 213). Aşiretlerin eşkıyalıklarını önlemek için affedilip iskâna tabi tutulmaları 17. ve 18. yüzyıllarda uygulanan en önemli siyaset aracı olmuştur (Bayrak, 2015: 66).

5.2. EşkİYalık ile Yapılan Mücadeleler

Devletin gücünü boşa harcayan ve ahalinin huzurunu bozan asayiş olayları için Osmanlı Devleti, bahar ayının gelmesiyle Sancak Mutasarrıflarına, Anaolu Valisi'nden ve hükümetden buyruldu ve fermanlar yollardı. Burada; baharın geldiği, ağaçların yeşillendiği ve eşkıyaların dağa çıkma zamanı geldiği için bölgelerini teftiş etmeleri isteniyor ve görevini yapmayanlar ise görevden el çektiriliyordu (Uluçay, 1955: 65). Ayrıca eşkıya ile mücadele için, Anadolu ve Rumeli

Valilerine fermanlar gönderilerek, birbrileriyle mücadele etmemeleri, bunun yerine ittifak ederek eşkıya üzerine gidilmesine yönelik emirler verilmiştir (Aksın ve Maral, 2018: 190).

Devlet, eşkıya ile mücadelede başvurduğu yöntemlerden birisi eşkıyayı affedip taşrada belli görevlere getirmektir. Affedilen eşkıya liderleri taşrayı yönetebilecekleri, nüfusu vergilendirebilecekleri, seferler esnasında merkezi hükümete yardım edecek bir konuma ulaşıyorlardı. Eşkıya liderlerinin Devlet tarafından affedilip, belirli görevlere getirilmesi pek çok eşkıyanın aklını çeldiği için asi grupların etkisiz hale getirilmesinde çok önemli bir fikir oldu (Barkey, 2016: 207). Eşkıyalığın had safhaya ulaştığı dönemlerde yerel yöneticiler, memurlar eşkıya liderleriyle başa çıkamayınca tabi olarak onlarla iyi ilişkiler kurmak zorundalardı. Bu durumun doğal sonucu olarak eşkıyalar, ya affediliyor ya da resmi makamlara atanıyorlardı (Yetkin, 2003: 14). III. Selim tarafından Rumeli'ye gönderilen Alo Paşa, buralara nizam vermek ve dağlı eşkıyasını ortadan kaldırmak için sefere memur edilmişti. Alo Paşa, eşkıya üzerine yürüdüğü vakit af dilemeleri¹⁸¹ şartıyla taltif edileceklerini söylemişti. Örneğin Kara Feyzi Paşa, Alo Paşa ile başa çıkamayacağını anlayınca af dilemiş ve delilbaşı yapılmıştı. Öte yandan Çakraccioğlu denen asi de af dileyip hayta başı olmuştur (Gazzizade Abdullatif Efendi, 2013: 126). Bu şekilde eşkıyalarla mücadeleler yapıyordu. Bu durum eşkıya için geçerli olduğu gibi asker kaçakları için de uygulanmış. Şöyle ki askerden kaçan Mehmet adında bir kişi, Anadolu'da etrafına topladığı 300 adamla 7 sene boyunca eşkıyalık yapmıştır. Eşkıya Mehmed'in ortadan kaldırılması için padişah fermanıyla, eşkıyalıktan vaz geçip devlet kadrosunda yükselen Deli Balta adlı bir kişiye görev verilmiştir. Deli Balta İzmit Paşası'ndan aldığı 1000 adamla eşkıya Mehmet'in üzerine yürümüş fakat savaşı kaybetmiştir. Deli Balta'nın başını alan Mehmet, bizatihi kendisi

¹⁸¹ “Gelin bu sevdadan feragat edin, devletin emrine ita'at edüb dünyanızı, ahiretinizi ma'mur eyleyin! Devlete asi olanın dünya da ahirette yeri yoktur. Devlete asi olmak, Allah'a ve Resulullah aleyhi selama asi olmaktır. Bu ana kadar devletle kim başa çıktı? Hatta ki siz başa çıkasınız...” (Gazzizâde Abdullatif Efendi, 2013: 126).

İstanbul'a giderek teslim olmuş ve emrindeki adamlarla affedilmiştir. Mehmet, kaptan Paşa'nın yanında çavuş olarak görevlendirilmiştir (Seetzen, 2017: 387). Bu gibi görev taltiflerinin yanında eşkıyalar sefere katılmak şartıyla, yaptıkları eşkıyalık olaylarının afv edileceği kendilerine bildiriliyordu. Sefere katılmaz ve eşkıyalığa devam ederlerse idam edilmeleri için de Valilere talimat verilmekteydi. Şöyleki 1788-1792 harpleri esnasında Rumeli'de asker sevkine memur olan Esseyid Elhac Numan Bey'e gönderilen hükümlerle, dağlı eşkıyasından olan Kıyurcaklı Yusuf'un elinde beş yüz güzide askeri olmakla beraber, bunların sefere katılmaları şartıyla affedilecekleri bildirilmişti. Gönderilen gizli bir hükümde ise şayet sefere katılmaz ve eşkıyalık yaparlar ise hızlı bir şekilde başlarının kesilip İstanbul'a gönderilmesi emredilmişti.¹⁸²

Osmanlı Devleti eşkıyaya göz açtırmamak için devlet görevlilerinin görevini en iyi şekilde yapmasını istemekteydi. Görevini yapmayan veya suistimal eden görevliler cezaya çarptırılırdı. Şöyle ki eşkıyaya yardım eden Şam Kadısı Adana'ya nefy edilmiştir. Ayrıca, görevini ihmal etmesi yüzünden eşkıyanın kaçmasına sebep olan zindancının, kaçak sanıkları bulmadığı takdirde onlara verilecek cezanın kendisine verileceği belirtilmiştir (Avcı, 2004: 323).

Osmanlı Devleti, çalkantılı dönemler yaşarken bile halkın huzurunun korunmasını istemiştir. Bu meyanda halkın rahatının sağlanması için ilgili kişilere hitaben hükümler göndermiştir. Ayrıca şikâyet durumunda mübaşirler göndererek olayları tespit ettirirdi. İdareci kesimde gelen hükümler doğrultusunda kendi bölgelerinde yaşayan halkın huzur ve güvenliğini sağlamaya çalışırlardı. Bütün bunlara rağmen eşkıyalık olursa bölgenin idarecisi olay mahallini araştırdıktan sonra, yol kesen, adam öldüren, halkın malını gasp eden eşkıyaların bulunduğu yerin, marifet-i şer ile tespiti yapıp, bu olaylara sebep

¹⁸² BOA. 1 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri s. 13 /38 (H. 1204 N – M. 1790), s. 13/39 (H. 1204 N- M. 1790).

olanların gereken cezayı almaları için deftere kaydedilmeleri sağlanırdı (Tızlak, 1993: 776). Eşkîyanın bulunduğu yerin tespiti ve oraya yapılacak müdahaleye devlet tarafından büyük önem verilirdi. Eşkîyanın ortadan kaldırılması güç olunca destek kuvvetler gönderilir ya da bölgelere dirayetli kişiler atanırdı. Şöyle ki Payas'da hacıların ve tüccarın yolunu kesen, bac adı altında halktan ücret alan Küçük Ali adlı eşkîyanın ortadan kaldırılması için Adana ve Haleb taraflarından üzerine asker gönderilmesi için emirler verilmişti. Bir yandan da Maraş Beylerbeyi Kalender Paşa, Tarsus'da Yörük Beyi Turoğlu ve Beylanlı Abdullah Bey takviye güç veriyordu. Küçük Ali tam kısıpaca alınacakken Adana Mütesellimi Hacı Paşa'yı zehirletince işler değişmeye başladı. Küçük Ali kendine kuleler ve kaleler yaptığı için askerler bu durum ile başa çıkamayınca, donanma yardımı ile asker gönderilmesi ve dört bir yandan kuşatma altına alınması istendi. Bu amaçla deniz savaşlarında başarı sağlamış olan Daman Kaptan birkaç gemi ile asker takviyesine başladı. Adana tarafından askerlerin harekete geçmesi için de Vezir tarafından asker sevki gerekiyordu. Bu tarihte Adana Mütesellim tarafından idare edildiği için, uzun zamandır burada ikamet eden Azm-zade Vezir Yusuf Paşa'ya Adana Eyaleti tevcih edilerek eşkîyanın ortadan kaldırılması görevi verilmiştir (Ahmed Vasıf, 1994; Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 99; Emecen, 2003: 135).

Ayrıca, eşkıya hareketlerinin yoğunlaştığı dönemlerde Anadolu, orta, sağ ve sol kol olarak üçe ayrılarak teftişe tabi tutulurdu. Beylerbeyi de eşkıya takibine memur kılınarak, soruşturmalar Beylerbeyi'nin divanında yapılırdı (İlgürel, 1995: 468). Bu takibatların uygulanıp uygulanmadığını denetlemek için zulüm teftişleri yapılırdı. Fakat teftiş esnasında eşkıyayı aratmayacak şekilde halka zulüm yapıldığı ve bazı kişilerin kendisine müfettiş sıfatı takarak türlü hileler ve halkı yıpratıcı işler yaptıkları tespit edilmiştir (Mumcu, 2007: 47). Teftiş için gelen yöneticiler, gittikleri şehir ve kasabaları soyarlar, şehirlerinin soyulmasını istemeyen ahali de bunun önüne geçmek için para toplayarak gelen teftişçilere verir ve ahaliye çok fazla musallat olmamasını temenni etmişlerdir (Mumcu, 2005: 100).

Tedbirlere rağmen eşkıyalık devam edince yönetim ilk olarak herhangi bir zor kullanmadan eşkıyayı itaate davet ederdi. Davet kabul edildiği vakit, olaylara karışan kişiler bir daha eşkıyalığa teşebbüs etmeyeceklerine dair nezre bağlanırdı. Bu nezir bazen bir şehri bir kasabanın tüm ahalisini kapsardı. Burada yaşayan Müslüman ya da Gayrimüslim ahali olsun fark etmeksizin birbirine kefil olarak yazılırdı. Nitekim bunun bir örneğini Hayrabolu kazasında görmekteyiz. Rumeli Valisi Vezir Mehmed Hakkı Paşa'ya gönderilen emirde, Hayrabolu kazasında müslim ve nassari her ne kadar nüfus varsa bunların tamamı birbirine kefil kılınmıştı. Bu kefillikte içlerinde eşkıyalık yapan olursa ya da taşradan eşkıya gelip içlerine dâhil olursa nezir akçesi olarak on bin guruş ödeyeceklerine dair bir kıt'a ilam ve bir kıt'a mimza defteri İstanbul'a gönderilmiştir.¹⁸³ Kefillik işleri ileri bir boyuta götürülüp bir kasaba veya şehirde tüm kesim birbirine kefil olarak gösterilebiliyordu. Şöyle ki Silistre Valisi Vezir Zihneli Hasan Paşa eşkıyayı ortadan kaldırmak için toplarla tertiplenmiş askerle eşkıya üzerine giderken eşkıya dağılıp Edirne'ye kaçmışlardı. Kaçan eşkıyalar kıyafet değişip medreselere katıldıkları gibi dükkânlarda saklandıkları ortaya çıkmıştı. Bunun üzerine Şeyhülislamın izniyle Edirne Bostancıbaşı bütün medreseleri, ardına dükkânları denetlemeye başlamıştı. Edirne kadısı ilamında medreselerde bulunan hoca ve mollalar, ekmeççi fırınlarında çalışan usta ve çıraqlar, hanlarda bulunan yabancılar, hamamcı esnafının yanında çalışan tellak ve diğer hizmetlilerin adları ve birbirlerine kefil oldukları yazılmıştır (Ahmet Hazerfen, 2004: 350).

Nezre bağlanma sürekli uygulanan bir uygulamaydı. Eşkıyanın şehirlere yaklaşmaması için en iyi çözüm yollarından biri olarak görülmekteydi. Çünkü eşkıyalar kendilerine kaleler ve kuleler yaptıkları için buralarda yaşamaya başlamışlardı. Bazende kulelerini nehir kenarlarında ya da içerisinde bulunan adalarda yaparak askerlerin müdahalesine karşın savunmayı kolaylaştırmışlardı. Nitekim Sakarya Nehri üzerinde kuleler inşa eden eşkıyalar, kasaba ve köyleri yağma edip,

¹⁸³ BOA. D. BŞM. d. 6429 (H. 1210- M. 1796).

devlet görevlilerini ele geçirip, ticaret yollarını kesmeye başlamışlardı. Ayrıca iki yıl gibi bir sürede Ankara- Kayseri yolunun güvenliğini tehlikeye atmışlardı. Bunların cezasının verilmesi için Ankara mütesellimi olan Mesud'a gönderilen hükümlerle, bölge ayanları ve Ayaş Voyvodasından alınacak toplarla, eşkıyanın kulelerinin yerle bir edilmesi ve bunların ortadan kaldırılması istenmiştir. Yapılan mücadele neticesinde eşkıyanın kuleleri yıkılmış ve birçoğu ortadan kaldırılmıştır.¹⁸⁴

Valiler, eşkıya üzerine sefer tertipleince, bunlar kalelerini bırakıp başka diyara kaçarlardı. Valinin dönmesiyle tekrar kalelerine kapanmamaları için şehir halkı nezre bağlanmıştı. Bununla ilgili bir örneği Bilecik Kazası'nda görebiliriz. Anadolu Valisi Seyyid Ali Paşa'ya gönderilen hükümlerde *"Bu def'â Bilecik Kâdisının Der-âliyyeme varîd olan bir küt'a ilâmında gerek kazâ-i mezkûre ve gerek kurrasında ilm-ü ifraz şekavet iden Bilecik Serdarı Seyyid El-hac Ömer ve tevabi'inden Oruçoğlu Mehmed ve Hâkim Deli Mehmed Gülmiye Karyesinden Sarıca oğlu Osman ve Çukur virilan Karyesinden Kalyoncu dimekle meşhur şekavetkarlar oldukları karyelerde kaleler inşa ve başlarına sekbanlar cem' ü tahassun üzereler iken sen ki vezir-i müşârün-ileyhsin senden hayflarından naşi tuttıkları kalelerini terk kazâ-i ahire eğerçi firar itmişler olub ancak bir müddetten sonra eşkiyâyı mezkûre yine kalelerine gelüb tahsin idecekleri bedihi olduğunu kasaba-i mezbûre mahallatı ve kurrası ahalileri huzur-ı şer'de takrir ve ifade eylediklerine binaen ba'de'l-yevm eşkiyâ-i merkûm kazâ-i mezbûre duhul itmek üzere canib-i miriye eli bin ve sana yigirmi beş bin cem'an yetmiş beş bin guruşa bi'l-cümle ahâli-i kazâ birbirlerini ber- mûceb hüccet-i nezre kat' itmiş oldukları..."*¹⁸⁵

Devlet, eşkıya ile mücadele için halkın isteklerini de dikkate alıyordu. Şöyle ki taşrada güvenlik bakımından etkili konumda olan

¹⁸⁴ BOA. 5 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, 41-42/115 (H. 1220 Ş- M.1806).

¹⁸⁵ BOA. 3 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, 4/9 (H. 1211 ZA- M. 1797).

Derbent Başbuğları, yılda bir kere bölgeleri dolaşarak teftiş yapmakta idiler. Fakat sefer zamanlarında Derbent Başbuğu ve nazırının sefere gitmesi nedeniyle eşkıyalar derbentleri bozar ve halkı zor durumda bırakırlardı. Halkın şikâyetleri neticesinde Derbent Başbuğları yerlerinde bırakılarak halkın korunmasına çalışılmıştır (Orhonlu, 1990: 145). Ayrıca devlet, derbend ve korkunç yerlere o yörenin halkından tüfenk endaz atayıp tekâlif-i şakkadan muaf tutardı (Uluçay, 1955: 66). Derbendçiler eşkıya baskını ve ahalinin güvenliğini sağlama konusunda yardıma koşar ve güvenliği sağlamaya çalışırlardı.¹⁸⁶ Halkın talebi doğrultusunda, ahalinin can güvenliğinin sağlanması, eşkıya baskınına karşı yirmi kişilik gruplardan oluşan Kır Serdarları atanması da uygun görülüyordu (Ahmet Hezarfen, 2004: 300).

Osmanlı Devleti, eşkıyalıkla mücadele için Valilerin yanında sık sık Mutasarrıflar, Muhafızlar, Nazırlar, Ayanlar ve Voyvodalar görevlendiriyordu. Bunlar hendekler, şaranpoller açıp eşkıyanın hücumunu önleyecek tedbirler alıyorlardı. Bu şekilde eşkıyanın hücumları önlenmeye çalışılıyordu (Özkaya, 1983: 89). Görev yerine gitmeyen ayan ya da başka görevli olduğu vakit kendileri tekrardan uyarılırlardı. Şöyle ki Bursa havalisinde eşkıyalık yapan Sırlıklı Osman ve Kalyoncu adlı eşkıyalar, firar edip Bilecik Kazası'na bağlı Hartlar karyesine sığınmışlardı. Bunların ele geçirilmesi için Bursa Mütesellimi görevli kılınmış yanına da Gölpazarı Ayanı Küçük Mehmed Ağa, Geyve Ayanı Bekir Ağa görevlendirilmişti. Fakat görevli kılınan ayanlar gelmediği gibi, Bursa Mütesellimi geri dönerken eşkıya yolunu kesmiş ve birkaç adamını kaybetmişti. Bunun üzerine yazılan Hatt-ı Hümayunla eşkıya ile mücadelede herkesin görev mahaline gitmesi emredilmişti.¹⁸⁷

Voyvodalara da eşkıya ile çarpışma esnasında öldürülenlerin hesabının sorulmayacağına garanti veriliyordu. Bunun için Antep Voyvodası Mehmed Ağa'ya görevlendireceği kolluk kuvvetlerinin,

¹⁸⁶ BOA. 3 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, 17-18/53 (H. 1211 Z- M. 1797).

¹⁸⁷ BOA. HAT. 178 /7863 (29 Z 1210- 5 Temmuz 1796).

halkın malına ve ırzına saldırarak fesat çıkaranları yakalamasını, karşı koyanları da halletmesi istenmişti (Kaya, 2006: 248). Eşkialığın kol gezdiği şehirlerde asayiş olaylarını kontrol altına almakta zorlanan devlet, asker dışında kimselerin silah taşımalarını yasak ederdi. 1794 senesinde Adana'da eşkıyanın halka zulüm etmesi nedeniyle, şehirde tedbir amaçlı silah taşınmasını yasak ettiğini görüyoruz. Buradaki maksat şehrin içinde eşkıyayı silahsız yakalamaktır. Emrin yerine getirilmesi için münadiler çarşı pazarda seslenerek asker dışında silah taşımak yasaktır ve silah taşıyanlar gereken cezaya çarptırılacaktır diye bildirilmiştir (Kaplan, 1996: 85). Eşkialı ile mücadelede devletin görevli kıldığı kişilerin de yeteri kadar mühimmata sahip olması gerekiyordu. Eksiklikler hemen yerine getirilmeye çalışılırdı. Eşkialının üzerine görevli kılınan Kütahya Mütesellimi Nasuh, kendisine bir adet top ve bir adet humbaranın lazım olduğunu beyan etmişti. Bunun üzerine, Kütahya Sarayı'nda bulunan top ve humbara mühimmatıyla birlikte kendisine teslim edilmiştir.¹⁸⁸ Kendisine kaleler yapıp, halkın malını yağma eden eşkıyanın üzerine gidildiği vakit öncelikle itaate davet edilirdi. İtaati kabul etmeyenler ise eşkıyalığa devam ettikleri zaman üzerlerine asker gönderilerek etkisiz hale getirilmeleri sağlanırdı (Tızlak, 1993: 777).

1792 yılında eşkıyayı yok etme görevi Hamamizade Ahmet'e verildi. Sonrasında Zihneli Hasan Paşa, Seyyid Ali Paşa ile Hacı Abdi Paşa 1795 yılına kadar eşkıya ile mücadele için göreve getirilen paşalar olmuştu (Feyzioğlu, 2018: 17). Bölgede güvenliği sağlamayı ve eşkıyanın mühimmat kaynaklarını kurutmak isteyen devlet, onların barut, kurşun, fişek gibi mühimmata sahip olmamaları için gereken tedbirlerin alınması için emirler göndermiştir (Erdoğan ve diğ., 2009: 97). Devlet, eşkıyadan halkı korumak için görevlilerin talebiyle mevcut asker sayısını arttırmaya gidebiliyordu. Büyük şehirlerin asker mevcudu bazen asayiş olaylarına müdahalede yeterli olmayabiliyordu. Bu bağlamda Filibe Tevziat Defterini incelemeye giden Ahmed Şerif, bu

¹⁸⁸ BOA. 3 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 30/ 96 (1212 R- 1798), 42/142 (1212 R -1798).

şehrin büyük olmasına rağmen, piyade ve süvari olarak asker sayısı sadece 600 civarındaydı. Bu durumun farkına varan memur eşkıya ile mücadele etmek için mevcut sayının 1000 olması için İstanbul'a gönderilen ilam üzerine, asker sayısının artırılmasına izin verilmiştir.¹⁸⁹

5.3. İdarecilerin Yapmış Olduğu Asayiş Olayları

Tarihsel süreç içerisinde yönetim merkezindeki zaafiyetler, taşra veya kırsal alanlarda olumsuzluklara neden olurdu. Özellikle yöneticilerin yöre ahalisinden olduğu yerler soygunculuk ve eşkıyalığa en uygun yerler oluyordu. Birkaç millik mesafede yerel güçlerin güç çatışması yaşanabiliyordu. Güçlü olan bey diğer beyi sindirdiği vakit korkunun yanında eşkıyalığa doğru da bir alan yaratırdı (Yetki, 2003: 14). Çünkü bir ağanın kapısında kendisine yer bulan küskün kitle, himayesine girdiği kişinin gücüne güç katar, ağanın silahlı askeri olurdu. Devletin süregelen savaşlarından dolayı halkın mağduriyeti apaçık ortadaydı. Bununla beraber yerel yöneticilerin de halkı baskı altına alması ve yolsuzluk gibi işlere bulaşmaları devletin harabiyetini kat be kat arttırmaktaydı. Hükümet herhangi bir yerde karışıklık çıktığı vakit oraya mübaşirler gönderirdi. Gerekliyorsa köylülerin kendilerini korumalarına karşı silahlanmalarına izin veriyorlardı. Esasında köylülerin silahlanması pek tercih edilmemesine rağmen yerel görevliler iyice tehlikeli olmaya başlayınca caydırıcı olması bakımından izin veriliyordu. Bu silahlanmanın diğer bir yanı da mevcut eşkıya grubuna yenilerinin eklenmesi anlamına geliyordu (Barkey, 2016: 14).

Osmanlı Devleti, eşkıyalık faaliyetleriyle mücadele etmede yöneticilere tam yetki vermeden önce adaletin korunması adına kadıya tam yetki vermiş ve ehl-i örfü muhakkak kontrol ettirmiştir. Bunları zaptu rapt altına almak ancak mahalli kadılar tarafından yapılabilirdi. Valiler ve emri altındaki Subaşılar, Voyvodalar, Asesbaşları ve diğerleri tımar-zeamet sahiplerinin hiçbir vatandaşı kadının yargılaması olmadan

¹⁸⁹ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 89 (H. 1210 B- M. 1796).

yargılayamayacakları belirtilmiştir. Kadının haberi olmadan verilen cezalandırmalarda Kadı tarafından merkezi hükümete bildirilmek zorunluluğu vardı. İşte bu kontrol mekanizması Osmanlı kurumlarının bozulmasına kadar idarecilerin zulmüne mani olmuştur (Heyd, 1984: 640).

Devlet kadrolarında liyakate göre değilde rüşvete göre atanma olması nedeniyle halka zulüm kaçınılmaz oluyordu. Kamu hizmetlisi olmak için en büyük rolü para oynuyordu. Devlet idaresinin zayıf olduğu vilayetlerde Paşalar rüşvet ile bütün idari yerleri ele geçirmişlerdi. Bu durum 19. yüzyılın başında da bu şekilde devam etmiştir. Memurlar çalışkanlıklarından ziyade, hile oyun ve para ile en güzel mevkileri ele geçirmişlerdi (Mumcu, 2005: 89). Mansıb ve makamlar rüşvetle alındığı için görevlilerin meşru gelirleri masraflarını bile karşılamaya yetmez oluyordu. Bu defada idareciler “*calib-i mal*” sevdasıyla zulme ve soygunculuğa yöneliyorlardı (Bayrak, 2015: 38).

19. yüzyılın ilk yarısında devletin gücünü kaybetmeye başlaması ile ehl-i örf taifesi ve paşalar diledikleri gibi hareket etmekteydiler. Amaçlarına ulaşabilmek için halka zulüm¹⁹⁰ etmelerinden dolayı zaten bozulmuş olan sosyal düzen daha da bozuk bir hale geliyordu (Tızlak, 1993: 759). Eşkıya ile mücadele etmek için üstün yetkilerle teftişe gönderilen Vali, Müfettiş ve Vezir Paşaların yetkileri arttırılmış, bu durumda Osmanlı adalet düzeninin sarsılmasına neden olmuştur. Böylece, Kadı, Naib, Sancakbeyi, Beylerbeyi ve Müfettiş Paşaların istedikleri biçimde karar veren birer zulüm ve haksızlık aracı haline düşürülmüş olduğu görülmektedir (Öztürk, 1990: 964). Ayan-ı memleket, Kuzzat, Nüvvab ve farklı görevlerdeki memurlar tekâlif-i seferiyenin birkaç katını kendileri için toplamaktaydılar. Bunlar fukaraya zorla tevzi ettirip tahsil etmekteydiler (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 285). Ahali, üzerlerine düşen vergileri verdiği halde idareciler

¹⁹⁰ Osmanlı hukukuna göre zulüm, şeriat ve örfte tanınmamış çeşitli bid’atlerin, kamu hizmetleri tarafından reayaya uygulanmasıyla işlenen farklı suçlara verilen addır. (Mumcu, 2007: 6).

tarafından mübaşiriye, kudumiye ve teşrikiye adı altında halktan vergi talebinde bulunulmuştur. Nitekim Tırhala Sancağı'na baktığımızda buraya bağlı Çatalca Kasabası ahalisi üzerlerine düşen avarız, imdad-ı hazeriye vesair tekaliflerini verdikleri halde, Sancak Mutasarrıfları tarafından üzerlerine mübaşir gönderilerek kanuna aykırı olarak tekalifi mübaşiriye, kudumiye ve teşrikiye adı altında para talebiyle halka zulüm yapılmıştır. Bunun engellenmesi ve ahalinin feraha kavuşturulması için emirler verilmiştir.¹⁹¹

Ehl-i örfün esas gereği halkı korumak olduğu halde, devleti taşrada temsil eden Sipahioğulları, Silahdar, Yeniçeri, Topçu, Beylerbeyi ve Sancakbeyi ve Subaşlarının bir kısmı eşkıya grupları oluşturup halka zulme devam ederlerdi (İlgürel, 1995: 468). Böylelikle eşkıya ile birleşip her türlü zulmü yapan ehl-i örf taifesi devletin güvenliğini büyük bir tehlikeye atmış oluyordu. Divan-ı Hümayun'da Çavuşbaşı iken görevde yükseltilerek Erzurum Eyaleti'ne atanan Süleyman Paşa, görev yerine gittiği vakit halka zulüm etmemesi ve kanunlar dışına çıkmaması tembih edilmişti. Fakat bu görev yerine gittiği vakit eşkıya bile işbirliği yapmasının yanına Vilayetin dört bir yanına mübaşirler göndererek mal istemeye başlamıştı. Vezir, Erzincan kasabasına vardığı esnada halktan para ve mal istemeye devam etmesinin yanında kasabaya da yirmibeş kese zahire baha vermesi gerektiğine dair baskı yapmıştır. Bunun üzerine kasaba müftüsü bu vergi talebinin kanun ve nizama aykırı olduğunu söylemesi üzerine Süleyman Paşa, müftüyü hapsedmiş ve vergiyi almadan kasabadan gitmeyeceğini beyan etmiştir (Ahmed Vasıf, 1994: 183).

İdareci kesim eyalet veya sancaklarda boşalma olduğu vakit, gidecekleri yerden elde edecekleri kazanca göre büyük miktarda para ödemekteydiler. Ödedikleri parayı yüzde kırk elli faizle tefecilerden borç alan idareciler, atandıkları yere gidince kendilerini borç altında ezilmiş görürlerdi. Atandıktan sonra azledilme korkusuyla ödedikleri parayı

¹⁹¹ BOA. AE. SSLM. III. 274-15870 (H. 18 Z 1206- M.7 Ağustos 1792).

çıkarmak için sermayelerini arttırma ve borçlarını ödemek amacıyla halktan türlü adlarla vergiler istenmekteydi (Rıcaut, 2012: 118). Anadolu ve Rumeli’de kanun ve nizamlar uygulanamaz olmuş ve Vezirler dahi sık sık değiştirilerek senede bir mansıba dört vezir atanmış ve vezirler atanmak için verdiği caizeyi çıkarmak şöyle dursun, görev yerine varmadan görevinden azledilmişlerdir (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 32). 1702 yılında yüksek konumdaki bir devlet görevlisinin 100 kese verip Vezir-i Azam’dan makamını satın alıp evine dönerken yolda azledildiği oluyordu (Mumcu, 2005: 91). Bu yüzden *“tez ma’zul olmakla birkaç gün harçlık olsun deyü devr namına, dürlü dürlü bahane ile fukarayı soyup alırlar”* (Bayrak, 2015: 41). Bunun da sebebini şöyle izah etmek mümkündür. Ehl-i örf zümresi kendi güçlerini koruyabilmek için kapılarında Sarıca, Sekban veya Kapısız Levend beslemek zorundaydılar. Bu grubun yaptıklarına ehl-i örf zümresi göz yumuyordu çünkü bunlarda kendi geleceklerinden emin olamıyorlardı. Kendilerine tevcih edilen makamlar her an ellerinden alınabilirdi. Bu nedenle kendilerini garanti altına almak için halktan kanunsuz vergiler almaya başladılar. Alınan haksız vergiler halk ile ehl-i örf taifesinin arasının açılmasına güvenin sarsılmasına neden olmuştur (Öztürk, 1990: 983). İdarecilerin zulümleri karşısında halkın kendini koruma yolları da mevcuttu. Bu şikâyet mekanizması ile olurdu. Şikâyet neticesinde halka zulüm eden idarecinin yerinin değiştirildiği ya da cezalandırıldığı oluyordu. Uzuna göre (2008), Kayserililer Sancakbeyi ve adamlarının verdiği huzursuzluk nedeniyle, yaptıkları şikâyet neticesinde Sancakbeyini görevden aldırılmışlardı (Uzun, 2008: 176).

5.3.1. Beylerbeyi- Vali

Osmanlı Devleti’nde idari teşkilat bakımından en büyük parçayı eyaletler oluştururdu. Buranın merkezine de iki tuğlu Beylerbeyi atanırdı. Atanan Beylerbeyi atandığı eyalette padişahı temsilen divanında askeri konuları görüşmek, güvenliği sağlamak, tımar tevcihi gibi işleri yapmakla mükellefi. Emredildiği zaman Sancakbeyleri ile de savaşa katılmak zorundaydı (Kazıcı, 2010: 97). Beylerbeylerinin

yetkileri, Beylerbeyliklerine bağılı olduğu kabul edilen bölgelerdeki yönetimleri, paşalar, ağalar ve beyler tarafından yönetilen daha küçük vilayetleri de kapsamaktadır (Thomton, 2005: 146). Beylerbeyleri başlangıçta eyaletin askeri işlerinden sorumlu iken, zamanla mülki işlerden de sorumlu olur hale geldiler. Fakat 19. yüzyıla kadar askeri yönleri ön planda kalmıştır (Ünal, 2015: 235). 17. yüzyılın ilk yarısında tımar sisteminden sonra taşra ile ilgili diğer bir sorun Beylerbeylerinin rolü ve istikrarlılığıydı. Beylerin konumları sürekli ve güvenli olmayınca adaletsiz davranma eğilimine yönelip halkın rahatı ve huzuru kaçıyordu (Barkey, 2016: 79).

Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının artmasıyla merkeze çekilen Beylerbeyi ya da valilerin sayısı her geçen gün artıyordu. Bunlar atandıkları yerde gelir elde etmek için devre çıkıp salgın salmaktaydılar (İnalçık, 1993: 84). Bunun yanında, kapılarında besledikleri askerlerin masrafları da halk tarafından karşılanmaktaydı. Valiler tayin edildikleri eyalete gidinceye kadar yol boyunca bulunan kazalar halkının, kapı halkını misafir etmek, yem ve yiyeceklerini temin etmek gibi zorunlulukları olmuştu. Bu durumu kötüye kullanan Valilere halktan bedava bir şey istememesi tembih edilmiş olmasına rağmen, bu emre uyulmadığı görülmektedir (Çadırcı, 1972: 41). Bazende cerime bahanesiyle halk soyulmaktaydı. Bir köyde kaza sonucu birisi ölse, buna cinayet süsü vererek halkı zincire vurup, dövüp, kan cürmü ve öşri diyet diye yüz altın veya kuruştan aşağı almazlardı (İnalçık, 1993: 80). Ayrıca cerime almak için bir köye gidip günlerce oturup halka zulüm edip fazladan cerime almalarından (İnalçık, 1993: 72) başka reyanın hayvanlarını ve yemlerini de ele geçirmekteydiler. Seferler nedeniyle Osmanlı Devleti'nde birçok belde, şehir, kasaba idari boşluk yaşamaktaydı. Bunu fırsat bilen idarecilerde gerektiği zaman halka her türlü zulmü yapmaktan geri durmuyorlardı. Şöyle ki Mora Valisi Seyyid Ahmet Paşa daha önce yaşamış olduğu sıkıntıları unutup Rumeli'de yapmış olduğu zulümler nedeniyle Padişah tarafından bir kez ikaz edilmişti. Fakat rahat durmayıp sebepsiz yere üç bin civarı askerle Mora'yı kasıp kavurduğu gibi emirlere de uymamıştır. Bu durum

padişahın gazabını üzerine çekeceği ve halka tekrar zulüm etmesi üzerine cezasının verileceğine dair Hattı Hümayun gönderilmiştir (Ahmed Cavid, 1998: 101).

Öte yandan Şam Valisi ve Emirü'l Hac olan İbrahim Paşa halka her türlü zulüm ve cefayı gördükten başka, kendisine Kapucubaşı Megale Ömer Ağayı'da kethüda atayarak, şehirde ticaretle uğraşan ne kadar kişi varsa bunlardan bahanelerle ücret almaya başlamıştı. Bu nedenle ticari kesimin çoğu şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Yeniçeri Ağası Ahmet Ağa'yı zorbadır diyerek nefy etmişlerdi. Bunun yerine de eşkıya başı olan Urfalı Mustafa'yı atamışlardı. Böylece halka türlü baskılar ve zulmün önü daha açılmış olmakla beraber ahalinin malını mülkünü de kendi aralarında bölüşmeye başlamışlardı. Yapılan şikâyetler neticesinde Vali görevden alınarak Cezzar Ahmed Paşa'ya Akka Valiliği'nin yanında Şam-ı Şerif'de verilmiştir (Ahmed Cavid, 1998: 128; Ahmed Vasıf, 1994: 221). Ayıntab Kazası'nda ikamet eden Battalzade Mehmed Nuri Paşa'da eşkıyalık faaliyetlerine başlamıştı. Defaatle halkın malını alıp insanları öldürmüştü. Etrafına topladığı adamlarla Ayıntab'a yakın kalelerin içine yerleşip, buradan adamlarıyla birlikte halkın üzerine yürüyüp yağma ve talana devam etmişlerdi. Bunun önlenmesi için Maraş Beylerbeyi Zülkadir Zade Ömer, Ayıntab tarafında olan İzzed Paşazade Mir Abdullah ve Ayıntab Naibine hükümler gönderilmişti (Güney, 2012: 155).

Yönetici kesimin halka zulüm etmemesi konusunda Osmanlı Devleti bu konu üzerinde önemle durmaktaydı. Zulüm yapan kim olursa cezasının hemen verilmesi gerekiyordu. Bazen cezanın oranında düşürülme yoluna da gidiliyordu. Şöyle ki Diyarbakır Beylerbeyi Daltaban Mustafa Paşa, halka zulüm etmesi nedeniyle yargılanıp idama mahkûm edilmişti. Fakat Vezir-i Azam Elmas Paşa'nın araya girmesi ile cezası sürgüne çevrilmiş ve bütün malı mülkü müsadere edilmiştir (Mumcu, 2007: 127). Bazen Valiler atandıkları mansıplarına gitmeyerek başka Valilerin mansıplarına göz dikerek asayiş olaylarına neden oluyorlardı. Şöyle ki eski Adana Valisi Şerif Mehmed Paşa, mansıbı olan Adana'ya gitmeyip, başına topladığı adamla kanuna aykırı olarak Çıldır

bana tevcih oldu diyerek buraya gitmiştir. Buraya giden Paşa, sahte emirlerle halkı zor duruma sokarak beldenin tahrip olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Vali'nin vezareti kendisinden alınarak tertib cezasının verilmesi için Kars Muhafızı Numan Paşa, Erzurum Valisi, Van muhafızı ve Beyazıd Sancağı Mutasarrıfı görevli kılınarak Şerif Paşa'nın tertibi cezasının verilmesi için ferman gönderilmiştir.¹⁹² Yakovalı Kurd Paşa'da ahaliye zulüm edip birçok kişiyi öldürdükten sonra ahalinin malını gasp etmişti. Devlet görevlisinin böyle bir suçu işlemesine asla göz yumulmazdı. Bu nedenle Bosna Valisi Hüsrev Mehmed Paşa'ya gönderilen emirle, ahalinin bu Paşa'dan korktuğu ve tertibi cezasının hemen verilmesine karar verilmişti.¹⁹³

5.3.2. Sancakbeyi

Osmanlı Taşra teşkilatında, kazaların birleşmesiyle oluşturulan birime Sancak denirdi. Buranın idaresi Sancakbeyi tarafından yapılmakla beraber sefer zamanlarında Beylerbeyi'nin idaresi altında sefere katılmak zorundadır. Sefer anında sancakları dâhilinde bulunan tımarlı sipahilerin toplanmasını sağlarlardı (Kazıcı, 2010: 98). Temel yönetim birimi olan sancakları yöneten Sancakbeyleri tımarların kimlerden alınıp kimlere verileceği konusunda merkezi hükümete tavsiyelerde bulunduğu gibi, sancakla devlet arasında ve birimler arasında bağlantı kurardı (Barkey, 2016: 40). Sancakbeyi tımarlı sipahilerin komutanı olduğundan idari birim olarak sancak, tımar rejiminin uygulandığı yerlerde çıkmıştır (Ünal, 2015: 239). Sancakbeyleri, kendi sancakları içerisinde bulunan Yeniçeri Serdarı, Kethüda Yeri gibi görevlilere buyrulduklarını gönderirdi. Bu buyrulduklarda mütesellim tayini, imdad-ı seferiye ve hazeriye'nin toplanması ve başka hususlar belirtilirdi (Özkaya, 1994: 18).

¹⁹² BOA. 3 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri s. 192-193 / 608 (H. 1215 S – M. 1801).

¹⁹³ BOA. 5. Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 84/233 (H. 1221 R – M. 1807).

Sancakbeyi'nin idari görevi reayanın rahat ve huzur içinde yaşamasını sağlamaktı. Bunun için şehirlerde güvenlik tedbirleri almak, sancağın düzenini sağlamak, adaletin uygulanmasını gözetmek gibi görevleri vardı. Tımar sisteminin bozulması ile beraber, Sancakbeyleri, iltizam işlerine girip mukataaları almaya başlamışlardı. Bunun da sebebi buldukları bölgede kendilerinden zengin kişilerin bulunmayışıdır. Bazı Sancakbeyleri de mazuliyet dönemlerinde kazandıklarını servetlerini ticaret yoluyla daha da büyütüp tüccar kesimine borç verme yoluna kadar işleri ilerletmişlerdi (Ünal, 2015: 242). Savaşlar nedeniyle toprak kayıplarının yaşanmasıyla beraber, küçük birimler birleştirilerek büyük birimler kurulmaya başladı. Bu da taşra da denetimin Beylerbeyinin eline geçmesine neden oluyordu. Bu yüzden Sancakbeyleri ile Beylerbeyilerin daha büyük ve daha karlı dirlikler için rekabetine yol açmış ve bu durum ciddi çatışmalara sebep olmuştur (Barkey, 2016: 80).

Sancakbeyleri için en kötü durum arpalık olarak verilen sancak sayılarının arttırılmasının yanında görev sürelerinin belirsiz hale gelmesi olmuştur. Sancakların arpalık olarak verilmeye başlaması, Sancakbeyleri'nin adeta sistem dışına itilmesi anlamına geliyordu. Çünkü Sancakbeyleri'nin atanabileceği sancak sayısı azalıyordu. Bunun yanında görev sürelerinin belirsizliği, merkezden rüşvet ile bazı görevlilere sancak verilmesi ve toprak kayıpları gibi nedenlerle yeni sancakların olmaması Sancakbeyleri'nin etkisinin günden güne azalmasına neden olmuştur (Barkey, 2016: 85). Etkileri azalan Sancakbeyleri gelir kaybından dolayı ve merkezi hükümetteki karışıklıkları görünce eşkıyalık yoluna sapabiliyordu. Örfi kanuna göre de eşkıyalığı yapan kimse Sancakbeyi ise başı kesilme suretiyle cezaya çarptırılırdı (İnalçık, 1993: 84).

5.3.3. Mütesellim

Mütesellimlik, 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkıp 17. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı idari teşkilatında kendine yer bulmuştur. Valiler, herhangi bir yerin muhafazası veya başka görevleri

oldukları zaman, eyalet idaresini yürütemeyince, eyalet ve sancak işlerini vekâleten yürütecek kişiler atamışlardı. Bu kişilere Mütesellim denir ve eyaletin bütün mali ve idari işlerinden sorumlu olurdu (Yılmazçelik, 1995: 192). Mütesellimler, sancakları başkaları adına yöneten birer memur konumunda idiler ve bir yıllığına atanırlardı. Fakat bu kurala riayet edilmemiştir (Çadırcı, 1997: 24). 18. yüzyıla geldiği vakit Beylerbeylerinin, Sancakbeylerinin çoğu sancaklarında oturmamakta, ya İstanbul'da ikamet ederler ya da seferlere iştirak ederlerdi. Bu nedenle 18. yüzyılda Mütesellimlerin sayısı hızla artmaya başladı. Bunun da sebebi savaşlar nedeniyle uhdelerinde olan sancaklara gidememeleri ve sayıları artmış olan vezirlere pek çok sancağın arpalık olarak verilmesi nedeniyle yerlerine Mütesellim atamışlardır. Atanan Mütesellimler yerli hanedandan da olabilir ya da başka bir yerden de gönderilebilirdi. İstanbul'dan gönderilen Mütesellim gittiği sancakta söz geçiremeyince yerli hanedandan Mütesellim atanması uygun görülmeğe başlanmıştır (Özkaya, 1999: 167).

Mütesellim tayinlerinde, tayin olunacak kişinin sancağın ileri gelenlerinin istediği ve onay verdiği kimse olmasına özen gösterilirdi. Kaza ayanından olan kişilerin zaman zaman resmi ayan ve Mütesellimlik görevlerini elde ettikleri görülmektedir. Örnek olarak Karahisar-ı Sahip'te Turunçzadeler, Konya'da Gaffarzadeler, Ankara'da Müderriszadeler, Kayseri'de Zennecizadeler gibi ailelerdir (Özkaya, 1999: 168). Mütesellimler görev yerlerine gittiği vakit, sefer ve eşkıya takibinde görevlendirilince emre uyarak eşkıyaya müdahale etmek zorundaydılar.¹⁹⁴ Bunun yanında uhdesinde bulunan mukataaların asayiş ve güvenliğini sağlamak, ahaliden kendilerine ait olan vergileri toplamak, devletin emrettiği zahire, asker vesair malzemeyi tedarik edip göndermek gibi görevleri vardı (Uluçay, 1955: 14). Mütesellimler kendilerine verilen görevlerin dışında, kanuna aykırı olarak halka zulüm edip huzuru bozabiliyorlardı. Böyle durumlarda devlet hemen bu gibi işlere kalkışanın cezasını veriyordu. Eski Hamid Mütesellimi Yılanlıoğlu

¹⁹⁴ BOA. 2 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 8/ 19 (H. 1208 C- M. 1794).

Şeyh Alim halka zulüm edip eziyete başlayınca Hamid Mütesellimi olan İbrahim'e ve Teke Mütesellimine emir verilerek eski Mütesellimin cezasının verilmesi istenmiştir. Mütesellim'de yanına aldığı zimmet defterleri ve pek çok eşya ile kaçınca durum Cabbarzade'ye havale edilmiştir.¹⁹⁵ Mütesellimlerin yaptığı zulümler nedeniyle ahalinin şikayeti neticesinde Mütesellimin görevden aldırılıp yerine ahalinin istediği Mütesellimler de atanabilmiştir. Nitekim Karesi Sancağı'nın Mutasarrıfı olan Derviş Paşa, buraya Mütesellim olarak Ali adlı kişiyi atamıştır. Mütesellim Ali'nin ahaliye zulm edip günden güne ağır vergiler almaya başlamasıyla fakir fukaranın perişan olmalarına ve yerlerini terk etmelerine neden olmuştur. Bu nedenle Ali, Mütesellimlikten azledilerek, yerine ahalinin istediği Bezirgan Ahmed Ağa Mütesellim olarak atanmıştır.¹⁹⁶

Mütesellim atamalarında zaman zaman problemler yaşanmaktaydı. Bir bölgeye Mütesellim tayininde halef ve selef mütesellim çatışmaya başlayıp, halkın mağdur olmasına neden olmaktaydılar. Niğde'de halen mütesellimlik yapan Fazlullah ile eski Mütesellim Cafer halka türlü eziyetler edip kötülüklerde buldukları için, bölgenin muhtarlarından Beyzade Osman Efendi'nin Mütesellim olmasına karar verilmişti. Yeni Mütesellim önceki mütesellimlerin zulmü nedeniyle bunları mahkemeye çıkarmışken, merkumların avaneleri mahkemeyi basıp, hâkim ve müftüyü darp etmişlerdir. Nakibül Eşraf Kaymakamı'nı dahi burada yaralamışlardır. Yapılan çarpışmalar neticesinde avanelerden üç nefer idam edilmiş ve on beş kadarı da zindana atılmıştı. Sabık Fazlullah ve Cafer'in de sürgün ya da idam edilmelerine yönelik karar da sonraya bırakılmıştır. Niğde kadısına gönderilen ilamda da Ahmed Ağa'nın Mütesellim olmasına karar verilmiştir.¹⁹⁷ Daha sonra alınan kararlar Fazlullah ve Cafer Ankara Kalesi'ne kalebend edilmiştir.¹⁹⁸ Mütesellimlerin zulüm etmesi

¹⁹⁵ BOA. 3 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 31/ 100 (H. 1212 C- M.1798).

¹⁹⁶ BOA. C.DH. 209-10426 (H.27 C 1202- M. 4 Nisan 1788).

¹⁹⁷ BOA. 142 Numaralı Kalabend Dosyası, 60/142 (H. 1206- M. 1792).

¹⁹⁸ BOA. 144 Numaralı Kalabend Dosyası, 6/ 144 (H. 5 Ca 1207- M. 19 Aralık 1792).

nedeniyle görevden alındığı vakit yerine yeni Mütesellim atanması olağan bir durumdu. Padişah, çatışmaları önlemek için yeni atanacak Mütesellim'in Mübaşir aracılığıyla gidip göreve başlattırılmasının daha uygun olmasını istemiştir. Nitekim Kütahya Mütesellimi iken halka zulüm etmesi nedeniyle azledilen Abbas'ın yerine, Çiftlik Kethüdası Kapucu Baş İsmil Ağa atanmıştı. Sabık Abbas, ahaliye zulüm edip haksız yere ahalinin malını mülkünü aldığı için bunların geri alınmasına karar verilmiştir. Bunu da yeni atanan Mütesellim'in yapması için emir buyrulmuştur. Bu bağlamda İsmail Ağa, sabık Mütesellim Abbas'ın yakalanarak İstanbul'da hapsedilmesi ve gasp ettiği malların ahaliye dağıtılacağına uygun olacağını arz etmiştir.¹⁹⁹

5.3.4. Voyvoda

15. ve 16. yüzyıldan beri taşra sisteminde Voyvoda yer almaktaydı. 16. yüzyılda Paşalarla Beylerin haslarını iltizam yoluyla Voyvodalara vermeleri yaygın bir hale gelmişti (İnalçık, 2016d: 79). Osmanlı Devleti'nde mali buhranlar neticesinde 17. yüzyıldan itibaren bazı sancak ve kazalar has haline getirilip başlarına da Voyvoda atanmıştır. Sancakbeyi yetkisine sahip olan Voyvoda geniş yetkilerle donatılmıştır (Yılmazçelik, 1995: 197). Voyvodaları iki gruba ayırmak mümkündür. Birincisi Vali ve Mutasarrıfların kendi adlarına gönderdikleri Voyvodalardır. İkincisi de geliri doğrudan hazineye bağlanmış yerlere, hazine yönetici tarafından atananlardır. Valiler genellikle geliri kendilerine bırakılan yerlerde, yörenin ileri gelenini buyruldu ile Voyvoda atıyordu. Ya da kendi kapı halkından birisini Voyvoda olarak atayabiliyordu (Çadırcı, 1997: 29; Mustafa Nuri Paşa, 1980: 107). Atanan Voyvoda, iki tuğlu bir paşanın bütün haklarından yararlanırdı. Sadece daha düşük bir sraya sahiptir. Sancaklara atanan Voyvoda ise, Sancakbeyi'nin yetki ve selahiyetine sahip olmuştu (Özkaya, 2010: 208).

¹⁹⁹ BOA. HAT. 195-9705 (H.29. Z. 1205- M. 29 Ağustos 1791).

Beylerbeyiler veya Sancakbeyleri kendi haslarının gelirini iltizama vermekteydiler. Yüksek fiyatlarla bu iltizamları üzerine alan Voyvodalar verdikleri parayı çıkarmak için birçok yolsuzluğa başvurup reayayı eziyorlardı. Halkın hayvanlarını ve yiyeceklerini alıp her köyden ayda 30-40 kuruş veya altın istemekteydiler (İnalçık, 2016c: 148. İnalçık, 1993: 80). Bu gibi uygunsuz tavırlara giren Voyvodalar hakkında şikâyetler olmaktadır. 1773 yılında Çemişgezek Voyvodası'nın halka yaptığı zulümler ve olumsuz tavırlardan dolayı halk zor duruma düşmüştür. Bu nedenle Maadin-i Hümayun eminine gönderilen emirle Voyvodanın görevden alınarak daha iyi birisinin atanması istenmiştir (Tızlak, 1993: 757). Yapılan şikâyetler ve halkın huzursuzluğu üzerine III. Selim'in yayımlanmış olduğu fermanla “*Voyvodalar ve mütesellimlere aşar-ı seniyye ve rüsumat-ı kanuniyyeden maada reayadan zulmen bir akçe almamaları*” emredilmiştir (Mumcu, 2007: 46).

Voyvodaların halka zulüm edip fazladan ücret almamaları kendilerine söylendiği halde, rahat durmayıp halkın huzurunu kaçırmaya devam ederlerdi. Ahalinin şikâyeti neticesinde Voyvoda görevden alınıp sürgüne gönderilebiliyordu. Nitekim Limni Voyvodası Abdulkerim ve kardeşi Yusuf halka zulüm edip baskı kuruyorlardı. Bu duruma daha fazla dayanamayan ahali Kaptan-ı Derya Hüseyin Paşa'yı görünce Voyvodayı şikâyet etmişler ve yapılan tahkikat sonucunda Voyvoda ve kardeşi Rodos'a nefy edilmiştir.²⁰⁰ Voyvodaların zulmü sürekli şikâyete konu olmaktadır. Halk bunların zulmünden emin olamıyor ve cezalarının verilmesini istiyordu. Şöyle ki Bayındır Kazası sakinlerinden olan Karayılan oğlu Hacı Mehmed burada dört beş yıl Voyvodalık yapmıştır. Bu esnada halka her türlü zulmü reva gördüğü gibi, eşkiyanın baskılarına da izin vermiştir. Voyvodanın zulmünün yanında seferden dönen kardeşi de yanına aldığı elli civarında sekban ile ahaliye zulüm etmeye başlamıştı. Bunun üzerine Voyvoda ve kardeşinin cezasının verilmesi için ferman yayınlanmış ve Magosa Kalesine kalebend

²⁰⁰ BOA. 3 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri s.14/45 (H. 1211 M- M. 1797).

edilmelerine dair hüküm verilmiştir.²⁰¹ Voyvodalar, bazen işi ileri bir boyuta götürerek serbestiyet üzere olan vakıf köylerine müdahale ederek burada ikamet eden ahalinin zora düşmesine ve baskı altında kalmalarına neden olmuşlardır. Nitekim Evkaf'dan İstanbul'da Şeyh Vefa nezdinde olan Ayşe Sultan Evkafı Karyelerinden Marmara Nahiyesine tabi Kemer ve Bekirli ve ona bağlı karyeler serbestiyet üzere olup, ellerinde fermanları mevcuttur. Buralara kimsenin müdahale etme hakkı yok iken bu civardaki bazı Voyvodalar fuzuli bahanelerle ahaliyi rencide etmelerinin yanında ahalinin bunlara karşı koyacak güçleri olmadığından perişan hale düşmüşlerdi. Bu nedenle de karyeler terk edileceğinden Voyvodaların hal çaresine bakılması istenmiştir.²⁰²

Voyvodaların görevlerinde ihmaller ya da devlet malını zimmetine geçirmeleri devlet tarafından kabul edilebilir bir şey değildi. Bu gibi durumlarda Voyvoda'nın üzerinde olan tüm görevler alınır ve malı mülkü müsadere edilerek sürgüne gönderilirdi. Nitekim Diyarbakır Voyvodası olan Kapucubaşı Şeyhoğlu İbrahim'in başına böyle bir olay gelmiştir. Voyvoda, emirlere aykırı hareket etmesinin yanında miri malları da ele geçirmeye başlamıştı. Bunun üzerine Amid Kadısı ve Diyarbekir Mütessellimine gönderilen hükümle, Voyvoda'nın zimmetinde olan malların hesabı görüldükten sonra hepsine el konulması görevi verilmiştir. Bunun yanında üzerinde olan Kapucubaşılığı ve Voyvodalığı kaldırılarak Sivas'a sürülmesine karar verilmişti (Baytimur, 2005: 83). Kanun gereği görev süresi dolan Voyvoda yeniden atanmayana dek sorumlu olduğu bölgenin herhangi bir işine müdahalede bulunamazdı. Fakat bazen Voyvodalar görev süresi bittiği halde, yeniden Voyvoda olacağına dair halkın eline sahte temessükler vererek paralarını almaya devam etmiştir. Bu gibi durumlarda sahtecilik yapan Voyvoda sürgüne gönderilirdi. Şöyle ki "*Sakız Gümriüğü mülhakatından olan Çeşme kazasının sabık Voyvodası olan kaza-i mezbûr ahalisinden Hacı Hüseyin oğlu haseki Mustafa sinin-i çendinden berü kaza-i mezbûr*

²⁰¹ BOA. 139 Numaralı Kalebend Dosyası, 31/139 (H. 1206- M. 1792).

²⁰² BOA. C. EV. 280-14294 (H. 14 S 1205- M. 23 Ekim 1790).

Voyvodası iken bu sene-i mübarekede Voyvodalık kendiyeye ilzam olunmadığından tek durmayub mecbûl olduğu fesadı icra kasdıyla kaza-i mezbûr ahalisini iğfal ve bila fevt olanların mahlûl kalan arazilerini gelecek sene ben Voyvoda olacağım diyerek akçelerini ahz ile el altından kanuna aykırı olarak ellerine bir kıta temessük ita eylediği... mezbûrun hilaf-ı kanun ahz ettiği meblağı geri red ve kendisi dahi ıslah-ı nefis edinceye kadar li-ecli't-edib Kıbrıs ceziresine nefy u icla olunması için bir kıta'ya emr-i şerif isdar ve mübaşir marefetiyle irsal buyrulması muhassıl-ı mûma-ileyhe bir kıta'ya kaimesinde tahrir eder".²⁰³

Voyvodanın görevini kötüye kullanmasına dair bir diğer olayda Bereketli Madeninde karşımıza çıkmaktadır. Karatek Karyesi Voyvodası olan Hüseyin, kendi halinde olmayıp, yanına aldığı eşkıyalarla köy köy dolaşıp halka zulüm etmişti. Ayrıca madenin tatiline neden olduğu için hakkında sürgün cezasının verilmesi kararlaştırılmıştı. Fakat Voyvoda hasta olduğu için ahaliye karışmamak ve görevini kötüye kullanmayacağına dair Darphane-i Amire'ye beş bin kuruş vermek üzere nezre bağlanarak affedilmiştir.²⁰⁴ Voyvodalar bazı bölgelerde kendi adına para toplayarak Tevzi Defterlerine imdadiye adı altında ücret ekletmişlerdir. Şöyleki Mora Ceziresi'nde Arhos Kazası Voyvodası Mahmut Efendi Beraki ve Kuzme? karyelerinden imdadiye adıyla yüz yetmiş beş kuruşu ahaliiden alarak Tevzi Defteri'ne ekletmiştir. Öte yandan kazaya mürur ve ubur eden mübaşirin taamiyesi adıyla bin iki yüz doksan guruş ve saraydar ücreti diyerek yüz yirmi kuruş deftere keyfi olarak ilave etmiş. Alınan bu ücretlerin Voyvoda'nın zimmetinde olduğunun tespit edilmesiyle fazladan alınan paraların geri ödenmesi için emir verilmiştir.²⁰⁵ Son olarak eklemek gerekirse bazı bölgelerde ayan ve Voyvoda'nın ortak hareket edip ahaliye zulm ettikleri de olmuştur. Bu gibi durumlarda olay şikayete konu olunca devlet ayan ve voyvoda'ya görevden el çektirip herhangi bir şeye müdahale etmemelerini istemiştir. Şayet herhangi bir şeye karışıp ahaliye müdahale olursa cezalarının

²⁰³ BOA. 144 Numaralı Kalabend Dosyası, 19 /144 (25 Ca 1207- 8 Ocak 1793).

²⁰⁴ BOA. 170 Numaralı Kalebend Dosyası, 1/170 (18 Ca 1217- 16 Eylül 1802).

²⁰⁵ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 31 (H. 1210 R- M. 1795 Ekim- Kasım).

verileceği kendilerine bildirilmiştir. Şöyle ki “*Keban Madeni Hümâyûn-u merbûtâtından Kemah, Gürcanis, Kuruçay Kazaları ahalileri hala Kuruçay Voyvodası olan Osman Bey ve Ayanı Nebi oğlu Mustafa nâm gaddarların efrada zulm ve teaddilerinden ahalinin hamısı kalmadığı şekâttен kât-ı nazar tevâtüren müteyakkin olub ve Kadısı i’lam viremeyen cebbere ile mahalinde mürafa’a mümtenî idiki aşikâr olmağın Keban Madeni emini saâdetlü Vezir-i Mükerrermin kendü dairesi hademesinden biri Voyvoda nasb u tayin olunub mezbûran Osman Bey ve Mustafa Ağa min ba’d ve voyvodalığa ve ayanlığa kat’en müdahale eylemeyüb şimdilik kend hanelerinde ikâmet eylemeleri ve eğer bundan sonra bir takrîb müdâhale kayd-ı bend oldukları istihbâr olunur ise ihzâr ve bab-ı alî ve huzur-u asafide ba’de’t-tedâfî te’dibât-ı layikeleri icrâ olunacağını mübeyyen Vezir-i müşarûn-ileyh hazretlerine hitâben kat’îl-mefâd emr-i alişân inâyet ve ihsân buyrulmak zahre-i dünya ve ahire idiği ma’lûm ve merâhim melzûm-u devletleri buyruldukda emr-ü ferman devletlü inayetlü efendim sultanım hazretlerininindir”.*²⁰⁶

5.3.5. Ayan

Önceki bölümlerde bahsettiğimiz gibi ayanların bölgesel güç haline dönüşüp, devlet nezdinde resmi faaliyetlere katılmaları nedeniyle 18. yüzyılın sonlarından itibaren güçlerine güç katmışlardır. Ele geçirdikleri çiftliklerin yanında mukataa ve malikânelerle güçlerini arttırıyorlardı. Resmi hizmetlerin yürütülmesinde ehl-i örf zümresiyle anlaşarak çeşitli bahanelerle halktan ücret talep edip servet biriktirme yoluna koyulmuşlardı. Ayanlar yerelden olduğu için ehl-i örfle ihtilaf halinde halkın desteğini alarak vilayet işlerinin aksamasına asayişin bozulmasına neden oluyorlardı (Bayrak, 2015: 62). Merkezi otoritenin taşrada zayıf oluşundan faydalanan ayanlar da artık talana başladılar. Kendilerine bağımlı olan ahaliyi bunalttıkları gibi resmi sınıfın dünya görüşüyle özdeşleşmeye başlamışlardır (Günay, 2010: 28). Ayanlar eşkıyalarla mücadele etmelerinin yanı sıra kendileri de eşkıya gibi

²⁰⁶ BOA. C. DRB. 6-287 (H. 25 S 1212- M.19 Ağustos 1797).

davranabiliyorlardı. Genellikle başlarına topladıkları Sekban taifesiyle, çevre kazaları kırıp geçiriyorlardı.²⁰⁷ Savaş yıllarında (1787-1792), sefer için istenen zahire ve mühimmatı iki misli fazla toplayıp kadılar ile paylaşan ve memleket işleri için masraf olan bir akçenin yanına beş akçe daha ekleyip halka zulmeden ayanlar vardı (Mert, 1999: 177). Ayanların zulmüne karşı koyan olduğu vakit ya tedib ve tenkil ediyorlar ya da zincire vuruyorlardı. Canları istediği vakit köy ve şehirleri ateşe vermekten çekinmemişlerdi (Uluçay, 1955: 24). Haksız yere ahaliye zulmedip tekâlif-i şakka adı altında devr, selamiye, kaftan baha gibi adlarla halk soyulup duruyordu (Tuğluca, 2016: 210). Ayanların alacağı bazı kazalarda belli edilip senede iki taksitle alınması gerekirken ücreti Tevzi Defteri'ne yazdırıp fazladan tahsil etmekteydiler. Bu yönde şikâyet olunca ahalden alınacak ücretin iki taksite bölünmesi şartı yinelenip dururdu. Nitekim Gelibolu kazasında ayanıye ücreti senelik 1500 guruş olarak belirlenmiş ve bunun altı aylık dönemlerde iki taksitle alınması isteniyordu. Defteri inceleyen Süvari Mukabelecesi Mustafa, fazladan ücret alındığını tespiti etmiş ve masraf defterine eklenmemesi istenmiştir.²⁰⁸ Ayanların kendi maaşları için deftere farklı isimlerle ücret ekletmeleri birçok kazada tespit edilmişti. Bunlardan birisi de Yalakabad'dı. Yalakabad Naibine gönderilen hükümde ayanın iki dönemlik maaşının 1500 guruş olduğu ifade edildikten sonra, kendisi için deftere akçe güzeştisi adı altında 600 kuruş daha eklettirmişti. Bu paranın acilen defterden çıkarılması için Naibe emir gönderilmişti.²⁰⁹ Ayanlar için her kazada farklı maaş sistemi uygulanırken, elindeki imkânı kullanan ayanlar maaşını kendi isteğiyle arttırma yoluna gidebiliyordu. Bu durum defterlerin incelenmesi ve yapılan şikâyetlerde tespit ediliyordu. Nitekim İncecik Kazası Ayanına aylık 100 kuruş bağlanmışken, ayan bu parayla kanaat etmeyip, aylığını 400 kuruşa çıkarıp Tevzi Defterine ekletmişti. Bu durumun tespitinden sonra ayanın

²⁰⁷ BOA. 27 Numaralı Kalabend Defteri 16/40 (H. 1210 S- M. Ağustos- Eylül1795).

²⁰⁸ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 79/100 (H. 1208S- M. 1793).

²⁰⁹ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 83/107 (H. 1208S – M. 1793).

aylığı 100 kuruş olarak belirlenip almış olduğu 300 kuruşun da tahsil edilip Ruz-ı Kasım defterine irad kayd edilmesine karar verilmiştir.²¹⁰

Ayanların iki defa tevzi ettirip, defterlere yüklü miktarda akçe ekletmeleri halkın perakende ve perişan olmasına yol açıyordu. Ayanlar ceplerini doldurmak için sürekli halktan para talep etmiş durmuşlardı. Akçakızanlık kadısına gönderilen hükümde buranın defteri incelendiği vakit, Ayan Ömer Ağa, Kara İbrahim oğlu Memiş Ağa ve Elhac Mehmed adlı kişiler 1788 seferleri sırasında, kazadan gelen giden vezirler ve askerler için masraf yapıldığını söyleyerek Tevzi Defterlerine iki defa olmak üzere on yedi bin beş yüz guruş eklemişlerdi. Hâlbuki alınması gereken ücret on altı bin beş yüz guruş olmalıydı. Tespit sonrası bu fazladan alınan ücretin ayanda olduğu tespit edilmiş ve paranın iadesi istenmiştir. Çünkü halk bu parayı ödemekte güçlük çektiği için yerini yurdunu terk eder olmuştu.²¹¹ Afşar Kazası Naibine gönderilen hükümde, burada ayan olan Süleyman adlı kişi Salyane Defterine kendi adına 7000 guruş ekleterek ahaliden zorla tahsil etmiştir. Tevzi Defterleri'nin bir suretinin İstanbul'a gönderilmesi emredilmişken bu görevi de yerine getirmeyen ayan, ahali tarafından şikâyet edilmiştir. Bunun üzerine İstanbul'dan gönderilen mübaşir kazanın Tevzi Defteri'nin bir suretini İstanbul'a göndermiştir. İstanbul'da yapılacak inceleme neticesinde ayanın ahaliden haksız yere ne kadar ücret aldığına tespit edilmesine karar verilerek Afşar Kazası Naibine hüküm gönderilmiştir.²¹²

Ayanların zulümleri devam ettiği sürece cezaları hemen verildiği gibi başka olaylar nedeniyle ertelenme yoluna da gidilebiliyordu. Bu gibi örnekler çokça karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Filibe Ayanı Hüseyin Bey kanunlara uymayıp halka eziyet etmesinden başka, kendisi için ahaliden arzu mahzar talebiyle ücret alıp, etrafına topladığı birkaç yüz sekban ile devlete muhalif hareketlerde bulunmuştur. Bunun cezasının

²¹⁰BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 139/ 189 (H. 1208 R–M. 1793).

²¹¹ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 94/122 (H. 1208 –M. 1793).

²¹² BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s.80 (H.1209- M. 1794-1795).

verilmesi için Rumeli Valisine emir gönderilmiş olmasına rağmen bu esnada Tokadçıklı galesiyle uğraşıldığından ceza ertelenmişti. Tokadçıklı bertaraf edildikten sonra Filibe Ayanı Hüseyin Bey üzerine gidilmiş ve bununla eşkıyalık yapan Menlikli Osman Bey, biraderi İbrahim bey ve adamlarının bir kısmı ortadan kaldırılmış bir kısmı da dağlı eşkiasına katılmıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 85). Yabanabad Kazası'nda ayanlık iddiası ile halka zulüm eden Halil, mübaşir marefetiyle mahalinde mürafa edilerek Ankara'ya kalebend edilmiştir. Halil, kendisi tarafından uydurmuş olduğu evraklar ile de oğlu Osman'ı İstanbul'a göndermiştir. Burada yakalanan Osman, Muhzır Ağa Tomruğu'nda hapse atılmış bir süre sonrada Bozcaada'ya Kalebend edilmiştir.²¹³ Halka zulüm yapan ve cezasının ertelenmesi durumunda firar etmesi gündemde olan ayanların idam cezasına çarptırıldığını görmekteyiz. Cezanın uygulanması için Osmanlı Devleti yetkili kişilere gerekli talimatı verip firarın önüne geçilmesini istemiştir. Nitekim Boğaz Hisarları Muhafızı Seraskeri Zihneli Hasan Paşa'ya gönderilen hükümde, Şehirköy Ayanı Mustafa'nın ehli zulümden olduğu için yakalanıp kırk gün içerisinde idam edilmesi istenmiştir. Ayanın firar etme durumuna karşın Malkara, Keşan, İncecik ev Evreşe Kadılarına ve Ayanlarına hitaben emir gönderilerek gerekli, tedbirleri almaları istenmiştir.²¹⁴

Bir şekilde ayanlar görevden alınıp cezalarının verileceği zamanlarda da eşkıya ile birlik olup askerler ile çatışma yoluna gitmekteydiler. Ayanlık iddiasında bulunan İştib sakinlerinden Turfanlı Mehmed halka zulüm edince, Kavala Kalesi'ne hapsedilmesine yönelik hüküm verilmişti. Fakat Turfanlı Mehmed Pirlepe'de Arnavud eşkiasından Matlı Osman ile işbirliğine girişmişlerdir. Yanlarına aldıkları iki bin kadar eşkıya ile İştib üzerine yürüyerek kasabayı kuşatma altına almışlardı. Halkın perişan olması ve şikâyetleri

²¹³ BOA. C. ADL. 19-1172 (H.29 CA 1207- M.12 Ocak 1793).

²¹⁴ BOA. C. DH. 29-1435 (H. 29 C 1213- M. 8 Aralık 1798).

neticesinde Rumeli Valisi Ebubekir Paşa'ya emir gönderilerek bunların cezasının verilmesi istenmiştir.²¹⁵

Bölgesinde etkili bir güç olan ayanlar, hâkimle ittifak halinde olunca her türlü hileli işlere yönelebiliyordu. Ahaliyi sindirip baskı kurabiliyordu. Lefke Kazasında ayanlık iddiasında olan Cebeci oğlu Elhac Mehmed sene masrafı diyerek 68628 kuruş tahsil etmişti. Hâlbuki kazanın senelik masrafı 18975 kuruştı. Defter incelendiği vakit büyük bir yolsuzluğun ortada olduğu açıktı. Yapılan şikâyet neticesinde Lefke'ye gönderilen mübaşirin taptığı tahkikatta, ayan ve kadının iş birliği yapıp, Naibin imzasıyla sahte Mimza Defteri yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine ayan Elhac Mehmed'in yakalanıp ücretin geri alınması talep edilmiştir. Lakin firar eden ayan, İznik'e kaçmış olmasına rağmen burada rahat durmayarak ahaliyi tehdit etmeye başlamıştı. Yanında bulundurduğu adamlarıyla etrafı yağma edince, aynısını Lefke içinde yapacağını söyleyerek korku ve endişe salmıştır. Bu tehditler üzerine malının müsadere edilip, kendisinin de yakalanıp Kütahya Kalesi'ne hapsedilmesi istenmiştir.²¹⁶ Çorum Kazası Ayanı Seyyid Ebubekir, belde kadısı Ali ile ittifak ederek ahaliden fazladan vergi almışlar ve alacakları vergiyi de Tevzi Defteri'ne eklettirmişlerdir. Kanun üzere düzenlenen defterin İstanbul'a gitmesi gerekirken suçlarının ortaya çıkmaması için Tevzi Defteri'ni İstanbul'a göndermemişlerdir. Yapılan şikâyet neticesinde üç yıldır halktan haksız yere alınan verginin geri ödenmesi ve Tevziat Defteri'nin İstanbul'a gönderilmesi için emir verilmiştir.²¹⁷

Ayanlar, memleket işlerini halledip, alacak verecekleri kalmadıktan sonra görevden el çektirilerek bir işe karışmamaları tembih edilirdi. Fakat Şehirköyü Ayanı Hacı Mehmed gibi bazı kişiler görevden alındığı halde etrafına topladığı birkaç adamla vilayet masrafı diyerek otuz beş kese Tevzi Defteri'ne ekleterek, Kasaba Metropolitinin

²¹⁵ BOA. 141 Numaralı Kalabend Dosyası, 41/141 (H. 1206-M.1792).

²¹⁶ BOA. 1 Numaralı Tevziat Defteri, s. 182-183/260 (H. 1208 CA-M. 1793).

²¹⁷ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 89 (H. 1209 RA- M. 1794 Eylül- Ekim).

imzasıyla İstanbul'a gönderilmişti. Bu ücretten dört bin guruşu Metropolitte ve iki bin guruşu da üç nefere verilecekti. Bu paranın toplanması için ahaliye zulm ve teaddi yapılıncı Metropolitin şikâyetiyle durum ortaya çıkmış ve Hacı Mehmed bir daha vergi işlerine karışmamak üzere tembih edilmiştir.²¹⁸ Rahat durmayan ayanlar başlarına topladıkları adamlarla mahkeme binasını basıp kadıyı ev hapsine alacak kadar ileri boyutta faaliyetlere girişmekteydiler. İpsala Kazası'nda ayanlık yapan Mahmut haksız yere halktan fazla para toplayınca mahkemede ahaliye yüzleştirilmesi için davet edilmişti. Fakat ayan firar ettiği gibi dağlı eşkiyasından olan Davraklıoğlu Ahmed ile yüzden fazla adamını mahkemeye gönderip bıçak zoruyla ahaliyi mahkemeden çıkartıp kadıyı da ev hapsine almışlardı. Bu nedenle Rumeli Valisi Mehmed Hakkı Paşa'ya gönderilen hükümde bu duruma müdahale etmesi ve ahaliyi her türlü kötülükten koruması istenmiştir.²¹⁹ Hakkı Paşa'da eşkiya ile işbirliği halinde olan Dimetoka Ayanı Veysoğlu Halil, İştib Ayanı Duraklıoğlu Mehmed'in, Edirne Ayanı Eyyub'un, Gümölcine Ayanı Mestan'ın, Samako Ayanı Emin'in ve Zağra-i Atik'de sakin olan Ustan'ın ve eşkiya olanların başını kesip, malı ve mülkünü müsadere ederek mücadele etmiştir (Halil Nuri Bey, 2015: 404). Cezası verilecek olan ayanların en çok başvurduğu yol ise firardı. Bir süre sonra kazaya ayak basmamak kaydıyla affedilip görevli kılınmalarına rağmen, çoğu buna uymayıp kazaya geri dönme arzusundaydı. Şöyle ki Karamürsel Kazası'nda ayanlık iddiasında bulunan Hamid Bey'in baskısından bunalan ahaliyi kurtarmak için, kazanın Serdar ve İş Erlerine hüküm yazılmıştı. Hamid Bey'in ölü ya da diri yakalanıp tertib-i cezasının verilmesi isteniyordu. Bu durumu haber alan ayan firar etmiş ve gönderilen ikinci bir fermanla şayet Rumeli Kadısı'nın hizmetine girerse affedileceğine dair hüküm verilmiştir.²²⁰

²¹⁸ BOA. 2 Numaralı Tevziat Defteri, s. 54 (H. 1208 R – M.1794).

²¹⁹ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 109 (H. 1210 N-M. 1796).

²²⁰ BOA. 2 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 20/ 53 (H. 1208 N- M. 1794).

Ayanların çoğunluğu devlete sadık olmadığı için isyanların bastırılmasına pek yanaşmıyorlardı. Ayan ve derebeylerin çoğu “*zulm ve tuğyan ve tağallüb ve isyana*” meyilli oldukları için bağımsız hareket etmeye meyilliydiler. Onlara göre, sahip oldukları emlak ve akar dedelerinden babalarından kalmıştır. Bu düşüncede oldukları için devlet işlerini ihmal edip kendi menfaatlerine olan işlere yönelmişlerdir (Özkaya, 1983: 19).

5.4. Asayiş Olayları Sırasında Gerçekleşen Hadiseler

5.4.1. Köy Basma

Asayiş olaylarında en çok zarar gören yerlerden birisi köylerdir. 18. yüzyılın sonunda iyiden iyiye artan asayiş olaylarında köylülerin çok büyük zararları olmuştur. Eşkîyalar gruplar halinde gezdiği için, köyleri basıp arpa, buğday, hayvan ne varsa alıp götürmüşlerdir (Aksın ve Maral, 2018: 194). Çünkü sürekli hareket halinde olan eşkıya gruplarının beslenebileceği kaynaklar köylerde mevcuttu. Bu nedenle köyler üzerinde sürekli bir baskı ve huzursuzluk oluşmuştur. Eşkîyalık hareketleri nedeniyle kırsal kesimin talan edildiğini ve köylerin basıldığını gören devlet, köylülerin güvenlik talepleri karşısında silahlanmalarına izin vermeye başlamıştır. Silahlanma ile beraber köyleri koruyan düşük düzeyde milis kuvvetlerin de oluşturulmasına karar verildi. Merkezi hükümetinde teşvik ettiği bu yeni köy örgütleri “*İl Eri*” denilen milis güçleriydi. Bu şekilde köylerin basılıp, ahalinin malının mülkünün yağma edilmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştı (Barkey, 2016: 172). Köylerin baskınlara karşı korunması amacıyla büyük köylerin etrafına hendekler kazılıp toprak duvarlar yapılıyordu. Bu şekilde savunma yapmak için bazen birkaç köy birleşip hazırlık yapardı. Palanka tarzı yapılan bu yapılara, esasında devlet pek hoş bakmıyordu. Olası bir eşkıya saldırısı ile eşkıyanın eline geçebilecek bu yapılar köylere ve ticaret kervanlarına sıkıntı yaratabilirdi (Üner, 2009: 93).

Devletin tedbirler alıp, eşkıyalarla mücadele etmesine rağmen, köyler yinede savunmasız bir durumdaydı. Çünkü merkezi otoritede

meydana gelen bozulma, asker kaçaklarının çoğalması, taşrada eşkıya gruplarının kol gezmesi gibi nedenler en çok köylü üzerinde baskıya neden olmuştu. Ahali üretim yapamadığı gibi can güvenliği dahi yoktu. Erzincan ve Kemah Kazası arasında Turbey Ekrâd taifesinden Gizlami Uşağı denilen kişi, ahaliye türlü cefalar verdiğinden başka, Kemah'ta bir köyü basıp eşyalarını mallarını yağma etmiştir. Bu durum Gümüşhane Emni'ne haber verilince, Emin, Kemah Kazası Voyvodasına haber göndererek bu eşkıyanın ortadan kaldırılması talimatını vermişti. Voyvoda Sağırzade ise askerlerle birlikte bu eşkıya üzerine giderek çarpışmaya başlamış ve bunların bir kısmı firar etmiş ve on beş kadarı da ele geçirilip başları kesilerek İstanbul'a gönderilmişti (Ahmed Cavid, 1998: 133). Şeyh Hasanlu ve Disimlü ekradından eşkıya grupları Erzincan'a bağlı Kalecik karyesini basıp yağma ve talan etmek üzereyken, Erzincan Voyvodası ile Erzincan Mübaşiri Kalecik Karyesi'ne gelerek bir nefer eşkıyayı öldürmüşler ve altı nefer eşkıyayı ele geçirip hapsedmişlerdir. Bu eşkıyaların ibret olması için cezaları tertip edilmiş, kesilen başları da İstanbul'a yollanmıştır.²²¹ Kanunlar ve fetvalara göre bir köy evini basıp ev halkını yaralayan veya öldüren kişilerin öldürülmeleri uygun görülmüştü (Demirbaş, 2012:666). Bunun örneğini Mirahur Köyü'nde görmekteyiz. Köyde ikamet eden Mehmed Kethüda'nın evini basan eşkıyalar, eşi ve çocuğunu katledip kaçmışlardı. Suçluların yakalanması için Bostancıbaşı Ağa görevlendirilmiş ve suçluların bir kısmı kaçmakla, iki kişi yakalanmış ve bunların tertibi-cezasının verilmesine yönelik emir gelmiştir.²²²

Eşkıyanın baskılarından bıkan köylülerin tek kurtuluş yolu devlete şikâyette bulunmaktı. Çünkü eşkıya ile başa çıkacak yegâne güç devletti. Şöyle ki Kapu Dağına bağlı köylerin ahaliyi Aydınçık Kasabası sakinlerinden Şirret Ahmet ve Yumurca oğlu Deli Ahmed'in eşkıyalık hareketlerinden bıktıklarına dair dilekçe vermişlerdir. Bu eşkıya başına topladığı adamlarla geceleri köyleri basıp, evleri yağma ve talan ettikten

²²¹ BOA. HAT. 82-3397 (H.02. Ş 1213- M. 9 Ocak 1799).

²²² BOA. HAT. 238 / 13238 (H. 1208- M. 28 Temmuz 1794).

başka ahalinin ırzına geçmeye başlamışlar. Köylere giden yollar üzerinde de durup haramilik yapan bu eşkıyaların bir an önce ortadan kaldırılması gerektiğine dair hüküm verilmiştir. Ele geçirilen bu eşkıya grubu Seddül Bahir Kalesi'ne kalebend edilmek üzere ferman edilmiştir.²²³ Köylülerin üzerindeki baskılar idarecilerin birbirine karşı hasmane tutumları nedeniyle de zarar görmelerine neden olmuştur. Sebepsiz yere köyleri basılan, malları yağma edilen ve camiileri yakılan köyleri görmekteyiz. Böyle bir örneğe Kocaili Sancağı'nda rastlamaktayız. Şöyle ki İnegöllü Numan Bey, Kocaili Sancağı Kazalarından Pazarköy Kazası Muhtarı Göreleli Halil için verilen fermanı bahane ederek, üzerine birkaç yüz asker göndererek adamlarını katletmiştir. Göreleli Halil'e karşı hasmane tavırları olan Numan Bey eşkıyayı başına alarak Görele Karyesi'ni basarak köylüleri ve Halil'in askerlerini katletmişlerdir. Bununla yetinmeyen Numan Bey, köylülerin malını yağma ederek, köy camisinin de yanmasına neden olmuşlardır. Sebepsiz yere yapılan bu zulüm nedeniyle Numan Bey'in ahalden aldığı malların geri verilmesine ve Halil ile yapılan mücadeleye son vermesine yönelik emir verilmiştir.²²⁴ Burada görüldüğü üzere köy ahalsi sebepsiz yere malı ve canından olmuştur.

5.4.2. Irza Tasallut ve Adam Kaçırma

Tarihi süreç içerisinde tüm toplumlarda insanın namusuna yönelik saldırılara çeşitli cezalar verilmektedir. Suçun derecesine göre sürgünden idama kadar ceza uygulanmaktadır. Asayiş olaylarının yoğun yaşandığı bölgelerde irza tasallut kaçınılmazdı. Eşkıyalar köyleri basıp halkın malını yağma ettikleri gibi kadınların ırzına da tasallut etmekteydiler. Sekban, Levend, Celali ya da herhangi bir eşkıya uğradıkları köylerde bir süre konakladıktan sonra, köylünün ırzına namusuna ilişiyorlardı. Soyguncu bölükler, yağma ve talandan başka ahalinin ırzına da

²²³ BOA. 146 Numaralı Kalebend Dosyası, 12/146 (1 Z 1207- 10 Temmuz 1793).

²²⁴ BOA. C. DH. 77-3837 (H. 29. Ş. 1216- M. 4 Mart 1802).

yeltendiği için, ortada can, mal, namus güvenliği bırakmamaları ahalinin yerlerinden firarına neden oluyordu (Akdağ, 1964: 40).

1785 yılında Kadının gönderdiği ilamında, 20 yıldan fazla bir süredir Çirmen tarafında eşkıyalık yapan Kör Hasan, kardeşi İdris ve üç adamıyla Edirne'nin Kalfa köyünde tarlada bulunan iki genç kıza cebren tecavüz etmişler, kızlar da utançlarından kendilerini zehirlemişlerdi. Bu eşkıyanın ortadan kaldırılması için harekete geçilince adı geçen beş kişi yakalanıp idam edilmişler ve kesik başları İstanbul'a gönderilmiştir (Aksın ve Maral, 2016: 825). Eşküyalar için hırsızlık niyetiyle evlere gidip kadınların ırzına yeltenmek sıradan bir hale gelmiştir. Rusçuk kazasında ehli namus olan Rahime adlı kadın evine zorla giren Ömer ve Paşalıoğlu Mustafa ile İşçi oğlu Ahmed, kadına tecavüz etmelerinin yanında, boynunda olan on sekiz altınını da alarak kaçmışlardı. Ahalinin malı, canı ve ırzı güvende olmadığı için ahali tarafından bunların yakalanması talep edilmişti. Yapılan tahkikat neticesinde yakalanan bu eşkıya grubu ıslah-ı nefis oluncaya kadar Seddül Bahir Kalesine kalebend cezasına çarptırılmaları yönünde mahkemeye getirilmeleri için emir verilmiştir.²²⁵ Kadı ilam göndererek bu üç suçlu mahkemeye getirilirken Paşalıoğlu Mustafa Yeniçeri zabiti tarafından kaçırılırken, diğer iki kişide hasta oldukları bahanesiyle mahkemeye çıkarılmamışlardır.²²⁶ Şekavet hadiselerinde kadınlar kaçırıldığı vakit, eşkıya tarafından kendisine zorla nikâh kıydırma faaliyetleri de olmuştur. Bu gibi durumlarda nikâhı kıyan naib veya kadı olursa cezası verilirdi. Şöyle ki Gülşehri kazasında, Gülşehri mukataası ahali kende halinde yaşarken, dinav taifesinden orta bölükbaşı denilen kişi kendi halinde olmayıp etrafa musallat olmuştur. Etrafına topladığı adamlarla kazada iakmet eden Hacı osman'ın evini basarak kızını kaçırılmalarının yanında, yirmi sekiz devesini almışlardır. Bunun yanında haneleri basıp yağma ve talanın dışında birkaç kişiyi de alıkoymuşlardır. Kaçırılan kıza da Nevşehir de bir naibin onayıyla kendilerine nikâh kıymışlardı. Bu hadiselerin açığa

²²⁵ BOA. 147 Numaralı Kalebend Dosyası, 55/147 (H. 12 RA 1208- M. 18 Ekim 1793).

²²⁶ BOA. 147 Numaralı Kalebend Dosyası, 29/147 (H. 2 S 1208- M.9 Eylül 1793).

çıkmasıyla ilgili kişilerin cezalandırılması ve Naibinde Samsun Kalesi'ne dair hüküm verilmiştir.²²⁷ Köy basıp adam kaçırma durumlarında eşkıyanın fidye istediği durumlarda olmuştur.

İttifak halinde köyleri yağma eden, ahaliye türlü zulümler eden eşkıya grupları, ev basıp insanları kaçırdıkları gibi, karşılığında fidye talebinde de bulunmuşlardır. Eşkıyanın yaptığı zulmün boyutuna dayanamayan ahali sürekli şikâyet ederek üzerlerindeki zulmün kaldırılmasını istemiştir. Şöyle ki Kıvırcıklı Halil ve Davud, Arabacı oğlu, Sulu Karyeli Mustafa adlı eşkıya başları etrafına topladıkları beş yüz kadar eşkıya ile hareket ederek, Hasköy ve Sultan Yeri Kazası eşkıyası ile ittifak ederek, Hasköy Kazası'nda yer alan köyleri yakıp yağma ve talan etmişlerdir. Ehli ırzları katlettikleri gibi Sultan Yeri Kazası'ndan on bir köyü yakıp yıkmışlardır. Bu eşkıya grubunun bir kolu da Gümülçine Kazasına bölükler tayin ederek Müsellem Karyesi'nden Halil Çelebi'nin evine gece baskın düzenleyerek eşyasını aldıkları gibi, on beş yaşındaki oğlunu da yanlarında rehin olarak Sultan Yeri'ne götürmüşlerdir. 950 kuruş fidye karşılığında çocuğu salıvermişlerdir. Bunun gibi zulüm görülmediği için kura ahalipleri ellerinde silahlarla gece gündüz nöbet tutmaya başlamışlardır. Ahali işlerini göremez olmuş ve ziraatle uğraşamamışlardır. Bu nedenle eşkıyanın ortadan kaldırılması için yardım talebinde bulunmuşlar ve suçluların cezalandırılması için kaza hâkimlerine ve ileri gelenlerine hitaben ferman yollanmıştır.²²⁸

5.4.3. Yağma ve Hırsızlık

Arapça 'da sirkat, eski Türkçe'de "uğrılmak" kelimeleriyle ifade edilen hırsızlık, başkasına ait belli bir değerde olan malın, sahibinin rızası olmadan alınarak sahiplenilmesine denir (Avcı, 2010: 184). Modern hukukta ise, yazılı kanunlar ya da toplumsal meşruiyet

²²⁷ BOA. 27 Numaralı Kalabend Defteri, 16/43 (H. 1210 C- M. Aralık- Ocak 1795-1796).

²²⁸ BOA. TS. MA.e 160-21 (H. 29 Z. 1204- M. 9 Eylül 1790).

düzeyinde mülkiyeti kendine ait olmayan bir nesneyi izinsizce alıkoyma, kullanma veya nesneden menfaat temin etme işine hırsızlık denir (Baytimur, 2015: 92). Hırsızlığın esas kaynağı iktisadi ve psikolojik sebeplerdir. Çünkü hırsızlık sosyal bir olaydır ve bu durumda sosyal düzenin bozulduğu zamanlarda had safhaya çıkar (Menekşe, 1998: 65). Eşkıya hareketleri nedeniyle, insanların yerlerini terk etmesi ile boş kalan bölgelerde emniyet ortadan kalkmaktadır. Buralara yığılan eşkıya gurupları yol keserek, ticaret yollarında yağma ve hırsızlığa neden olup hazinenin gelir kaybına uğramasına neden olmaktadır (Tabakoğlu, 1985: 221). Bu nedenle devlet, yolların güvenliğine önem verip halkın malının, canının korunmasına önem veriyordu. Önceleri Levend eşkıyası yüzünden yollarda eşkıyalığın devam edip güvenliğin kalmadığı söylenirken, Levendlerin ortadan kaldırılmasından sonra yol kesmeler devam etmişti. Bu nedenle Anadolu'daki bütün Beylerbeyi'lere, Voyvodalara, Zabitan-ı örfе ferman gönderilerek, yollarda güvenliğin sağlanması, ahalinin malının mülükünün yağmadan korunması ve herkesin kendi hudutlarını koruması yönünde emir gitmişti. Zarar ziyan durumunda hesabının görevli kişilerden sorulacağına dair tehditte vardı (Silahdar Fındıklılı Mehmet Ağa, 1969: 415). Devletin tehdit edişine aldırmayan Voyvoda, Kocabaşı diledikleri gibi halka ekonomik olarak zulüm etmeye devam etmişlerdir. Şöyle ki İstefe Mukataası'nda Voyvoda olan Hasan ve ortaklarından Cafer ile aynı kazadan olan Topçu Ali, Deli asan, Kıyanoğlu Abdi ve Hasoğlu Derviş adlı kişiler, Reaya Kocabaşlarından Kastaki ve Hristo adlı zimmilerle hareket ederek diledikleri gibi akçe toplamaya başlamışlardır. Bunlar ahalden zorlama yoluyla dört sene içerisinde sekiz yüz keseden fazla akçe toplamışlardır. Ayrıca 1795 senesinde ikinci öşür adıyla yüz elli kese akçenin yanında cerime adıyla da kırk keseden fazla bir parayı almışlardır. Ahalinin şikayet etmesi durumunda da şikayet edenin evini, malını mülkünü yağma ve talan etmişlerdir.²²⁹

²²⁹ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 170 (H. 1211 C – M. 1796 Aralık).

Yağma ve talan durumlarında ahalinin tekalif-i şakka ya da örfi vergilerden belirli süre muaf olması istenmiştir. Bu şekilde ahalinin yerine yurduna dönerek toprakların şenlenmesine çalışılmıştır. Dağlı eşkiyasının yağma ve talanı nedeniyle Filibe Kazası dahilinde İstanmika adlı köyün ahalipleri perişan olmuş, malları yağma ve talan edilmiştir. Bu nedenle Defterdar Efendi'ye gönderilen emirde, karye ahalisinin mağduriyetlerinden dolayı en az bir yıl vergilerden muaf olmaları için emir verilmiştir.²³⁰ Yağma ve talan durumunda devletin uyguladığı bir diğer yöntemde suçluların yakalanıp zindana atılmasıydı. Bu esnada suçluların dirençlerinin kırılıp elde ettikleri malların geri alınmasına çalışılırdı. Bu kısmen başarı sağlasada suçlular yağma ettikleri malların tamamını geri vermemişlerdir. Şöyle ki Karamürsel ahalisinden belirli bir grup reyanın eşya ve malını yağma etmeleri üzerine buraya Devlet tarafından yağmalanan malların geri alınması için Mübaşir görevlendirilmiştir. Karamürsel'e yakın Kara Ahmedli ve İnebeğli adlı karyeler ahalisinden otuz beş kişi yağma ve talan suçundan suçlu bulunarak İstanbul'a sevk edilmek üzere zindana atılmıştır. Bu esnada ele geçirdikleri malların bir kısmı alınmışsa da geri kalanı alınmamıştır. Mallar geri alınana kadar suçluların zindanda tutulmasına dair emir verilmiştir.²³¹

Yağma ve talan halkın muzdarip olduğu konulardandı. Bazen devlet, bir Paşa'nın, Mütessellim'in ya da Mutasarrıfın idamına ferman çıkarırken, şehirlerin kuşatma altına alınıp yağma ve talan edildiğini görmekteyiz. Şöyle ki 1790 yılında Ayıntap Mutasarrıfı Battalzade Mehmed Nuri'nin idamına yönelik ferman çıkmıştı. Bunun uygulanması için Haleb Valisi Divriği Mustafa'ya emri ali gönderilmişti. Haleb Valisi,

²³⁰ *İzzetlü Defterdar Efendi karye-i merkûme reayasının mağduriyetlerine mebni kendülerden tekâlif-i şakka mütâlebe olunmaması için eğerçi yedlerinde emr-i şerif verilip lakin karye-i merkûme bi'l-küllîye mühterik v ahalisinin emvâl ve eşyası nehb ü garat olduğuna binâ'en bunların fi'l-cümle asayiş ve refaha kesb eylemeleri hiç olmaz ise bir sene cemi' tekâliften muaf olmalarına mütevakkıf olmağla ber vechi muharrer bir sene cemi' tekâliften muaf olmaları husûsunu mülâhaza ve takririniz ile idhâl eylesin deyu.* BOA. C.DH. 117-5812 (H. 18 B 1208- M. 19 Şubat 1794).

²³¹ BOA. HAT. 199-10115 (H. 29 Z. 1205- M. 29 Ağustos 1791).

Maraş ve Kilis Mutasarrıfları, Ayıntab Mutasarrıfından haz etmedikleri için bu durumu fırsata çevirerek ganimet elde etmek amacıyla harekete geçtiler. Başlarına topladıkları 20.000 kadar asker ve Haleb ile Birecik kalelerinden getirdikleri balyemez toplarla beldeyi kuşatma altına aldılar. Bu kuşatma esnasında bir gece şehre sızan 5000 kadar asker şehrin içerisine girip hanelere girdikleri gibi mallarını talan ve yağma etmişlerdir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 322-323). Yağma neticesinde halk şehri bırakıp kaçınca askerler firarileri takip etmek yerine şehirde ne kadar dükkan, çarşı, ev varsa yağmaladıkları gibi etrafı ateşe vermişlerdir. Böyle bir yağma ve talanın Cengizhan'ın etrafı yakıp yıkmasından beri görülmediği beyan edilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 323).

Asayişsizliğin kol gezdiği dönemlerde hırsızlığın fazlaştığı görülmektedir. Özellikle kırsal kesimden büyük şehirlere göç eden işsiz kesim ve asker kaçaklarının hırsızlık suçuna bulaştığı sıkça görülmüştür. Eşkîya grubu yol kesip yağma ve hırsızlıktan beslenip dururlardı. Bu durum ticari hayata da yansır kervanlar soyulurdu. 1789 yılında Şumnu tüccarlarından Veliko aldı kişi divana gönderdiği arzuhalde, 8 beygire yüklediği sahtiyân ve eşyaları Silistre'ye giderken, Afladar Köyü yakınında Kızılca adlı karyeye yakın yerde eşkîya grubu tarafından ölü kesilmiştir. 8 kişi tarafından şiddetli bir şekilde darp edildikten sonra sahtiyânları yağma edilip 880 guruşa yakın malının çalındığını Silistre Mütesellimi ve Turnacıbaşı'ya beyan etmiştir. Mağduriyetini dile getirip malının geri alınmasını ve eşkiyanın ortadan kaldırılmasını isteyen arzuhalini merkeze ulaştırmıştır (Ahmet Hezarfen, 2004: 249).

Osmanlı Devleti'nde iştirak halinde hırsızlık suçuna para ve kalebentlik cezalarının verildiği görülmektedir (Avcı, 2004: 249). Sürgünün yanında hapis, kürek ve idam cezası da verilebilmektedir (Baytimur, 2011: 94). İlginçtir ki bazen yağma suçuna kazık cezasının verildiği de olmuştur. Midye Kazası dâhilinde yer alan Sandalborfi adlı yerde meydana gelen kazada, Urgaz Karyesi reayasından Nikolaki, Mihâl ve Petrakioğlu adlı zimmiler, şahsın rugan ve eşyalarını yağma edince bunların yakalanıp kazığa oturtularak cezasının verilmesi

emredilmişti.²³² Bu cezaların yanında sürgün cezaları da verilirdi. Suha O. Baytimur'un tespitine göre İstanbul Tophane'de yaşayan Mustafa isimli şahıs hırsızlık şüphesiyle yakalanınca, alınan ifadeler doğrultusunda suçlu bulununca Bozcaada'ya sürgün edilmiştir. 4 ay 7 gün cezaya çarptırılan Mustafa Tophane'ye ayak basmamak şartıyla affedilmiştir (Baytimur, 2015: 100). Osmanlı Devleti, hırsızlıkla mücadele için birtakım tedbirlere başvururdu. Bu tedbirlerden birisi şikâyet mekanizmasıdır. Malı çalınan veya haksızlığa uğrayan kişi Padişah'a şikâyetlerini sunabilmiştir. Şikâyetlere binaen Padişah, buyruklarını, hükümlerini kanunların uygulanması için kadılara göndermiştir. Bu buyruklarda, kadıların halkın mağduriyetinin giderilmesi ve hırsızların bulunmasını istemiştir (Menekşe, 1998: 68). Asayiş olaylarında eşkıya gözünü karartıp her türlü yağma ve talanı yapabilmekteydi Bazen kadı, Vali, Mütesellim ya da Voyvoda'nın soyulduğu olurdu. Antep ve Naibine iş erlerine gönderilen hükümde, Ayıntab Voyvodalığı iltizamen Maraş Beylerbeyisi olan Kalender Paşa'nın uhdesinde iken, Paşa; Voyvoda olarak kardeşi Numan Bey'i atamıştı. Halkın galeyane gelmesiyle Numan Bey'in konağı basılmış malı mülkü yağma edilmişti. Yapılan tahkikat neticesinden bu işi yapanların yakalanıp çalınan mallar yağma geri alındıktan sonra, suçluların Trablusşam'a sürülmeleri için emir çıkarılmıştı (Acıoğlu, 2012: 274).

5.4.4. Cinayet

Osmanlı Devleti'nde süre gelen savaşlar, Anadolu ve Balkanlar'da merkezi otorite boşluğu oluşmasına neden olmuştur. Bu durumda eşkıyalık hareketleri ve asayiş olaylarına neden olmaktadır. Şikâyetler hep hetk-i ırz, gasb-ı mevla, yağma, talan, cinayet, yol kesme şeklinde devam edip gitmekteydi. Devlet tedbirler alıp idarecilere fermanlar gönderip tedbir almalarını söylemesine rağmen asayiş olaylarının önü bir türlü alınamıyordu. Huzursuzluklar göçerlerin asayiş olaylarına

²³² BOA. 5. Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 72/204 (H. 1221 R – M. 1807).

karişmalarıyla yoğun bir çatışma alanına yayılırdı. Şöyle ki Maraş Beylerbeyi olan Dulkadir Zade Ömer Ağa'ya gönderilen hükümde Maraş'a dört saat mesafede Bertenz denilen yerde eşkıya yoğun bir yağma, talan ve cinayete sebep olmuştu. Eşkıya, çeltik, pamuk ve harman yerlerine büyük zarar vermiş ve zararın boyutu üç yüz bin guruşluk mahsulata denk geliyordu. Ayrıca binden fazla sığır, üç binden fazla koyunu gasb edip yetmiş seksen civarında ahaliyi de katletmişlerdi. Bu durumu canını kurtaranların bildirmesiyle, devlet Maraş Valisinin bin beş yüz askerle eşkıya üzerine gidip gerekli tedbirleri almasını ve ahalinin korunmasını isteyen fermanı göndermiştir (Güney, 2012: 100).

Devletin birçok bölgesinde halkın huzuruna göz dikenler olduğu için, belge bakımından çokça konu karşımıza çıkmaktadır. Sebepsiz yere cinayet işleyenler, kadınlara tasallut olanlar, adam kaçıranlar, yağma ve talan edenlerin olduğu çokça durum karşımıza çıkmaktadır. Körtendiz Kazası'nın söz sahipleri ve ileri gelenleri mahkemeye başvurarak, üç seneden beri kazalarına atanmış olan Voyvoda, günden güne zulmünü arttırıp ehli namus kadınlara musallat olmuştur. Bunun yanında kardeşleri Hüseyin ve Salih Ağa'yı sebepsiz yere katletmiştir. Öte yandan zulüm ve cinayetine devam eden Voyvoda, yetmiş yaşında bir tamirci ustasını katlederek ahalinin üzerine iyice korku saldığından bunun cezasının verilmesi istenmiştir.²³³ Kütahya Mütesellimi'ne gönderilen hükümde, Karacaşehir Kazası'nda bulunan İnhisar Karyesinde ikamet eden Hacı Himmetoğlu ve yandaşlarından Bölükbaşı İkizoğlu Halil ve kardeşi Ahmed, Hacı Hasanoğlu Hasan, Mahmudoğlu Hüseyin adlı eşkıyalar ahalinin huzurunu kaçırdıkları gibi, birçok kişiyi öldürmüş ve mallarını yağma etmişlerdi. Bunlardan müslim ya da gayri müslim otuz kişiyi sebepsiz yere öldürüp mallarını almışlardı. Yarattıkları korku nedeniyle Sinvan taifesinin namuslarına musallat olmaları ve bu taifenin korkup kaçmaları ve perişan olmaları nedeniyle, eşkıya grubunun derhal yakalanıp cezalarının verilmesi istenmiştir. Karacaşehir Kadısı'nın verdiği ilamında da bunların yaptıkları zulmün,

²³³ BOA. HAT. 126-5212 (H. 29 Z. 1221- M. 9 Mart 1807).

haddi hesabının olmadığı ifade edilmişti. Şöyle ki adı geçe eşkıyalar Kapı Karye ahalisine de musallat olup on çift camus ve öküzlerini alıp götürdükleri gibi Tarbak karyesinden Mehmed'i, İsbâğud Karyesinden Hacı Ali ve Korucu karyesinden Kethudaoğlu Osman ve Hisarcık karyesinden Kör Hasan adlı kişileri katletmişlerdir. Bu nedenle bu eşkıyaların acilen idam edilmesine yönelik harekât başlamıştır.²³⁴ Eşkıyalar bölge bölge gezip korku salmalarının yanında kendilerine aşiretlerden de destek sağlayıp eşkıyalığa devam ederlerdi. Beyşehir Mutasarrıfı Hasan'a gönderilen hükümde göçebe taifesinden olan Hacı İsa oğullarından Hüseyin, Nasuh, İbrahim ve Mirşah adlı eşkıyalar eşkıyalıkları nedeniyle cezalandırılacakları korkusuyla kazaya bağlı Manastır Köyüne sığınmışlardı. Burada kendilerine müttelik arayarak kazaya bağlı Düşenbe adlı mahalde, eşkıyadan Sinirlioğlu Ali'nin yanına gidip eşkıyalık için ittifaka karar vermişlerdi. İttifak neticesinde, müderrisinden Seyyid Mehmed ve Hasan adlı kişileri öldürüp, halkın malını gaspa başlamışlardır. Bu da yetmezmiş gibi kaza ahalisine 30-40 bin gurus civarında salyaneyi tevzi edip ahaliden zorla almışlardı. Bu eşkıya grubu faaliyetleri devam ederek Alaiye, Manavgat, İbradi, Beyşehir, Konya'ya giden tüccar kesiminin yollarını kesip mallarını yağma etmişlerdi. Bu nedenle adı geçen eşkıya grubunun cezasının verilmesi için, Alaiye Sancağı ve Bozkır maden Emini'ne ferman giderek eşkıyanın hızlı bir şekilde ele geçirilip ortadan kaldırılması emredilmiştir.²³⁵

Eşkıyalar, bir beldeyi ya da köyü tahrip ettikleri zaman vahşet derecesinde cinayetler işledikleri de oluyordu. Haneler basıp evleri yağma etmelerinin yanında haneleri ateşe verip insanları yaktıkları da oluyordu. Bazen de hırslarına yenik düşerek ahalinin burnunu kulağını kesecek kadar vahşice davranıyorlardı.²³⁶ Yangın esnasında ahalinin at, koyun, sığır vs hayvanlarını da alıp gidiyorlardı.²³⁷ Şöyle ki Karaağaç

²³⁴ BOA. 1 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, 88/ 242 (H. 1206 C- M. 1792).

²³⁵ BOA. 2 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, 4/ 6 (H. 1208 S- M. 1794).

²³⁶ BOA. 147 Numaralı Kalebend Dosyası, 15/147 (H. 11 M 1208- M. 19 Ağustos 1793).

²³⁷ BOA. 3. Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri s. 54/180 (H. 1213 C –M. 1799).

Kazasına tabi Kızıllıhisar Karyesinde eşkıyalık yapan Hacı Mahmud oğlu Mahmud, Ramazanın on beşinci günü başına topladığı adamlarıyla kazanın hanedanı Muhtarı olan Hacı Osman'ın evini basıp eşyasını aldıktan sonra evini ateşe vermiştir. Yangın esnasında çocuğu, hanımı ve on kişi yanarak ölmüştür. Eşkıya yaptıkları yetmezmiş gibi şekavetine devam ederek Osman'ın çiftliğini ve hububat anbarlarını ateşe vermiştir. Halkın korkuya kapılıp kaçması ve yapılan şikâyet neticesinde Terkemiş Voyvodasına ve Ayan'a hüküm gönderilerek bu eşkıyanın üzerine gidilmesi emredilmiştir.²³⁸

Eşkıyaların meydan getirdiği cinayet olaylarının yanında bireysel olarak suç işleyip firar eden ya da hapis yatmamak için askerlik sistemine dahil olmaya çalışan suçlular olmuştur. Cinayet işleyen kişi askeri sisteme dahil olsa bile cezasının verilmesi gerekmiştir. Şöyle ki Galata'da Kalyon Çavuşlarından Kahveci Deli Ali, kahvesinde bir şahsı vurup öldürmüştür. Cinayet haberi duyulunca, katilin her nerede olursa yakalanıp cezasının verilmesi yönünde emir çıkmıştır. Deli Ali, altmış dört ortasının yoldaşlığına dahil olunca bunun dikkat çekmeden yakalanması için adam gönderilmiştir. Gizlilik içerisinde yakalanması gerekiyordu olası bir durumda altmış dört cemaati isyana kalkışabilirdi. Bu nedenle durum Sekbanbaşı Ağa'ya bildirilerek Deli Ali'nin kalyoncu neferatı ve altmış dört cemaati tarafından korunduğundan üzerine gizlice gidilmesi istenmiştir. Bu esnada Deli Ali rahat durmayarak bir kişiyi darp etmiş olduğu için artık bunun ele geçirilmesi gerekmiştir. Derhal Sekbanbaşına durum arzedilerek katilin yakalanması için yanına gidilmiştir. Bu esnada ben falan çavuşa teslim olurum diyerek yanına aldığı Kalyoncu Çavuşu'nu katlederek kahvesine kaçmıştır. Yanına almış olduğu tüfenklerle üzerine gelen askerlerle vuruşmuş ve çarpışma esnasında iki neferi öldürmüş ve dört neferi de yaralamıştır. Çaresiz kalan Sekbanbaşı ve Tersanelü tarafından kahvehanenin zeminine barut atılarak katilin havaya uçurularak cezası verilmiştir.²³⁹

²³⁸ BOA. 3. Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri s. 6/14 (H. 1211 L – M. 1797).

²³⁹ BOA. TS. MA.e 885-17 (H. 04 Ş 1214- M. 1 Ocak 1800).

5.5. Asayışsızlığın Halk Üzerinde Meydana Getirdiği Olaylar

5.5.1. Göç

Geçmiş dönemlerden itibaren göçlerin ana nedeni olarak; savaşlar, asayiş olayları, salgın hastalıklar, ekonomik kaygılar nedeniyle olabilmekteydi. Nüfus artışı ve besin üretimi aynı oranda olmayınca, insanlar besin ihtiyaçlarını karşılamak için verimli bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır (Karpat, 2013: 76). Esasında insanlar ait oldukları yerleri bırakıp gitme taraftarı değildir. Çünkü yaşamını idame ettirdiği yerde bağları vardır. Göçe neden olacak sebepler ortaya çıkıyorsa can ve mal güvenliği kalmamıştır. Özellikle taşra halkı uğradıkları zulüm ve haksızlık karşısında sürekli yerini yurdunu terk etmek zorunda kalmıştır. Celali fetreti döneminde, köylülerin, kasabalıların canlarını kurtarmak için ormanlık alanlara, kayalık ve dağ koğuklarına kaçtığı görülmüştür. Hatta köylüler bazen canını kurtarmak için eşya, yiyecek, hayvan sürülerini bile ortada bırakıp kaçmışlardı (Akdağ, 1964: 44).

16. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan, 17. ve 18. yüzyıllarda devlet için büyük problem haline gelen iç karışıklıklar, uzun savaş yıllarından sonra meydana gelmişti. Asayişsızlığın kol gezdiği bu dönemlerde ahalinin daha güvenli yerlere göç etmeleri, birçok verimli alanın harap olmasına neden olmuştur (Halaçoğlu, 2014b: 37). Lale devrinden itibaren insanlar sıkıntılı günler dolayısıyla ziraati terk ederek, iş bulma gayesiyle Bursa, Edirne ve özellikle İstanbul'a göç edip geçinebilecekleri bir maaş aramaya başlamışlardır. Memleketlerinden göç edenlerin yerinde kalanların da üzerine tekâlifler binince kasaba ve köyler harap olmuştur (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 288; Tabakoğlu, 1985: 231).

16. yüzyıl sonlarına doğru Anadolu'nun en uzak köşelerine kadar şenlendirilmiş toprakları, isyanlar, kıtlık, salgın hastalıklar, asayişsizlik gibi nedenlerle çoraklaşıp ıssızlaşmıştı. İklim değişkenlikleri sürekli tarımı yıkıma uğratmış ve göçerlerin baskınlarına neden olarak bozkır ile

ekili alan arasındaki dengeyi bozmuştu. Kalabalık şehirlere göç, salgın hastalıkların da artmasına neden olduğu gibi nüfusun toparlanmasına da imkân tanımıyordu. Kırsal kesimdeki karışıklık ve nüfus azalması tarımın canlanmasını köstekleyip sürekli bir göç haline neden olmuştu (White, 2013: 310). 18. yüzyılın başında Anadolu’yu gezen bir Venedik elçisi, “*Asya ıssız, pek az gelir getiren, eşkıya ve asi yatağı, göçebe aşiretlere ve çadırları mesken tutmuş insanlara ev sahipliği yapan, hükümdarın nazarından çok uzaktaki memurlar tarafından yönetilen bir ülkedir*” (Nicolle, 2015: 10) diyerek tespitte bulunmuştur. Devletin birçok yerleri ahali tarafından terk edilmesinin yanında bu gibi yerlerin köylerin sayısı tespit edilememekteydi (Orhonlu, 1990: 124). Sürekli artan vergiler nedeniyle bunları ödeyemeyen ve eşkıyalık nedeniyle hayatları tehlikeye giren insanlar yavaş yavaş şehirlere göç etmeye, çiftlikleri ve köyleri boşaltmaya başlamışlardı (Olivier, 1977: 147). Köylerin boşalması fiili büyük mülkiyetlerin oluşum sürecini hazırlamış olsa da, esasında reyanın kentlere ve en ücra kırsal bölgelere kitlesel göçleri birer kaçıştır (Oyan, 2016: 231). Bunun için yerlerini terk edenlerden on seneyi bulmayanların tekrar yerlerine dönmeleri istenmiştir. Aksi takdirde buldukları yerlerde avarız hanesine bağlanıp vergi yükümlüsü olmaları gerekirdi (Tabakoğlu, 1985: 231). Ağır vergiler ve zulümler nedeniyle köyünü bırakıp giden reaya, devlet için kaybolmuş bir gelir kaynağıdır. Çünkü köylünün toprağı tımar veya her ne şekilde kime verilmişse verilen kişi de gelir kaynağını kaybetmiş oluyordu (İnalçık, 1993: 87).

Huzursuzluk nedeniyle yerini yurdunu terk edenlerin sebep olduğu bir olay da devletin ihtiyaç duyduğu asker sayısının azalmasına neden olmuştur. Devletin talep ettiği asker sayısını karşılayamayan sancak ya da kazalar, mahkemeye başvurup asayişin ve huzurun sağlanmasıyla birlikte yerlerine döneceklerini ve devlete asker vereceklerini taahhüt etmişlerdir. Şöyle ki Hamid Sancağına bağlı Hoyran Kazası ahali mahkemeye başvurarak kendilerinden Nizam-ı Cedid gereği Üsküdar Ocağı’na asker temin etmeleri istenmiştir. Fakat ahali Yılanlıoğlu Şeyh Ali Ağa’nın baskı ve zulümlerinden dolayı kazalarını terk etmişlerdir.

Bu durum kazada üretimin düşmesine, halkın başka yerlere göç etmesine neden olmuştur. Kazanın ileri gelenleri Isparta Mütessellimi Elhac Hüseyin Efendi'ye gidip, devletin asayişini sağlayıp halkı Yılanlıoğlu'nun şerrinden koruyacağına dair taahhüt vermeleriyle kazalarından şimdilik elli asker vereceklerini ve halkın kazaya geri dönerek şen ve abadan edeceklerine dair ifade bulmuşlardır.²⁴⁰

Kırsal nüfusun kolay bir şekilde yerini değiştirmesi, zaman içerisinde çok sayıda köy ve çiftliğin boşalmasına neden olmuştur (İnalçık, 2000: 213). Zamanı geçmiş veya geçerliliği kalmamış vergi kayıtları nedeniyle de halk göç etmekteydi. Güncel olmayan arazi tahrirleri ve bunlar temel alınarak konulan adaletsiz vergiler daha 17. yüzyıl sonlarında köylülerin topraklarını terk etmesine neden olmuştur. 1759 yılında tımar kayıtları o kadar ihmal edilmiş ki, Osmanlı Devleti, Avrupa eyaletlerinde bulunması gereken 12.000 tımarlı sipahinin ancak yarısına güvenerek hesap yapabilmıştır (İnalçık, 2004: 835). Köylerin boşalması ve nüfus kayıplarının yaşanması nedeniyle devlet, göçün nedenlerini araştırmaya başlamıştır. Öncelikle reyanın göçe yönelmesinin sebebi Beylerden mi, Eminler, Amiller, Voyvodalar, Haraççılar ve Koyun Harcılardan mı anlaşılacaktır. Sonrasında şikâyet konuları tespit edilip, kaç kişi göçe yönelmiştir, ne zamandan beri gitmişlerdir ve kimin üzerine raiyyet yazılmışlardır. Tespit yapıldıktan sonra on yılı aşkın bir süredir göç etmemişler geri getirilip Defter-i Cedide kaydedilecek ve yazıldıkları yere yerleştirileceklerdir. Böylelikle devlet göçe sebep olan zulümleri giderip köyleri şen ve abadan etme gayesine ulaşacaktır (İnalçık, 2016c: 158). Çünkü harap ve boş bir hale gelen köylerin büyük çoğunluğu tımar ve zeamet köyler olduğundan, göç nedeniyle meydana gelen gelir kayıplarının telafi edilmesi gerekiyordu. Harap beldeleri şen ve abadan etmek için 18. yüzyılın başlarından itibaren iskân teşebbüslerine geçilerek, aşiretlerin ziraate müsait bölgelere yerleştirilmesine başlanmıştır (Halaçoğlu, 2014b: 50). Şikâyetleri ve arzuhalleri değerlendiren Osmanlı Devleti, ahalinin

²⁴⁰ BOA. C. ZB. 83-4148 (H.1217- M.1803).

üzerindeki zulmü kaldırmak için gerekli gayreti göstermeye çalışmıştır. Sivas'ın Çökini ve Höyük karyelerinin Sipahileri olan Talişoğlu Mehmed ile Ömer Ağa tasarruflarında olan tımarlardan iki kat fazla hasılat aldıkları için şikayete maruz kalmışlardır. Bunların fazladan aldıkları vergiler nedeniyle otuz kırk hanelik köyler altı haneye kadar düşmüştür. Bunun üzerine Osmanlı Devleti, Tımar sahiplerinin kanun üzere belirlenen meblağ dışında herhangi bir ücret almamalarını ve halka zulüm etmemelerini istemiştir.²⁴¹

Eşkıyalık hareketleri halkın mağdur olup göçe yönelmelerindeki en büyük etkenlerden biriydi. Can güvenliği olmayan insanların göç etmesi en tabii olaylardandır. Şöyle ki Tırnova civarında eşkıyanın halkı öldürmesi, mallarını yağmalaması ve evlerini yakması ile 1800 yıllarında halkın büyük bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır (Erdoğan ve diğ., 2009: 70). Göçün bir diğer nedeni de devlet görevlilerinin kendi arasındaki çekişmeleri ya da bir şehrin yöneticisinin idamıydı. Ayıntab Mutasarrıfı Battalzade Nuri Paşa'nın idamı için Halep Valisi Divriği Mustafa görevli kılınmışken yanına aldığı Maraş ve Kilis Mutasarrıflarıyla şehri beldeyi kuşatma altına almıştır. Bu kuşatma esnasında şehre giren askerler dükkânları yağma ve talan ettikleri için kadın çocuk yaşlı ahali şehirden kaçıp Rakka ve Malatya'ya sığınmak zorunda kalmıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 323). Halkın perakende ve perişan olup göçe yönelmelerinin bir diğer nedeni de idareciler tarafından keyfi vergiler altında ezilmeleriydi. Tokat Kazası'na bağlı Tuzaklı Nahiyesi'nde ayanlık iddiasında bulunan Ağacık İbrahim ve Bermenicoğlu denilen kişiler ittifak ederek, nahiyeyi üç ayda

²⁴¹ *Sivas Kazalarından Çökini ve Höyük karyelerinin ahalileri olan Taliş Oğlu Mehmed ve Ömer Ağa taht-ı mutasarrıflarında olan Tımarlarının hasılatını ahz ve cevablarında bizim cürm-ü cinayetimiz vardır diyerek bâğir-i hâk tecrim eyleyerek otuz kırk hâne var iken şimdi beldemizde altı hânemiz kalub zulm ve te'âddilerine bir dürlü tâb-ı (sılık) meslûb ve gadr-ı külli eylediklerinden başka hisselerine düşen öşürleri her ne ise ahz etmezler ki sene-i atıyede bırakub ve sene-i atıyede beher kilesine ikişer kat baha matlûb ederler bu misillü gadr ve eziyetlerine takat getirmeyüb Sipahi-i mezbûrların beratları kaydı derkenâr ve derkenârları manzûr devletleri buyruldukda beratları şurutunca öşürlerini ahz ve ziyâde matlûblarının men'i def'iiçünBOA. C.AS. 441-18367 (H. 1212- M. 1797-1798).*

bir ayan olacak şekilde kendi aralarında bölüşmüşlerdi. Bunlar Tokat ve Sivas taraflarından nahiyeye gelip alınması gereken masrafın on katını ahaliden almaktaydılar. Bu durum halkı perişan ettiği gibi İbrahim ise aldıkları paranın üzerine dokuz kese akçe daha zam ederek istemeye başlamıştı. İşi daha ileri boyuta taşıyan Bermenicoğlu ve İbrahim ittifak ederek yirmi iki kese akçe istemeleriyle, ahali bu ücretleri veremeyeceği için Sivas'a kaçmışlardı. Bu durum Sivas Kadısı ve ahalinin mahzarlarıyla anlaşılınca bölgeye mübaşir gönderilerek soruşturma başlamıştır.²⁴²

5.5.2. Üretimin Düşmesi

Üretim konusunda Osmanlı Devleti'nin esas politikası mülk ve adalet kavramının korunması esasına dayanıyordu. Şöyle ki; adalet anlayışı reaya üzerindeki himayenin de aracıydı. Devlet köylüyü korursa devlet zengin olur, devlet zengin olursa hükümdarın hâkimiyeti devam ederdi. Bu anlayış en güçsüz olan ferdin, en yüksek otoriteye zulüm veya haksızlıkların giderilmesi için şikâyet etme hakkına sahip olması manasına geliyordu. Bu açıdan adalet düzeni iktisadi üretimin temel koşulu, yani artığın üretilmesinin adalet ve siyasi düzenin otoriteler tarafından adil bir biçimde korunması esasına dayanırdı (Yıldırım, 2016: 130).

Üretim açısından siyasi düzenin bozulmasının temel faktörlerinden birisi de büyük şehirlere akın akın göçün yaşanmasıdır. İktisadi yaşam çoğunlukla zirai ekonomiye dayalı olduğu için üreticilikten tüketiciliğe geçilmemesi için çareler aranıyordu. Bunun çaresi olarak da göç edip gelenlerin yerlerine geri gönderilmesiydi. Fakat bunda da başarı sağlanamayınca şehirlerde ki genç nüfus para kazanmak için iş kollarına atılmaya başlamışlardı. Bu durumda yeteri kadar tecrübe kazanmamış kişilerin meslek hayatına atılması kalitenin düşmesi anlamına geliyordu. Örneğin Bursa'da ipek, pamuk, keten gibi

²⁴² BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 10 (H. 1209 Z- M. 1795).

mamullerin boyama işlerini Hristiyan ahaliden Dilaroka adında bir kişi yaparken zamanla ürünlerin kalitesinde bozulmalar başlamış, boyalar atmaya başlamıştır. Bunun sebebi araştırılınca boyama müsadesi alan Yahudilerin bu işe el atıp ürünlerin kalitesini bozdukları anlaşılmıştır. Bunun üzerine Yahudilerin boyama işinden men edilmesine karar verilmiştir (Kazıcı, 2010: 127).

Osmanlı Devleti'nde 1600 yıllarından sonra yapılan savaşlarda ateşli silahlarla donatılmış piyade birliklerini savaşa sürme ihtiyacı, hem Yeniçerilerin sayısında büyük bir artışa hem de Anadolu'dan Sekban denilen, çoğu köylü kökenli ateşli silah kullanan çok sayıda paralı asker toplanmasına neden olmuştur. Barış esnasında hizmetine ihtiyaç duyulmayan bu kitle, taşrada gezip Anadolu halkından haraç toplamaya girişiyordu. Tımarla geçinemeyen sipahiler de silahlı gruplara katılınca bu grupların saldırdığı dehşet kırsal nüfusta azalmaya ve Anadolu tarımının yıkıma uğramasına neden olmuştur (İnalçık, 2000: 59).

Asayişin olmadığı yerlerde güvensizlik olur ve insanlar üretim yapamamıştır. Üretimin sekteye uğraması devlet için bazı problemleri de beraberinde getirmiştir. Öncelikle üretimin olmaması nedeniyle devlet hazinesine girmesi gereken vergi giremezdi. Ardından üretici kesimin üretim yapmaması nedeniyle işsiz ve aç kalan kişiler eşkıya gruplarına dâhil olabilmıştır (Yetkin, 2003: 15). Veyahut reyaya haddinden fazla vergi yüklenilmesi, mansıpların birden fazla kişiye satılması üretimin düşmesi ve bozulmanın sebepleri arasındadır (Öz, 2019: 211). Üretimin düşmesi iktisadi açıdan da birçok problemi doğururdu. Ekili toprakların terk edilmesiyle gelir kaybı aynı oranda olmuştur. Bu durum etki tepki misali siyasi alanda da etkilerin göstermiştir. Girişilen savaşlarda zahire sıkıntısı had safhaya ulaşmış ve cephelerde yenilgilerin yaşanmasına, kalelerin erzak sıkıntısı nedeniyle teslim olmalarına neden olmuştur (Halaçoğlu, 2014b: 75).

Anadolu tarımının geri kalması ve toprakların verimsizleşmesine neden olan bir sebep de mültezimlerdi. Mali sıkıntılar nedeniyle iltizam sürelerinin kısaltılması bunalımı arttırıyordu. Köylüye tohum sağlamak,

yardım etmek gibi şeylerle ilgilenmeyen mültezimler köylünün tefecileri eline düşmesine neden olmuştur. Tefecilerden aldığı parayı ödeyemeyen köylü ya toprağını bırakıp kaçıyor ya da üretim yapmayarak üretimin düşmesine neden oluyordu (Tabakoğlu, 1985: 130). Has ve zeametlerin bazen bir yıl içinde iki üç el değişmesi vergi yükünün artmasına neden olmuştur. Dolaylı olarak da bu durum iç göçün yaşanmasına neden olup, ekili arazilerin azalmasına ve zirai üretimin düşmesine neden olmuştur (Halaçoğlu, 2014b: 42).

5.5.3. Kıtık

Tarihsel süreç içerisinde Anadolu dönemsel kuraklık felaketlerine maruz kalmıştır. Kuraklığın etkisi açlık ve kıtlıklara neden olunca insanlar yerini yurdunu terk etmek zorunda kalmaktaydı. Aç kalan ahali kendilerini veya çocuklarını köle olarak satışa çıkarabiliyordu. Kıtık nedeniyle köylülerin toplu bir şekilde göç etmesi, devletin vergilendirmede sabit tutmaya çalıştığı tahrir sistemini bozup, devletin vergi sistemi ile askeri yapısının bozulmasına neden olmuştur. (İnalçık, 2000: 213). Şiddet olayları ve bozuk hava dalgalarının yerini alan kıtlık eyaletleri kasıp kavurabilmiştir. Üstüne savaşla nedeniye sürekli oluşan talepler erzak teminini zorlaştırdığı gibi, kargaşa ortamı toprağın sürülmesini ve ticareti de etkilemiştir (White, 2013: 244). Çerçeve her zaman aynı olmuştur. Asayişsizlik eşkıyalığı, eşkıyalık göç ve üretimin düşmesine, sonunda da kıtlık yıllarının baş göstermesine neden olmuştur. 16. yüzyılda Celali İsyanları sırasında da durum aynıydı. Hububat ekimi iç karışıklıklar nedeniyle azalır ve kıtlık yılları sürekli olmaya başlardı. Tarlaların yok pahasına satılması ve büyük çiftlik sahiplerinin hububat yerine hayvan beslemeleri de kıtlık sürecini tetikleyen bir unsur olmuştur (Akdağ, 1964: 4). Köylerini bırakan çiftbozanların sayısı arttıkça, ziraat üretimi azalmış ve kıtlık sürekli bir hal almıştır (Akdağ, 1963: 53). Salgın hastalıklar veya eşkıya saldırıları da kıtlığa neden olurdu. Şöyle ki Halep civarında köylerin toptan ortadan kalkmasına neden olan bedevi baskınları sonucunda 1798 yılında büyük bir kıtlık yaşanmış ve ahalinin yarısının kırılmasına neden olmuştur (İnalçık, 2004: 775).

Kıtlık, eşkıyalık hareketleri göç olgusunu gerçekleştirdiği için göç edilen şehirlerde hayat pahalılığına yol açtığı gibi, şehirleri açlığa yoksulluğa hapsedmekteydi. Bunun örneklerini her dönem görmekteyiz. 1788-1792 Osmanlı Rus ve Avusturya savaşında İstanbul'un iâşe problemi, savaş masrafları, para darlığı gibi nedenler ürünlerin fiyatının artmasına ve hayat pahalılığına neden olmuştur. Bu gibi olayları 16. yüzyılda da görebiliriz. Bu yüzyılda Macaristan üzerine gönderilen ordu her bölgeden büyük miktarda erzak alıyordu. Bu durum o yıllar içerisinde kuraklık gibi nedenlerle de birleşince iâşe sıkıntısı gibi nedenler ortaya çıkmıştır (White, 2013: 212). Kuraklık nedeniyle var olan sıkıntılar, eşkıya hareketleri nedeniyle daha büyük sıkıntılara neden olabiliyordu. Zaten kuraklık yüzünden halkın elinde pek bir şey kalmamışken, eşkıyanın köylünün elinden arpa, buğday samanını alması kırsal kesimin hayatını içinden çıkılmaz bir hale bürümüştür (Uzun, 2008: 264).

5.5.4. İşsizlik

Asayiş olayları ve ahalinin üzerindeki mali baskılar nedeniyle insanlar toprağını bırakıp farklı şehirlere veya bölgelere göç etmekteydiler. Kentlerde artan nüfus nedeniyle istihdam alanlarında da sıkıntılar yaşanmaktaydı. Kırsal alanların boşalması buralardan gelen hammaddenin azalmasına neden oldu. Bu durumda üretim olmayınca işsizlik yaygınlaşmaya ve kentlerde genç nüfusun birikmesine neden olmaktadır (Pamuk, 2011: 128). Asayiş olayları nedeniyle, üretim yapamayan kesimler ya şehirlere göç ediyor ya da eşkıya gruplarına dâhil oluyordu. Çünkü işsiz ve aç kalan kesimin kapaklanacağı yer eşkıya guruplarıydı (Yetkin, 2003: 15).

Şehirlere yığılan insan sayısı fazla olunca bunlara iş bulma imkânı çok zor olmaktadır. Bu nedenle şehirlere gelen göçmenler genelde hizmetçilik, düz amelelik ya da seyyar satıcılık olarak iş aramakta veyahut da muhafız ya da başıbozuk asker olarak iş bulmaya çalışmaktaydı. Bursa'ya yığılan göçmenler iş bulmada öylesine zor bir

hale düşmüşlerdi ki suçlulara verilen kürek cezasına gönüllü olarak razı olup, donanmada kürekçi olmaya karar vermişlerdir (White, 2013: 353).

5.5.5. Şehirlerin Demografik Yapısının Bozulması

Taşrada ahalinin üzerindeki yoğun baskı beraberinde göç hareketini getirmekteydi. Savaşlar, kıtlık, salgın hastalıklar, eşkıya hareketleri gibi nedenler insanların buldukları yerleri terk etmelerine neden olmuş ve nüfus hareketleri Osmanlı Devleti'ni ağır sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Şehir yöneticileri göçmen kriziyle başa çıkmaya yetecek güçte değildi. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle şehirlere göç edenlerin birçoğu işsiz kaldığı gibi sırtını vakıflara dayama yolunu seçtiler. Kırsal kesim ile şehir arasındaki üretim dengesizliği iâşe güçlüklerine neden oluyordu. Kentlerdeki sağlık sistemlerinin yeterli olmaması ve içme suyu kaynaklarındaki problemler salgın hastalıklara da davetiye çıkarıyordu. 19. yüzyıl ortalarına kadar kırsal kesimden şehirlere göç devletin kaynaklarını azalttığı gibi demografiyi de önemli ölçüde etkiledi (White, 2013: 338).

Demografiyi değiştiren göçmen akımı neden sürekli büyük şehirlere olurdu sorusuna cevap aradığımızda Sam White'nın tespiti yerinde olmuştur. Öncelikle göç alan şehir ve kasabalar güvenliydi. Adı suçlar olsa bile eşkıya baskınlarına karşı korunaklı alanlardı. Şehir merkezlerinin tedarik zinciri sürekli çalışır bir haldeydi. Buralarda hayır kurumları bulunur ve birçok kamusal hizmeti sağlardı. İnsanlara genellikle hamam, çeşme, barınma sundukları için yerinden kalkıp şehirlere gelen köylüler için ideal bir ortam gözüyle bakılmaktaydı (White, 2013: 342).

Taşrada değişen güç dengeleri ile de tımar arazileri çiftliklere dönüşmeye başlayıp mültezimlerin eline geçmeye başlamıştı. Artık hızla bu gibi güçlerin artmasıyla reayadan gerçekleştirilmesi beklenen tarımsal üretim miktarı, var olan nedenler dolayısıyla yeterli değildi. Bu nedenle 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kentlerin içerisinde veya varoşlarında başıboş kitlesi oluşmaya başladı. Kentlere sığınan ve

emeklerini satmak zorunda olan başıboş kitesinin çalışacağı bir üretim sahası da yoktu. Loncalar ise bu kitleye karşı, düşük ücretlerle düzeni bozacakları kaygısıyla kendilerini savunmak için kapalı bir duruma giriyorlardı (Oyan, 2016: 231).

Bu göçler en çokta İstanbul'a olmaktadır. Geçim derdiyle İstanbul'a yığılan kitleler şehirde yoğun bir izdihama neden olmalarının yanında, İstanbul'un idaresi devlet için bir gaile halini almıştır (Ahmet Cevdet Paşa, 1309: 288). Bu nedenle İstanbul civarından başıbozuk serseri gruplarıyla beraber kefil gösteremeyenlerin yakalanıp memleketlerine gönderilmeleri gerekmiştir. Kamu düzeni için bu uygulama gerekli görünmekteydi. Şöyle ki İstanbul sur dışında yerlerle berber Eyüb, Sütlüce, Hasköy, Kadıköy, Üsküdar, Dolmabahçe ve boğaz içinden sahil boyuna kadar tüm bahçeler, hanlar, bekar odaları tek tek yolunup, serseri ve ne kadar işsiz ve kefilsiz adam varsa Divan-ı Hümayundan Memiş Efendi tarafından yakalanarak memleketlerine gönderilmesi istenmiştir.²⁴³ Şehirlere göç, köylerin boşalması, savaşlar gibi nedenler nüfus artış hızında sıkıntılar meydana getirmekteydi (İnalçık, 2004: 769). Şehir kitlelerini kayıt altında tutmak artık zor olmaya başladı. Çiftçilerin tarlalarını bırakıp şehirlere yönelmeleri, kırsal kesim ve şehirlerin arasındaki iase dengesini de bozdu. Şehirlerde işsizlik nedeniyle zenginler ve fakirler arasındaki yaşam standardı gittikçe derinleşmeye başlamıştı. İstanbul ve diğer büyük şehirlerde, sayıları git gide artan yetimler, fahişeler, dilenciler, gündelikçiler ve mücrimlerden oluşan bir alt sınıfın ortaya çıkmasına sahne olmuştur (White, 2013: 342-354).

5.5.6. Devlet Topraklarının Köylülerden Güç Odaklarının Eline Geçmesi

²⁴³ BOA. Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmier Defterleri, No: 965 s.2 (H. 29 Z 1216- M. 2 Mayıs 1802).

Osmanlı Devleti'nde miri toprak rejimi, bir tarımsal askeri örgütlenme sistemi olan dirlik sistemi üzerine şekillenmişti. Bu toprak rejimi, bir yandan devletin askeri gücüyle, diğer yandan da tarımın egemen olduğu bir toplumun üretici güçleriyle mükemmel bir uyum içindeydi (Oyan, 2016: 44). Bu rejime tımar adı verilmekle beraber, Osmanlı'da geçimlerini veya hizmetlerine ait masrafları karşılamak üzere, bir kısım asker ve memurlara devletin bazı toprakları verilir ve senelik geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere tımar denilirdi (Barkan, 1979: 286).

Osmanlı Devleti'nde tüm topraklar devletin mülkiyetindeydi. Bir çift öküzün sürme kapasitesi dikkate alınarak ayrışan çiftlikler ailelerin tasarrufuna verilmiştir. Köylüden vergi toplayan memurlar ise tımar sahibi olarak merkezi otoriteye bağlıydılar. Böylelikle Osmanlı Devleti'nde az çok birbirine yakın büyüklükte toprakları elinde tutup işleyen ve merkezden atanan memurlara vergi ödeyen bağımsız bir köylü kitlesi bulunmaktaydı (Yıldırım, 2016: 128). Yalnız toprakları işleyen köylünün toprak sahibine veya devlete vermekle mükellef bulunduğu hak ve vergilerin mülkiyetine sahip değildi. Sadece belirli hizmetleri yaptığı sürece devlete ait çeşitli vergileri kendi hesabına toplamak hakkından faydalanabilirdi. Bu faydalanma ise vazifeye bağlı bir maaş şeklinde olurdu (Barkan, 1979: 295). Devlet idaresi ve köylü arasında da bir güven ortamı vardı. Kanunnamelerde vergi kuralları belirlenmiş ve adalet çerçevesinde hükmedilirdi. Bu nedenle ülkenin her yerindeki köylü haksızlığa uğradığı vakit, hakkını padişahın himayesinde aramıştı (İnalçık, 2009b: 10).

16. yüzyıldan önce meydana gelen ekonomik gelişmeler, daha fazla nüfusun toprak üzerinde yerleştirilmesini zorunlu kılıyordu. Bu nedenle merkezîyetçi devlet idaresini mümkün kılan tarihi ve siyasi şartlar, beylerin elinde bulunan toprakları, kendilerine tabi köylerin angarya hizmetleri ile işletilecek büyük zirai işletmelerin muhafazasını lüzumsuz ve elverişsiz bir hale getirmiştir. Bu sebeple Hassa Çiftlikleri çok küçülmüş sadece bazı bölgelerin tımarlarında gerçek faaliyetini kaybetmiş bir şekilde kalabilmiştir (Barkan, 1979: 305). Celali olayları

Osmanlı sosyal ve iktisadi yapısını bozmuş ve 16. yüzyılın ortalarından sonra Ekâbir Çiftlikleri denilen büyük çiftlikler oluşmuştu. İşsiz kalan kişiler buralara kapulanarak çiftlik sahibi olanın kapu halkı konumuna düşmüşlerdir. Sipah, silahdar, kadı, müderris gibi elinde para olanlar, köylerde toprakları ele geçirmeye başlayıp çiftlik tarzı üretime koyulmuşlardı (Akdağ, 1964: 39; Cezar, 2013: 223). 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın başlarına kadar köylerdeki olaylar değerlendirilirken, arazi ve çiftlikleri alanların Kadı, Müderris, Yeniçeri, Sipahi, Zaim, Çavuş ve nüfuzlu Tımar Erbabı kişiler olduğu görülmektedir (Akdağ, 2018: 65). Köyleri çiftliklere dönüştüren ekabir zatlar elde ettikleri toprakları alıp satabilmişlerdir. Belgrad Kadısı serbestiyet üzere olması gereken karyeleri satın alıp kendisine çiftlik yaptığı için bunun kanuna aykırı olduğu kendisine bildirilmiştir. Bunun içinde köylerin çiftlik haline dönüştürülmesi münasip görülmediğinden yapılan işlemin iptali için Belgrad Muhafızı Mehmed Paşa'ya hüküm gönderilmiştir. Ayrıca Defterdar Efendiye'de şöyle izahat verilmiştir. *“İzzetlü Defterdar Efendi o makule karyelerin çiftlik kaydıyla muharrir olan serbestiyelerinin ref ve ilgasıyla kadimiz üzere karye itibariyle mukataa tarafından zabt ve idaresi için inhâ zikr olunmayarak iktizasına göre emr-i şerif isdâr ittirmeniz ferman buyruldu”*.²⁴⁴

Havas-ı Hümayun toprakları, Vezirler ve Ümera has zeametleri eminler tarafından idare edilirdi. Daha fazla öşür almak bahanesiyle Rüstem Paşa Havas-ı Hümayun'u iltizama vermeye başlayınca bu durum has ve zeametlere, evkaf arazilerine de sirayet etmiştir. İltizamı ele geçiren Mültezimler bu topraklar üzerindeki çiftçilere türlü baskılar ve zulümler yapmaya başlamışlardı (Gökbilgin, 1977: 133). Köylülerin ekmeği üzerinde hak edenlerin sayısı günden güne arttığı için vergi güçleri azalan köylüler o yılın hasadını pay sahiplerine verdikten sonra kendi geçimlerini sağlamak için sık sık borçlanıyorlardı. Taşra görevlilerinin sürekli olarak köylülerin mallarına el koymaları zaten geçinmekte zorlanan köylüyü çok zor durumda bırakıyordu. Tüm taşra

²⁴⁴ BOA. C. ML. 307-12521 (H. 15 N 1206- M. 7 Mayıs 1792).

görevlileri adet köylüleri soymak için pusuda bekliyor gibiydiler (Barkey, 2016: 148).

Kırsal alanda türemeye başlayan çiftliklerde ağır şartlar altında çalışmaya başlayan köylüler durumlarının gittikçe kötüleştiğini görmekteydi. Üretici kitle olan köylünün angarya ve kendilerinden alınan vergiler nedeniyle 15. yüzyıl sonlarında başlayıp 16. yüzyıl boyunca devam edecek olan kırsal göç hareketi ve köylü isyanlarına yola açıyordu. Köyünü terk etmeyip yerinde kalanlar genellikle kapıkullarından oluşuyorlardı. Bunlar kaçan köylülerde yok pahasına satın aldıkları arazileri çiftliklere dönüştürüp palankalarla çevreleme yoluna gidiyorlardı (Oyan, 2016: 208-211). 17. yüzyıldan itibaren kırsal alanda başlayan çöküş nedeniyle devlet eliyle toprakları tarıma açmak için girişimlerde bulunulmuştur. Özellikle IV. Murat İstanbul gibi büyük şehirlere gelen göçmenleri kendi bölgelerine döndürme siyaseti izlemiştir (İnalçık, 2004: 576).

Süre gelen savaşlar nedeniyle ağır vergi yükü altında kalan reaya tefecilere borçlanmıştır. Köylerde bulunan küçük üreticiler üretim yapmak için yüksek faiz karşılığında zengin kişilerden kredi almaya başlamıştır. Kredisini zamanına ödeyemediği zaman yüksek faiz oranları ve faizin faizi gibi eklerden dolayı borç kısa sürede artıyordu. Bu durumdan yararlanan murabahacı verdiği krediyi ödenmez bir hale getirip her yıl köylünün ürettiği hasılanın büyük bir bölümüne el koymuştur. Borç yükünün altında kalan köylü üretimin sürekliliğini sağlayamayınca çiftini bozmak, toprağını alacaklısına devretmek zorunda kalmıştır (Güran, 1998: 141). Ne gariptir ki köylünün aldığı borç karşılığında uygulanan faiz, esnafın borcuna uygulanan faizden % 40-50 daha fazla olmaktadır (Aksın, 2021: 277). Mecburen Reaya da borcunu ödeyebilmek için kanuna aykırı olmasına rağmen, toprağını kendi toprakta kalmak kaydıyla ayan'a satmıştır. Ayanlar, tımar sistemi üzerinde de feodalite tarzı bir temayüle başlamışlardı. Bunlar kanun dışı olmasına rağmen reayadan topraklarını satın alarak zirai topraklarda devlet mülkiyetini zedeleyip özel mülkiyeti ortaya çıkarıyordu (Tabakoğlu, 2014: 221). Ayanlar almış oldukları bu toprakları reaya ile

zapt edip çiftlik haline dönüştürüyordu. Devlet bu durumu önlemek için ne olursa olsun reayanın mutlaka tabi olduğu tımar ve zeamet sahibine vergilerini ödemesini istiyor ve tımar topraklarının çiftlik şekline dönüştürülmemesi isteniyordu. Fakat bu sadece söylemde kalmış ve topraklar git gide çiftlik haline dönmüştür (Tabakoğlu, 1985: 226).

18. yüzyılda büyük ayan veya Ağa çiftlikleriyle malikâneleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Halil İnalçık'ın aktardığına göre Necati Efendi'nin Sefaretnamesinde, birçok tımarın eyaletlerdeki memurlar, ehl-i örf ve ayan tarafından ele geçirildiğinden şikâyet edildiğinden bahsetmektedir (İnalçık, 1993: 313). Özellikle ayanların malikânelerin mütesellimliğini ele geçirmeleriyle, malikâne toprakları ayanların özel mülkleri haline dönüşmüştür (Cin ve Akyılmaz, 1995: 361). Kentlerdeki nüfuzlu kişiler, askeri sınıf mensupları, Mültezimler reayanın terk etmek zorunda kaldığı topraklarına el koymaya başladılar. Sekban Bölükleri ve Mültezimlerin baskısına rağmen toprağını bırakmayan köylülerden ya tefecilik yoluyla ya da köylüyü borçlandırarak topraklarını ellerinden almışlardır (Pamuk, 2011: 156). Toprakları ellerinden alınan köylüler, kendi topraklarında yarıcı konumuna düşerek, istemsiz bir şekilde toprağı işlemişlerdir (Barkan, 1979: 397). Köylülerin göç hareketleri toprakların boşalmasına, yeni göçtükleri yerde de yeni yerlerin işlenmesine neden olmaktadır.

Merkezi sistemin eyaletler üzerindeki etkisinin azalması, süre gelen savaşlar, saltanat mücadelesi ve ayaklanmalar nedeniyle devletin gücü azaldığı vakit, askeri sınıf mensuplarının topraklara el koyması daha kolay bir hale gelmiştir (İnalçık, 2004: 214). Topraklara el konulması öncelikle seyrek nüfuslu yerlerde başlamıştır. Gücü elinde tutan bir kişi değirmen veya koyun ağılı gibi bir yer edindikten sonra, hizmetindeki reayayı yerini yurdunu terk edinceye kadar taciz edip, arazileri böylece kontrolü altına alıyordu (İnalçık, 2004: 581). Çünkü halk kentlere sığınmadan önce topraklarını düşük fiyata satmış ya da güçlü yerel sahipleri tarafından topraklara el konulmuştu (İnalçık, 2004: 576). Bu süreç özellikle İstanbul dolaylarında görülmektedir. Şöyle ki İznik Sancağı'nda oldukça fazla Yeniçeri ve bölgenin dışından olan çok

fazla zengin kişiler toprak sahibi olmuş ve kayıt altına alınmıştır (İnalçık, 2004: 577). Bu bölgede çok sayıda çiftlik sahibi ortaya çıkınca Padişah emir göndererek, köylerin çiftlik haline dönüştürülmesine kati suretle karşı çıkmıştı. Bu yönde verdiği emrini mübaşir marefetiyle İznikmid Mahkemesi'nde cümle ahaliye okutturmuştur.²⁴⁵ Toprak sahibi olan kişiler topraklarını illegal şekilde genişletmeye devam etmişlerdi. Aksın (2021), bu durum ile ilgili Amasya Kadısı'nın Rikab-ı Hümayun'a gönderdiği mektubundan bahsetmiştir. Mektupta, Abdullah adlı kişi, mahkemeye gelerek yüz seneden beridir babadan oğula mutasarrıf oldukları arazilerinin, Amasya Mütessellimi tarafından el konulduğundan ve bu şekilde zulme uğradıklarından bahsetmiştir. Kanunsuz olarak el konulan arazisi için yüzleşme istemesine rağmen Mütessellim bir türlü bu durumu kabul etmemiş ve zulmüne devam etmiştir (Aksın, 2021: 265). Ahalinin ev ve arazilerini diledikleri gibi satıp, köylerde çiftliklerin oluşmasını engellemeye çalışan III. Selim 1795 yılında bir ferman yayınlamıştır. Burada köylere sahip olan reayanın ev ve arazilerini "*bilâ-emr-i ali*" istedikleri kişiye satmak için mahkemeden hüccet almalarının önüne geçilmeye çalışılmıştı. Fakat bu durum pek işe yaramamış, köylüler borçlarını ödemek için arazilerini satıp İstanbul'a göç etmişlerdir. Padişah da bundan sonra köy reayasının malını satmamasını ve sattı diye hüccet verilmemesini ve köylerin çiftlik olmamasını istemiştir (Özkaya, 1981a: 182). Bununla ilgili verilen karara baktığımızda: "Kadimi karyenin sonradan çiftlik ittihâz olunması muğâyir ve defter-i hakani ve menâfi-i kanun olduğuna binâ'en bu husus öteden beri memnû iken Vilayet-i Rum İli'de orta ve Keşan havalisinde mürabahacı taifesi reayanın tasarrufunda olan emlak ve araziye iştirâ ve muhakimden mübaya hücceti ahz u hüccet mücebince emlak-ı mezbûru iştirâ iden kimesne dahi ol karyeyi çiftlik ittihaz ve kadimi tekalifini

²⁴⁵ *Der-devletmekîne 'arz-ı dâ'i kemyine budur ki bazı kuradan bazı kesân emlak fîrûhet olundu deyu hacet zühûr eder ise ve ferman istid'a olunur ise ber vecihle müs'ade olunmamak ve berü vakîde kadimi karye çiftlik ittihaz olunmamak babında mufassal ve meşrûh sâdır olan emr-i alişân mübaşir yediyle İznikmid Mahkemesi'ne lede'l-vüsûl ve isti'câl cümle müvâcehelerinde ketm ve kıraat... BOA. C. ML. 434-17574 (H. 20 Z. 1210- M. 26 Haziran 1796).*

tenzil ve kura-i saireye tahmil eyledikleri istizana nizâm memâlik-i mahal ve fukarayı raiyete mazarr bir halet olmağla fi mâ ba'd kura reayası emlakını fûrûhet itmemek ve fûrûhet itdi deyu hüccet verilmemek ve kadimi kura bir vakitte çiftlik ittihaz olunmamak ve hiçbir karyenin tekâlif-i maktû'u kayd ittirilmemek bâ Hatt-ı Hümayun şevketmadrûn matlûb-u cihandari idükene..."²⁴⁶

5.6. Asayiş Olaylarına Verilen Cezalar

Osmanlı Devleti'nde yönetici kesim, halkın koruyucusu olarak ortaya çıkıp, adaletin dağıtıcısı olarak kendilerini görmekteydiler. Devlette ceza kavramının içeriği adalet ve adalet için gerekli olan cezalardır. Osmanlı Devleti'nde cezalandırılması gereken en ağır hallerden biri, halkın malını çalmak, zulüm yapmak ve eşkıyalık eylemini gerçekleştirmektir (Yetkin, 2003: 44). Eşkıyalara farklı cezalar verildiği gibi en çok ölüm cezası verilirdi. Bunun yanında kısas, diyet, aza kesmek, sürgün, Kalabend²⁴⁷, Cezire Bend, Küreğe koyulma kazığa oturtma²⁴⁸ gibi cezalar da tatbik edilirdi (Uluçay, 1955: 69). İslam hukukuna göre, eşkıyaların başının kesilerek teşhir edilmesi caiz değilken, Osmanlı Devleti'nde bu kurala uyulmamış ve ibreti âlem için eşkıyaların öldürülmeleri emri verilmiştir. Eşkıyalara siyaseten katl cezası uygulanarak kesilen kafaları teşhir edilmiştir (Yetkin, 2003: 44). Eşkıya ile işbirliği şüphesi duyulduğu vakit, ilgili kişiler de cezalandırılabilirdi. Şöyle ki 1800 yılında Edirne tarafında eşkıya yol kesip, halkı haraca bağlayınca, hem İstanbul'da hem de Pera'da eşkıya ile suç ilişkisi olan herkes tutuklanmıştır. İçlerinden suçlu bulunanlar bir kapı ya da ağaca asılarak ibret için asıldığı yerde üç gün boyunca bırakılırdı (Wittman, 2011: 56). Ceza olarak, aşırı suçlar için 16. yüzyıldan itibaren kürek, 18. yüzyıldan itibaren de kalebentlik cezasının belirli ölçüde uygulamaya konulduğu görülmüştür (Bardakoğlu, 1997: 63). Eşkıya gruplarının keyfi olarak halkı katledip haraca bağlamaları

²⁴⁶ BOA. C. DH. 79-3929 (H. 27 Z. 1210- M. 3 Temmuz 1796).

²⁴⁷ BOA. 1 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 141/442 (H. 1207 ZA- M.1793).

²⁴⁸ BOA. 5 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 72 / 204 (H. 1221 R – M. 1807).

devleti en çok rahatsız eden durumlardandı. Sürekli fermanlar yayınlanıp suçluların cezalandırılması istenirken çözüm pek bulunamıyor ve ülkenin her yerinde olaylar sürüp gidiyordu. Lefke Kazası Ayanı'nın göndermiş olduğu ilamda, ahali vergisini düzenli bir şekilde ödediği halde kazada bulunan Abdullah Ağa oğlu Bekir kendi halinde olmayarak sürekli vergi talebinde bulunmuştur. Kayıt altına alınan vergilerin dışında deftere 70 kese akçe ekletmiş ve etrafına topladığı yüzden fazla adamıyla ahaliye saldırarak milletin perişan olmasına neden olmuştur. Bu nedenle Geyve Ayanı'na gönderilen hükümlle, bu eşkıyanın yakalanıp çavuş mübaşeretiyile Kütahya Kalesi'ne Kalabend edilmesi istenmiş ve kaleye hapsedilmiştir.²⁴⁹

5.6.1. Nefy

Uygulama bakımından ilk dönemlerde köy ve şehir halkının aralarında yaşamasını istemedikleri, sabıkalılara, fahişelere ve yaramaz kişilere topluluktan uzaklaştırmak için sürgün cezası uygulanırdı. Devlet politikası olarak, yeni fethedilen yerlerin şen ve abadan edilmesi için de sürgünler yapılırken daha sonraları politik suçlar için sık kullanılan bir ceza haline dönüşmüştür (Erim, 1984: 81). Genellikle sürgün cezalarının çoğu devlete karşı işlenen suçlar nedeniyle olmuştur. Kendi işiyle meşgul olmamak, devlet işlerine karışmak, fesatlık, uygunsuz hallerde bulunmak, memleketin düzenini bozmak, ihtilale sebep olmak, rüşvet, görevi kötüye kullanmak, eşkıyaya yataklık etmek, devlet işlerinin aksamasına sebep olmak gibi nedenlerle sürgün cezaları verilirdi (Kundakçı, 2017: 601). Devlet işlerinin tatiline neden olanların sürgüne gönderilmesini Filibe Kazası'nda görmekteyiz. Umur-u mühimmeyi tatil ile eşkıyalık hareketlerinde bulunan Karlıova Kazası sakinlerinden Hacı Yusuf, Şatıroğlu Ahmed, Hacı Ömer ve Hacı Mehmed eşkıyalık yaparak köyleri yağma hareketinde bulunmuşlardır. Ayrıca bu şahıslar kendi köylerine isabet eden tekalifi vermeyeceklerini beyan ederek devlet işlerinin aksamasına neden olmuşlardır. Bu nedenle mezkur şahıslar

²⁴⁹ BOA. 141 Numaralı Kalabend Dosyası, 141/67 (H. 1206- M. 1792).

yakalanarak ıslah-ı nefis oluncaya kadar Eğridere Palankası'na nefy edilmelerine karar verilmiştir.²⁵⁰ Sürgün cezasına mahkûm olanlar, devletin sınırları dâhilinde bulunan yerlere gönderilirlerdi (Menekşe, 1998: 124). Halkın malını gasp eden zulüm eden, nifak sokup fesat çıkaran kişilere de hâkim kararı ile şeri fetvalar gereği sürgün cezası verilmiştir (Demibaş, 2012: 529). Azez ve Kilis civarında, eşkıya ile bir olup halka zulüm eden eski Serdar Elhac Ahmed, halka zulüm ettiği için görevinden azl olunmuşken rahat durmayarak yine eşkıyalığa ve harici olarak vergi toplama gayreti içerisinde olmuştu. Kendisinin vergi toplayıp halka zulüm etme yetkisi olmadığı için Adana'ya nefy edilmesine karar verilmiştir (Baytimur, 2005: 72). Eşkıyalık hareketlerinin yanında idareci ya hakim konumunda olan kişilere de nefy cezası verilebilmektedir. Önce kendileri tenbih edilir akabinde suçuna devam ederse cezası verilirdi. Köprülü Kazası'nda Naib olan Lütfullah Efendi, kaza sakinlerinden ve eşkıyadan iken bir süre sonra kazaya Naib olmuştur. Bu esnada Limni Ceziresi'ne nefy edilmesine karar verilmişken kendi halinde olmak şartıyla cezası kaldırılmıştır. Bir süre sonra Lütfullah, ahalden zorla ücret almasının yanında, güherçile maddesine müdahale etmiş, kazanın zecriyesi sekiz bin beş yüz guruş iken, reayadan zorla on yedi bin guruş tahsil etmiştir. Zulmü nedeniyle Üsküb Nazırı Hüseyin tarafından Naib Lütfullah'a, edebiyale kalması ve ahaliye zulmetmemesi yönünde mahkemeye çağrılarak kendisi tembih edilmiştir. Fakat buna uymayan Lütfullah zulmüne devam etmiş ve kazada güherçileye memur olan kişinin konağını basarak güherçileyi yağma etmiştir. Ayrıca Lütfullah başına topladığı 40 nefer Sekban ile ahali üzerine saldırarak ayan olduğunu beyan etmiştir. Sonrasında mahkemeyi basarak bir kişiyi tüfekle vurup yaralamıştır. Lütfullah'ın ıslah olmayacağı anlaşıldığından bu durum Rumeli Kazaları'nın Tevziat Defterini inceleyen Mir Mustafa'ya havale edilmiştir.²⁵¹

²⁵⁰ BOA. AE. SSLM. III. 105-6380 (H. 9 M. 1204- M. 29 Eylül 1789).

²⁵¹ BOA. 3 Numaralı Tevziat Defteri, s. 100 (H. 1210 Ş - M. 1796 Şubat- Mart).

1790 yılında ahalinin yazmış olduğu mahzar ve kadının ilamıyla merkeze yapılan şikâyet neticesinde Eski Zağra ahalisinden olan Elhac İbrahim'in eşkiyaya yataklık ettiği tespit edilmişti. Elhac İbrahim azılı bir eşkiya olan Hüsmen'i evinde sakladığı gibi, olası bir çarpışma halinde evin duvarlarında mazgallar açtırmıştı. Bu eşkiya ahaliyi soyup türlü yağma ve tecavüzde bulunduğu için cezasının verilmesi gerekiyordu. Halkın şikâyeti neticesinde eşkiyaya yardım ve yataklık eden Elhac İbrahim'in hemen yakalanıp Bozcaada'ya sürülmesine dair ferman gelmiştir. Suçlu sürgün yerine ulaşınca hiçbir suretle salınmaması ve mahallinde sürgün edildiğine dair Bozcaada Naibi'nin ilamının da acele yazılıp gönderilmesi emredilmiştir (Ahmet Hezarfen, 2004: 271-272).

Eşkiyalar asayiş olaylarına neden oldukları gibi, devlet vergilerinin toplanmasına da mani olmaktadır. Bazen yerel güçlerle bir olup, vergi memurlarına zorluk çıkarmışlardır. Nitekim Edirne Bostancıbaşı ve Bozcaada Naibi'ne gönderilen hükümde, hazine için toplanması gereken rüsum-u pembe mukataalarının gelirlerinin toplanmasına yönelik Gelibolu'ya emin gönderilmiştir. Fakat burada eşkiya ile bir olan Hacı Halil, Hacı Mahmud, Karabenli Hızır ile Hacı Bekir, mukata gelirlerinin toplanmasına izin vermemişlerdir. Bu nedenle suçluların Bozcada'ya sürülmesine ve vergilerin rahat bir şekilde toplanmasına yönelik emir verilmiştir.²⁵²

5.6.2. Kalebendlik Cezası

Arapça, kal'a ve Farsça bend kelimelerinden oluşan kal'a-bend sözlükte "*kaleye bağlanmış, kalede hapsedilmiş kimse*" anlamına gelmektedir (İşbilir, 2019:5). Kalebentlik cezası, suçluların cezalarını çekmeleri için, surlarla çevrili olan kalede ikamete tabi tutulup, buradan çıkmamak üzere bir yerde oturmaya mecbur tutulmalarına denir. Kalebentliğe mahkûm olanlar, firari ve benzeri durumlar olmamak kaydı

²⁵² BOA. 26 Numaralı Kalebend Defteri 9/26 (H. 1207 CA- Ocak-Şubat 1793).

ile kale halkıyla bir araya gelip konuşabilir, dışardan haber alabilir, kale içinde ki mabetlere gidebilirlerdi (Uyanık, 2017:118-119).

Osmanlı Devleti'nde adam öldürme, yaralama, hırsızlık, fitne, fesat, eşkıyalık, zulüm, yol kesmek, gasp, adam kaçırma gibi suçlardan kalebentlik cezası uygulanırdı. Bu ceza türü 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren uygulanmaya başlanarak 18. yüzyılda iyice yaygınlaştı (İşbilir, 2019: 5). Halkı zarara uğratıp, fahiş fiyatlarla ürün satanlara da kalebentlik cezası verilirdi. Kanun üzere İstanbul'da koyun etinin fiyatı on pareye satılması gerekiyordu.²⁵³ Fakat bu kanuna uyulmayarak yüksek fiyatlarla satış yapılmıştır. Bu nedenle İstanbul'da fahiş fiyatla koyun eti satan Kasap Ömer'in suçu sabit olunca yakalanıp Seddülbahir Kalesi'ne kalebent edilmiştir. Buradaki maksat kamu düzenini korumaktır.²⁵⁴ Kalebentlik cezasında suç isnadında bulunulmak için “eşkıyalık”, “reâyâyı ehl-i örfe gamz ve tecrim”, “su-i hâl bâis-i ihtilâl”, “sâi'bi-l fesad”, “reâyâyı tahrik ve ihtilâle bâis” gibi terimler kullanılmaktadır (Erim, 1984: 82). Eşkıyanın huzuru kaçırıp, fitne fesatta bulunup, adam öldüren ya da kaçırma teşebbüslerinde bulunanlara, yaygın bir şekilde kalebentlik cezası veriliyordu. İznikmid'de Değirmen Deresi adlı köyde Ahmed ağa oğlu Mustafa, edebiyatla yaşamayıp, silahla halka korku salmaya başlamıştı. Kendisine nasihatta bulunan hocasını darb ettikten sonra ölümüne neden olmuştur. Bu olayların devamında rahat durmayıp düğün esnasında kadınları kaçırmıştır. Kaçırılan kadınları değirmen adlı bir mevkide oynatıp eğlence düzenlemiştir. Ahali bu adamın şerrinden bıktıkları için cezalandırılmasını istemişlerdir. Suçlu yakalandıktan sonra Magosa Kalesine kalebent olarak hapsedilmiştir.²⁵⁵ Öte yandan Selim, Feyyaz ve Mustafa adlı kişiler

²⁵³ *Şimdi efendi-i mûmâ-ileyh dâ'ileri bir kât'a i'lâmü mefhûmunda müceb emr-i âli üzere bundan sonra vürûd iden ağnam-ı lahmın beher kıyyesini şerh-i kadim üzere onar paraya celb tâ'ifesinden iştirâ...* BOA. HAT. 210-11324 (H.1205- M. 1790-1791).

²⁵⁴ *İkinci Bölük yoldaşlarından Der-sa'adetde Musallî'de Kasap Ömer dükkanında fîrûhet eylediği lahm-ı ganemin beher kıyyesini yirmi beşer paraya İbadullah'a bey'i fîrûhet eylediği bi'i-ihbâr tahkik olunub ahz olunmuş olmağla ocakdan mübaşir marefetiyle merkurî li-ecli't-tedîb Seddülbahir Kalasına Kalebent olunub ...* BOA. AE. SSLM.III 147-8880 (H.22 L 1205- M. 24 Haziran 1791).

²⁵⁵ BOA. 145 Numaralı Kalebent Dosyası, 13/145 (13 Ş 1207- 24 Mayıs 1793).

İstanbul'da bulunan Ayvan Sarayında bulunan hamamda Züleyha adlı kadını kaçırmak için hamama girmişlerdir. Kadını kaçırmaya teşebbüs esnasında mezkûr kişiler yakalanarak Seddülbahir Kalesi'ne kalebend edilmişlerdir.²⁵⁶

Ahaliye zulm edip, cinayet işleyen, sebepsiz yere fazladan vergi alan kişilere katle bedel hapis cezası verilmiştir. Bu suçu işleyen devlet görevlisi dahi olsa suçu karşılıksız bırakılmamıştır. Eskişehir Kazası'nda birkaç sene ayan ve mütesellim olan Veli Beyoğlu Mehmed, günden güne ahaliye etmediği zulüm kalmamıştır. İftira, dayak, hapis gibi işlerle ahalinin üzerinde baskı kurmuş ve insanların kazadan perakende olmalarına neden olmuştur. Yaptığı zulümlerin yanında ahaliden kanuna aykırı olarak 150 akçe talebinde bulunmuştur. Ahalinin yaptığı şikâyet neticesinde görevinden el çektirilerek Ankara Kalesi'ne katle bedel hapsedilmesine karar verilmiştir.²⁵⁷

Rahat durmayan eşkıya grupları mukataaların işleyişine engel oldukları gibi mahkemeyi basıp kendi lehlerinde karar dahi aldirmişlardır. Bu gibi suçların cezasının verileceği kesindir. Şöyle ki Aydın Sancağı'nda bulunan Karacasu mukatası kazasının eski Serdarı olan Yener oğlu İsmail, halka zulmedip eşkıyalık faaliyetlerine neden oluyordu. Ahali, İsmail'in zulmünden korktuğundan şikâyet etmişlerdi. Şikâyette ahalinin katledildiği, eşkıya ile hareket ederek piştov silahlarla mahkemeyi basıp kendi lehine karar çıkardığı ve türlü fesatlıkta bulunduğu bildirilmiştir. Bundan dolayı İsmail ve hevedarlarından olan Kadı oğlu Süleyman ve Yener oğlu yakalanıp ıslah oluncaya kadar Kütahya Kalesi'nde kalebend edilmelerine dair hüküm verilmiştir.²⁵⁸ Bu beldedeki asayiş olayları sürüp gitmekte olduğundan halk bu durumdan kurtulmanın yolu olarak şikâyet mercisini çözüm yolu olarak görüyordu. Bu bağlamda Saruhan Sancağı'nda bulunan Gordus Kazası Naibi Esseyid Mustafa Selim, İstanbul'a mektup gönderip, bu kazada bulunan

²⁵⁶ BOA. 145 Numaralı Kalebend Dosyası, 3/145 (H. 27 B 1207- 10 Mart 1793).

²⁵⁷ BOA. C. ZB. 47-2330 (H. 25 L 1205- M. 27 Haziran 1791).

²⁵⁸BOA. 147 Numaralı Kalebend Dosyası, 28/147 (H. 2 S 1208- 9 Eylül 1793).

ulema, süleha, hüteba ile halkın tamamı meclis-i şer'e gelip, kasaba sakinlerinden olan Elhac Ebubekir'i eşkıyalık yaptığı gerekçesiyle şikâyet etmişlerdir. Ebubekir, kendi yanına topladığı adamlarla ve derebeyleriyle birlik olup, halka zulüm etmiş ve her yıl insanlardan haksız yere yüz elli kese akçe almıştır. Bu durumdan mağdur olan halk, bu grupların yakalanıp cezasının verilmesini istemiştir. Yapılan tahkikat neticesinde suçluların yakalanıp Kütahya Kalesi'ne kalebend edilmelerine dair hüküm verilmiştir.²⁵⁹ Asayiş olaylarında halkın huzurunu bozup, düzen bozan kişilerin yaptığı faaliyetlerden birisi de ceza alacağını bilen kişinin eşkıyaya katılmasıdır. Bu kişiler eşkıyaya aktıldıktan sonra zulümlerine devam ederek halkın üzerinde baskı kurmuşlardır. Maraş sakinlerinden Zülkadrzade İbrahim kendi halinde olmayıp, gece gündüz halkın üzerine saldırmıştır. Bu kişi babası Ömer Paşa Halil Bey'in muhalefatından aldığı elli bin guruştan fazla silah ve eşyayı alıp Okçu İzzeddinli Ekradı ve Abdülfettah oğlu adlı eşkıyalarla işbirliğine girişmiştir. Halkın can güvenliğinin kalmaması nedeniyle İbrahim'in ele geçirilip Maraş Kalesi'ne Kalebend edilmesine dair hüküm verilmiştir (Alakuş, 2016:181).

5.6.3. Kürek Cezaları

Osmanlı Devleti'nde kürek cezasının hangi tarihten itibaren uygulanmaya konulduğu bilinmemekle beraber, 16. yüzyılın sonlarından itibaren bazı belgelerde ceza olarak görülmeye başlamıştır. Osmanlı'da kürek çekmekle cezalandırılan suçların, İslam Ceza Hukuku'ndaki tazir cezası içinde değerlendirildiği görülmektedir. Hırsızlık²⁶⁰, haydutluk, eşkıyalık ve onlara yataklık etme, adam öldürme, yaralama, yol kesme, kalpazanlık²⁶¹, ev basma gibi suçlardan dolayı mahkûmun kürek cezasına çarptırıldığı görülmüyordu (Bostan, 2011: 95). Dini hukukun hiçbir cezaya

²⁵⁹ BOA. 26 Numaralı Kalebend Defteri, 21/26 (H. 1207 B- 1793 Şubat- Mart).

²⁶⁰ Laleli'de yer alan Sultan Mustafa Camii'nden sim avize çalan hırsızın yakalanarak küreğe konulması emredilmiştir. BOA. HAT. 267-15527 (H.29 Z 1204- M. 9 Eylül 1790).

²⁶¹ *Kalbazan töhmeti aşına olanların tertib-i cezaları ve ba'zı cürmleri hafif olanların küreğe vaz'ı..* BOA. HAT. 249-14097 (H.1213- M.Ekim 1798).

çarpıtmaya gerek görmediği kimseleri, kürek mahkûmu olarak cezalandırmak olağan bir hale geldi. Özellikle herhangi bir eyalette kanunsuzluk yaygın hale geldiği vakit, Devlet, oraya bir kadıyı müfettiş olarak atardı. Sancak beyi veya mahkeme azası mübaşir olarak görevlendirilip, bunlar fizik olarak uygun olmak şartıyla sabıka kaydı bulunan bütün muhtemel suçlular incelenip tevkif edilirdi. Tevkif edilenler suçlarını içeren dosya ile İstanbul'da Deniz Tophanesi 'ne veya küreğe konmak için limanlara yollanırlardı (Heyd, 1984: 651). Reayaya zulmedenlere de devlet tarafından kürek cezası verilmekteydi (Kılınç, 2015: 543). Kürek cezası hapis cezasının nitelikli hali olmakla birlikte, hapis cezası ise suç isnadı ve yargılama sonucu mahkeme tarafından verilmiş kararın infazı şeklinde kişi özgürlüğünün kısıtlanması olarak tanımlanır (Kılınç, 2015: 534).

16. yüzyılda Osmanlı donanmasının büyümesi nedeniyle, artan kürekçi ihtiyacının bir kısmı kürek cezasına çarptırılanlar tarafından sağlanmıştır. Bu nedenle kürek cezası toplumsal otoriteler tarafından daha fazla uygulanmaya başlamıştır (Erim, 1984: 80). Gönüllü olarak yeteri kadar insan seferber edilemediği ve harp esirleriyle diğer kölelerin tedarik kaynağı tükendiği vakit, suçlular ve suçlu olduğu iddia edilenler kürek için gerekli olan insan kaynağının önemli bir gücü haline geldi. Fakat bu ceza türü kanun ve şeriatta olmadığı halde yaygın bir ceza türü haline gelmiştir (Heyd, 1984: 650).

Siyasete müstahak olanların küreğe konulmaması sık sık bildirilirken, bu cezayı alacak kişinin pir ve malül kimseler olmaması, suçlulardan fukara hakkı alındıktan sonra küreğe konulması istenmektedir (İpşirli, 1982: 210). Kürek cezasında mahkûmun sadece özgürlüğü kısıtlanmamakla birlikte ona kürek çekme gibi ağır bir görevde verilmekteydi. Klasik dönemde kürek cezasına mahkûm olan kişi gemilerin hareket etmesi, yön değiştirmesi veya durdurulması gibi hizmetleri yerine getirirdi (Kılınç, 2015: 534). Kürek cezasına çarptırılan suçlular, kaçmamaları için, ayaklarından zincirli bir şekilde gemilerde kürek çekmeye mahkûm edilirdi (Uyanık, 2017: 118). Osmanlı Devleti'nde kürek cezası, birçok cezadan daha ağır bir ceza olarak kabul

edilmişti. Çok ağır olan bu cezadan kurtulmak isteyen mahkûmlar, kendi ellerini veya kollarını kesmeye başlamışlardı. Bunun üzerine 1677’de kendi elini kesmenin suç olarak kabul edilip ölüm cezasına çarptırılmasına karar verilmiştir (Kılınç, 2015: 536-539).

Kürek cezasına mahkûm edilen hırsızların ceza süreleri en az altı aydan başlayıp, suçun şekline göre süresi değişen cezalar verildi. Müebbed kürek cezasının verildiği ve “*ıslah-ı nefis edinceye*”, “*salâh-ı hâli zâhir oluncaya*” kadar kürekte kalmalarının istendiği görülmektedir (Menekşe, 1998: 121). Bazende cezanın şekli değiştirilerek kürek cezasına çevrilebilirdi. Nitekim Galata sakinlerinden Mustafa ve Mehmed, kalpazanlık suçlamasıyla Kalebendlik cezasına çarptırılmışlarken, evlad ve iyallerinin sunmuş olduğu arzuhalle cezaları Padişah’ın onayıyla Kürek Cezasına dönüştürülmüştür.²⁶²

5.6.4. İdam Cezaları (Siyaseten Katl)

Kur’anı Kerimde Maide Süresi 33. Ayette geçen, Allah’a ve Resulüne savaş açanların yeryüzünde bozgunculuk çıkarmaya çalışanların cezası, ancak öldürülmeleri yahut asılmaları veya ellerinin ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da o yerden sürülmesi şeklinde ifade edilmiştir (Altuntaş ve Şahin, 2012: 123). Burada ayette açıkça görülmektedir ki “*Allah’a ve Resulüne karşı savaş ve yeryüzünde bozgunculuk*” şeklinde ifade edilen suç, eşkıyalık, yol kesme, adam kaçırma, yağmalama, masum insanları öldürme gibi toplumun huzurunu bozan eylemlerin cezalandırılması gerektiğidir (Altuntaş ve Şahin, 2012: 123). İslam hukukçularının bir ta’zir²⁶³ cezası olarak kabul ettikleri bu ölüm cezasına Hanefiler siyaseten katl adını vermişlerdir. Soygun, yol kesme, cemiyet nizamını bozarak fesat çıkarma, sürekli tekrar eden

²⁶² BOA. HAT. 255-14537 (H.29 Z 1206- M. 18 Ağustos 1792).

²⁶³ Ta’zir cezası olarak; ölüm, hapis, çeşitli para cezaları, küreğe mahkûm olma, yüz karalama, dağlama, sakalı kesme, belli organları kesme, kalebentlik ve sürgün cezaları verilmektedir. (Aydın, 2010: 208).

hırsızlık suçu gibi eylemlerde ölüm cezasının verilebileceği ifade edilmiştir (Menekşe, 1998: 126).

Osmanlıda, eşkıyalık, gasp ve adam öldürmeyi alışkanlık haline getirenler, memleketin iç düzenini bozmak için yapılan baskınlar, suikast, kalpazanlık, casusluk, görevi kötüye kullanma, kundakçılık, soygun gerçeklikte Şer 'an had cezası ile karşılanan suçlar olduğu halde, 17. yüzyıldan sonra Celali İsyanlarına karşı devletin düzeni sağlaması açısından bu suçlar, isyan ve ihanet olarak değerlendirilmiş ve suçlulara siyaseten katl cezasının verileceği uygun görülmüştür (Avcı, 2011: 92; Mumcu, 2007: 44). Sürekli olarak halka musallat olan, gerek müslim veya gayr-i müslim birçok kişinin malını yağma eden, direnen insanları öldüren, halkı isyana ve fesada yönlendiren kişilerin cezaları sabit olduktan sonra ibret-i âlem için öldürülmeleri şer'an caiz görülmüştü (Demirbaş, 2012: 666). Ayanlık iddiasıyla ahalinin huzurunu kaçıran yandaşlar, eşkıyalık faaliyetinde bulununca ibret için idam cezaları verilmiştir. Şöyleki Karamürsel'de ayanlık iddiasıyla isyan eden Hamid Bey'in taraftarlarından beş nefer halka korku salıp eşkıyalık yoluna sapmışlardır. Bunlar Yeniçeri Zabiti tarafından ele geçirilerek Yeniçeri Zabiti Hapishanesi'nde tevkif edilmişler ve biir süre sonra ibreti alem için idam edilmelerine dair emir gelmiştir.²⁶⁴ Siyaseten katl cezası için pek çok hâl saymak mümkündür. Sai bilfesad kavramına uyan yani kötülüğü işleyen kişilere "*şer'an belli olanlar*"ın siyaseten katli mümkündür. Fetvalarda ise "*sâî bilfesad*", "*devamlı olarak zulüm ve kötülük yapıp zarar ika eden*" anlamında kullanılmıştır (Mumcu, 2007: 45). Görevini kötüye kullanarak halka zulmedenlerin cezası idam olmuştur. Mir-i ağnam sayıcıları kasıtlı olarak yanlış yaparak ahaliyi zarara uğratmışlardır. Yapılan şikayet neticesinde suçlu bulunan iki nefer, hesaplarının görülmesi üzerine hapse atılmışlardır. Bunlardan bir nefer suçlu bulunarak Yedikule'de Silahhane civarında idam edilerek tertib cezası verilmiş ve diğer suçlu da sürgüne yollanmıştır.²⁶⁵

²⁶⁴ BOA. C. ZB. 90-4468 (H. 20 Z 1205- M. 20 Ağustos 1791).

²⁶⁵ BOA. HAT. 1464-23 (H.1210- M. 1795-1796).

Toplum düzenini sağlamaya önem veren Osmanlı Devleti, kalpazanlık suçu işleyerek halkı dolandıran kişilere ibret olsun diyerek idam cezasını verdiği görülmektedir. Dört nefer zımmi kalp para bastıkları gibi, yaptıkları para ile borçlarını ödemeye kalkışmışlardır. Bunlardan Yani adlı zımmi sahte para vererek dolandırdığı kişi tarafından yakalattırılmıştır. Yakalanan Yani, yapmış olduğu sahte beşlikler boynuna takılarak Parmakkapı'da asılmak suretiyle idam edilmiştir. Verilen bu cezanın, kalpazanlık faaliyetinde bulunanlara ibret olunması istenmiştir. Yani ile yakalanan diğer kalpazanlar suçlarının derecesine göre küreğe konulmuşlardır.²⁶⁶

Zulüm, eşkıyalık gibi olaylarda hem örfi hem de şer'i cezalar, birlikte ya da ayrı ayrı verilebilmiştir. Burada cezayı verecek olan hem kadiya hem de örfi yetkisi olan yöneticilere iş düşmektedir. Şöyle ki Hezarfen Hüseyin Efendi²⁶⁷, zulüm suçlarını işleyen yüksek rütbeli yöneticilere siyaset katli gerektir demesinin yanında bir yandan da zalim ulemaya azil cezasını yeterli bulmaktaydı (Mumcu, 2007: 24). Padişah, Sadrazam, diğer yüksek rütbeli ehl-i örf taifesi tarafından karar kılınan bu cezada suçun tespitini kadılar yapmaktadır. Bu nedenle zaman zaman kadılar ve ehl-i örf arasında anlaşmazlıkların yaşandığı görülmüştür (Aydın, 2010: 208). Tekrar eden hırsızlık suçu da ağırlatıcı bir sebep olarak görülmüş ve birkaç defa hırsızlığı sabit olan kişiye siyaseten katli cezası verilmiştir (Avcı, 2004: 255. Heyd, 1984: 644).

²⁶⁶*Keyfiyetleri atebe-i 'ülyalarına arz olunan dört nefer zımmi ki biri beşlikleri yaldızlıAyan Hacadur, biri yaldızlamaya götüren Dimo zımmi ve biri deyni için altun alarak borçlusuna viren Yani zımmi ve biri dahî bilmeyerek borçlusunu mersûm Yani'den alub sahîh midir deyu sarrafa götüren Margarid zımmidir. Şerefyâfte-i sudûr olan Hatt-ı Hümayunları mücebince mersûm Margarid bilmeyerek almış olmağla sebebi tahliye ve mesfûr Yani yaldız beşliği altun alarak borçlusuna vermesi töhmeti azime olmak hasebiyle sâ'ire ibret için Parmak Kapu'ya selb ile cezası tertib ve yaldızlı beşlikler boğazına ta'alluk olunduğu ve mesfûran Dimo ve Hacadur nâm iki nefer zımmiler zikr olunan beşlikleri nisvana talik olunmak üzere yaldızlamış ve yaldızlatmak olub alış veriş için etmemiş oldukların her ne kadar mesfûr müvâcehesinde takrir etmiş iseler dâhî yaldız dahi bir nev'i töhmet olmağla iş bu iki nefer dahi küreğe vaz olundukları ma'lûmu hümayunları..BOA. HAT. 239-13350 (H.1210-M.1795-1796).*

²⁶⁷Katip Çelebi'den sonra Batı kaynaklarından yararlanan ikinci Osmanlı müellifi olan Hezarfen Hüseyin Efendi için bkz: (İlgürel, 1998: 544-546).

Devlet kademesinde görev alan yüksek rütbeli görevliler de halka zulüm edip görevini kötüye kullanınca ya görevden el çekirilip sürgüne gönderilir ya da katledilirdi. Çoğunlukla idam edildikleri görülür. Belgrad’da vezir olan Raif İsmail Paşa halka zulüm etmesinin yanında bu beldelerin de isyanına neden olmuştu. Bu nedenle görevine son verilip tuğ ve sancağı elinden alındıktan sonra sürgüne gönderilmişti. Fakat isyana neden olduğu için cezasının verilmesi gerekiyordu. Sürgün mahalline varmak üzereyken Kara Kethüda zade Kapucu Başu Ali Bey yetişerek cezasını tertip etmiş ve kesilen başını İstanbul’a göndermiştir (Ahmed Vasıf, 1994: 256).

5.7. Bağımsızlığa Doğru Giden İsyanlar

Osmanlı Devleti’nde süregelen asayiş olayları bitmez tükenmez bir şekilde devletin gücünün sürekli boşa gitmesine neden olmaktadır. Bunlar devletin yönetimin değiştirmeye yönelik isyan hareketleri olmamakla beraber, yağma, talan, hırsızlık gibi olaylar olmaktadır. Fakat bir süre sonra 1789 Fransız ihtilalinin patlak vermesi ile beraber dışardan gelen fikirler ve yabancı misyon şeflerinin kışkırtmasıyla Pazvantoğlu, Sırp isyanı gibi olaylar baş göstermişti. 1802 yılında İstanbul’a gelen General Sebastiyani, Osmanlı Devleti’nin genel durumundan bahsederken isyanlara da temas etmiştir. “Şöyle ki isyan ve anarşi yalnız Bosnayı, Sırbistanı değil, Devletin her tarafını harap etmektedir. Başlıca asiler Pazvantoğlu, Yanyalı Ali paşa ve Cezzar paşalardır. Bunlardan Pazvantoğlu meşhur olmakla beraber, İstanbul üzerine yürüyecek kadar cüretkardı” (Kartal, 1999: 126).

5.7.1. Sırp isyanı

1739 Belgrad Antlaşmasından sonra, Sırbistan’da Osmanlı egemenliği yeniden tesis edilerek, burada 2400 Yeniçeri ve 900 sipahiden oluşan büyük bir garnizon kurulmuştur. Ücretleri düşük olan Yeniçerilerle, Sipahiler Sırp köylerini ele getirmek için sürekli rekabet halindeydiler. Bir şekilde Yeniçeriler ahaliyi borçlandırarak ya da birtakım yollarla çiftlik köyleri kurmayı başardılar (İnalçık, 2004: 808).

Fakat Yeniçeriler himayeleri altına alabilecek köyleri aramaya devam ettiler. Siphahilerle milis güçleri arasında var olan rekabet 1762'de Belgrad'daki kumandanın Belgrad ve Niş arasında yol üzerinde bulunan bütün Yeniçeri hanlarının yok edilmesini emretmesi üzerine, rekabet doruk noktasına ulaştı. Yapılan mücadeleleri Yeniçeriler kazanarak 1792 yılına kadar Sırbistan'ı diledikleri gibi yönettiler (İnalçık, 2004: 787). Şinikzade Vezir Mustafa Paşa'da Belgrad'da bulunduğu esnada etrafına topladığı dağlı eşkıyasıyla Sırp reayasına türlü zulümler ve işkenceler yapmaya başlamıştı. Kalelerde bulunan yamaklar da türlü isimlerle tekâlif-i şakka türünden vergileri, Sırp reayasından istendiğinden başka Kocabaşlarını da darp edip öldürmeleriyle, isyan ateşi etrafa yayılmaya başladı. Her taraftan toplanıp bir araya gelen asiler ittifak ettikten sonra Müslüman ahali üzerine saldırmaya başlamışlardır. Artan kaos ortamı nedeniyle Müslüman ahali Belgrad'ı terk etmek zorunda kalmıştı. Bu isyan hareketini bastırmak ve kale yamaklarını düzene sokmak için Bosna Valisi Vezir Ebubekir Paşa görevli kılınarak iki bin kadar kapı halkıyla beraber Belgrad'a geçip sorumluları cezalandırmıştır. Sırp reayasına da ayınlerine devam edeceklerine dair İstanbul'dan gönderilen emri vererek huzuru sağlama yolunda adım atmıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 60-702).

1792'de Sırbistan'dan çıkarılan Yeniçeriler tekrar buraya dönmek umuduyla Vidin'de Pazvantoğlu'na sığındılar. Bu esnada Sırp köylüleri birkaç yıl bir nevi özerklik halinde kendi liderlerinin idaresi altında yaşamaya başlamışlardı. III. Selim bir nevi Sırları yatıştırılmaya çalışmış, Avusturyalılara yardım edenleri cezalandırmamış ve bölgede Yeniçeri yönetimini sona erdirip hoşgörü, güvenlik ve adalet rejimi kurma çabasına girişmişti (Shaw, 2008b: 325). Fakat Yeniçeriler tekrar Sırbistan'a dönünce bir nevi özgürlüğe kavuşmuş olan Sırlar bu durumdan memnun olmadılar. İşte böylelikle 1804 yılında patlak verecek olan Sırp isyanının zemini atılmış oluyordu (İnalçık, 2004: 787). 1803 yılında köylü knezleri, haydut reisleri, savaşçı rahipler knezlerin önde gelen liderlerinden Kara Yorgi liderliğinde ayaklandılar. Kara Yorgi, isyan edip hendekler kazıp şaranpolar yaparak adeta savaşa

hazırlık yapıyordu. Bir yandan da Rusya ve Avusturya'dan otuz top ve kırk bin tüfek olarak mühimmat hazırlıklarını tamamlıyordu. İsyandan önce bazı Sırlar Avusturya ordusunda eğitim almaya başlamışlardı. İsyan başlayınca Avusturya ordusundaki Sırp subayların bir kısmı isyana katılmışlardır. İsyan devam ederken Kara Yorgi, III. Selim'e başvurarak özerklik talebinde bulunmuştu. Belgrad muhafızı Vezir Mustafa Paşa'nın ölümüyle beraber Kara Yorgi Belgrad, Niş ve Alacahisar etrafında bulunan palankaları işgal edip Müslüman ahaliyi katletmişti. Bu durum üzerine acilen toplanan devlet erkânı isyanın bastırılması için Rumeli Valisi İbrahim Paşa Serasker tayin edilip, maiyetine Köstendil Mutasarrıfı Süleyman Paşa, Prizrin Mutasarrıfı Rüstem Paşa, Dukakin Mutasarrıfı Derviş Mustafa Paşa, Üsküp Mutasarrıfı Mahmud Paşa, Çirmen Mutasarrıfı İvranyalı Mehmed Paşa, Alacahisar Mutasarrıfı Şehsuvar Paşa, Malik Paşa ve İlyas Paşa görevlendirilmiştir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 149). Sırlar Rusya'dan destek almak için Sn. Petersburg'a bir delege yolladılar. Bu tarihlerde Rusya, Napolyon tehlikesi ile karşı karşıya olduğu için Osmanlı tarafında olmayı tercih etmiş ve Sırp isyanına şimdilik destek vermemiştir (Ortaylı, 2016: 91). 1804 yılına gelindiği vakit Kara Yorgi'nin komutası altında otuz bin kişiye yakın bir kuvvet bulunuyordu. Bu kuvvet Osmanlı askerlerini silahsızlanmaya ve boyun eğdirmeye başlamıştı. Yıl içinde ise Belgrad hariç, bütün bölge Sırların kontrolüne geçmişti. Devletten korkacak bir durum olmadığını düşünen Sırlar isyana devam ederek 1805 yılında Samandıra'yı ele geçirdiler. Borak'ta topladıkları temsili meclisi buraya taşıyarak bağımsız bir hükümet kurdular. Böylelikle ilerde bağımsız bir Sırbistan'a gidecek yol açılmış oluyordu (Shaw, 2008a: 445). Bağımsız Sırbistan için Avusturya ve Rusya'nın sürekli telkinleri ve destekleri olmuştur. Bu bağlamda Sırlar tarafından Bükreş'e gönderilen mebuslar, burada General Mikelson ve General İpislanti ile görüşmüşlerdir. Burada Kara Yorgi'ye Rusya tarafından Generallik payesiyle şövalyelik rütbesi verilmiştir. Ruslar ve Kara Yorgi arasında yapılan anlaşmaya görede şayet Ruslar Tuna'yı geçecek olursa, Yorgi Rus bayrağını Belgrad Kalesine dikeceğine dair anlaşmışlardır. Avausturya'da sırların gıda

sıkıntısı yaşamaması için kendi topraklarında zahire nakli yapmalarına izin vermiştir.²⁶⁸

5.7.2. Vehhabi İsyanı

Vehhabi hareketi, Türk hâkimiyetini tanımamak ve Arabistan'da bir Arap devleti kurmak gayesiyle başlayan bir olaydır. Vehhabilik, mezhep²⁶⁹ şeklinde hareket ederek hareketlerini dini bir şekle bürümüştür. Vehhabiler, Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü topraklarda ortaya çıktığı için Osmanlı hâkimiyetini Arap yarımadasından kaldırmak istiyorlardı. Osmanlı sultanları, Mekke ve Medine'ye verdikleri öneme binaen kutsal mekânlara altından gümüşten süslemeler yaptırmışlardı. Vehhabiler, sultanların dindarlık diye yaptıkları bu işleri şirk sayıp Osmanlıyı dinden çıkmış addediyorlardı (Akçura, 2010: 23).

Vehhabiliğin kurucusu olan Abdülvehhabın fikirlerini daha fazla yaymak için siyasi bir birlikteliğe ihtiyacı vardı. Fikirleri dolayısıyla sık sık ihtilaf yaşadığı için yaşamını sürdürdüğü Uyeyne'den ayrılıp babasının yanına Hureymila'ya geçti. Burada da fikirleri nedeniyle muhalefet görünce tekrar Uyeyne'ye ardından da 1745 yılında Suud ailesinin hâkimiyetinde olan Dir'ie'ye gitti. Burada Muhammed b. Suud ile siyasi birlikteliğe anlaştı. Anlaşmaya göre Suudi emiri, şeyhin davasını yayma hususunda her türlü yardımı yapmaya söz veriyordu.

²⁶⁸ BOA. TS.MA.e. 552-23 (H.26. ZA 1221- M. 13 Haziran 1806).

²⁶⁹El-Huta'da Temim kabilesinde dünyaya gelen Abdülvehhab, Medine'de ilim tahsilinden sonra başka medreselerde aldığı derslerin neticesinde İslam'ın temelinden bozulmuş olduğu hükmüne varmıştır. Bu hükme varınca İslam'ı ilk çıkış kaidelerine göre döndürmeye karar vermiştir. Bu fikrini yaymak için dersler vermiş neşriyata başlamıştır. Esasında Abdülvehhab'ın referans aldığı düşünce İbni Teymiyye'dir. 14. Asır başlarında Suriye ulemasından İbni Teymiyye İslam'ın bozulduğuna dair eserler yazmış ve hapsedilmiştir. İbni Teymiyye 1327'de ölünce buna tabi olan İbni Kayyim, bu fikirde bazı eserler neşretti. Abdülvehhab'de Bu âlimlere istinaden sistemini kurarak ve fikirlerini yaymaya başlamıştır. Bu mezhebin en esaslı akidesi İnsanların kabirlerine ibadet edilmez bu peygamber bile olsa geçerlidir. Türbe ziyaretini şirk olarak kabul etmişlerdir. Bu nedenle eshap ve evliya sayılanların kabirlerine türbe inşa etmek, bunları süslemek ve ziyaret etmek şirk olarak görülmüştür. (Akçura, 2010: 23).

Böylece Abdülvehhab siyasi desteğe, İbni Suud'da siyasi hâkimiyetini genişletmek için dini bir şahsiyete kavuşuyordu (Büyükkara, 2012: 611). İttifak neticesinde 1792 yılına kadar Riyad, El-harc ve Kasim'de hâkimiyet kurulup, Necid'deki bedevi kabileler itaat altına alındı. 1795'te Ahsa ele geçirilip Suudi-Vehhabi ittifakı kuzeye doğru Irak, Suriye'de yayıldı. Güneyde de Umman ve batıda Hicaz topraklarına doğru genişledi (Büyükkara, 2012: 611). Vehhabiler faaliyetlerine devam ederek Basra'nın kilidi olan İbn Zübeyr'e saldırıya geçmişti. Bu saldırıyı gerçekleştiren Suud'un oğlu Abdülaziz Bağdat tarafından asker sevki ve şiddetli direniş karşısında birçok adamlarını kaybettikten sonra Dir'iyyeye çekilmişti (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 46). Vehhabilik Osmanlı coğrafyasında bu şekilde yayılmaya başlayınca, Osmanlı Devleti 1794 yılında vehhabiliği toplumda fitne ve fesat olarak ortaya çıkan bir mezhep olarak görmüş ve bu durumun önüne geçmek için de Bağdat Valisi tarafından Muhammed bin Abdüllaziz'i uyarması istenmiştir (Ashmawy, 2021: 22). Mekke Şerifi Şerif Galib ise bu hareketin ne yapıp edip ortadan kaldırılması gerektiğine inanıyordu. İstanbul'a gönderdiği mektuplar ulema üzerinde pek etkili olmamış ve Vehhabi hareketi için herhangi bir görüş bildirmemişlerdir. 1796 yılında harekete geçen Galib'in ilk saldırısı, Nil, Necd ve Hicaz arasındaki kervan güzergâhında Suudilerce bozguna uğratıldı. Mekke ve Irak tarafından başlayan saldırılar üzerine Suudlar erzak ve deve temin etmek için 1798 yılında Kuveyt'i ele geçirmişlerdir. Bu kazanımla Hicaz aşiretlerinin çoğu, Mekke yerine Suud'a bağlanmıştır. Böylece Vehhabi davasının yayılmasındaki en büyük kazanım elde edilmiş oldu (Shaw, 2008a: 294).

1801 yılında Kербela'ya gerçekleştirilen baskının ardından 1803-1805 yılları arasında Taif, Mekke ve Medine ele geçirildi (Büyükkara, 2012: 611). Bu beldelerde Cezzar Ahmet Paşa'nın etkili gücü olduğu için Paşa'nın ölümüne kadar Vehhabi hareketi Haremeyn tarafına geçememişti (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 43). Paşa'nın ölümünden sonra Mekke tarafında saldırıya geçen Vehhabilerin karşısına Cidde Valisi Şerif Paşa çıkmıştı. Paşa, Mekke tarafını savunmak için top

ve tüfekle, saldırılara karşılık verdiği gibi ahali ve tüccar kesimine de telkinlerde bulunmuştur (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 46). Osmanlı Devleti, 1803 yılından itibaren, Vehhabi tehlikesini dikkate almaya başlamıştır. Mısır'daki Hüsrev Paşa'ya ve Bağdat'taki Kethüda Ali'ye emirler göndererek, Vehhabilere karşı acilen hareket geçilmesi talimatı verilmiştir. Anadolu ve Balkanlar'daki Valilere de sefer hazırlıklarına destek vermeleri istenmiştir. Kahire ile Bağdat'ta ise Vehhabilerin öğretilerini çürüten dini risaleler dağıtılmaya başlanmıştır. Fakat bu mücadeleye çok az destek veriliyordu ve Cezzar Paşa'nın ölümünden sonra Vehhabilerle etkili bir şekilde mücadele edecek lider de kalmamıştı. Bir ara Bağdat Kethüdası Ali harekete geçmiş olmasına rağmen istediği asker desteğinin verilmemesi üzerine, Kethüda Ali'de geri durmaya başlamıştır (Shaw, 2008a:397-398).

Osmanlı Devleti türlü gailelerle uğraşırken bir yandan da Vehhabi hareketine çözüm arıyordu. Vehhabiler, Medine'yi altı aydan fazla bir süredir kuşatma altına almışlar ve buradan İstanbul'a giden yardım çağrılarında dayanacak güçlerinin kalmadığını ve yardım talebinde bulduklarını ifade etmişlerdir. Devlet, bu hareketi bertaraf etmek için toplantılar yaparken, Nasuh Paşa'nın Cidde Valisi olarak atanıp mücadele etmesi istenmişti. Fakat bu Vali, başarısız olması nedeniyle birkaç defa görevden alındığı için Tokat'ta bulunan Mehmed Paşa'nın Cidde valisi olarak atanması uygun görülmüştü. Mehmet Paşa Vehhabilerle mücadele için en az üç bin kadar asker ve iane yardımından söz etmektedir. Aksi halde harekâtın başarısızlıkla sonuçlanacağını ifade etmişti (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 62). Bunun üzerine Mehmed Paşa'ya verilmesi için 1500 kese akçe nakitle beraber mühimmat ve zahire yardımı yapılması emir verilmiştir. Civar beldelere Şam Valisi'ne de askerlerin geçişi sırasına kolaylığın sağlanması hususunda gerekenin yapılması bildirilmişti. Sadece Şam civarında zahire sıkıntısı olduğundan Mısır Valisi Hurşid Paşa tarafından Yenbu İskelesine zahire sevki yapılarak destek olunmuştu (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 63). Kutsal beldeleri ele geçiren Suud bin Abdülaziz, Mescid-i Nebevi'de bulunan altın, kandil ve mücevheratı sandıklara

dolduurlp üerlerini mühürletmiştir. Burada sekiz gün kaldıktan sonra ayrılmaya karar veren Suud. Bin Abdülaziz Mescid-i Nebevi'nin kapısını mühürleterek ziyaret edilmesini yasak etmiştir.²⁷⁰ Medine'de sonra ne kadar türbe, mezar varsa hepsini ortadan kaldırmıştır. Rica üzerine yalnız Peygamberin türbesine dokunmamıştır. Hutbeden padişahın adını çıkartmasının yanında, Vehhabi olmayanları müşrik olarak kabul eden Vehhabiler, hacca gelenleri Kâbe'yi ziyaretten ve tavaftan men etmişlerdir. İşi ileri götürerek III. Selim'e bir mektup gönderip, Vehhabiliğe davet etmişlerdir (Sertoğlu, 2011: 2805). Ayrıca salat-ı selam getirmeyi ve sahabilerin isimlerinin okunması ve onlara dua edilmesi de yasaklanmıştır (Ashmawy, 2021: 32). Osmanlı Devleti Hicaz'a yönelik ilgi ve alakasını gösterdiğini belli etmek için Melek Ahmed Paşa-zade Osman Paşa'nın maiyetinde birkaç vezir ve mükemmel bir şekilde tertip edilmiş askerlerin Cidde'ye tayin edildiği, Şerif Galib'e söylendiği halde bu haberi pek dikkate almamıştır. Hatta merhum Valide sultan Kethüdası Yusuf Ağa'nın Hicaz'a gelmesi devletin üzerinde önemle durduğu bir konudur (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 608-609). İstanbul'da kargaşa ve kaos sürerken Valide Kethüdası Yusuf Ağa'da hacca gitmek için yola çıkmıştı. Fakat Medine'ye iki saat kala Vehhabiler ve Medine ahalisi ittifak ederek hacılarla beraber Yusuf Ağayı geri çevirmişlerdir. Bu nedenle Ağa Bursa'ya dönmek zorunda kalmıştır (Gazzızade Abdullatif Efendi, 2013: 205).

Vehhabilerin Cidde bölgesindeki faaliyetleri hacıların bazen tavaf yapamadan geri dönmelerine neden oluyordu. Deniz yoluyla gelen hacıların Vehhabi taifesi arasında çatışmalar başlamıştı. Bu yüzden Medine tarafından hacılar geri dönmek zorunda kalmışlardır. Vehhabi reisinin hac niyetiyle Mekke-i Mükerrerme'ye gitmeye çalışması sünni islam âleminde üzüntülere neden olmaya başlamıştı. Birkaç bin mızraklı süvari ve kılıçlı piyadelerle aniden hareme giren Vehhabiler on gün kadar kendi ulemasını yanına alıp bütün gün Harem-i Şerif'te Vehhabi ekolüne

²⁷⁰ BOA. TS. MA.e 883-63 (H. 29 B 1222- M. 2 Ekim 1807).

yönelik risalelerini okutmuşlardır. Bununla yetinmeyen Suudlar, Şerif Galib'in Mualla'da bulunan hanesini basarak araplar arasında yaygın olan bir kıyafeti giydirerek Harem-i Şerif'e tavaf edip müftülere ve bazı görevlilere bahşişler dağıtma yoluna koyulmuşlardır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 610).

Bu olaylar devam ederken kara yoluyla gelen hacıların Medine'ye yakın bir yer olan Curf'tan döndükleri haberi gelince büyük bir endişeye yol açmıştır. Bu hadise yaşanırken Suudlar bir takım yasakları da getiriyorlardı. Hacıların Arafat'a çıkmasını, tahtı revan ya da hayvan sırtında binilerek Mekke'ye gelmelerini yasaklamışlardı. Mekke Kadısı'nın Katır veya Deve 'ye binerek Arafat'a gidip hutbe okuması gerekli iken, Suudların emriyle kendi ulemasından birini atayarak hutbeyi kendileri okuduğu gibi, hutbeden III. Selim'in adını da çıkarma yoluna gitmişlerdi. Daha sonra Padişaha gönderdikleri mektupta türbeler üzerine yapılar yapılmamasını ve adak gibi şeylerin kesilmesini yasak etmesini istemişlerdir (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 610-612).

Arap coğrafyasında git gide güç kazanan Vehhabi hareketi Yemen, Şam ve Filistine kadar olan bölgeyi kontrol altına almıştır. Osmanlı Devleti, bu hareketten rahatsız olup mücadele için Valiler göndermesine rağmen, istenilen düzeyde başarı elde edilememiştir. Buna da coğrafyayı iyi bilen Vehhabilerin hızlı ilerleyişi, devlet içinde meydana gelen diğer hadiseler, Osmanlı- Rus savaşının başlaması ve İngilizlerin Boğazları geçmesi gibi nedenler etken olmuştur (Ashmawy, 2021: 33).

5.7.3. Pazvantoğlu İsyanı

19. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı Devleti'ne karşı birtakım isyanlar baş göstermeye başlamıştı. Hükümet, devleti zora sokan bu ayaklanmaların arkasında Fransa'nın ya da yabancı devletlerin parmağı olduğunu biliyordu. 1802 yılında İstanbul'u kuşatmakla tehdit eden Pazvantoğlu, Napolyonla ittifak kurma hayalindeydi. Avusturya ve Rusya'da Sırbistan'da Osmanlıya karşı isyan eden Kara Yorgi'yi

destekliyorlardı (Solnon, 2019: 408). Sonunda Pazvantoğlu, III. Selim'i on yıl boyunca meşgul edecek bir ayaklanmayı başlattı (Aksan, 2010: 226).

Pazvantoğlu Osman'ın babası Ömer, Avusturya-Osmanlı (1736-1739) seferlerinde yararlı hizmetlerinden dolayı kendisine Vidin civarında, Bursa ve Kırda adında iki köyün tımarı verilerek taltif edilmişti. Böylelikle Vidin civarına yerleşen Pazvantoğlu Ömer, cesareti kabiliyeti sayesinde bu sancağın bayraktarlığını elde etmişti (Eren, 1993: 532). Ömer Ağa, zamanla geniş topraklar elde ederek zengin ayanlar arasına katılmıştır. Daha sonra halka zulüm edip canından bezdirmesi üzerine yapılan şikâyetler neticesinde cezalandırılacağı kendisine bildirilmişti. Bunun üzerine Podgoriçe adlı karyeye firar etmiş oradan da Belgrad'a bağlı Köprü adlı karyeye yerleşmiştir. Burada da rahat durmayıp Vidin tarafına korku salınca cezasının verilmesine dair, Vidin kadısının ilamı merkeze gitmiştir (Ahmet Hezarfen, 2004: 258). Kendi başına buyruk hareketleri ve Vidin Muhafızı Melek Mehmed Paşa ile ihtilafa düşünce, 1788 senesinde Avusturya ve Rusya'ya karşı sefere çıkan Sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından idam edilmiştir (Beydilli, 2007: 208).

Vidin'de büyük ölçüde servet edinen Pazvantoğlu Osman ve babası Ömer, asi durumuna düşüp idama mahkûm edilince, babası idam edildi ve Osman'da Sırbistan'a kaçtı. 1787-91 Osmanlı Avusturya savaşında Arnavutları kendi tarafına çeken Osman sivrilmeye başladı. Bir süre sonrada III. Selim, Osman'ın Vidin'e dönmesine ve aile mülkünü geri almasına izin vermiştir. Osman, Arnavutlardan başka, yamaklar ve Yeniçerilerden oluşan bir ordu oluşturdu (Aksan, 2010: 227). Pazvantoğlu Osman, Vidin'e döndükten sonra babasının eski şöhret ve itibarından faydalanarak kendisine taraftar bularak Vidin yamaklarının başına geçmiştir (Eren, 1993: 533). Belgrad Kalesi yamakları Nizam-ı Cedid askerinin o bölgelerde düzene konulacağı haberini alınca buna tepki olarak Pazvantoğlu safına geçip isyan grubuna dâhil oldular (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 473).

Ayan sıfatını yeni kazanan Pazvantoğlu, Yeniçeri yamaklarının başında Vidin Paşasının üzerine giderek, Paşayı bozguna uğratmış ve şehri terk etmesine neden olmuştur. Pazvantoğlunun bu başarısı III. Selim'in ıslahatlarına direnen kişilerin de kendi safına geçmesine neden oluyordu. Padişahın topçu, humbaracı ve gülleci birliklerinin masraflarının karşılanması için tahsis ettiği vergileri de ortadan kaldıran Pazvantoğlu, Vidin halkını da kendi tarafına çekmiştir (Olivier, 1977: 98). Pazvantoğlu asileri, Nizam-ı Cedid'in kurulmasına aleyhdar olan Yeniçerileri, İrad-ı Cedid Hazinesinin ihdasından memnun kalmayan halkın bir kısmını etrafında toplayarak Vidin'i adeta asilerin bir merkezi haline getirmiştir (Eren, 1993: 533).

1794 senesine gelindiği vakit Pazvantoğlu, Batı Bulgaristan olmak üzere, Rumeli'nin en güçlü ayanına dönüştü. Bulgaristan'ın doğu kesimi de İsmail Tirsiniklioğlu Ağa'nın elindeydi. Güç mücadelesine giren bu iki güç anlaşmazlığında, Pazvantoğlu Osman, Tirsiniklioğlu'nun Tuna'dan Niğbolu'ya kadar olan köylerinin çoğunu yakıp yıktı (Aksan, 2010: 227). Fakat halen daha devlete karşı bir isyan hareketine kalkışmamıştı. Lakin 1795 senesinde Belgrad'a hücum eden yamaklara Yeniçerilik gayreti ile ocaklıları kendi tarafına katmak için isyan hareketlerine doğrudan katılmaya başladı (Eren, 1993: 533). Bu gelişmeler üzerine III. Selim Belgrad Seraskeri Mustafa Paşa'yı Pazvantoğlu üzerine yolladı. Yapılan savaş neticesinde, Pazvantoğlu bir süreliğine geri püskürtülse de, Belgrad'da konuşlandırılmış Yeniçerilerden aldığı destek ile Mustafa Paşa'nın geri çekilmesine neden oldu. 1795 yılına gelindiği vakit artık Pazvantoğlu Osman'ın Arnavutlar, Bosnalılar, Bulgarlar ve Türkler'den oluşan 12.000 kişilik bir milis gücü oluşmuştu (Aksan, 2010: 227). Kışın yaklaşması nedeniyle devlet, Vidin muhasarasından vazgeçerek Pazvantoğlu Osman ile anlaşma yoluna gitti. Osman, Belgrad asilerine yardım etmeyeceğini ve Vidin muhafızlarının emrine uyacağını hükümete bildirdi. Devlette Osman'ın isyana kalkışmasını önlemek adına onu affederek bir miktar mukata ile Vidin cizyesinin ona havale edilmesine karar kıldı (Eren, 1993: 533). Vidin muhafızlığına da Gürcü Osman Paşa tayin olunmuşken,

Pazvantoğlu ile anlaşamayacağı düşünüldüğünden yerine Abdi Paşa getirildi. Bu hareket, Osman'ın Vidin'e daha da yerleşmesine ve güçlenmesine neden oldu. Pazvantoğlu kendisine vezirlik verilmemesi gibi nedenlerle devlete isyan bayrağını açtı. Rumeli'de nam kazanmış olan Macar Ali, Kanbur İbrahim, Çıtak Veli, Kara Feyzi, Kara Mustafa, meşhur Kırçalılar, Sırp isyanlarında Türklere karşı mücadele veren Korco, Kondo gibi Bulgar haydutları, maiyetindeki kuvvetler ile Pazvantoğlu'nun emri ile Tuna tarafında 1797 senesinde saldırıya geçtiler ve bir kısım kuvvetlerle Eflak ve Belgrad'ı tehdiye başladılar (Eren, 1993: 533). Dönemin geçerli sloganı olan adalet ve eşitlik gibi kavramları dilinden düşürmeyen (Beydilli, 2007: 209) Pazvantoğlu Osman'ın isyan hareketi, 1798 yılında kendi adına para bastırarak kadar ileriye gitmişti. Şöyle ki bağımsızlık isteğinin emaresi olarak paranın bir yüzünde "*La ilahe illallah*", diğer yüzünde ise "*hürriyet*" yazıyordu (Erdoğan ve diğ., 2009: 102). Pazvantoğlu Osman, elde ettiği geniş arazilerde müstakil bir idare kurarak kendi adamlarını müsellim ve muhassıl tayin etti. 100.000'den fazla bir askeri kuvvete sahip olup Avusturya ve Rusya'nın müdahalesinden çekinmemiş olsaydı bütün Eflak'ı ele geçirmek arzusu vardı (Eren, 1993: 534).

III. Selim Pazvantoğlu Osman ile mücadeleye tam kararlıydı ve bu gücün ortadan kaldırılması gerekmekteydi. Çünkü Pazvantoğlu kendini Yeniçeri olarak tanıtıp güç topladığı gibi yamakları da yanına toplamaya devam ediyordu (Özkaya, 1983: 46). Günden güne güçlenen Pazvantoğlu etrafa korku saldığı gibi, kendisine destek vermeyen ayan ve ahalinin üzerine de adamlarını göndererek yağma ve talan ile sindirme yoluna gidiyordu.²⁷¹ Bu doğrultuda 1798 Şubatında 50.000 kadar asker Vidin üzerine hareket etti. Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, Rumeli Valisi Mustafa Paşa, Tepedenli Ali Paşa, Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, Adana Mutasarrıfı Yusuf Paşa, Tırhala Mutasarrıfı Kürt Osman Paşa, Bosna, Şumnu, Hezargard, Varna, Pravadi ve Cebbarzade Mustafa'nın bulunduğu pek çok ayan bu sefere katılmıştı (Aksan, 2010: 228). Ayrıca,

²⁷¹ BOA. 2 Numaralı Mühimme-i Mektum Defteri, s. 79/ 295 (H. 1210 M- M. 1796).

sevk edilmek üzere on beş yirmi bin kadar asker Edirne’de toplanmış, geriye kalan beş altı bin kişilik kuvvet de Okmeydanı’nda ordugâh kurmuşlardı (Olivier, 1977: 93). Çapanoğlu Süleyman Bey’de idaresinde bulunan Bozok, Çankırı, Amasya, Kırşehir, Çorum, Kayseri, Niğde, Ankara, Tokat, Zile, Artıkabad ve Kazabad kazalarından asker göndererek yardımda bulunuyordu (Duygu, 1953: 24). Ordunun Edirne’ye vardığını haber alan Pazvantoğlu Osman, haber göndererek Hüseyin Paşa’dan af talebinde bulundu. Fakat Osmanlı Devleti’nin şiddetle isyanın bastırılmasını istemesi üzerine, Osman’ın af talebi kabul edilmedi. Ordu Vidin üzerine harekete geçince, Pazvantoğlu, Vidin kalesine iki senelik erzak, cephane, mühimmat depo ederek 12.000 seçme askeriyile savaşa hazırlık yaptı (Eren, 1993: 534).

Tuna donanması ve Kara kuvvetlerinin başına getirilen Hüseyin Paşa, 1798’de 80.000 üzerinde bir Osmanlı ordusu ile Vidin kalesini sekiz aylık bir kuşatma altına aldı, ancak istihkâmın dış hatlarını ve önündeki bataklığı aşamadı (Kiel, 2013: 105). Bu yüzden Hüseyin Paşa, Pazvantoğluna boyun eğdirememiş ve Osman Paşa ve 200 civarı kadar askerin ölüm haberini de İstanbul’a bildirmiştir. Kuşatma sürerken Napolyon’un Toulon limanından Mısır üzerine gideceği haberi İstanbul’a ulaşınca askeri kaynakların yeniden düzenlenmesi ihtiyacı hâsıl oldu (Aksan, 2010: 229). Bunu üzerine 1798 senesinin sonuna doğru Pazvantoğlu af edilip yeni ünvanlar alarak gücüne güç katmış oldu. Daha sonra da 22 Haziran 1799 tarihinde kendisine vezaret tevcih edilerek, Vidin muhafızlığına tayin olundu ve ilaveten de Niğbolu sancağı da kendisine verildi (Eren, 1993: 534). Askeri harekât sırasında Rusya’nın Osmanlı Devleti’ne yardım teklifi söz konusu olduğu gibi, Avusturya’nın el altından iki topçu subayını Pazvantoğluna gönderdiği tespit edilmiştir (Beydilli, 2007: 209).

Vezaret gibi ünvanlar alan Pazvantoğlu yine rahat durmayarak 1800 yılında dağlı eşkıyası ve Şumnu taraflarında isyan eden Cengiz Mehmet Giray ile işbirliği yapmıştır. Osman Paşa, bazı eşkıya gurupların kendi hizmetinde istihdam etmesinin yanında bazılarına da zahire yardımında bulunarak devlet görevlileri üzerine sürmüştür (Erdoğan ve

diğ., 2009: 102). Bu gibi hareketler Osman Paşa'nın bulunduğu konuma uymadığı için, hükümet 1800 yılında Pazvantoğlu Osman'ın elinden yetkilerini almış ve Vidin'deki çiftliğinde oturmaya mecbur bırakılmış, aksi hareketinde öldürülmesi talimatı verilmiştir. Fakat Osman Paşa, kendisiyle ilgili alınan karara riayet etmediği gibi, Tırnova'ya saldıran eşkıyaya Berkof'ça tarafından destek sağlamış, dağlı eşkijasını da Plevne, Lom ve Rahova üzerine göndermiştir (Erdoğan ve diğ., 2009: 103).

Pazvantoğlu, 1801 yılı başlarında Eflak taraflarını da tehdit etmiştir. Bunun üzerine devlet, Tirsiniklizade İsmail Ağa, Delibaşı Musli Ağa idaresinde Eflak'a 800 asker göndererek Eflak Voyvodası, Pazvantoğlu asilerini bertaraf etmiştir. 1802 yılına kadar faaliyetlerine devam eden Pazvantoğlu'nun ortadan kaldırılması gerekiyordu. Bunun için Tirsiniklizade İsmail Ağa'nın bölgedeki ayanlarla birlikte Niğbolu Muhafızı Mehmet Paşa'nın emri altında toplanarak Eflak, Lom, Rahova, Vidin taraflarındaki eşkıya ile Pazvantoğlunu ortadan kaldırmaları istenmiştir (Erdoğan ve diğ., 2009: 104). Pazvantoğlu'nun kuvvetleri Eflak'ta iken Rusya'da işe karışmış ve elçisini Pazvantoğlu ile görüşmesi için Vidin'e göndermiştir. Üzerine gönderilen kuvvetler nedeniyle köşeye sıkışan Pazvantoğlu, Rus konsolosunun hükümet nezdinde girişimlerde bulunmasını istemiştir. Öte taraftan Rusya'nın duruma müdahil olmasından rahatsız olan Eflak Voyvodası bir adamını Pazvantoğluna göndermiştir. Girişimler neticesinde Pazvantoğlu, kuvvetlerini Eflak'tan çekmesinin yanında hükümet tarafından da 18 Ağustos 1802 senesinde vezirliği yeniden verilmiş, Vidin ve Niğbolu sancakları da kendisine tahsis edilmiştir (Erdoğan ve diğ., 2009: 104).

Artık devletle bir sorunu olmadığını beyan eden Pazvantoğlu, Osmanlı devleti ile iyi ilişkiler kuracağını beyan etmiş hatta Tirsiniklizade İsmail Ağa ile dost kalmak istediğini bildirmiştir. Fakat Pazvantoğlu yine sözünde durmamış Manav İbrahim, Celiloğlu ve Koşancalı Halil gibi adamlarını Plevne, Zıştovi, Niğbolu ve Tutrakan taraflarına göndererek buraları yağma ve talan ettirmiştir. Devletin, bölgedeki diğer ayanlarla mücadelesi Pazvantoğlu'nun hareket alanını

genişletmiştir. Pazvantoğlu, eşkiyaya destek vermesine rağmen 1804 yılında verdiği desteği çekerek, hükümetin yanında yer almış ve dağlı eşkiyasının ortadan kaldırılması ve Sırp isyanının bastırılmasına büyük emek sarf etmiştir (Erdoğan ve diğ., 2009: 105). 1806 senesinde Osmanlı-Rus harplerinin başlaması üzerine Ruslara karşı bölgesini korumaya hazırlanırken 5 Şubat 1807 tarihinde Vidin'deki konağında eceli ile vefat etmiştir (Eren, 1993: 535).

5.8. Dış Müdahaleler

5.8.1. Mısır'ın İşgali

Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki dostluk, Talleyrand Dışişleri Bakanı oluncaya kadar barış içinde geçmişti. Fakat Talleyrand bu politikaya hiç böyle bakmayıp yeni bir programı uygulamaya geçirdi. Bu uygulama Fransa Cumhuriyeti ile Osmanlı Devleti arasındaki samimi ittifakın sürdürülmesini hiçbir şekilde öngörmüyordu. Talleyrand'ın programına göre Fransa'nın yeni sömürgeler elde etmesi gerekiyordu. 1792 yılında Fransa için sömürge olarak Güney Amerika'yı düşünürken 1797'de bu fikirden vaz geçip Fransa'nın Mısır üzerinde hakkı olduğu savını ortaya atmıştı (Herbette, 1997: 131). Avrupa'da İngiltere ve Fransa'nın kıyasıya mücadelesi ile taraflar birbirine üstünlük sağlama arayışı içindeydiler. İngiltere denizlerde, Fransa ise karada güçlüydü. Her ikisi de birbirine karşı güvensiz hissediyordu ve dengeyi bozmak için müttefikler arıyorlardı (Kennedy, 2002: 164). Napolyon, İngiltere savaşıma pek istekliydi fakat İngiliz donanmasını yenerek İngiltere'ye geçmesi imkânsız gibi bir şeydi. Bu nedenle Mısır'ı ele geçirip Hindistan yoluna giden yollara hâkim olarak İngiltere'yi sıkıştırmayı düşündü (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 250; Sertoğlu, 2011: 2777). Bonapart'ın Mısır'ı Fransa'ya katma düşüncesi uzun zamandan beri aklında olan bir şeydi. Özellikle Şark'ın siyasi durumlarının değiştirilmesinde rol oynama hevesi bu düşünceleriyle bağlantılıydı. İtalya seferiyle de bu düşüncesi tamamen oturmuştur (Zinkeisen, 2011: 611). Fransa Dış İşleri Bakanlığı'na da Talleyran'ın atanması, Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesi için önemli bir destekçiye kavuşmasına

neden olmuştur. Şöyle ki Talleyran; Arnavutluk, Yunanistan, Makedonya ve Osmanlı Devleti'nin diğer Avrupa Eyaletleri ile özellikle Mısır'a yerleşmemiz kadar önemli bir şey olamaz diyerek, Napolyon'a açık mektup yazmıştır (Karal, 1938: 38). Napolyon, İtalya harplerine son veren ve Avusturya ile Ekim 1797 yılında imzaladığı Kampo Formiyo Antlaşması ile Venedik'i kendi aralarında paylaşmışlardır. Napolyon, Venedik'e tabi Yunan Adaları ile Arnavutluk sahillerine yerleşerek Osmanlı Devleti'ne komşu olmuş ve Mısır seferine karar verdikten sonra Osmanlı Devleti'nde isyan hareketlerine varacak karışıklıkların çıkarılması için hareket etmiştir. Mısır seferi öncesi imzalanan Kampo Formiyo Antlaşması imzalandıktan sonra Paris'e dönen Napolyon, Mısır'ın işgal edilmesini isteyen Dışişleri Bakanı Talleyran ile konuştu. Her ikisi de anlaşarak Direktuvara düşüncelerini kabul ettirmişler ve İngiltere'yi sömürgelerinde yenmek için Mısır seferine hazırlanmaya başlamışlardır (Karal, 2011: 27; Herbette, 1997: 132; Karal, 1938: 41).

Bu hazırlık Fransa'da bulunan Osmanlı Elçisi Esseyit Ali Efendi'nin dikkatini çekmişti. Bunun üzerine elçi, Fransız filosunun hareketlerini gözetlemek için Toulon Limanına birkaç adam gönderip durumu tahkik etmek istediye de tercümanı Codrika'nın etkisiyle vazgeçti. Fakat daha sonra resmi ve ayrıntılı bilgiler aldıktan sonra İstanbul'u uyarmak gereğini biliyordu. Bu nedenle Fransa Dışişleri Bakanlığına, birinci tercümanını göndererek, Toulon'daki hazırlıkların gerçek amacı nedir? Osmanlı Devleti üzerinde herhangi bir yere mi sefer yapılacak diye sorgulatmıştır. Tabiki de Talleyrand kaçamak sözlerle Fransız Donanmasının Osmanlı Devleti değil de Sicilya'ya gideceği yönündeydi (Herbette, 1997: 140).

Osmanlı Devleti'ni ve Fransa'daki elçisini bir şekilde oyalayan Fransa, kendisine Akdeniz'de sömürge yaratmak amacıyla 1798 yılında 35.000 asker ve bilim adamlarından, arkeologlardan, dilbilimcilerden ve âlimlerden oluşan 500 kişilik bir heyetle Mısır'ı istila etti (Aksan, 2010: 238). İskenderiye'ye çıkarma yapan Napolyon, işgalin gerekçesini de şöyle izah etmiştir: “ *Ben yurdunuzu yağmalamaya ve yahut Osmanlı Devleti'nin elinden almaya gelmedim. Maksadım memleketi*

kölemenlerin zulmünden kurtarmak ve Fransızlara ettikleri hareketin intikamını almaktır.” Bu cümleler kurulduktan sonra, herkesin ibadetinde serbest olacağı, memurların değiştirilmeyeceğini, mescitlerin açık olacağını, kimsenin canına malına zarar gelmeyeceğinin garantisi verilmiştir. Bu şartlarda antlaşma yapılarak İskenderiye teslim alınmıştır (Sertoğlu, 2011: 2781). Napolyon, kölemenleri Piramitler savaşı ile saf dışı bırakarak 22 Temmuz’da Kahire’ye girmiştir. Böylelikle Yavuz’un Mısır’ı fethinden sonra herhangi bir istila görmemiş olan Mısır, Fransa tarafından işgal edilmişti (Kartal, 2011: 27).

Fransa, Mısır’ı işgal edince Osmanlı Devleti’nin bir eyaletine ve Hindistan yoluna hâkim olmuş oldu. Burasının kati suretle savunulması ve geri alınması gerekiyordu. İlk olarak halkın galeyana gelmemesi için Mısır’ın Fransızlar tarafından işgali Osmanlı kamuoyu tarafından saklanmaya çalışıldı. Lakin Fransa’nın Mısır’da ilerleyişi ve halkın duyması neticesinde 2 Eylül 1798 tarihinde Fransa’ya savaş ilan edildi ve dost devletlerin elçilerine gönderilen bir manifesto ile Osmanlı Devleti kendi haklı nedenini anlatacaktır.²⁷² III. Selim yayınlamış olduğu fermanla “*ehl-i islama eyledikleri ihânet ve gadrın intikamını almak zimmet-i vâlâ-himmet-i tâcdârâneme farz-ı ayn’dır*” (Tekindağ, 1965: 3) diyerek Fransa’ya hesap sorulacağı belirtilmişti. Fransaya harp ilanı için lazım olan fetva alındıktan sonra, Fransız maslahatgüzarı Ruffin Babıali’ye çağrılarak, Fransa’nın Mısır’ı işgaliyle barışı bozduğu ve bu yüzden Fransa’ya harp açılması gerektiği kendisine söylenmişti. Bunun üzerine Ruffin ve sefaret mensupları tutuklanarak Yedikule’ye hapsedildiler (Soysal, 1999: 244). Osmanlı Devleti’nin Fransa’ya savaş ilanı ve bütün Fransız Konsoloslarının tutuklandığı haberi ise Eylül

²⁷²Savaş ilanından birkaç gün sonra Osmanlı Devleti 11 Eylül’de şu manifestoyu yayınlamıştır: “*Bab-ı Ali burada yalnızca kendi menfaatlerini değil, Avrupa’nın bütün diğer devletlerinin de davasını temsil ediyordu. Zira Fransa’da isyan bayrağını çekmiş olanlara karşı silahlanmayı Bab-ı Ali’nin bir görevi haline getiren yalnızca kendi ülkelerinin emniyeti ve huzuru değildir; Avrupa’nın bütün devletleri de aynı menfaate sahiptirler ve bu yüzden bütün dost sarayların da mevcut şartlar altında Bab-ı Ali’ye ilgi göstereceklerini ve dostluklarını ispat etmek ve yardımlarını sunmak için acele edeceklerini umuyordu.*” (Zinkeisen, 610: 2011).

ayının sonu gibi Paris'te duyulmuştu (Herbette, 1997: 148). Öte taraftan Fransa, Avusturya ve İtalya ile yaptığı Kampo Formiyo Antlaşması ile yedi Yunan Adasıyla Arnavutluk'un belirli kısmını almıştı. Mora Valisi'nden gelen raporla da Fransa'nın milliyetçilik propagandası yaptığı ve Mora ve Girit'e de yerleşme amacıyla olduğunu bildirilmişti (Karal, 2011: 27). Bunun üzerine III. Selim Yanyalı Ali Paşa'yı üç tuğlu vezirliğe atayarak, Arnavutluk kıyılarının Fransızların elinden alınması ve kıyıların yabancılara karşı korunması amacıyla anlaşmaya varmışlardır Shaw, 2008: 349). Ayrıca, Osmanlı Devleti, Rusya ve İngiltere ile ittifak görüşmelerine başladı. Bu amaçla Anadolu Payesiyle Esseyid İbrahim İsmet Beyefendi ve Atıf Efendi görüşmeler için görevli kılınp İngiltere ve Rusya ile ittifak anlaşmalarını görüşmek için görevli kılındılar (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 250). Görüşmeler devam ederken Rus donanması oldu bitti ile boğazı geçerek Büyükdere önlerine demirledi. Osmanlı donanması ile hareket geçen Rus donanması Mora ve Arnavut kıyılarını Fransızlara karşı savunmak ve Yedi Ada'yı geri almak için harekete geçmişlerdir. Böylece ittifak antlaşması imzalanmadan iki devlet fiili olarak ittifak etmiş oldular (Armaoğlu, 2013: 101; Karal, 2011: 31).

Fransa'nın Mısır'ı işgal edeceğini bilen İngiltere, Amiral Nelson komutasında donanmasını Akdeniz'e göndermişti. Amiral Nelson, Hayfa, Akka, Lazkiye ve İskenderun taraflarında Fransız donanmasını arıyordu. İskenderiye'ye geldiklerinde Fransa'nın İskenderiye'yi işgal edip, donanmasını da Abukır Kalesi önünde demirlemiş olarak buldu. Yapılan savaşta Fransızların on büyük gemisinden dokuzu İngilizlerin eline geçti ve birçoğu imha edildi (Ziyaname, 2009: 81). Abukır'de Fransız donanmasının yenilgiye uğraması ile Napolyon Mısır'da esir kalmıştır. Bu işgal Avrupa'da dengeleri Fransa aleyhine değiştirmiş ve Portekiz, Napoli, Rusya, Avusturya ve Osmanlı Devleti, İngiltere'nin yanında olmuşlardır (Kennedy, 2002: 165).

Osmanlı- Rus donanmalarının başarısı üzerine Fransızlar aleyhine 1798 yılında Osmanlı-Rus, 5 Ocak 1799'da Osmanlı-İngiliz ittifak anlaşmaları yapıldı. Taraflar birbirinin toprak bütünlüğünü garanti

ediyorlardı. Ayrıca, Osmanlı-İngiliz ittifakı ile İngiltere Başbakanı William Pitt tarafından 1791’de ortaya atılan Osmanlı Devleti’nin toprak bütünlüğünü koruma politikası ilk defa uygulama alanına konmuş oluyordu (Armaoğlu, 2013: 102). Kısa bir süre sonrada Osmanlı Devleti ile iki Sicilya Krallığı arasında ittifak yapıldı. Böylelikle çoklu bir ittifak kurularak Fransa’ya karşı hareket edilmiştir (Akçura, 2010: 64). Bu ittifaklarla Osmanlı Devleti ilk defa olarak Avrupa devletleri ittifak sistemine dâhil olmuştur (Sertoğlu, 2011: 2792). Ayrıca Osmanlı Devleti, kendisini Avrupa Devletleri’nin ve bu devletlere ait meselelerinin dışında saymayı terk etmiş oluyordu.

Donanmasını kaybeden Napolyon’un Mısır’a yerleşmekten başka çaresi kalmıyordu. Bunun için de Suriye’nin ele geçirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla Suriye hareketine başlayan Napolyon, hem burayı ele geçirmek hem de Osmanlı Devleti’nin karadan Mısır’a gelmesinin önünü kesmeye çalıştı. Bu amaçla 12-13 bin asker ile 10 Şubat 1798 senesinde Kahire’den ayrılarak Suriye üzerine sefere başladı (Aksan, 2010: 239; Zinkeisen, 2011: 613; Karal, 2011: 39). Fransa’nın Suriye harekâtı Osmanlı Devletinde endişeye yol açmıştı. Bu nedenle Sadrazam Yusuf Ziya Paşa’nın ordu ile sefere gitmesine karar verildi. Yusuf Ziya Paşa, Şam’ vardığı vakit destek kuvvetler gitmesi için Hakkari Sancak Beyi Mustafa, Muş Mutasarrıfı Murad, Eleşkird Sancağı Beyi Mir Halil ile Çapakçur Sancak Beyi’nin gerekli tedbirleri alarak asker yardımında bulunmaları istenmiştir. Gidecek askerlerin başına da Hassa Silahşörlerinden Hacı Hüseyin’in Başbuğ olarak atanmasına karar verilmiştir.²⁷³ Yusuf Ziya Paşa Mısır’a doğru sefere çıkarken yanına da Kraliyet istihkâm biriminden Binbaşı Fletcher görevlendirilmişti. Fakat binbaşı kısa bir süre sonra hastalanarak İstanbul’a dönmek zorunda kalmıştı (Wittman, 2011: 6). Orduyla yola çıkması için de Süleyman Penah Efendi-zade Osman Efendi, Kethüdayı Serdar-ı Ali, Reşid Mustafa Efendi Şikk-ı evvel, Rasih Efendi Reisül Küttab, Seyyid Sadık Efendi Mektubi, Abdüşşekur Efendi Teşrifati, Abdi Bey Katib-i

²⁷³ BOA. AE. SSLM.III. 376-21442 (H.30 ZA 1213- M. 5 Mayıs 1799).

Kethüda, Gümrükçü Hasan Ağa Emin-i Nüzl, Tursun Mahmud Ağa Cebecibaşı, Ömer Ağa Yeniçeri Ağası ve sairleri görevli kılındılar (Ziyaname, 2009: 113). Bölgeyi iyi bilen ve hırslı bir Paşa olan Cezzar Ahmet Paşa Mısır Seraskerliğine tayin edildi. Karadan Cezzar Ahmet Paşa birlikleri Mısır üzerine gönderilirken, denizden de donanma hareket edecekti. Bu durumu haber alan Napolyon, Suriye harekâtından önce Gazze ve Yafa şehirlerini alıp 3000 kadar esiri Gazze yolunda insanlık dışı biçimde öldürdükten sonra, Akka kalesine geldi (Akçura, 2010: 74. Wittman, 2011: 75). Kale'nin muhafızı Cezzar Ahmed Paşa, İstanbul'dan öncü kuvvet olarak gönderilen yaklaşık 700 Nizam-ı Cedid askerinin yanında Sir Sydney Smith önderliğindeki Britanya yedek kuvvetiyle Fransızlara karşı durdu. Deniz tarafından da İngiliz donanmaları destek vererek Fransız siperlerini bombalamanın yanında kuşatma boyunca kalenin tedarikinin devamını da sağladı (Aksan, 2010: 240). 64 gün süren çarpışmalardan sonra Fransız askerleri geri çekilmeye başlayarak El-Ariş'e kadar hiçbir yerde tutunamadılar (Akçura, 2010: 74). El Ariş'e gelen Napoyon, hasta ve yaralılarını burda bırakarak, El Ariş Kalesini tahkim edip, bir miktar asker bırakarak, Kahire'ye doğru harekete yola çıktı (Orhon, 1987: 72). Yaklaşık üç yüz kişilik bir Türk birliği de 3 Ağustos 1800 senesinde El Ariş'e doğru yola çıktı. Ardına Muhammed Paşa da iki bin kişilik bir birlikle aynı yöne doğru harekete geçti (Wittman, 2011: 78).

Sefer hazırlıkları yapılip ordu yola çıkmışken, Napolyon Akka'da yenilip Mısır'a geri çekilmişti. Bu esnada Bonapart İskenderiye'ye Rumeli'den sevk olunan Tırhala Mutasarrıfı Köse Mustafa Paşa kumandası altında birliklerin geldiğini haber aldı. Tırhala Mutasarrıfı Köse Mustafa Paşa'nın düzenlenen ordu ve donanma ile Fethiye Limanı'na gitmesi ve burada yapılan hazırlıklardan sonra İskenderiye Limanına çıkarma yaparak Fransızların iki yönden sıkıştırılması düşünülmüştü (Orhon, 1987: 40). Fransız askerleri İskenderiye'ye ulaşana kadar Osmanlı birlikleri Ebukır'da karaya çıkmışlardı. Mustafa Paşa ise halkı kıyama davet ederek Fransızlara karşı isyana teşvik ediyordu. Korkuya kapılan Bonaparat, Osmanlı Birliklerinin yenilmesi

gerektiğine inanarak emrindeki askerlerle Mustafa Paşa'ya saldırdı. Bu çarpışma neticesinde Osmanlı birlikleri bozguna uğramış, Mustafa Paşa yaralı olarak esir düşmüştür. Kazanılan bu savaş Bonapart'ın Mısır'da bir süre daha tutunmasına neden oldu. Sadrazam Ziya Yusuf Paşa'nın kumandasındaki birliklerin yavaş yavaş ilerlemesi her taraftan gelen askerlerin katılması ile büyümesine neden oluyordu (Akçura, 2010: 76-77; Karal, 2011: 41).

Napolyon, Akka'da aldığı yenilgi üzerine Mısır'dan vazgeçmenin zamanı geldiğini anlamıştı. Öte taraftan Orduyu Hümayunun Şam üzerinden Mısıra hareketi, Napolyon'u korku ve endişeye sevk etmişti. Bir yandan elindeki askerleri kaybetmesi bir yandan da Mısır halkının ordunun geldiğini haber alıp isyana kalkışması Mısır'dan ayrılmayı gerektiriyordu (Ziyaname, 2009: 152). 23 Ağustos 1799'da dört parça gemi ile Mısır'dan ayrılan Napolyon²⁷⁴ Akdeniz'de İngilizleri atlattıktan sonra 9 Ekim 1799'da Frejus Limanı'na varmıştır (Zinkeisen, 2011: 614). Napolyon, General Kleber'i de Mısır'da kalan Fransız askerlerinin tahliyesinden sorumlu olarak geride bıraktı (Aksan, 2010: 246) Yafa'dan yola çıkan Osmanlı ordusu, Sina üzerinden Mısır'a doğru yola çıkmıştı. 1800 Ocak ayına geldiği vakit Sydney Smith'in ikna ettiği Kleber, Mısır'ın tahliyesi konusunda Kör Yusuf Paşa ile El- Ariş Antlaşmasını imzaladı. Fakat Rusya ve İngiltere antlaşmaya karşı çıkarak Fransızların teslim olmalarını istiyorlardı. Bu nedenle Fransızlar mevzi alarak Mart ayında Osmanlı ordusunu Heliopolis'de yenerek Yukarı Mısır'ın denetimini ele geçirdiler (Sertoğlu, 2011: 2795; Aksan, 2010: 246; Karal, 2011: 41).

1800 yılı Ekim ayında İngiltere, Osmanlı Devleti'ne destek vermek için yola çıkmıştı. Mart 1801'de Kapdan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa kumandasındaki Osmanlı yedek kuvvetleri varmadan önce İngilizler Ebukır'de karaya çıktılar. Fransızlar, Osmanlı ve İngiliz birlikleri karşısında iyice sıkışmışlardı. Fransız ordusunun son grubu

²⁷⁴ BOA. HAT. 240-13477 (H.29. R 1214- M.22 Eylül 1799).

İskenderiye’de kısıtılınca, 1801 Eylülü’ne kadar Mısır’ı boşaltmaya karar verdiler. Böylece çatışmalar, 27 Mart 1802’de Amiens’te imzalanan genel barış antlaşması ile sona erdi (Aksan, 2010: 247, Zinkeisen, 2011: 622). Osmanlı-Fransız barışı imzalanmadan önce, III. Selim, 13 Mayıs 1802 senesinde yayınlamış olduğu ferman ile “*İngiltere Kralı, majestelerinin müttefiki olarak*” Amiens Barışını kabul edip ona katıldığını beyan etmiştir (Armaoğlu, 2013: 105). Bu antlaşma ile Bab-ı Ali’nin savaştan önceki toprakları garanti edildiği gibi, karşılığında da Bab-ı Ali’de Yedi Adalar Cumhuriyeti’ni kabul ediyordu (Zinkeisen, 2011: 623). Fransız kapitülasyonları yenilenecek eski gümrük taifelerinin devamına, Fransız gemilerinin Karadeniz’deki ticaret limanlarında savaştan önceki gibi imtiyazlarının devam etmesine ve Fransızların İstanbul’daki üstün konumu tekrar onaylanıyordu. Mısır meselesinin halledilmesi ve 1803 Martında son İngiliz askerinin de Mısırdan çıkmasıyla, Ortadoğu’ya yönelik ilk sömürgeci saldırı üç yıl gibi bir sürede sona ermiş oluyordu (Aksan, 2010: 247; Zinkeisen, 2011: 623).

5.8.2. Rus Savaşının Başlaması ve İngilizlerin İstanbul Kuşatması

Austerliç’te, Rus ve Avusturya ordularının yenildiği haberi İstanbul’a ulaşınca, Osmanlı siyaseti Fransa tarafına kaymaya başladı ve Napolyon’un imparatorluk unvanının tanınması için Ahmet Muhib Efendi Fransa’ya fevkalade elçi olarak gönderildi. Muhib Efendi’nin Paris’e yollanması İngiltere ve Rusya tarafından pek hoş karşılanmadı. Fransa’da General Sebastiyani’yi İstanbul’a gönderince ipler yavaş yavaş gerilmeye başladı. Osmanlı Devleti için Fransa’nın dostluğu önemliydi. Çünkü Fransa ve Rusya karşısında çekinceleri vardı (Karal, 2011: 50). Rusya’nın Osmanlı Ortodoksları üzerinde aşırı müdahil olması, Kafkaslar ve Eflak-Boğdan üzerindeki Rus varlığı 1806 yılından itibaren Tuna üzerindeki Osmanlı-Rus çatışmalarının başlamasının habercisiydi (Aksan, 2010: 254). Sebastiyani’nin telkinleriyle Osmanlı Devleti’nin Eflak ve Boğdan Voyvodalarını azletmesi, Rus gemilerinin boğazlardan

serbest geçiş hakkının iptal edilmesi üzerine Rusya, bu durumu derhal protesto etti (Sertoğlu, 2011: 2806). İngiltere elçisi de Fransa'ya karşı yeni bir ittifakın kurulmuş olduğunu ve bu defa Fransa'nın kesin suretle yenileceğine dair Osmanlı'yı ikna etmeye çalıştı. Rusya ile ilişkilerin kesilmesi durumunda İngiliz donanmasının İstanbul'u topa tutacağını bildirmişti (Altınay, 2010: 39). İki ateş arasında kalan Osmanlı Devleti, Rus ve İngiliz isteklerini kabul ederek yerlerinden atılmış olan Eflak ve Boğdan Voyvodalarını tekrar tayin etmişti. Fakat Rusya, Osmanlı Devleti'ne verdiği ültimatının kabul edilmeyeceğini sanarak oldu bitti ile Dinyester'i geçmeye başladı (Karal, 2011: 51). 16 Ekim 1806 senesinde Turla Nehri'nin aşır Eflak ve Boğdan'ı işgal ettiler (Sertoğlu, 2011: 2806). Ruslar harekâta devam ederek Tuna boyundaki Osmanlı birliklerini bozguna uğratarak Hotin, Bender, Kili, Akkerman Kalelerini ele geçirdiler. İngiltere'nin baskısı ve Rusya'yı desteklemesi nedeniyle Rusya'ya hemen savaş açılmadı (Yücel ve Sevim, 1992: 151). III. Selim ülkenin ahvalini bildiği için savaş konusunda düşünceleri vardı. Hazineye büyük bir parasal sıkışıklık bulunuyordu. Karadeniz ve Çanakkale Boğazlarının savunulması zordu. Tuna vilayetlerinde Valilere söz geçmiyordu (Altınay, 2010: 41). Sebastiani'nin Osmanlıyı kışkırtması ve Rusların, hile ile Hotin ve Bender kalelerini alıp İsmail üzerine sefer düzenlemesi nedeniyle, Osmanlı Devleti 22 Aralık 1806 tarihinde Rusya'ya harp ilan etti.²⁷⁵

²⁷⁵(Derin, 1973: 218). III. Selim Sadrazama göndermiş olduğu Hatt-ı Hümayununda Rusya'ya harp ilan edilmesini şöyle izah etmiştir: "Geçen gün vüzerâ ve 'ulemâ ve vükelây-ı zevi'l-ihirâmın ve ocakların ricâliyle 'akd olunan Meclis-i Şûrâ'da beyân olunduğu üzere Moskov keferesi, bağteten nakz-ı 'ahd ve bilâ-mücib 'ale'l-gafle erâzi-i Devlet-i 'aliyye'me ve erhddati Memâlik-i mahrûse'me hücum ve içinde gafil bulunan Hotin ve Bender kal'alarına istilâ ile öteden bertü Millet-i İslamiyye'ye olan sû-ikâsd-u hiyâneti def'aten izhâr eylediğine mebni, kibel-i şer'i- enverden verilin fetvây-ı şerîfe mucebince Rusyalı üzerine şer'an sefer olunmak farz-ı 'ayn olup, ittifak-ı ârâ ile karâr-dade olmuş olmağla, cümlemizi 'ademden vâd eden ve mu'in-i dîn-i mübîn olan ol Ulu Allah'dan istimdâd ü istirhâm ve sâhib-i dîn ü şer'iat olan sebeb-i rif'atimiz hazret-i Muhammedü'l- Mustafa sallallâhu 'aleyhi ve sellem hazretlerinden istiâne ile ancak âvn u nusrat-ı İlâhiyye'ye istinaden Moskovlu üzerine sefere karar verilmiştir. ...seri'an ve acilen Se'asker ordularına takviyet verilmeğe üzere Liây-ı sa'adet-ihivây-ı hazret-i fahru'l-'alemin sâye-i meymenet vâyesitle, Ordu-yi hümâyûn'um ihrâcı tertibine dahi mübaşeret olmuş olduğundan, seni bi'l-istiklal Serdâr-ı ekrem nasb eylemişimdir.." (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, 2015: 462).

Bir yandan da Osmanlı Devleti olası bir İstanbul saldırısına karşı askeri hazırlıklara başladığı gibi, büyük kalyonlarla da Büyükdere önlerinde beklemeye başladı. Boğaz kalelerinde asker sayısını arttırarak Dergâh-ı alî Kapucu Başlarından İnce Mehmed Bey’de Mir Miran olarak atayarak Boğaz Nazırı tayin edilmişti. Bir yandan da tabyalar yapılarak buralara top mühimmat sevki yapılarak her bir tabyaya da dokuz nefer topçu üstadı yollanmıştır (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 459-460).

Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1806 senesinde savaş başlayınca, İngiltere’de Rusya’nın müttefiki olarak harekete geçti. İngiltere, Osmanlı Devleti’nin Fransa ile münasebetlerini kesmesini, Türk donanmasının ve Çanakkale istihkâmlarının kendisine teslim edilmesini, Eflak ve Boğdan’ın Rusya’ya bırakılmasını istiyordu (Karal, 2011: 52). İngiliz tehditleri ciddi boyutlara ulaşmışken, Bab-ı Ali tehditlere aldırış etmedi. İngiliz elçisi 29 Ocak 1807’de İstanbul’dan kaçarak Bozcaada’ya gitti (Mustafa Nuri Paşa, 1980: 212). Artık İngiliz donanmasının İstanbul üzerine yürümesi an meselesiydi. Bu nedenle III. Selim, boğazlardan İngiliz donanmasının geçmesine mani olacak şekilde hazırlıklar yapılmasını istedi. Bu amaçla da Le Baron de Juchereau de St. Denys’den bir rapor istemişti. Bu raporda Çanakkale’de kale ve istihkâmlar bulunmaması nedeniyle uygun bir rüzgârla düşman filusunun Çanakkale Boğazı’nı geçeceğinden bahsediyordu (Karal, 1999: 98).

Şubat 1807’de Amiral Duckworth kumandasındaki İngiliz donanmasının Bozcaada da toplanması nedeniyle boğaz kalelerinin askeri mühimmatı tamamlandı. Boğaz dışında düşmanın çıkacağı yerlere tabyalar yapılarak asker sevkine başladı. Kısa bir süre sonra İngilizlerin Akdeniz donanmasının bir kısmı, Çanakkale Boğazından giriş yaptılar (Akçura, 2010: 125. Aksan, 2010: 255). Kum ve Seddülbahir kalelerinden atılan toplar isabet dahi etmeden Kepez Burnu ve Rumeli tarafına inşa edilen tabyaların menziline ulaştılar. Buradan atılan toplar da hedefi vuramayınca İngiliz gemileri Çanakkale ve Kilibahir kalelerini de geçerek yollarına devam ettiler. Nara Burnuna gelen

İngilizler burayı yoğun top ateşine tuttuktan sonra buranın üst tarafında düşmanın saldırısını engellemek için demirlemiş olan riyale ve yedi adet firkateyn ve korvetten oluşan Osmanlı donanması üzerine hücumla geçtiler. Hazırlıksız yakalanan donanma etkisiz hale getirilmiş, neferlerinin bir kısmı şehit düşmüş bir kısmı da karaya çıkıp firar etmiştir (Ubeydullah Kuşmani, 2007: 41). Boğazdan geçen İngiliz gemileri İstanbul'da panik havasına neden olmakla beraber bir taraftan da baruthaneye birkaç top ve bunların muhafazasına neferat isteniyordu. On bir adet gemi ile boğazdan içeri giren İngiliz gemileri, 19 Şubat 1807 senesinde akşama doğru Fener Bahçesi hizasına gelip Kızıl adalar önünde demirleyip beklemeye başladılar (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 483). İstanbul'da yabancı bir donanmanın şehir surlarına yaklaşması halkı telaşe, korku ve endişeye sevk etti. Bütün İstanbul birbirine karışır bir hale geldi (Beydilli, 2013a: 169). Bu esnada Kapudan Paşa Hadımoğlu, bayram nedeniyle çiftliğinde iken İngiliz donanması savunmasız olan Osmanlı donanmasını yakarak gemi tayfasını şehit etmiştir. Kaptan-ı Derya Salih Paşa'da iki neferiyle Gelibolu tarafından İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır (Derin, 1973: 219).

İngiltere Elçisi, Babıali'ye verdiği notada Fransız elçisi Sebastiyani'nin İstanbul'dan gönderilmesi, İngiliz ve Rus savaş gemilerinin Boğazlardan serbestçe gelip geçmelerini teklif ediyordu. Bu teklifi kabul edilmediği takdirde İngiliz donanmasının İstanbul'u bombalayacağı tehdidini savurmuştur (Akçura, 2010: 125). Tehditlere aldırmayan Osmanlı Devleti boğazlarda tahkimata başladı. Tahkimatın yapılması için birkaç günlük zamana ihtiyaç vardı. 21 Şubat'ta Royal Georges Gemisinin bayrağına mükâleme bayrağı çekildi İshak Bey müzakere etmek için Amiral Duckworth'un gemisine gönderildi. Burada İshak Bey'e bir nota veren İngiliz Amiral, Türk istihkâmlarından edilen yoğun ateşe rağmen, Çanakkale Boğazı'ndan selamle geçtiklerini bildiriyor ve son defa olmak üzere müzakere teklif ediyorlardı (Driault, 2013: 83). Bu görüşme birkaç günde olsa zaman kazanılmasını sağladı. Hemen Fransa'nın Sebastiani savunma işini ele aldı ve deniz cephesini tahkime başladı (Solnon, 2019: 410). Sebastiani,

topçuların yanı sıra bataryalarda görev yapmak üzere 200 kadar Fransız subay ve uzman topladı (Aksan, 2010: 255). Yedikule ve Sarayburnu arası süratle tahkim edilerek 102 top ve 69 havan, sağ kıyıya 240 top ve 12 havan, boğazın karşısına 84 top ve 15 havan, Üsküdar tarafına 94 top ve 15 havan yerleştirilerek düşman donanmasının buralara yanaşmasını etkisiz hale getirdi (Sertoğlu, 2011: 2808). Kız Kulesi kayalıklarına büyük çapta toplar bırakılarak, gülle imali için bir fırın yapıldı (Driault, 2013: 83). İbrahim Kethüda Kumkapı'ya, Defterdar Osman Efendi Ahır Kapı'ya, Aziz Efendi Samatya'ya gönderildi. Her bir devlet adamı da deniz kapılarına sevk olundu. Top ve kumbaralar iskelelere yerleştirilerek acilen gemiler hazırlandı. Dergâh-ı Ali Yeniçeri Ağası Pehlivan Hüseyin Ağa'da Rus seferine hazırlanan Yeniçeri askerlerinden beş bin dalkılıç asker göndererek bunlara onar akçe verilerek, İngilizlerle savaşmaları için gemilere bindirildiler (Derin, 1973: 221; Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 486). III. Selim bu olup bitenlerden çok mustarip olduğu gibi hazırlıkları son surat takip ediyordu. Tabyaları ve topları denetleyerek eksik gördüğü yerlerde tembihlerde bulunuyordu (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 488). Bazende Sebastiani ile dolaşıyor savunma tesislerinin düzeninden memnun olarak Fransa elçisine şöyle diyordu: *“Sefir Efendi, sizin İstanbul'da bulunuşunuzu Cenab-ı Hakk'ın bir bağış ve iyiliği olarak kabul ediyorum. Bana yaptığınız hizmetleri mümkün değil unutmayacağayım. Hükümdarınızın amaçlarını gerçekten düşünceden uygulamaya geçirdiniz!”* demiştir (Altınay, 2010: 44). Karadeniz Boğazı'ndaki kalelerin takviyesi gerektiğinden buraların tahkim edilmesi görevi Rumeli reislerinden Mahmud Efendi'ye, Anadolu tarafındaki tabyalara da Seyyid Mehmed Efendi nezaret ediyorlardı (Andreasyan, 1972: 2; Derin, 1974: 383). Mahmud Efendi, hızlı bir şekilde Karadeniz Boğazı'ndaki tabyaları gözden geçirip, Rumeli Kavağı'nda yeni tabyalar inşa ettirmiştir. Tabyaların yerini uygun bir şekilde tespit ettirerek bunların çevrelerinin genişletilmesi için gerekli istimplaklarda bulunuldu (Beydilli ve Şahin, 2001: 29).

Derya Kaptanı Ali Paşa kumandasında yirmi parçadan oluşan bir donanma, Beşiktaş önünde hareket etmek için emir bekliyordu. Kıyılarda asker ve ahali dolu kayıklar hazırды. Düşman tarafından her hangi bir saldırıda bulunulmayıp on gün boyunca beklemede kalındı. 11. Güne gelince İngiliz Amiral Dakvort biraz daha kalırsa gemilerini kaybedeceğini bildiği için 1 Mart 1807 günü alınan ani bir kararla yelken açarak Kızıladalar önünden Marmara Adası'na doğru yol aldılar. İki gün de burada kaldıktan sonra buradanda kalkıp boğaza doğru yelken açmışlardı. İngiliz donanması Çanakkale Boğazından geçerken topçu istihkâmlarından yoğun bir top atışına tutuldular. 130 ölü ve 412 yaralı veren ve donanması ağır yara alan İngilizler böylelikle boğazdan çıkıp Akdeniz'e ulaşmışlardır (Beydilli, 2013a: 170; Sertoğlu, 2011: 2809).

6. NİZAM-I CEDİD'E KARŞI BAŞLATILAN MUHALİF EYLEMLER ve REFORMLARIN BAŞARISIZLIĞA UĞRAMASI

6.1. Yeniliklere Karşı Çıkan Grupların Faaliyetleri

Osmanlı Devleti'nde yenileşme süreçleri pek sancılı olmaktaydı. 18. yüzyılın sonlarından itibaren eski Osmanlı düzenine dönüşü savunmak pek mümkün değilken, yeniliklere karşı çıkan grupların dayanağı da yeni düzenin menfaatlerini bozmasıydı. Bu yüzden ki, modernleşme, Osmanlı Devleti'nde kurumlarda değişiklik anlamına geldiğinden, bu uygulamaların eski halini terk etmek gerekiyordu. Bu nedenle her yenilik aşaması, protestolarla, yeniden değerlendirmelerle, dalgalanmalarla ve ihtilallerle dolu bir süreçtir (Yıldırım, 2016: 186). Bu süreçlerin sonunda ya devlet adamların başı gitmiş veyahut saltanat değişikliği yaşanmıştır. Nizam-ı Cedit ekibi de gereği gibi kurulamamış, ıslahat taraftarı olan devlet adamının sayısı birkaçı geçmemiştir. Ulemadan birkaç kişi ile devlet hizmetinde bulunmuş bazı aydın kişiler Avrupa medeniyetinin ileri ve gelişmiş bir medeniyet olduğuna içtenlikle inanmışlardı. Halkın çoğunluğu da Avrupa'nın medeniyet olarak üstünlüğüne inanıyordu. Fakat ulema grubu bunu kabul etmediği gibi Nizam-ı Cedit'e düşmandı. Böylelikle Osmanlı'da ıslahatçı ve muhafazacı olarak iki grup belirmiş oluyordu. Islahatçılar Avrupa'ya hayran, muhafazacılar düşmandı (Karal, 2011: 77).

Devlet ileri gelenleri memleketin iç düzeni için birlik ve düzen içinde toplanamamışlardı. Kendilerine verilen görevleri yapmak yerine servetlerine servet katarak zevk ve sefaya düşmüşlerdi. Nitekim III. Selim'in en yakınında olan Sır Katibi Ahmed Efendi, Valide Kethüdası Yusuf Ağa, İbrahim Kethüda gibi kişilerin servetleri tahminlerin üzerine çıkmıştı (Eren, 1964: 64). Vükeladan her biri padişahın yakınlarından birisine bağlı olduğundan birlik halinde Enderun ve Birun'u sarmışlardı. Bu kişilerin haberi olmadan Padişaha herhangi bir şey söylenmez ve bunların rızası olmadıkça bir işe başlanılmazdı. Bu

durumda Padişahın son zamanlarda, bu gibi çıkar peşinde koşan grupların yüzünden gerçeklerden bihaber olmasına ve halkın tepkisini çekmesine neden olmaktadır (Eren, 1964: 62). Padişahın yanında bulunan bu kişiler yüzünden devlet yönetiminin işlerliğine zarar vermesinin yanında III. Selim'e karşı güvensizlik ve büyük bir muhalefet ortaya çıkmaya başlamıştır (Yücel ve Sevim, 1992: 168).

Nizam-ı Cedid birliklerinin başarılarından sonra Rumeli'de düzenli birliklerin oluşturulmasını gerekli kılıyordu. Çünkü Sırp'ların isyanı, Fransızların Ragusa'ya yerleşmeleri, merkeze karşı olan Ayan ve Beylerin hareketleri, Kırçalı eşkiyasının tahribatları gibi nedenlerle devlet otoritesini sağlayacak ciddi birliklerin olması lazımdı. Bu doğrultuda sınırlarda asker lazım diyerek Rumeli'de olan kasaba ve kazalara fermanlar gönderildi. Fakat bir yandan düşman casusları, öte yandan sınırlarda olan Yeniçerilerin kışkırtmasıyla Nizam-ı Cedid'e asker vermeyiz diyerek Rumeli'de isyan ateşini yakmışlardır (Gazzızade Abdullatif Efendi, 2013: 124). Bu doğrultuda Karaman Valisi Abdurrahman Paşa maiyetindeki askerlerle Rumeli'ne geçerek Nizam-ı Cedid teşkilatını başlatmaya karar verdiler. Bu durum menfaat guruplarının çıkarına dokundu. Çünkü Nizam-ı Cedid birliği Rumeli'de kurulacak olursa, buralarda bulunan Feodal Beyler ve otorite tanımayan eşkiya gurubu rahat hareket edemeyeceklerdi (Akçura, 2010: 137).

Rumeli'de birliklerin kurulması için 1806 senesinde III. Selim yapılacak düzenlemeler için layiha istedi. Sadrazama kethüdası İbrahim Nesimi Efendi'nin layihasında, Karaman Valisi Kadı Paşa'nın Sırp'larla mücadele ediyormuş gibi gösterilerek, askerlerle Rumeli'ye geçirilmesine karar verildi. Bu amaçla Kadı Abdurrahman Paşa'ya bütün askeri maiyetiyle birlikte İstanbul'a gelmesi için emir gönderildi. Bir yandan da Edirne'de bulunan Saray Bostancılarının bin nefere çıkarılmasına karar verildi. Ayrıca Tekirdağ'a bir ferman gönderilerek bu şehirde Nizam-ı Cedid askerinin düzenlenmesi emredildi (Akçura, 2010: 137). Tekirdağ'a da ferman gönderilerek burada Nizam-ı Cedid askeri için bina yapılması talimatı verilmişti. Fakat Malkara ve Keşan civarındaki eşkiyalar ile Tekfurdağı sakinleri buna karşı çıkarak, bu

durumu mahkemede görüşelim diye karar almışlardır. Hâkim, Nizam-ı Cedid'in oluşturulacağına dair fermanı okuyunca, ahali de “ *Bizler Nizam-ı Cedid'in bu beldede olduğuna razı değiliz ve Edirne'den dahi bizlere haber geldi. Anlar dahi, eğer devlet Edirne'de de böyle kışla binâ ve asker-i cedid murad eder ise bizler komazız*”diyerek hâkime bildirmişlerdir (Cabi Ömer Efendi, 2003: 62). Hâkim de bu belde padişahındır emre aykırı gelemezsiniz diyince, hemen ayaklanan Yeniçeriler tarafından öldürülmüştür (Kara, 2011: 2805).

1806 senesinde Kadı Abdurrahman Paşa askerleriyle beraber Rumeli Valisi ordusuna destek olmak ve Dalmaçya tarafından düşman askerinin sıkıştırmasına karşın Üsküdar'a geldi (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, 2015: 302). Burada yapılan hazırlıklarla 15-20 bin kadar asker ile Edirne'ye geçti. III. Selim Kadı Abdurrahman Paşa komutasındaki birliklerin esas amacının Rumeli'de Nizam-ı Cedid maksadıyla kurulduğunu Sadrazam Hafız İsmail Paşa'ya anlatmıştı. Fakat Paşa, bu duruma karşı olmakla birlikte, Kethüdası İbrahim Nesimi Efendi'nin padişah nezdinde hoş karşılanması Sadrazamın kıskançlığına neden oldu. Bu kıskançlık neticesinde Edirne'de bulunan askerlerin Rumeli'ye geçeceğini Tirsinikli Oğlu İsmail Ağa'ya haber verdi. Sadrazam, Tirsinikli ile ittifak kurarak ortak harekete başladılar. Kadı Abdurrahman Paşa'nın Edirne'ye ilerlemesinden rahatsız olan Rumeli Ayanları, Edirne'ye doğru gelerek Kadı Abdurrahman Paşa'nın yolunu kesmeye karar verdiler (Akçura, 2010: 138). Çünkü Rumeli Ayanları Nizam-ı Cedid'in kendi bölgelerinde kurulmasını kesinlikle istemiyorlardı (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 305). Özellikle, Tirsinikli oğlu İsmail Ağa Yanya Ayanı Tepedenli Ali Paşa ile irtibata geçmiş ve Nizam-ı Cedid ordusuna karşı Edirne'deki Dağdeviren oğlunu destekleyecekleri konusunda anlaşmaya varmışlardır. Ayrıca, İsmail Ağa, Silistre Mütesellimi Yıllıkzade Süleyman Ağa ile de anlaşarak aynı safta yer tutmuşlardır (Erdoğan ve diğ., 2009: 117).

Rumelideki isyankâr harekât Veliâht Mustafa tarafından da teşvik gördü. Şehzade taraftarı ile Sadrazam arasında söz birliği edilerek isyan gurubuna Yeniçeriler de katıldı. Şehzade Mustafa ağzından Yeniçeri

ocağına ve Rumeli Ayanlarına Nizam-ı Cedid'in kaldırılacağına dair bazı vaatler verilerek isyanın etkisi arttırılmaya çalışıldı. İsyân Bostancıbaşı Abdurrahman Paşa'nın bir memuru ve İstanbul'dan gönderilen bir postacının öldürülmesiyle başladı (Akçura, 2010: 139).

İsyân kısa sürede Tekirdağ'da yayılmaya başladı. Devletin buraya gönderdiği nasihat heyetlerinin pek faydası olmamış ve isyan hareketine devam etmişlerdir. Askerin Tekirdağ cihetine karadan gitmesi sıkıntı olabilir endişesiyle 1806 yılı Temmuzunda Piyale Hüseyin Bey komutasında iki kalyon ve savaş araç gereçleri ile Tekirdağ üzerine yolladı. Şehir bombardımana tutulduktan sonra ahalinin ricasıyla top ateşi kesilmiştir. Ardına Serez Ayanı İsmail Bey ve Demirhisar Ayanı Abdullah Bey'in görüşmeler yapmak üzere Tekirdağ'a gitmesiyle ahalinin muhalefet etmemek kaydıyla devletin affına uğradığı bildirilmiştir (Çataltepe, 1997:228). Abdurrahman Paşa, Tekirdağ Limanı asilerin elinde olduğu için Silivri'ye doğru hareket etti. Yeniçeriler, İstanbul'da isyan hareketine kalkışmışlar ve etkisi İstanbul'da görülmeye başlamıştı. Sadrazamın ikili oynaması ve Padişahın duruma hâkim olamaması gibi nedenlerle anlaşma yoluna gidildi (Erdoğan ve diğ., 2009: 119). Bunun üzerine ordunun geri dönmesine karar verildi. Padişahın zaaf göstermesini fırsat bilen isyancı gurup devlet adamlarından on kişinin idamını istediler hatta işi daha ileri götürüp Padişahın adını hutbeden çıkarmışlardı. Bu durum İstanbul'u ve Padişahı dehşete düşürdü (Mütercim Ahmed Âsım Efendi, 2015: 312). İsyancı gurubun İstanbul'a yürüme ihtimaline karşı halk tedirgin olmuştu. Serez Ayanı İsmail Bey'in araya girmesiyle isyan harekâtını sona erdirmek amacıyla, III. Selim Nizam-ı Cedid askerini İstanbul'a çekip, Kadı Abdurrahman Paşa Konya'ya göndermeye mecbur kaldı (Uzunçarşılı, 1971: 301). Anadolu tarafında ise Tayyar Paşa gruplar kurarak Nizam-ı Cedid'e muhalif olmaya başlamıştır. Bu doğrultuda kendi askeri grubundan başka etraftan tüfenkçi ve delil askerleri toplamaya başlamıştır. Ayrıca Erzurum, Sivas, Çıldır, Muş, Bayezid'e yazılar gönderen Tayyar Paşa, bizler Nizam-ı Cedid'e girmeyelim, evladlarımıza gavur kıyafeti giydirmeyelim diyerek bölge ahalisini isyan

hareketine çekmeye çalışmıştır. Bunun yanında Samsun'da bir cemiyet düzenlemiş, irili ufaklı on sekiz parça gemi ve kayık hazırlayarak İstanbul'a hareket etmeye karar vermiştir. Viranşehir Voyvodası Hacı Ahmed oğlu İbrahim Ağa'ya giden şukkada ise Nizam-ı Cedid'de dine elverecek madde olmadığına Mekke ve Medine müftüleri fetva vererek destek vermişlerdir. Bu nedenle Samsun'dan kalkıp tuğları kaldırarak Amasya'ya geleceğim sende hazır olasin Erzurum, Sivas vesairde bulunan askerlerle ittifak ederek İstanbul'a murafaya varacağız diyen Tayyar Paşa isyan hareketine kalkışmıştır.²⁷⁶

Nizam-ı Cedit'e düşmanca tavır sergileyen birçok grup varken elçiler de halkı galeyane getirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. İngiliz elçisi, Osmanlı Devleti'nin Fransa ile anlaşması üzerine halka şöyle söylemiştir: *“Padişah, İngiliz ve Rus hükümetleriyle Yeniçerileri ortadan kaldırmak için anlaştı, İngiliz donanması padişahın müsaadesiyle İstanbul'a geldi. Rus donanması da yakında gelecektir. O vakit Yeniçeri kaldırılacak ve yerine Nizam-ı Cedit geçecektir”*(Karal, 2011: 79).

6.1.1. Ulema Sınıfının Tepkileri

İslam'da bir ruhani sınıf olmamasına rağmen, devlet idaresi için ulema grubunun bulunması ve halk tarafından ulemaya saygı gösterilmesi ve sıkıntılı zamanlarda ulemanın görüşlerine başvurulması gibi nedenler bunları çok itibarlı bir duruma getirdi. Varlığından emin olmak için her hükümdar, ulemanın hatırını hoş tutmaya çalıştı. Fatih'e kadar kuruluş dönemindeki teşkilatçılar hep ulemadan idiler. Fatih, kul sistemini devreye alınca artık ulemadan olan devlet adamları görülmemeye başladı. Böylece ulemadan olma devlet adamlarına dokunulamaz iken Fatih'in ayrımı sonucu devlet adamının padişah iradesindeki konumu sifıra inmiş iken ulemanın dokunulmazlığı devam etmiştir (Mumcu, 2007: 61).

²⁷⁶ BOA. HAT. 102-4048 (H. 9 RA 1220- M. 7 Haziran 1805).

Osmanlı Devleti, toplumda değişimin başladığını 16. yüzyıldan itibaren fark etmeye başlamıştı. Düzenin bozulduğuna dair pek çok risale yazılmış olmasına rağmen sebepler üzerine pek gidilmemiştir. Kâtip Çelebi gibi devlet adamları devlet düzenindeki bozuklukları tespit etmesine rağmen, bu akılcı yaklaşımı anlamak istemeyen ulema kesimi ya da idareciler fikirlere önem vermemişlerdi. Her bozukluğu dine riayet etmemeye bağlayarak, İslam'ın temel özelliği akılcılıktan uzaklaşmışlardır (Karpaz, 2013: 43). Dinin hâkim olduğu bu dönemlerde ulema kesimi halkın üzerinde çok etkili oluyordu. Menfaatlerine dokunulduğu zaman halkı tahrik edip şehirlerde asayiş olaylarının çıkmasına sebep olabiliyorlardı. Halkın okuma yazma oranının az olması gibi durumlar göz önüne alındığı vakit, merkezden gelen ferman, berat, mektup, buyrulduklar mahkemede okunur içeriği halka yorumlanırdı. Emirlerin yerine getirilmesinde, vergilerin tevzi edilmesinde, şehir masraflarının toplanmasında ulema sınıfı çok etkiliydi. Halk bu gruba danışmadan bir iş yapamaz ve bunların verdiği talimatla her türlü harekete yönlendirilebilirlerdi (Uluçay, 1955: 5).

III. Selim modernleşme adına ıslahatlara başladığı süre zarfında yeniliklere çıkan gruptan ulema kesimi de aşırı direnç gösteriyordu. Bu gruptan birçoğu menfaatleri uğruna Yeniçerilerle her türlü ittifaka giriyorlardı. III. Selim, Osmanlı Rus ve Avusturya harplerinin devam ettiği sırada hazinede hiç para kalmayınca dinen caiz olmayan altın kap kacakların darphaneye getirilip eritilmesini istemişti. Fakat ulema bu duruma tepki göstererek “*Padişah bizi kara çanaklı mı yapacak*” diyerek tepki göstermişlerdir. Bunun üzerine padişah Hatt-ı Hümayununda ulemanın geçimi devlet üzerinden olmaz mı devlete bir şey olduğu vakit halleri nice olur diye tepkisini göstermiştir (Ahmed Cavid, 1998: 71).

Modernleşme ve yenileşme hareketleri kapsamında Avrupa'ya elçilikler gönderilirdi. Paris'e gönderilen Halet Efendi İstanbul'da ıslahat karşıtı bir gurubun üyesi olduğu için, modernleşme alanında kırılma yaratmış ve yeniliklerin bir süre askıya alınmasına neden olmuştur. III. Selim'i devirmeye çalışan gurupların istediği şekilde hareket etmiş ve

yenilikler için ulema desteğinin alınmamasına neden olmuştur (Kınlı, 2006: 129). Yeniliklere karşı çıkan Ulema gurubundan hiçbir kimse milletin ve devletin içine düşmüş olduğu tehlikeyi görüp doğru yolu göstermiyorlardı. Bunun yerine tam tersi olarak yenilikleri ve padişahı halkın nazarında küçük düşürmek için çabalayıp, Avrupa'dan alınan yeni şeyleri hep küfr olarak itham etmekteydiler (Eren, 1964: 63). Onlara göre yapılan yenilikler gavur icadıydı (Uzunçarşılı, 1971: 248). Ulema devletin başına gelen bütün olumsuzlukları hep Nizam-ı Cedit'e bağlıyordu. Camiilerde vaizler halka şöyle söylüyorlardı. *“Askere setre pantolon giydirip imanına halel getiren, önlerine muallim diye Frenkleri düşüren Padişaha elbette Allah tevfikini çok görür. Hadimülharemeyn unvanına liyakatı olmadığını bu suretle meydana çıkarır”* (Karal, 2011: 78) diyerek halkı galeyane getiriyorlardı.

Din adamlarının birçoğu isyan çetelerin kışkırtmada çok dikkat çekiyordu. Özellikle Topal Ataullah ve Hoca Münib Efendi III. Selim döneminin en bilginlerindendi. Ataullah Efendi Tefsir-i Beyzavi'ye haşiye yazmış, şiir ve düzyazıda becerisini göstermiş ve kırk dokuz yaşında Şeyhülislamlığa atanmıştı. Hocası Münip Efendi ise Siyer-i Kebir adıyla Hazret-i Muhammed'in hayatı, ahlak ve vasıfları hakkında ve askerlikle ilgili iki cilt büyük bir eser olan Devhatü'l-meşayih'e zeyl yazmış, Fazail-i Cihad ve Hulasatü'n-Nukul fi'l-Edeb ismiyle seçkin eserler kaleme almıştı (Altınay, 2010: 78). Bu gibi eserlerin meydana getirilmesine karşın, devlet aleyhine isyana kalkışmaları ve Padişahı tahttan indirecek kadar gözlerini hırs büyümeleri çok manidardır.

Devlet adamlarının, Müslümanlığa göre dinsizlik sayılabilecek yollara başvuruyorlar, bu hareketleriyle yeniliklere karşı olan din adamlarını kışkırtıyorlardı. İslamiyet'in gerçeklerini bile anlamayan bu devlet adamları dindar olanların güvenmelerine de neden oluyordu. Halk, III. Selim'e karşı sevgisini göstermede sıkıntı yaratmazken devlet adamlarını lanetlerle anmaya başlamışlardı (Altınay, 2010: 51).

6.1.2. Yeniçerilerin Hoşnutsuzluğu

Kurulu düzenlerinin değiştirilmesinden hoşnut olmayan Yeniçeriler, kendilerine yönelik teşebbüslerde her daim kazan kaldırma yolunu tutmuşlardır. Yeniçeriler padişahın fermanını kesin bir dille reddetmeye başlamışlardır. Bunlar savaşlarda aldıkları yenilgileri unutup, yurt içinde dilediklerini yaptırabilme gücüne erişmişlerdir. III. Selim, görevlendirdiği memurlar ile hangi Yeniçerinin hizmet edip etmediğini tespiti için çalışınca, görevli memurlar öldürülmüştür. Yeniçeriler yeni silahlarla donatılmaya da karşı çıkarak sürekli bir yıldırma politikası güderlerdi (Shaw, 2008a: 113).

1793 yılında Nizam-ı Cedid birliklerinin kurulmasıyla beraber, Yeniçerilerin hemen ortadan kaldırılması yoluna gidilmedi. Fakat yaygın fikirde, Yeniçerilerin Osmanlı siyasi hayatından ve askerlik sistemindeki zayıflamanın ana neden olarak görüldüğü bir hakikatti. Yeniçeri ocağının birden kaldırılması siyasi ve sosyal bir takım tepkilere neden olabilirdi. Bu nedenle propaganda savaşları başlamıştır diyebiliriz. Şöyle ki Yeniçerilerin Nizam-ı Cedid ordusuna karşı yapmış oldukları olumsuz intibalara karşı, dönemin Nizam-ı Cedid yazarları, eserlerinde Yeniçerilerin askeri, toplumsal ve hatta dini meşruiyetlerini sorgulayan ifadeler kullanarak, toplum nazarında Yeniçeri direnişini kırmaya çalışıyorlardı (Kılınçoğlu, 2018: 41).

Nizam-ı Cedid emirleri doğrultusunda eski kurumlarda düzenlemeler yapılması istenmişti. Bunlardan birisi de Yeniçerilerin talim ve terbiyesiydi. Yeniçeri Ağasına gelen emirle, Yeniçeriler birkaç ay talimlere devam edip çoğunun haberi olmadığı savaş sanatını öğrenmeye ve talimli asker olmaya başladılarsa da, bu gibi işlere alışık olmadıklarından talim kendilerine ağır gelmeye başladı. Üstelik Levent Çiftliği Kanunnamesi ve Nizam-ı Cedid askeri birliğinin oluşturulması Yeniçerileri pek rahatsız etmişti. Esamilerinin alım satımı yasak edilince bu işten kazanç sağlayan güruhun rahatsız olmasına neden olmuştur. Bu yüzden bir süre sonra kıpırdanmalar başlayarak “*Talim aslında yoktur*” diyerek talim ve terbiye işinden vazgeçtikleri gibi, Nizam-ı Cedid aleyhine el altından büyük bir propagandaya giriştiler. Özellikle, Nizam-ı Cedid’e yazılacak kimselere “*Bu talim gâvur işidir*” diyerek

vazgeçmelerine neden oluyorlardı (Sertoğlu, 2011: 2756). Bazıları da talimleri Müslümanlığa aykırı sayıyorlardı. Hatta: “*Bu asker-i cedit ne lazımdır? Âli-i Osman askeri dünyayı kılıç ile feth ettiler. Heman bize düşman gösterebilirler. Dalkılıç olup düşmanı harab ederiz. Kralın tahtını başına geçirüp kızıl elmaya dek gideriz!*” (Altınay, 2010: 52) diyerek kendilerini haklı çıkarma gayretine düşmüşlerdir.

Rumeli’de Nizam-ı Cedid birliklerinin oluşturulması için Kadı Abdurrahman Paşa’ya ferman gönderilmişti. Bu fermanla tam donanımlı asker düzenleyip, tamamı Nizam-ı Cedid askeri olarak kabul edilecekti. Bu durumu Rumeli’de bir kaza kabul etmeyip bir nefer asker dahi vermedi. Bu kazaya giden mübaşirlere de mahkemelerde gönderilen ferman okununca Yeniçerilerin tamamı “*Bizler Yeniçeriyiz ve ecdadımız dahi Yeniçeridir bizler Nizam-ı Cedid-i kabul etmeyiz*” (Derin, 1973: 217) diye cevap vermişlerdir. Bir kısmı da “*Moskof oluruz. Nizam-ı Cedid olmayuz!*” (Altınay, 2010: 51) derlerdi. Tekfurdağı Kadısı, Nizam-ı Cedidin kabul edilmesini Cuma namazına giden kişilere, cumadan daha efdaldır demesi üzerine, Yeniçeriler kadının üzerin saldırarak, kadıyı parçalara ayırmışlardı. Kadıyla beraber olan mübaşir de İstanbul’a kaçmıştı (Derin, 1973: 218).

Ticari faaliyetlere atılan Yeniçeriler, her ne kadar ticaret erbabı olsalar da, bağlı buldukları ortalarla güçlü bir bağa sahip olup birbirlerini tutarlardı. Kanuna göre bir Yeniçeri askeri ve ona göre giyinmeli ve davranmalıydı. III. Selim Yeniçerilerin asker olduğunun belli olması ve halktan ayrılmaları için kıyafet konusunda direktmesi, Yeniçeriler arasında bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur (Boyar ve Fleet, 2017: 111). İstanbul’da bulunan ulema, vezirler, tüccar ve esnafın da Yeniçeri gurubuyla çıkar ilişkileri olduğu için bu teşkilatın lağvedilmesi veya yerine Nizam-ı Cedid birliklerinin kurulmasına karşıydı (Akçura, 2010: 137).

Yeniçerilerin hoşnutsuzluklarında Bektaşî Babalarının da önemli bir rolünün olduğu gözlemlenmektedir. Herhangi bir savaş esnasında Yeniçeriler askere götürülmeye çalışıldığı vakit Bektaşî Babaları şunları

söylemişlerdi. “*Behey ahmaklar, boş yere neden canınızı telef edersiniz, size gaza ve şehitlik diye yutturulan lafların aslı yoktur, Osmanlı Padişahı kendi sarayında safasına bakıyor, Efrenç Kralı kendi cümbüşünde, sizin burada dağ başlarında, meterislerde canınızı telef etmeniz ne anlamı var*” gibi sözlerle Yeniçerilerin yeniliklere karşı muhalefet etmelerine neden oluyordu (Çataltepe, 1997: 245).

6.1.3. Halk Tabanında Meydana Gelen Tepkiler

Süregelen savaşlar, yönetim zaafiyeti, halktan alınan kanunsuz vergiler sürekli halkın mağdur olmasına neden olmuştur. Ekonomik ve aç kalma kaygısıyla III. Selim’e yönelik sempati günden güne azalmaya başlamıştır. Padişaha karşı ilk bunalım, 1789 yılında kendini göstermiştir. Karadeniz ve Balkanlarda kalelerin kaybedilmesi, İstanbul’da büyük tepkilere neden olmuştur. Vlahya’nın kaybıyla İstanbul önemli bir tahıl merkezinden mahrum kalınca, kış ayının yaklaşması nedeniyle halkın hoşnutsuzluğu baş göstermiştir. Sokaklara dökülen kalabalık kitle, evleri ve dükkânları yağma edip, pek çok yeri ateşe vermişlerdir. Sadrazam ve Divan üyelerinin görevden alınmasını isteyecek kadar cüretkâr davranmaya başlamışlardır (Shaw, 2008a: 57). Halk tabanında meydana gelen olumsuz tepkilerin bir diğer nedeni de devlet adamlarının lüks bir yaşam sürerek ülke kaynaklarını ele geçirmeleriydi. Bunlar sabahları Enderum’a uğrayıp, öğleden sonra devlet işlerini evlerinde görürler, geceleri mültezimlerle, rüşvet vasıtası kişilerle düşüp kalkıp, kayık sefalarına çıkmaları hep dikkat çekmiştir. Görülmedik bir tarzda muhteşem tarzda evler, yalılar yapılmaya başlamıştı. Lüks içinde yaşayan bir sınıf geliyordu. Bu devlet adamları Nizam-ı Cedid’i servet biriktirme aracı yapmışlar ve bir yandan da padişah etrafında olan liyakatli devlet adamlarını bertaraf etmişlerdir. Ortaya çıkan yeni tip zenginler aşırı masraf ettikleri için, gayri meşru kazanç yollarına sapsmışlardır. Padişah katında nüfuzlu kişiler, servet biriktirme sevdasına kapılmışlar ve halk tarafından sürekli hoşnutsuzlukla karşılanır olmuşlardı (Berkes, 2016b: 111).

III. Selim'e karşı, yeniliklerden hoşnut olmayan grupların arayacağı halk tabanı, işte bu şekilde oluşmuş oluyordu. III. Selim'in düşmesine neden olan Kabakçı Mustafa, halk tabanını çok iyi manipüle ederek yönlendirmişti. Bütün ihtilallerde olduğu gibi, Osmanlı isyanlarında da önderlerin cesaretleri, gözü peklikleri, kabadayılıkları, bilgisizce ve körü körüne halk tarafından desteklenmiştir. İsyana katılanların çoğu ağır suçlara yatkın serseriler, hamal, esnaf, akılları karışık işsiz güçsüzlerdi (Altınay, 2010: 9). III. Selim döneminde de yeniliklere karşı olanlara göre Dünyayı Nizam-ı Cedid bozmuştu. Eğer Nizam-ı Cedid kalkarsa dünya eski düzen üzerinde beş güne kalmaz düzeler diyip duruyorlardı (Koca Sekbanbaşı, 1974: 149). Nizam-ı Cedid'e kaynak sağlaması için ahaliden alınan vergiler halkın, devletten hoşnutsuzluğuna neden oluyordu (Ebubekir Efendi, 1332: 5). Bu durum da halkın galeyane gelmesi için bir kıvılcıma bakmaya başlamıştı.

Galeyane gelen halk Nizam-ı Cedid'i eleştirip bütün kötülüklerin kaynağı olarak görüyordu. Fakat neden karşı olup eleştirdiklerinin nedeni sorulduğu vakit cevap veremiyorlardı. Çünkü duydukları sadece dedikodudan ibaretti. Maalesef ahali bilgi sahibi olmadan fikir sahibi olmuştu. Bunun en güzel örneğini Sekbanbaşı risalesinde görmekteyiz. Nizam-ı Cedid'e karşı olanlara şu soru sorulmuştur: *“Bre canım, sana önce birşeyi sorayım. İkide bir de Nizam-ı Cedid, Nizam-ı Cedid diye kuru kuruya dırdır edip durursunuz. Nizam-ı Cedid ne demektir, bana söyleyebilir misiniz? Nizam-ı Cedid'in ne olduğunu önce öğrenin, ondan sonra konuşun. O zaman söyleyecekleriniz doğru olursa, ben de susar, size eyvallah derim! Verilen cevap ise “Bizim bildiğimiz, Nizam-ı Cedid, tâlim gören askerdir”* diyerek hiçbir şey bilmediklerini açıkça söylemişlerdir (Koca Sekbanbaşı, 1974: 104). Sekbanbaşından bir örnek daha verecek olursak; Bir vatandaş Osmanlı Devleti'ndeki bütün karışıklıkların nedeni olarak Nizam-ı Cedid olduğunu söyleyince, Sekbanbaşı dünyanın birçok ülkesinde ihtilal olabileceğini, Fransa, Hint, Çin Arabistan ve İran örneklerini anlattıktan sonra sorusuna şöyle bir cevap vermiştir: *“Rumeli'de karışıklıklar çıktığı sıralarda, Anadolu'ya sığramadığı günler oluyor. Acaba neden böyle oluyor; Nizam-ı Cedid'in*

kötülüğü sadece Rumeli’de görülüyor da, neden Anadolu’da görülüyor? Yoksa bu olup biten olaylar, devrin ve zamanın kaderin zorlamalarından mı ötürü mü doğuyor? Bunun ayırt edilmesi gerekmez mi? Olaylara ve mantığa uygun olarak bu soruma nasıl karşılık verirsiniz?” diye sorulunca “ Hasbünallah! Ben, isyan ve karışıklıkların yalnızca Rumeli’de olduğunu sanıyordum; dünyanın her tarafının bozuk olduğunu nereden bileyim! Yeryüzünün mizacı bozuk olduğundan, demek Nizam-ı Cedid olmasa da bu gibi karışıklıklar görülecek. Şu halde Nizam-ı Cedid’in suçu yoktur.” diyerek sorular cevaplandırılmıştır (Koca Sekbanbaşı, 1974: 106).

6.2. İktisadi Nedenler

Halkın isyana kalkışması ya da isyancı guruplara dâhil olmaları belli gurupların kışkırtmalarının yanında ekonomik nedenlerle de olmaktadır. Genelde devletin aldığı tedbirler sonucu sıkıntıya düşen halk ulemayı başına alarak isyana meşru bir görünüm verirdi. Şöyle ki, 1648’de Sultan İbrahim’in, 1687’de IV. Mehmet’in, 1703’te II. Mustafa’nın, 1730’da III. Ahmet’in ve son olarak da 1807’de III. Selim’in tahttan indirilmesine yol açan ayaklanmalar hep bu şekildeydi (İnalçık, 2009a: 105). Artan fiyatlar hayat pahalılığı gibi nedenlerle halk sıkıntıya düşmüştü. Özellikle bazı ihtiyaç mallarının vergiler nedeniyle pahalılaştığı görülmüş. Bunlardan bir okka don yağı 14-25 paraya kadar yükselmiştir (Seetzen, 2017: 286). 1776 yılında mutfak odununun çekisi otuz para iken 1798 yılına gelince altmış paraya çıkmıştı (Karamursal, 1989: 55).

III. Selim’e yönelik muhalif hareketler devam ederken, artan gıda fiyatları ve hayat pahalılığı da Padişah aleyhine olan süreci tetikliyordu. Rus ve Avusturya savaşının neden olduğu kıtlıklar, tağşiş nedeniyle fiyat hareketleri karşısında devlet, çözüm yolu olarak narh uygulamasına gidiyordu. Narh uygulamasının kapsamı, kuruş karşısında altın ve tüm yabancı sikkeleri kapsayacak şekilde genişletildi. Bu savaş esnasında sikkelerin resmi ya da narh fiyatları arasındaki fark, yüzyılın başka bir döneminde görülmemiştir. Gıda mallarına uygulanan narhların kentlerde

ve özellikle İstanbul'da mal darlığına neden oluyordu. Tüccar kesimi mal vermeye yanaşmıyordu (Tabakoğlu, 2014: 414). İstanbul'da et, ekmek, yağ, odun gibi maddelere el konulmuş, iç gümrük resimleri arttırıldığından, geçinmek çok zor olmuştur. Günlük gıda maddelerinin fiyatının artması, diğer eşya fiyatlarına da yansınca şehirli halkın sıkıntıları çok artmaya başlamıştı (Berkes, 2016b: 114). Halkın sıkıntılarının nedenini ve eşya fiyatlarının pahalı olmasını soran Padişah, sebebin her cins eşyayı bir esnaf grubunun kendi himayesini almış olduğunu görmüştür. Bu nedenle halkın ürünlere ulaşmada sıkıntı yaşadığını ve bunun kanuna aykırı olduğu ifade edilmiştir. Çünkü tekelcilik durumunda halkın zahire ve erzağa ulaşmada sıkıntı yaşayacağı bu nedenle tekelcilik nizamının kaldırılması amacıyla emir buyrulmuştur.²⁷⁷

İngilizlerin Çanakkale önlerinde Bozcaada yakınlarında İstanbul'a gıda malzemesi taşıyan gemileri engellemeleri ya da el koymaları İstanbul halkını zor durumda bırakmaya başlamıştı. Pirinç, kahve, zeytin fiyatları çok yüksek meblağlara çıktığı gibi esnaflarda ürünlerin fiyatlarını yukarı doğru çekmeye başlamışlardı (Mütercim Ahmed Asım Efendi, 2015: 500). Yenilik taraftarlarının deneyimsizlikleri halkın nabzını tutmamaları ülke için büyük bir sorun oluşturuyordu. Birçokları zenginleşmenin yollarını aradığı gibi, süslü yalılar, gösterişli konaklar inşa edilmeye başlanmış, devlet görevlilerinden birinin mutfak masrafı üç yüz kırk bin kuruşa ulaşmıştı. Rüşvet ve eğlencenin yanında mehtap şenlikleri, saz ve söz eğlenceleri dini duyguları güçlü olanlara ağır gelmeye başlamıştı (Altınay, 2010: 50). Padişahın yakın çevresinde halkı

²⁷⁷ *Hatt-ı Hümayun şevket makrûnda eşyanın bahaları ziyâde olduğunun sebebini su'al ettim. Gelen şeylerin her birisin bir esnaf kendüye hasr idüb fermanları yapıdrub aheri alamadığından neş'et idermiş erzâk-ı makulesinde bu nizam mâni' değil vaki'a her isteyen alsa vaktiyle zahire bulunmaz lakin sebze ve etin madrabazları ve eşyâ-ı sâirenin ez-cümle Engürü Şalisi ve bunun emsâli şeylerin birer esnafa mahsûriyeti ve aherin bey' ve şirâ idememesi ne için olsun havâyic-i zaruriyeden olub vaktiyle bulunmaması ibadullah'a mazar olan şeylerden don yağı gibi ve anın emsalinin nizamları dursun Nizam deyu yaptıkları nizâmsızlıktır bunların cümlesine ibadullah'a rehinedâr olmayacağı vecihle nizâm verilmek matlûbumdur. Gereği gibi dikkat oluna... BOA. C. İKTS. 22-1085 (H. 3 ZA 1209- M. 22 Mayıs 1795).*

soyarak servetlerini arttırma yoluna gidiyorlardı. Bir yanda lüks bir yanda fakirlik halkın günden güne tepkisinin artmasına neden oluyordu. Valide Kethüdası Yusuf Ağa mutfak masrafına 50000 kuruşun yetmediğinden yakınıyordu. Ve Mukataaların çoğu Yusu Ağa'nın kontorüle geçmişti. Sabun fiyatlarını dilediği gibi yükseltip halkı iyiden iyiye rahatsız ediyordu (Çataltepe, 1997: 244).

Para ayarının düşmesi, yeni vergilerin ihdas edilmesi, erzak ve eşya fiyatlarının artması gibi nedenlerle halkın geçinmesi günden güne zorlaşmaktaydı. Bu hal devlet adamlarına söylendiği vakit, *“Burası zengin yatağıdır” Buraya fukara yakışmaz. Devletlilerin arasına müflis güruhu sığmaz*” ve *“tamam, halkı meşgul etmeye bundan ala vesile olmaz. Geçim derdine düşsünler de devlet işlerine karışmasınlar”* gibi sözler halk arasında yayılmaya başlamıştır (Sertoğlu, 2011: 2810).

6.3. Kabakçı Mustafa İsyanı ve III. Selim'in Tahttan İndirilmesi

III. Selim'in modernleşme çabaları devam ettikçe, bu duruma karşı direnç gösteren kesimin tepkileri o denli artmaktaydı (Eren, 1964: 52). Padişah İstanbul'da bir alafranga modası başlatmış, İstanbul yabancılarla, hoşnutsuz Yeniçeriler ve işsiz güçsüz medrese talebeleriyle dolmuştu (Aksan, 2010: 257). Edirne vakasından sonra Nizam-ı Cedit'e muhalif olanlar daha da büyük kuvvet haline gelip Padişahın adını hutbelerde dahi okutmayacak derecede ileri gitmişlerdi. Padişah kanunları uygulamada zorluklar çekmeye başlamış ve Sadrazam İsmail Paşa'nın ihaneti nedeniyle idam edilmesi gerekirken baskılar neticesinde görevinden azledilmesiyle yetinilmiştir (Eren, 1964: 58). Eflak'ın Ruslar tarafından istila edilmesi, III. Selim'in devletin sınırlarını korumada yetersizliğe düşmesiyle, İstanbul'da padişaha karşı bir öfke meydana gelmişti (Aksan, 2010: 259).

III. Selim kendisine yönelik hoşnutsuzluklar baş göstermeye başlayınca durumun kendi aleyhinde ilerleyeceğini tahmin etmemiş olabilir. Çünkü Ataullah Efendi'nin Şeyhülislamlığa getirilmesinden

sonra, muhalif gruplarla temas halinde olan Köse Musa Paşa'yı da Sadaret Kaymakamlığına atamıştır. Böylelikle devletin iki önemli kurumunda kendi aleyhine çalışacak kişileri atamış oluyordu (Sertoğlu, 2011: 2810). Şeyhülislam ve Sadaret Kaymakamı, her ikisi de kendilerini padişaha yenilik taraftarı olarak göstermişlerdi. Esasında ise her ikside yeniliklere şiddetle karşı çıkıp Şehzade Mustafa ile temas halindeydiler (Karal, 2011: 81).

Yenilik karşıtı olanlar, Şehzade Mustafa taraftarlarıyla birleştiler. Sadaret Kaymakamı Musa Paşa, Şeyhülislam Ataullah Efendi, III Selim ve Nizam-ı Cedid'i ortadan kaldırmak için büyük bir ihtilal hazırladılar. Sadrazamında İstanbul'da bulunmamasını fırsat bilerek yeni düzeni yıkmanın zamanının geldiğine karar vermişlerdi (Eren, 1964: 63; Sertoğlu, 2011: 2811). Bu amaçla Köse Musa Paşa, Rumeli Kavağında bulunan Yamaklara Nizam-ı Cedit elbiseleri giydirip, yeni askeri sisteme bağlamak için Boğaz Nazırı İngiliz Mahmut Efendi'yi görevlendirdi. Bununla beraber Bostancıbaşı Şakir Bey ve Hassa Hasekilerinden Telli Tabya Zabiti Halil Ağa, III. Selim'e taahhüt etmiş oldukları bu işin altından kalkabilirlerse, İngiliz Mahmut'a Nizam-ı Cedid Defterdarlığı, Şakir Bey'e hayatı boyunca devam etmek üzere Boğaz Muhafızlığı ve Halil Ağaya 'da adı geçen tabyada yamakların idaresi ve pek çok hediye verilecekti. Yamaklar arasında da "*Nizam-ı Cedit elbiseleri gece sandallarla gelüp hanesinde mevcut ve saklı olup bu günlerde bizi giydirecekler imiş*" gibi konuşmalar geçmeye başlamıştı (Ubeydullah Kuşmani, 2007: 52). Köse Musa Paşa el altından da yamakların yanına gönderdiği özel memurla, bu isteğin padişah tarafından alındığını ve "*Nizam-ı cedit elbisesi giyerseniz dinden çıkarsınız, giymezeniz tardedileceksiniz. Belki Nizam-ı Cedid sizi öldürecek*" diyerek de el altından da fitneyi yaydırmaya başlamıştı (Karal, 2011: 81). Rumeli Kavağına Nazır tayin olunan İngiliz Mahmud Efendi, maiyetinde olan kale neferlerini toplayıp elinde olan fermanı şöyle açıklamıştır: "*Kâl'e neferâtım eğer benim muhlis kullarım ise bu esbâbı giyip ve Nizâm-ı Cedidimi kabul etmeleri murâd-ı aliyyedir*"(Derin, 1973: 223) diyerek kale yamaklarına durumu izaha

çalışmıştır. Fakat bu sırada Kardeniz Boğazı'nda bulunan kale yamakları ittifak halinde isyana kalkışma planı yaparken, Macar Tabyası'nın zabiti bulunan Halil Haseki'ye denk gelmişlerdi. Halil Haseki ise “ *Ne sohbet ediyorsunuz, bu cem'iyetin sebebi nedir? Dağılın*” diyince Haseki'ye önce hakaret edip ardına saldırdılar (Derin, 1974: 386). Yamakların, Halil Haseki'ye saldırmaları karışıklığın başlangıcı oldu. Yamaklar kesinlikle Nizam-ı Cedid elbisesi giymek istemiyorlar ve ağalarını parça parça ediyorlardı. Bu durumu gören Boğaz Mahmut Efendi kayığa atlayıp Büyükdere'ye doğru kaçarken, ardından giderek yakalayan yamaklar tarafından öldürülmüştür (Altınay, 2010: 55).

Bu sırada Karaman Valiliğine tayin edilen Şamlı Ragıp Paşa, padişaha samimiyet göstergesi olarak Nizam-ı Cedid işaretleri taşıyan kaputlar yaptırarak kavaslarına giydirmeye çalıştı. Trabzon'lu askerlerden ve yamaklardan oluşan kavaslar, bunu reddederek (Sertoğlu, 2011: 2811) yeni elbiseleri giymemekle kalmayıp bu emirleri getiren memurları da katlederek ayaklandılar. Yamaklar Boğaziçi kalelerine giderek orada bulunan topçu yamaklarına da bu haberi verdiler. Yamaklar, birtakım dedikodular yayarak “*Padişah bütün dünyayı Nizam-ı Cedid etmek için Ragıp Paşa'ya tuğ vermiş ve Paşa şimdiden nişan koymaya başlamış*” diyerek ayaklanmışlardır (Akçura, 2010: 145). Bir kısmı da “*Dünyanın fesadına Nizam-ı Cedid ebep oldu, eğer Nizam-ı Cedid kalkarsa eski nizamla dünya kendi tabiatıyla beş günde âsude olur*” (Koca Sekbanbaşı, 1974: 76) bu şekilde zanneden cahil güruh çok fazlaydı. Her kötülüğü Nizam-ı Cedid'den sanıyorlardı. Ayaklanma Padişah tarafından sorulunca Köse Musa Paşa bir kazadır olmuş yamaklar itaat etmek üzere bulunuyor diyerek hükümdarı oyalamıştır. Yamakları yatıştırmak amacıyla bir heyet gönderilerek nasihatle bulunmuşlar, fakat bu heyetin amacı tam tersi olarak isyanı daha kışkırtma amacı taşıyordu. Durumu yatıştırmak için de Ragıp Paşa azledilerek Kütahya'ya sürülmüştür (Sertoğlu, 2011: 2812).

Birkaç gün sonra beş yüz kadar yamak Büyükdere’de toplandılar. Müslüman ve Hristiyan kimsenin canına, malına²⁷⁸, namusuna karışmayacaklarını bildirdikten sonra, Şeyhülislam tarafından tasdik edilmedikçe hiçbir şey istemeyeceklerini söylediler. Gurup, Et meydanında toplanıp istekleri hükümetçe kabul edilmediği sürece dağılmayacaklarına dair yemin ettiler (Sertoğlu, 2011: 2812). Esasında bu hadise, Kaymakam Musa Paşa ve Padişahın düşmanı olan Şeyhülislam Ataullah Efendi tarafından saray çevreleri tarafından çok iyi yönlendirilmiş ve planlanmış bir ayaklanmaydı (Aksan, 2010: 260). İçlerinden Kabakçı Mustafa Çavuşu kendilerine baş ve Arnavud Ali ile Bayburtlu Süleyman, Memiş Çavuşları da yardımcı seçip arkalarına kattıkları serseri gruplarıyla İstanbul’a doğru yola çıktılar (Altınay, 2010: 57). Fakat asi grup Nizam-ı Cedid askerinden korkuyordu. Bunun da hal çaresine bakan Kaymakam Musa Paşa isyancı guruplarla hareket edip, Nizam-ı Cedid askerinin harekete geçmek üzere iken hile ile askerın kışlalarda kalmasına neden olmuştur (Derin, 1973: 224).

İsyan harekâtı başlayınca asi guruplar Tophane’ye gelerek topçuları da saflarına katılar. Münadiler halka seslenerek “*Ümmet-i Muhammed! Bizim kimseye zarar ve ziyamız yoktur; Bizim din ve ocak gayretidir*” diyerek isyanlarının haklı olduğuna dair kılıf bulmaya çalışmışlardır (Derin, 1973: 224). III. Selim bu işi organize edenleri bildiği halde, Köse Musa Paşa’ya devlet adamlarını Bab-ı Ali’de toplayarak bir çözüm yolu bulmasını emretti. Asiler ise kayıklarla Unkapanı ve Çardak iskelelerine geçip Et-Meydanına indiler. Galata ve Üsküdar’da ne kadar kayıkçı, hamal, serseri varsa peşlerine takılmış, beş

²⁷⁸İsyan hareketleri sırasında halkın canına, malına, namusuna dokunmayacağını garanti Patrona Halil İsyanı döneminde de verilmiştir. Fakat isyan esnasında işler çığırından çıktığı için hırsızlık e yağma gibi olayların önü alınamamaktadır. Bazen on beşer grup halinde evlerin yağmalanması üzerine halk toplanıp isyancı grup liderleriyle bu durumu görüşürlerdi. Bunun üzerine de asiler bu hırsızların kendilerinden olmadığı her kim isyancıların adını verip bir şey isterse öldürün diye mağdurlara söylemişlerdir. Esasında isyanı grubun amacı halkın desteğini kaybetmemek üzerine kurgulanmıştır. (Abdi Tarihi, 2014: 48).

yüz kadar kalyoncu da gruba dâhil olmuştur. Kazanlar meydana indi ve cebeciler de asilerle birleştiler (Sertoğlu, 2011: 2813; Karal, 2011: 82).

Ayaklanma bir gün sonra 18 Rebiülevvel 1222 (26 Mayıs 1807) de şehre intikal etti. Şehzade Mustafa taraftarlarıyla Köse Musa ve Topal Ata, isyancılara en uygun ortamı hazırlamaktan geri durmuyorlardı. Siyer-i Kebir tercümanı Hoca Münip Efendi, öğrencisi olan Topal Ataullah ile işbirliği yapmış, Şeyhülislamlığın gücünü eşkiyaya yardım amaçlı kullanmıştır. Münip Efendi yamaklara görevliler göndererek Kabakçı'nın hareketini kolaylaştırarak hiçbir engel görmeden ilerliyordu (Altınay, 2010: 59). Savaşlara katılmayan Yeniçeriler ve halk da isyana katılıp, At Meydanı'nda toplanarak Nizam-ı Cedid'in kaldırılmasını istediler. III. Selim asilerin isteklerine boyun eğerek Nizam-ı Cedid'in kaldırıldığına dair Babıaliye ferman göndermiştir (Eren, 1964: 64).²⁷⁹ Kazgancı Hacı Mustafa ve birkaç Turnacı ile ihtiyarlar saraya varınca III. Selim şöyle cevap etmiştir. *“Bakın ağalar, bundan sonra fi ma'ba'd Nizâm-ı Cedîd'e lanet edüp ceddım Sultan Süleyman Han kanunu üzere hareket ve Ocaklarıma itibâr edüp ve matlûb eyledikleri on iki nefer kimesne hayyen ve meyyiten taraflarına irsal edeyim. Kazganları kaldursunlar ve askeri dağıtsunlar”*(Derin, 1973: 229). Bununla yetinmeyen Musa Paşa ve taraftarları şehre hâkim durumda olduktan sonra kendilerine rakip olarak gördükleri devlet adamlarının da ortadan kaldırılmasını istiyorlardı. Çünkü bunlar Nizam-ı Cedid'ten halen daha korkuyorlardı. İsyancıların talep ettiği on bir kişi vardı. Bunlar; Kaymaka Köse Musa Paşa, İbrahim Kethüda, Hacı İbrahim Efendi, Valide Kahyası Yusuf Ağa, Çelebi Efendi denilen Köse Kahya, Memiş Efendi, İrad-ı Cedid Defterdarı Ahmed Bey, Reis Efendi Safi Efendi, Darbhane Emni Bekir Efendi, Gümrükçü Ağa Hasaniko, Moralı Ali Efendi, Aziz Efendi,

²⁷⁹Nizam-ı Cedid'in kaldırılmasından sonra 1808 yılında Anadolu ve sair beldelerde etkisi devam etmekteydi. Bazı bölgelerde Nizam-ı Cedid askerinin yeniden kurulduğu gibi söylentiler işitilince Nizam-ı Cedid'e lanet okunan bir emir yayımlanmıştır. Burada, Dergah-ı Ali Yeniçeri, Sipahi, Silahdar, Bölükat-ı Erbaa, Cebeci, Topçu, Arabacı, Humbaracı, Lağımcı Ocakları kadimden beri din düşmanlarıyla savaşmaktadır ve Nizam-ı Cedid askeri tamamen kaldırılmıştır. Bu emir Anadolu ve Rumeli'nin üçer kollarına gönderilmişti (Yaman, 1943: 433).

Şakir Ahmed Efendi, sabık Şeyhülislam Salihzade, Eminpaşazade Emin Bey, Kapan Naibi Abdüllatif Efendi, Mabeynci Ahmed Bey, Sırkatibi Ahmed Efendi ve Bostancıbaşı Şakir Beylerdi (Andreasyan, 1972: 8).

Köse Musa Paşa, Kabakçı Mustafa'ya el altından padişahın en yakın fikir ve mesai arkadaşı olan ve inkılapçı ekipten on bir işinin adının yazılı olduğu listeyi verdi. Kabakçı Mustafa derhal bu listeyi alıp şöyle demiştir: “*Memleketi harap eden bu on bir kişidir. Bunları diri, ölü padişahıtan isteriz*” diye ilan etti. Nizam-ı cedidin ilga edildiği her yerde dellallar tarafından ilan edilirken eşkıya grubu da et meydanından at meydanına gelmiştir (Sertoğlu, 2011: 2813). Burada da “*şer 'ile görülecek davamız vardır. Şeyhülislam ve Kazaskerler buraya gelsinler*” diyerek listeyi Ağa kapısına gönderdiler. Ataullah Efendi Padişaha, listedeki on bir kişinin cezası tertip edilirse asilerin yatışacağını bildirdi (Sertoğlu, 2011: 2813). Padişahın çokta yapacağı bir şey olmadığından mecburen isyancıların dediklerini yaparak Darphane Emine Ebubekir Efendi ile Bostancı Baş Şakir Bey, Vezir Kethüdası olan Memiş Efendi ve Reis Efendi Paşa Kapısı'nda Kum Meydanı'nda başları kesilerek, başları leğen içerisinde asilere gönderilmişti (Beydilli, 2013a: 171). İbrahim Kethüda kaçtıysa da sahilhanesinin su yolunda bulunup Bab-ı Ali'ye getirildi. Burada asilere teslim edilen İbrahim Kethüda, divan yolunda nice hakaretlere maruz kaldıktan sonra Beyazıt Meydanında Çömlekçiler önünde vahşice parçalanmıştır (Ebubekir Efendi, 1332: 27). Vahşet boyutu o kadar artmış ki, İbrahim kethüdaya bıçak ya da kılıç darbesi vuramayanlar, arkadaşlarına “*aman karındaş ben de senin kılıcından bir damla kanını yalayayım*” diyerek kin ve nefretlerini kusmaya çalışmışlardır (Ubeydullah Kuşmani, 2007: 55). III. Selim isyancıların dediklerini geçmiş isyanlardan bildiği için uygulamak zorunda kalmıştır. Biliyordu ki isyancılar bir kez istedikleri kişilerin kellesini almadan durmazlardı. Nitekim Patrona Halil isyanında da III. Ahmed'e verilen listede devlet adamlarının başı isteniyordu. İsyancıları yatıştırmak isteyen III. Ahmet, Sadrazam Asaf Perver İbrahim Paşa, Kaptan Paşa ve Mehmet Kethüda gibi devlet adamlarını katlettirip

cenazelerini öküz arabasıyla eşkıya grubuna yollamıştı (Abdi Tarihi, 2014: 52).

İsyancılar bir kez harekete başladıkları için yerlerinde durmuyorlardı kısa bir süre sonra İrad-ı Cedit Hazinesinin kaldırıldığına dair ferman çıkarttılar. III. Selim'in artık elinde hiçbir yetkisi kalmamıştı. Bu durumu bilen asiler "*Sultan Selim'de istiklal kalmadı, devleti birtakım zalimlerin eline teslim etti, böyle padişah olamaz*" (Eren, 1964: 65) diyerek isyan hareketine devam ederek padişahın tahttan indirilmesini istediler. İsyancılar göre; III. Selim iktidarı meşruiyetini kaybetmiştir. Yeniçeriler "*ıslah-ı âlem*" amacıyla isyan etmişler, ulema ve devlet adamları da şer ve kanun gereğince Padişahın meşruiyetini kaybettiğini beyan edip III. Selim'den bey'at bağını kaldırmışlardır (Ceylan, 2003: 595).

Her istedikleri olan isyancı guruplar, padişahın kendilerinden intikam almasından çekiniyorlardı. Kaymakam Musa Paşa, Şeyhülislam Ataullah Efendi ve isyancıların elebaşları hayatlarını mevkilerini sağlama almak için padişahın değişmesini kesinlikle istiyorlardı (Akçura, 2010: 151). Çünkü bu olaylar planlı yapılan eylemlerdi ve Ataullah Efendi padişahın idaresinin caiz olmadığını söyleyerek III. Selim'in hal'i fetvasını verdi (Sertoğlu, 2011: 2815). Bu doğrultuda Şeyhülislam Ataullah Efendi, Kazasker ile Sekbanbaşı padişaha tahttan feragat edip Şehzade Mustafa'nın tahta geçirilmesi gerektiğine dair kararı vermek için görevlendirildiler. Yeniçeriler de yüksek seslerle Saray Kapısı önüne gelerek "*Sultan Selim'i istemiyoruz, Sultan Mustafa Efendimizi isteriz*" diye bağışmaya durmuşlardır (Karal, 2011: 83; Akçura, 2010: 153). Sultan Selim'de tahtımı vermem döğüşürüm diyerek işi inada bindirmiştir. Fakat saray askerleri de Padişah aleyhine döndükleri için burada çarpışacak asker olmayabilirdi. Bu esnada Alay Köşkünden isyancıların Mabeynci Kör Ahmed'i bir evde bulup sürükleyerek Soğuk Çeşme Kapısı önünde parçalara ayırmasını gören Padişah, Paşa kapısına haber gönderip görüşmeye gelsinler demişti (Derin, 1973: 230). Saraya giren Kadiasker Hafid Efendi Sultan Selim'e "*Efendim, sizi ocaklu ve ulema istemiyorlar*" deyince Padişahta "*Ben*

ulemaya ve ocaklıya ne yaptım? Benim gece gündüz gayretim ancak benim sa'y ve gayretim asker leşker tedarik idüp, düşman-ı dine cevap virüp, memalik-i İslam'da olan ibadullahın emin ve rahat ve selametidir ve daima hâb ve rahatımı terk eyleyüp, çalıştığım dine ve devlete Nusret ve i'ânet idi. Çünkü benim iyiliğimi bilmediler. Bu kadar nân ve ni'met hakkına ri'ayet kılmadılar. Cümledenizi, cümleyi yoktan var eden Allahü tealaya havale eyledim, yedikleri ekmek gözlerine dursun. Onlar beni istemezler ise, ben onları hiç istemem” diyerek tahttan feragat ederek şehzadeler makamına geçmiştir (Gazzızade Abdullatif Efendi, 2013: 205). Bu esnada da IV. Mustafa'ya haber göndererek *“tahtımıza buyurun, zira kul beni istemiyor. Benim işim bitti, gel oğlum, uğurlu kademli olsun”* demiştir (Andreasyan, 1972: 10). Padişahın tahttan çekilmesiyle, Sultan Mustafa'yı haremden çıkararak Şeyhülislam ve Kaymakam hemen şehzadeye biat ederek padişahlığını 30 Mayıs 1807'de kabul ettiler (Akçura, 2010: 153). Böylelikle III. Selim'in on sekiz yıl 8 ay ve 6 gün süren saltanatı sona ermiş oluyordu (Beydilli, 2013a: 120).

Kabakçı Mustafa isyanı başarıya ulaşınca, Kaymakam Paşa, Şeyhülislam, Kazaskerler ve önde gelen ulemeden Münib Efendi ile Kabakçı Mustafa başta olmak üzere Ocak ileri gelenleriyle toplantı yapıldı. Yapılan toplantı sonrasında, kendilerinden isyan nedeniyle hesap sorulmaması, onların da bundan sonra devlet işlerine karışmamaları ve verilen emirlere riyaet edilmesi için iki taraf arasında anlaşma yapılarak Hücet-i Şeriyye adlı bir sened düzenlenmiştir (Ceylan, 2003: 592). İsyana katılan Yeniçerilerin de devlet işlerine karışmayıp eskiden olduğu gibi asli işleri olan askerlik işlerini yapmaları kaydıyla kendilerine senet verilmişti.²⁸⁰ Kabakçı Mustafa, 1807 isyanıyla III. Mustafa döneminden

²⁸⁰ İş bu sened-i mu'teberde olan şerâit Yeniçeri kulları taraflarından riâyet ile muktezâyı ta'ahhüdleri üzere bundan sonra cüz-i ve külli umûr-u saltanat-ı seniyyeme müdahale etmeyüb ec3ad-ı azam zamanlarında oldukları gibi her bir hususta emr-ü ferman-ı şahaneme inkiyâd ve mütâbe'et ve zabitlerine her halde itâat ideler ben dahi alemleri yokdan var eden Allahu azimü'ş-şânın ismi bâki ve iki cihan serveri peygamberimiz Hazret-i Muhammed Mustafa aliyylü'efdalü'l-salavat efendimizin ruhunu yad ile taahhüd ederim ki bu husûs için gerek taraf-ı hilafetpenahiden ve gerek vüzerâyı azam

itibaren başlayan ve III. Selim döneminde tam anlamıyla desteklenen medeniyet binasını yıkmış, kanlı bir darbe sonucu Osmanlı Devleti'ni yüz senelik bir gelişmeden geri bırakmıştı (Altınay, 2010: 11)

ve vükelâyı mehâm ve zâbitan-ı devlet ile kıyâm taraflarından ferden ferden hiçbir vakitte ma'en ahz-u mes'ul olmayalar. BOA. HAT. 1498-16 (H.21 RA 1222- M. 29 Mayıs 1807).

7. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde modernleşme hareketleri, savaşlarda alınan yenilgiler üzerine artık bir zaruret halini almıştı. Modern Türkiye'nin temellerinin atılmaya çalışıldığı III. Selim döneminde yapılan ıslahat çabaları ve reform hareketlerine rağmen, içte ve dışta uğraşılan gaileler nedeniyle bunlardan istenilen düzeyde netice alınmamıştır. Padişah tahta çıktığı vakit Avusturya ve Rusya ile savaş devam ediyordu. Dört yıl süren savaş ülkede birçok alanda huzursuzluğa neden olmuştu. Mali kaynaklar savaş nedeniyle tükenmiş ve bu döneme kadar yapılan yenilik hareketleri bir şekilde sekteye uğramıştı.

Ziştovi ve Yaş Antlaşmaları ile savaştan çekilen Osmanlı Devleti birçok alanda reform hareketlerine başlamıştır. Padişah, yenileşme hakkındaki düşüncelerini gerçekleştirmek için kendine ıslahat grubu kurduğu gibi, bunların sunmuş olduğu layihalarla da yenilik sürecini hazırlamıştır. III. Selim öncelikle ordunun modernleşmesi işine el atarak Kara ve Deniz Harp okullarını açtırmıştır. Hasköy'deki Denizcilik Okulu da genişletilip modern bir hale getirilmiştir. Burada harita, kılavuzluk dersleri verilmiştir. Tersane Nizamnamesi ile gemilere doktor görevlendirilmiştir. Tıp okulunun açılmasıyla ilk defa düzenli bir sağlık hizmeti açılmıştır. Nizam-ı Cedid ordusunu kurdurmuş, silah, top, barut, gemi, kuru havuz, savaş araç ve gereçlerinin yapılmasına kadar pek çok girişimde bulunulmuştur. İdari alanda yapılan düzenlemelerle valilerin atanmasını bir nizamla bağlayarak halkın üzerindeki baskıların azaltılması yoluna gitmiştir. Eyaletlerde ayan başta olmak üzere nüfuzlu kişilerle mücadele yoluna gidilmeye çalışılmıştır. Hazine de yenilikler yapmaya çalışan III. Selim, 1793 yılında Nizam-ı Cedid'i finanse etmek için İradı-ı Cedid hazinesini kurdurmuştur. Eyaletlerde boşalmış olan tımarların miri hazineye aktarılarak, İrad-ı Cedid hazinesine gelir olması ve bu gelirlerden Nizam-ı Cedid birliklerinin masraflarının karşılanmaya çalışılması tepki ile karşılandı. İstanbul'un iâşesinde sıkıntılar yaşanmaması için 1795 yılında Zahire Hazinesi'ni kurdurdu. Donanma için gerekli olan paranın temini ve ıslahatlar için de 1805 yılında Tersane

Hazinesi'ni oluşturdu. Diplomasi sahasında ise Osmanlı Devleti artık denge politikası gütmeye çalışmıştır. Fransa, İngiltere, Rusya, İsveç, Prusya gibi devletlerle ittifak arayışlarına girmeye başladı.

Toplumsal yaşamda Anadolu'dan İstanbul'a yönelik olan ev göçünün önüne geçmeye çalıştı. Bir dönem alkol yasağı getirmeye çalışan III. Selim bununla başa çıkamamıştır. Kanuna aykırı olarak İstanbul'a bekâr odaları yapılmasını yasaklamış ve işi gücü olmayan kimseleri, memleketine göndermiştir. Kılık kıyafet konusunda da düzenleme getiren padişah, yurt dışından getirtilen ithal kumaştan elbise giyilmemesine yönelik karar aldırtmıştır. Dilde sadeliğe önem veren padişah, yeniliklerin halka anlayacağı şekilde aktarılmasını istemiştir.

Fransa ile samimi ilişkiler kuran III. Selim, 1798 yılında Fransa'nın Mısır'ı işgaliyle şaşkınlık içerisinde kalmıştır. Özellikle Anadolu'da baş gösteren kargaşa ortamı III. Selim döneminde Rumeli eyaletlerini de kasıp kavurmaya başladı. Bu kargaşa ortamı Sırpların isyanına neden olmaya başlamıştır. Suudi Arabistan'da ise Vehhabi hareketi güçlenip yayılmaya başlamıştır.

Nizam-ı Cedid hareketi denilen ve tüm alanı kapsayan yenilikler 1805 yılından itibaren Yeniçeriler ve onları destekleyen guruplar tarafından tepki görmeye başladı. Bu yenilik hareketleri de menfaatleri elden giden çıkar guruplarının işine gelmediği için farklı bölgelerde isyanlara neden olmuştur. Vehhabi Hareketi, Mekke ve Medine yollarının kapanması, Pazvantoğlu İsyanı, Sırp isyanı, 1807'de İngiliz Filosunun Boğazlara girmesi, Nizam-ı Cedid taraftarlarının zenginliklere dalması gibi nedenler III. Selim'in saltanatına darbe vuran gelişmeler olmuştur. Özellikle Nizam-ı Cedid-i finanse etmek için halktan alınan vergiler halk arasında hoşnutsuzluğa nede olduğu gibi, muhalif gurupların kışkırtmasıyla da isyan hareketine dönmüştür.

Nizam-ı Cedid'in Rumeli'de uygulamaya geçirilmesi sırasında, III. Selim'e muhalif gurupların isyan etmesi ve padişahın buna direnememesi, Nizam-ı Cedid hareketinin ve padişahın sonunu

hazırlayan sürecin başlangıcı olmuştur. Sadaret Kaymakamı Köse Musa ve Şeyhülislam Ataullah Efendi'nin başını çektiği komplo grubu, III. Selim'i devirmek için gizlilik içinde çalışmalarına devam etmişlerdir. 1807 yılında Boğaz yamaklarının başlattığı ayaklanma tüm şehre yayılarak muhalif kanat ve askeri grubun hareketleriyle padişah önce tahttan indirilmiştir. Bir yıl sonra da öldürülmüştür. Tahttan indirilip, sonrasında öldürülen III. Selim, yapmaya çalıştığı yeniliklerle, kendisinden sonra gelecek Padişahların zihninde değişim ve dönüşüm fikrinin tohumlarını atmıştır.

KAYNAKLAR

I. ARŞİV KAYNAKLARI

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (D. A)

1- 989 numaralı Divan-ı Hümâyûn Defterleri Kataloğu, Tevziat, Zehair, Esnaf ve İhtisab Defterleri (A.DVNS.TZEİ.d)

BOA. A.DVNS.TZEİ.d 1. 111/144 (1208 Ra-1793 Ekim- Kasım),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 80-101 (H.1208 S – M. 1793 Eylül- Ekim),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 119/156 (H. 1208 RA- M. 1793 Ekim- Kasım),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 79/100 (H. 1208 S – M.1793 Eylül- Ekim),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 87/ 113 (H. 1208 S. M. 1793 Eylül- Ekim),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 163/164 (H. 1208 Ca- M. 1793-1794 Aralık-Ocak),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 171/238 (H. 1208 Ca- M. 1793- 1794 Aralık- Ocak),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 84/109 (H. 1208 S – M. 1793 Eylül- Ekim),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 112 /145 (H. 1208 Ra- M. 1793 Ekim- Kasım),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 114/149 (H. 1208- M. 1793), A.DVNS.TZEİ.d 1.
 120/157 (H. 1208 Ra - 1793), A.DVNS.TZEİ.d 1. 133 /178 (H. 1208 Ra-
 M. 1793), A.DVNS.TZEİ.d 1. 80/ 101 (H. 1208 S- M. 1793 Ekim-
 Kasım), A.DVNS.TZEİ.d 1. 136/137 (H. 1208 Ra- M. 1793 Ekim-
 Kasım), A.DVNS.TZEİ.d 1. 158/ 221 (H. 1208 R- M. 1793 Kasım-
 Aralık), A.DVNS.TZEİ.d 1. 74/93a (H. 1208- M. 1793),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 88-89/115 (H. 1208 S- M. 1793), A.DVNS.TZEİ.d
 1. 96/124 (H. 1208 S- M. 1793), A.DVNS.TZEİ.d 1. 93/121 (H. 1208
 S- M. 1793), A.DVNS.TZEİ.d 1. 152/215 (H. 1208- M. 1793),
 A.DVNS.TZEİ.d 1. 89/116 (H. 1208 S- M. 1793 Eylül- Ekim), A.DVNS.
 TZEİ. d 1. 79 /100 (H. 1208 S- M. 1793 Eylül- Ekim), A.DVNS. TZEİ.
 d 1. 83/107 (H. 1208 S – M. 1793 Eylül- Ekim), A.DVNS. TZEİ. d 1.
 139/189 (H. 1208 R – M. 1793 Kasım-Aralık), A.DVNS. TZEİ. d 1.
 94/122 (H. 1208- M. 1793), A.DVNS. TZEİ. d 1. 182-183 / 260 (H. 1208
 Ca- M. 1793-1794 Aralık- Ocak), A.DVNS.TZEİ.d 2. 16 (H. 1208 B- M.
 1794 Şubat- Mart), A.DVNS.TZEİ. d 2. 12 (H.1208 C- M.1794 Ocak-
 Şubat), A.DVNS.TZEİ.d 2. 249 (H. 1208 C – M. 1793), A.DVNS.TZEİ.
 d 2 s. 7 (1208 C – 1794 Ocak-Şubat), A.DVNS.TZEİ. d 2. s.12 (1208 C-
 Ocak- Şubat 1794), A.DVNS.TZEİ. d 2. s. 27 (1208 B- Şubat- Mart
 1794), A.DVNS.TZEİ. d 2. s.80 (H.1209- M. 1794-1795),
 A.DVNS.TZEİ. d 2 s. 89 (1209 RA- Şubat- Mart 1794),
 A.DVNS.TZEİ.d 2. 92 (H. 1209 Ra- M. 1794), A.DVNS. TZEİ. d 2. 54
 (H. 1208 R- M. 1794), A.DVNS. TZEİ. d 2. s. 89 (H. 1209 RA- M. 1794
 Eylül- Ekim), A.DVNS. TZEİ. d 2. s. 104 (H. 1209 R –M. 1794 Ekim-

Kasım), A.DVNS. TZEİ. d 2 s. 110 (H. 1209 CA –M. 1794 Kasım-Aralık), A.DVNS. TZEİ. d 2 s. 131 (1209 B- M. 1795 Ocak- Şubat), A.DVNS. TZEİ. d 2 s. 135 (H. 1209 B – M. 1795 Ocak-Şubat), A.DVNS. TZEİ. d 2 s. 154 (H. 1209 N –M. 1795 Mart-Nisan), A.DVNS. TZEİ. d 2 s. 163 (H. 1209 L – M. 1795 Nisan-Mayıs), A.DVNS. TZEİ. d 3. s. 5 (H. 1209 Z –M. 1795 Haziran-Temmuz), A.DVNS. TZEİ. d 3 s. 9 (H. 1209 Z –M. 1795 Haziran-Temmuz), A.DVNS. TZEİ. d 3 s. 27 (1210 S- 1795 Ağustos- Eylül), A.DVNS. TZEİ. d 3 s. 31 (H. 1210 R- M. 1795 Ekim- Kasım), A.DVNS. TZEİ. d 3. s. 33 (H. 1210 S –M. 1795 Ağustos- Eylül) A.DVNS. TZEİ. d 3. s. 47-48 (H. 1210 RA – M. 1795 Eylül-Ekim), A.DVNS. TZEİ. d 3. s. 100 (H. 1210 Ş – M. 1796 Şubat-Mart), A.DVNS. TZEİ. d 3. s. 112 (H. 1210 L – M. 1796 Nisan-Mayıs), A.DVNS. TZEİ. d 3. s. 122 (1210 Z-1796 Haziran- Temmuz), A.DVNS. TZEİ. d 3 s. 170 (H. 1211 C – M. 1796 Aralık). A.DVNS. TZEİ. d 3. 109 (H. 1210 N -M. 1796), A.DVNS. TZEİ. d 3. 10 (H. 1209 Z -M. 1795). A.DVNS. TZEİ. d 3. s.195 (1211 Ş-1795 Ocak- Şubat), A.DVNS.TZEİ.d 3. 8-9 (H. 1209 Z- M.1795), A.DVNS. TZEİ. d 3 s. 79-80 (H. 1210 C – M. 1795-96 Aralık- Ocak). A. DVNS. TZEİ. d 3. 89 (H. 1210 B- M. 1796), A.DVNS.TZEİ.d 3 s. 179-180 (H. 1211 B – M. 1796-97 Aralık- Ocak), A.DVNS.TZEİ.d 4 s .18 (1211 L- 1797 Mart-Nisan), A.DVNS.TZEİ.d 4 s .39 (1211 Z-1797 Mayıs- Haziran), A.DVNS.TZEİ.d 4 s. 60 (1211 RA- 1796 Eylül-Ekim), A.DVNS.TZEİ.d 4 s. 79 (H. 1211 CA – M. 1796 Kasım-Aralık).

2. 989 numaralı Divân-ı Hümayun Defterleri Kataloğu, Mühimme-i Mektume Defterleri (A.DVNS.MKM.MHM.d).

BOA. A.DVNS. MKM. MHM.d1. 141/442 (H. 1207 Za- M. 1793), A.DVNS. MKM. MHM.d1. 13/38 (H. 1204 N- M. 1790), A.DVNS. MKM. MHM. d 1. 88/242 (H. 1206 C- M. 1792), A.DVNS. MKM. MHM. d 1. 13/39 (H. 1204 N- M. 1790), A.DVNS. MKM. MHM. d 2. 4/6 (H. 1208 C- M. 1794), A.DVNS. MKM. MHM. d 2. 79/295 (H. 1210 C- M. 1796), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 4/9 (H. 1211 Za – M. 1797), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 30/96 (H. 1212 R- M. 1798), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 42/142 (H. 1212 R- M. 1798), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 17-18/53 (H. 1211 Z- M. 1797), A.DVNS. MKM. MHM. d 5. 41-42/115 (H. 1220 Ş- M. 1806), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 192-193/ 608 (H. 1215 S- M. 1801), A.DVNS. MKM. MHM. d 5. 84/233 (H. 1221 R- M. 1807), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 14/45 (H. 1211 M – M. 1797), A.DVNS. MKM. MHM. d 2. 8/19 (H. 1208 C- M. 1794), A.DVNS. MKM. MHM. d 2. 20/53 (H. 1208 N- M. 1794), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 31/100 (H. 1212 C- M. 1789), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 14/45 (H. 1211 C- M. 1797), A.DVNS.

MKM. MHM. d 5. 72/204 (H. 1221 R- M. 1807), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 54/180 (H. 1213 C- M. 1799), A.DVNS. MKM. MHM. d 3. 6/14 (H. 1211 L- M. 1797). A.DVNS.MKM.MHM.d 5. 72/204 (H. 1221 C- M. 1807).

3. 989 numaralı Divan-ı Hümayun Defterleri Kataloğu, Kalebend Defterleri,(A.DVNS.KLB.d).

BOA. A.DVNS. KLB.d 26. 9 (H. 1207 Ca- M. Ocak-Şubat 1793), A.DVNS. KLB.d 26. 63 (H. 1207 Za- M. Haziran 1793), A.DVNS. KLB. d. 26. 17 (H. 1217 C- M. Ekim 1802), A.DVNS. KLB. d. 26. 21 (H. 1207 B- M. 1793 Şubat- Mart), A.DVNS. KLB.d. 27. 16/40 (H. 1210 S- M. Ağustos- Eylül 1795), A.DVNS. KLB.d. 27. 16/43 (H. 1210 C- M. Ocak 1795-1796).

4. 989 Numaralı Divân-ı Hümâyun Defterleri Kataloğu, Şikâyet Defterleri (A.DVNS. ŞKT.d).

BOA. A. DVNS. ŞKT.d 193 19/79 (1203 R- 1789 Mart- Nisan), A. DVNS. ŞKT.d 193 17/71 (H.1203 R- 1789 Mart- Nisan), A. DVNS. ŞKT.d 193 95/408 (H. 1203 B- M. 1789 Mart- Nisan).

5. BOA. Bâb-ı Âsafî Defterhâne-i Âmire Defterleri (A. DVN. MHM.d)

BOA. A. DVN. MHM.d No: 965 s.2 (H. 29 Z 1216- M. 2 Mayıs 1802).

6. Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D. BŞM.d).

BOA. D. BŞM. d. /6429- 35/74 (H. 1210- M. 1796).

7. Kalebent Dosyaları (A. DVN.KLB. D.)

BOA. A. DVN. KLB. D.143. 2 (25 Za 1206- 15 Temmuz 1792), A.DVN. KLB. D. 144. 6 (H. 5 Ca 1207- M. 19 Aralık 1792), A.DVN. KLB. D. 139. 13/69 (H. 1206- M. 1792), A.DVN. KLB. D. 139. 6 (H. 1206- M. 1792), A.DVN. KLB. D. 139. 31 (H. 1206- M. 1792), A.DVN. KLB. D. 144. 19 (25 Ca 1207- 8 Ocak 1793), A.DVN. KLB. D. 140. 29 (1206 Ca- 1792), A.DVN. KLB. D. 142. 60 (H. 1206- M. 1792), A.DVN. KLB. D. 147. 63 (20 Ra 1208- 26 Ekim 1793), A.DVN. KLB. D. 147. 46 (H. 29 S 1208- M. 16 Ekim 1792), A.DVN. KLB. D. 143. 87 (H. 1207- M. 1793), A.DVN. KLB. D. 147. 60 (17 Ra 1208- 23 Ekim 1793), A.DVN. KLB. D. 170. 1 (H. 18 Ca 1217- 16 Eylül 1802), A.DVN. KLB. D. 141. 41 (H. 1206- M. 1792), A.DVN. KLB. D. 146. 12 (H. 1 Z 1207- M. 10 Temmuz 1793), A.DVN. KLB. D. 147. 55 (H. 12 Ra 1208- M. 18 Ekim 1793), A.DVN. KLB. D. 147. 29 (H. 2 S 1208-

M. 9 Eylül 1793), A.DVN. KLB. D. 147. 15 (H. 11 M 1208- M. 19 Ağustos 1793), A.DVN. KLB. D. 141. 67 (H. 1206- M. 1792), A.DVN. KLB. D. 145. 13 (H. 13 Ş 1207- M. 24 Mayıs 1793), A.DVN. KLB. D. 145. 3 (H. 27 B 1207 M. 10 Mart 1793), A.DVN. KLB. D. 147. 28 (H. 2 S 1208- M. 9 Eylül 1793).

8. Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT).

HAT. 16-702 (H.1203- M. 1788-1789). BOA. HAT. 192-9382 (H.1203- M. 1789). BOA. HAT. 192-9415 (H. 29 Z. 1203- M. 24 Ağustos 1789). BOA. HAT. 271-15918 (H.1203- M. 1788-1789). BOA. HAT. 190-9189 (H.1203- M.1788-1789). BOA. HAT. 211-11360 (H.1204-M.1789-1790). BOA. HAT. 267-15527 (H.29 Z 1204- M. 9 Eylül 1790). BOA. HAT. 192-9389 (H. 29 Z. 1204- M. 9 Eylül 1790). BOA. HAT. 192-9408 (H.1204- M.1789-1790). BOA. HAT. 183-8450 (H.1204- M. 1789-1790). BOA. HAT. 206-10845 (H.1204- M.1789-1790). BOA. HAT. 200-10167 (H.1205-M.1790-1791). BOA. HAT. 199-10115 (H. 29 Z. 1205- M. 29 Ağustos 1791). BOA. HAT. 195-9705 (H.29. Z. 1205- M. 29 Ağustos 1791). BOA. HAT. 193-9488 (H.1205- M. 1790-1791). BOA. HAT. 189-9014 (H.1203- M.1789). BOA. HAT. 193-9500 (H. 1205- M. 1791). BOA. HAT. 182-8394 (H.1204- M.1789-1790). BOA. HAT. 210-11324 (H.1205- M. 1790-1791). BOA. HAT. 193-9441 (H. 1206- M. 1791-1792). BOA. HAT. 255-14537 (H.29 Z 1206- M. 18 Ağustos 1792). BOA. HAT. 196-9783 (H.1208- M. 1793-1794). BOA. HAT. 1434-58913 (H.1208- M. 1793-1794). BOA. HAT. 240-13414 (H.1208- M. 1793-1794). HAT. 220- 12.160 (29 Z 1210- 5 Temmuz 1796). BOA. HAT. 1459-19 (H.1210- 1795-1796). BOA. HAT. 239-13350 (H.1210-M.1795-1796). HAT. 178-7863 (29 Z 1210- 5 Temmuz 1796). HAT. 238-13238 (1208- M. 28 Temmuz 1794). BOA. HAT. 204-10589 (H.1210- M.1795-1796). BOA. HAT. 271-15882 (H.1213- 1798-1799). BOA. HAT. 82-3397 (H.02. Ş 1213- M. 9 Ocak 1799). BOA. HAT. 240-13477 (H.29. R 1214- M.22 Eylül 1799). BOA. HAT. 249-14097 (H.1213- M.Ekim 1798). BOA. HAT. 121-4904 (H. 1220- M. 1806). BOA. HAT. 180-8171 (H. 1205- M. 1790-1791). BOA. HAT. 1464-23 (H.1210- M. 1795-1796). BOA. HAT. 273-16007 (H.1211- M. 1796). BOA. HAT. 233-13018 (H. 1211- M. 1797). BOA. HAT. 34-1724 (H.1217- M. 1802-1803). BOA. HAT. 34-1728 (H. 1211- M. 1796). BOA. HAT. 102-4048 (H. 9 RA 1220- M. 7 Haziran 1805). BOA. HAT. 126-5212 (H. 29 Z. 1221- M. 9 Mart 1807). BOA. HAT. 1498-16 (H.21 RA 1222- M. 29 Mayıs 1807).

9. Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C)

Cevdet Dâhiliye (C. DH) ve Cevdet Askeriyye (C. AS.)

BOA. C.DH. 209-10426 (H.27 C 1202- M. 4 Nisan 1788). BOA. C. DH. 46/2265 (H. 1205- M. 1791), BOA. C. DH. 81-4044 (H. 1206- M. 1791-1792). BOA. C. DH. 325-16206 (H. 28 ZA 1207- M. 7 Temmuz 1793). BOA. C.DH. 117-5812 (H. 18 B 1208- M. 19 Şubat 1794). BOA. C. DH. 79-3929 (H. 27 Z. 1210- M. 3 Temmuz 1796). C. DH. 29/402 (H. 1210- 1796). BOA. C. DH. 78-3893 (29 L 1211- M. 27 Nisan 1797). BOA. C. DH. 29-1435 (H. 29 C 1213- M. 8 Aralık 1798). BOA. C. DH. 27-1336 (H.8 N 1213- M. 13 Şubat 1799). BOA. C. DH. 77-3837 (H. 29. Ş. 1216- M. 4 Mart 1802). C. AS. 57/2699 (H. 1184- M. 1771). BOA. C. AS. 96-4397 (H. 22 L 1222- M. 23 Aralık 1807). BOA. C. AS. 1223-54924 (H.1207- M.1 Temmuz 1793). BOA. C. AS. 526-21976 (H. 1209- M. 1794-1795). BOA. C. AS. 65-3053 (H. 24 RA 1211- M. 19 Ekim 1794). BOA. C. AS. 108-4862 (H.3 R 1211- M. 6 Ekim 1796). BOA. C.AS. 461-19256 (H. 4 S 1212- M. 29 Temmuz 1797). BOA. C.AS. 112-5037 (H. 15 Z 1212- M. 31 Mayıs 1798). BOA. C.AS. 441-18367 (H. 1212- M. 1797-1798). BOA. C. AS. 1181-52675 (H. 1214 Z- 1800 Nisan- Mayıs). BOA. C.AS. 1132-50246 (H.1216- M.1801-1802). BOA. C. AS. 859-36749 (H. 1217- M. 1803). BOA. C. AS. 209-8979 (H.1218- M.1803-1804).

Cevdet Maliye (C. ML)- Cevdet Darphane (C. DRB)- Cevdet Belediye (C. BLD)- Cevdet Zabtiye (C.ZB)- Cevdet Adliye (C. ADL)- Cevdet Bahriye (C. BH)- Cevdet Hariciye (C. HR.)- Cevdet İktisat (C. İKTS)- Cevdet Evkaf (C. EV)- Cevdet Maarif (C. MF)

BOA. C.ML. 574-23531 (H. 1193-M. 7 Aralık 1779). BOA. C.ML 260/10669 (H.1204- M. 1790). BOA. C. ML. 307-12521 (H. 15 N 1206- M. 7 Mayıs 1792). BOA. C. ML. 59-2672 (H.20 ZA 1208- M. 19 Haziran 1794). BOA. C. ML. 434-17574 (H. 20 Z. 1210- M. 26 Haziran 1796). BOA. C. ML. 591-24370 (H. 15 Za 1211- M. 12 Mayıs 1797). BOA. C. ML. 43-1977 (H. 1212 R- M. 1797 Eylül-Ekim). BOA. C. ML. 718-29375 (H. 29 C 1212- M.19 Aralık 1797). BOA. C.ML. 182-7654 (H. 15 R 1214- M. 16 Eylül 1799). BOA. C. ML. 268-10955 (H. 21 N 1222- M. 22 Kasım 1807). BOA. C. DRB. 62-3081 (H. 9 L 1203- M. 3 Temmuz 1789). BOA. C. DRB. 6-287 (H. 25 S 1212- M.19 Ağustos 1797). BOA. C. DRB. 8-374 (H. 1214 R- M. Eylül 1799). BOA, C. BLD 38/1867 (H. 11 S 1208- M. 18 Eylül 1793). BOA. C. BLD. 24-1183 (H. 1209- M. 1794-1795). BOA. C.ZB. 13-642 (H. 1205 R- M. 1790). BOA. C. ZB. 47-2330 (H. 25 L 1205- M. 27 Haziran 1791). BOA. C. ZB. 90-4468 (H. 20 Z 1205- M. 20 Ağustos 1791). BOA. C. ZB. 83-4148 (H.1217- M.1803). BOA. C. ZB. 14-698 (H. 7 Z 1218- M. 19 Mart 1804). BOA. C. ADL. 19-1172 (H.29 CA 1207- M.12 Ocak 1793). BOA. C.ADL. 47-2848 (H. M. 1210- M. Temmuz- Ağustos 1795). BOA. C. ADL. 63-3750

(H. 19 C 1211- M.20 Aralık 1796). BOA. C. ADL 55-3346 (H. 1218 R-M.1803 Temmuz-Ağustos). BOA. C. BH. 33-1575 (H.1220- M. 1805-1806). BOA. C. HR. 39-1935 (H. 20 RA 1206- M. 17 Kasım 1791). BOA. C. İKTS. 22-1085 (H. 3 ZA 1209- M. 22 Mayıs 1795). BOA. C. EV. 280-14294 (H. 14 S 1205- M. 23 Ekim 1790). BOA. C. EV. 52-2569 (H.27 R 1205- M. 3 Ocak 1791). BOA. C. MF. 112-5571 (H. 21 RA 1204- M. 9 Aralık 1789).

10. Ali Emiri Abdülhamid I (AE. SABH. I)

BOA. AE. SABH.I. 117-7889 (H.10 Safer 1202- M. 21 Kasım 1787). BOA. AE. SABH. I. 245/16374 (H. 1203- M. 1789). BOA. AE. SABH.I. 6-548 (H.1203- M.1788-1789).

11. Ali Emiri Selim III (AE.SSLM.III)

BOA. AE. SSLM. III. 274-15870 (H. 18 Z 1206- M.7 Ağustos 1792). BOA. AE. SSLM.III. 4-199 (H.8 N 1203- M. 2 Haziran 1793). BOA. AE. SSLM.III. 412-23651 (H.5 S 1204- M. 25 Ekim 1789). BOA. AE. SSLM. III. 105-6380 (H. 9 M. 1204- M. 29 Eylül 1789). BOA. AE. SSLM.III 325-18895 (H.1204- M.1789-1790). BOA. AE. SSLM.III 77-4640 (H.1203-M. 1788-1789). BOA. AE. SSLM.III 194-11673 (H.13 C 1205- M. 17 Şubat 1791). BOA. AE. SSLM.III 147-8880 (H.22 L 1205- M. 24 Haziran 1791). BOA. AE. SSLM. III. (H. 1222- M. 1807-1808). BOA. AE. SSLM. III 77/4642 (H. 1203- M. 1789). BOA. AE. SSLM. III. 16-900 (H. 1207- M.1793). BOA. AE. SSLM. III. 15-890 (H. 3 Ra 1207- M. 19 Ekim 1792). BOA. AE. SSLM.III. 376-21442 (H.30 ZA 1213- M. 5 Mayıs 1799). BOA. AE. SSLM.III. 118-7183 (H.R 1215- M. 1801 Ocak- Şubat). BOA. AE.SSLM. III 128-7795 (H. 11 ZA 1216- M. 15 Mart 1802. BOA. AE. SSLM. III. 312-18185 (H. 2 R 1221- M. 19 Haziran 1806). BOA. AE. SSSLM.III 86-5198 (H.1222- M. 1807-1808).

12. Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakı (TS. MA. e).

BOA. TS. MA.e 160-21 (H. 29 Z. 1204- M. 9 Eylül 1790). BOA. TS. MA. e 784/21 (H. 1206- M. 1792). BOA. TS. MA.e 786-23 (H. 22 CA 1206- M.17 Ocak 1792). BOA. TS. MA-e 527-9 (H. 1202- M. 1788-1789). BOA. TSMA-e 715/12-5098 (H. 1214- M. 1800). BOA. TS. MA.e 885-17 (H. 04 Ş 1214- M. 1 Ocak 1800). BOA. TS. MA.e 1267-77 (H.8 S 1219- M.19 Mayıs 1804). BOA. TS.MA.e. 552-23 (H.26. ZA 1221- M. 13 Haziran 1806). BOA. TS. MA.e 883-63 (H. 29 B 1222- M. 2 Ekim 1807). BOA. TS. MA.e 524-63 (H.1222- M.1807-1808). BOA. TS. MA.e 869-59 (H. 1222- M.1807-1808).

II. KLASİK KAYNAKLAR

- Abdi Tarihi. (2014). *1730 Patrona İhtilâli Hakkında Bir Eser*. (Haz. Faik Reşit Unat). Ankara: Ttk Yayınları.
- Ahmed Cavid. (1998). *Hadîka-i Vekâyi*. (Haz. Adnan Baycar). Ankara: Ttk Yayınevi.
- Ahmed Vasıf. (1994). *Mehâsinü'l- Âsâr Ve Hakikü'l- Ahbâr*. (Yay. Mücteba İlgürel). Ankara: Ttk Yayınevi.
- Ahmed Vefik Paşa. (1330). *Tekâlif Kavaidi*. (1-2 Cilt). Dersaadet: Kanaat Matbaası.
- Ahmet Cevdet Paşa. (1309). *Tarih-İ Cevdet*. (4-5 Cilt). Dersaadet.
- Cabi Ömer Efendi (2003). *Cabi Tarihi*. (Haz. Mehmet Ali Beyhan). Ankara: Ttk Yayınevi.
- Çeşmî-Zâde Mustafa Reşîd. (1993). *Çeşmî-Zâde Tarihi*. (Haz. Bekir Kütükoğlu). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.
- Darendeli İzzet Hasan Efendi. (2009). *Ziyânâme*. (Haz. Erkutun, M. İ.) İstanbul: Kitabevi
- Ebubekir Efendi. (1332). *Vak'a-i Cedid*. İstanbul: Kader Matbaası.
- Emecen, F. (2003). *Taylesanizade Hafız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*. İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Gazzizâde Abdullatif Efendi. (2013). *Vekâyi'-İ Baba Paşa Fî't-Târîh*. (Yayına Haz. Salih Erol). Ankara: Ttk.
- Halil Nuri Bey. (2015). *Nûrî Tarihi*. (Haz. Seydi Vakkas Toprak). Ankara: Ttk Yayınevi.
- Kamil Paşa, (1327). *Tarih-İ Siyasi Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*. (Cilt II). İstanbul: Matbaa-i Ahmed İhsan.
- Koca Sekbanbaşı Risalesi. (1974). (Haz. Abdullah Uçman). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.

- Koçi Bey. (2011). *Koçi Bey Risalesi*. (3. Baskı). (Haz. Yılmaz Kurt). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Lütfi Paşa. (2018). *Kanunlar Işığında Yönetim İlkeleri "Âsafnâme"*. (Haz. Asım Cüneyd Köksal). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Mustafa Nuri Paşa. (1980). *Netayic ül-Vukuat*. (III-IV Cilt). (Haz. Neşet Çağatay). Ankara: Ttk Yayınevi.
- Mütercim Ahmed Âsım Efendi. (2015). *Âsım Efendi Tarihi*. (Cilt 1). (Haz. Ziya Yılmaz). İstanbul: Türkiye Yekb.
- Silahdar Fıdnıklılı Mehmed Ağa. (1969). *Nusretname*. (Sad. İsmet Parmaksızoğlu). Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Süleyman Sûdî. (2008). *Defter-i Muktesid (Osmanlı Vergi Düzeni)*. (Haz. Mehmet Ali Ünal). Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ubeydullah Kuşmani. (2007). *Asiler ve Gaziler Kabakçı Mustafa Risalesi*. (Haz. Aysel Danacı Yıldız). İstanbul: Kitap Yayınevi.

III. ARAŞTIRMA VE İNCELEME ESERLER

- Acar, Ş., Bir, A. ve Kaçar, M. (2016). Osmanlı'da Sivil Mühendis Yetiştirmek Üzere Açılan Hendese-i Mülkiye Mektebi. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XVII (2), 1-26.
- Acıoğlu, S. (2012). *137 Numaralı Ayntâb Şer'iyeye Sicilinin (H. 1216-1220/ M. 1801-1806) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Adivar, A. A. (1982). *Osmanlı Türklerinde İlim*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahışhalı, R. (2007). Reisülküttab. *Tdv, İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 34, 546-549.ss). İstanbul.
- Akçura, Y. (2010). *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Akdağ, M. (1963). Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri 1730-1839. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 8 (14), 51-61.
- Akdağ, M. (1964). Celali İsyenlarından Büyük Kaçgunculuk I. 1603-1606. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2 (2), 1-49.
- Akdağ, M. (2018). *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyenları*. (4. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aksan, V. H. (2010). *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870*. (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Aksın, A. (2021). Güç Odakları Kısılcacında Osmanlı Köylüsü. Bostancı, I. I. , Hüseyinliklioğlu, A., Değerli, A., Kılıç, O. (Ed.). *Prof. Dr. Mustafa Öztürk Onuruna Tarih Yazıları* (263-285. ss.).İdeal Kültür Yayıncılık: İstanbul.
- Aksın, A. ve Maral, E. (2016). Osmanlı Devletinde Irza Ve Namusa Yönelik İşlenen Suçlar ve Uygulanan Cezalar 1789-1850, *II. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri*, I, (819-829. ss). İstanbul.
- Aksın, A. ve Maral, E. (2018). III. Selim Döneminde Eşkîyalık Olayları ve Eşkîyalıkla Mücadele. Doğanay, R., Çelik, A., Özçelik, F. (Ed.). *Rıfat Özdemir'e Armağan* (183-198. ss). Hiper Yayın: İstanbul.
- Aktepe, M. (1993). Çeşme Vak'ası. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (C. 8, 288-289 ss). İstanbul.
- Alakuş, M. (2016). *BOA 6 (H. 1151-1152/ M. 1739) ve 31 (H. 1221-1222/ M. 1806-1807) Numaralı Kalebend Defterleri (İnceleme ve Metin)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Altınay, A. R. (2010). *Kabakçı Mustafa*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları,
- Altınay, A. R. (2015). *Osmanlı'nın Felaket Seneleri (1683-1699)*. (Hazırlayan: Muammer Yılmaz). İstanbul: İlgî Kültür Sanat Yayınları.

- Altuntaş, H. ve Muzaffer Ş. (2012). *Kur'an-ı Kerim ve Meâli*. (14. Baskı). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı
- Andreasyan, D. H. (1972). *Georg Oğulukya'nın Ruznamesi 1806-1810 İsyancıları III. Selim, IV. Mustafa, II. Mahmud ve Alemdar Mustafa Paşa*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Arıkan, S. (1988). *III. Selim'in Sırkatibi Ahmed Efendi Tarafından Tutulan Ruzname*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Armaoğlu, F. (2015) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*. (20. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Ashmawy M. A. A. A. (2021). *1740-1891 Yıllarında Suudların Siyasi ve Sosyal Yapısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sinop Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Sinop.
- Avcı, M. (2004). *Osmanlı Hukukunda Suçlar Ve Cezalar*, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.
- Aydın, M. A. (2010). *Türk Hukuk Tarihi*. (8. Baskı). İstanbul: Beta Basım.
- Aynural, S. (1989). *Selim III Döneminde İstanbul'da İktisadi Hayat (1789-1807)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Bardakoğlu, A. (1997). Hapis. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (C. 16, 54-64 ss.). Ankara.
- Barkan, Ö. L. (1979). Avarız. *Meb İslam Ansiklopedisi*. (C. 2 13-18 ss.). İstanbul.
- Barkan, Ö. L. (1979). Çiftlik. *Meb İslam Ansiklopedisi*. (C. 3, 392-397 ss.). İstanbul.
- Barkan, Ö. L. (1979). Tımar. *Meb İslam Ansiklopedisi*. (C. 12-1, 286-332 ss.). İstanbul.
- Barkey, K. (2016). *Eşkıyalar Ve Devlet Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*. (Çev: Zeynep Altok). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Barthold, V. V. (1979). *Sırbistan. Meb İslam Ansiklopedisi*. (C. 10, 556-566 ss.). İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi (2010). (Haz. Genç, Y. İ., Yıldırım, H. O. , Yılmaz N. , Küçük, M., Satar S. , Karaca İ.). Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Baykal, B. S. (1964). A'yânlık Müessesesinin Düzeni Hakkında Belgeler. *Belgeler*. 1(1-2), 222-224.
- Baykara, T. (2015). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş 1*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Bayrak, Ş. (2015). *Anadolu'da Eşkıyalık Olayları (XVIII. Yüzyılın İlk Yarı 1700-1750)*. İstanbul: Iq Kültür Sanat Yayıncılık.
- Bayram, F. (2014). *Enverî Târîhi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Baytimur, S. O. (2005). *25 Numaralı Kal'abend Defteri (1/61-A. Sayfa) (H. 1205 / M. 1790-1791)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ.
- Baytimur, S. O. (2011). *Osmanlı Devletinde Hapis ve Sürgün Cezaları (1791-1808)*. (Yayımlanmamış Yüksek Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarihi Anabilim Dalı, Elazığ.
- Baytimur, S. O. (2018). "Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçları Ve Uygulanan Cezalar (1789-1839)" *Studies Of The Ottoman Domain*, 8(15), 91-108.
- Berkes, N. (2016a). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (2016b). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (22. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi yayınları.
- Beydilli, K. (2007). Nizâm-ı Cedid. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt 33, 175-178. Ss.). İstanbul.
- Beydilli, K. (2007). Pazvantoğlu Osman. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 34, 208-210 Ss.). İstanbul.

- Beydilli, K. (2007). Prut Antlaşması. *Tdva*. (Cilt 34, 359-362 Ss.). İstanbul.
- Beydilli, K. (2010). III. Selim: Aydınlanmış Hükümdar. Kenan, S. (Ed.) *Nizâm-ı Kâdim 'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* (27-57. ss). İsam Yayınları: İstanbul.
- Beydilli, K. (2013a). *Osmanlı'da İmamlar ve Bir İmamın Günlüğü*. İstanbul: Tarih Ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- Beydilli, K. (2013b). *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Beydilli, K. (2020a). III Mustafa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 31, 280-283 ss.). Ankara.
- Beydilli, K. (2020b). Mühendishânei Berrî-i Hümâyün. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 31, 515-516 ss.). Ankara.
- Beydilli, K. ve Şahin, İ. (2001). *Mahmud Râif Efendi ve Nizâm-ı Cedîd'e Dâir Eseri*. Ankara: TTK Basımevi.
- Beyhan, M. A. (2007). *Osmanlı Saray Günlüğü 1802-1809*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Bostan, İ. (2003). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-İ Âmire*. Ankara: Ttk Yayınları.
- Boyar, E. ve Fleet, K. (2017). *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*. (Çev. Serpil Çağlayan). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Büyükkara, M. A. (2012). Vehhabilik. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 42, 611-615 Ss.). İstanbul.
- Ceylan, A. (2003). Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hücet-İ Şeriyye. *Erzincan Hukuk Fakültesi Dergisi*, VII (1-2), 589-598.
- Cezar, M. (2013). *Osmanlı Tarihinde Levendler*. Ankara: Ttk Yayınevi.
- Cezar, Y. (1984). Osmanlı Devleti'nin Malî Kurumlarından Tersânei Âmire Hazinesi Ve Defterdarlığı'nın 1805 Tarihli Kuruluş Yasası Ve Eki. *İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41 (1-4), 361-388.

- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım Ve Değişim Dönemi*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cin, H. ve Akyılmaz, S. G. (1995). *Tarihte Toplum ve Yönetim Tarzı Olarak Feodalite ve Osmanlı Düzeni*. Konya: Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Çadircı, M. (1978). *Tanzimat'a Girerken Türkiye'de Şehir İdaresi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi D.T.C.F. Yakınçağ Tarihi Kürsüsü, Ankara.
- Çadircı, M. (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*. Ankara: Ttk Yayınevi.
- Çadircı, M. (2011). *Tanzimat Sürecinde Türkiye Anadolu Kentleri*. (Der. Tülay Coşkun). Ankara: İmge Kitabevi.
- Çağman, E. (2010). *III.. Selim'e Sunulan Islahat Lâyhaları*. İstanbul: Kitabevi
- Çakır, B. (2003). *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI- XVIII. Yüzyıl)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Çataltepe, S. (1997). *19. Yüzyıl Başlarında Avrupa Dengesi ve Nizam-ı Cedit Ordusu*. İstanbul: Göçebe Yayınları.
- Çelebi, Ş. G. (2017). *Türk Modernleşmesinde Modernlik Algısı Ve İdeolojik Yansımaları*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Sakarya.
- Çınar, A. O. (1999). *Mehmed Emin Edib Efendi'nin Hayatı Ve Tarihi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Demir, A. (2011). *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Demirbaş, H. N. (2012). *Açıklamalı Osmanlı Fetvâları*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Demiryürek, M. (2010). *Nizâm-ı Cedîd'den I. Meşrutiyet'e Osmanlı Reform Sürecinde Kıbrıs*. İstanbul: Akademik Kitaplar.

- Derin, F. Ç. (1973). Yayla İmâmı Risalesi. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*. 3, 213-272.
- Derin, F. Ç. (1974). Tüfengçi-Başı Arif Efendi Tarihçesi. *Bellekten*, 38 (151), 379-443.
- Develioğlu, F. (2015). *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. (31. Baskı). Ankara.
- Doğan, M. (2010). III. Selim Döneminde Devlet Teşkilatına Dair Bazı Düzenlemeler. Kenan, S. (Ed.) *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi (79-101. ss)*. İsam Yayınları: İstanbul.
- Driault, E. (2013). *Napoleon'un Şark Siyaseti Selim-i Salis, Napoleon, Sebastiani ve Gardane*. (Çev. S. Günaydın, Tercüme M. F. Köprülüzade). Ankara: Ttk Basımevi.
- Duygu, S. (1953). *Yozgat Tarihi ve Çapanoğulları*. İstanbul: Sayar Matbaası.
- Elgin, N. (1959) *Üçüncü Sultan Selim*. Konya: Yıldız Basımevi.
- Emecen, F. (1992). Bâşbaki Kulu. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 5, 126-127 Ss.). İstanbul.
- Erdoğan, M. K. , Ferlibaş, B. M. Ve Çolak, K. (2009). *Rusçuk Ayanı Tirsiniklizâde İsmail Ağa Ve Dönemi (1796-1806)*. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Eren A. C. (1993). Pazvant-Oğlu. *İA*. (Cilt 9, 532-535 Ss.). İstanbul.
- Eren, A. C. (1964). *Selim III. 'ÜN Biyografisi*. İstanbul: Cintrak Kitabevi.
- Ergin, O. (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*. (Cilt 1-2). İstanbul: Eser Matbaası.
- Eton, W. (2019). *XIX. Yüzyıl Başında Osmanlı İmparatorluğu*. (Çev. İbrahim Kapaklıkaya). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Eyice, S. (1992). Baruthâne. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 5, 92-98 Ss.). İstanbul.
- Feyzioğlu, H. S. (2014). *Tanzimat Döneminde Kadılık Kurumu ve Şer'i Mahkemelerde Yapılan Düzenlemeler*. (2. Baskı). Ankara.

- Feyzioğlu, H. S. (2018). *Tepedenli Ali Paşa İsyanı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları
- Gencer, A. İ. (1977). İstanbul Tersanesinde Açılan İlk Tıp Mektebi. *İüef. Tarih Dergisi*. (31), 301-316.
- Gencer, A. İ. (2001). *Bahriye’de Yapılan Islahat Hareketleri Ve Bahriye Nezareti’nin Kuruluşu (1789-1867)*. Ankara: Ttk Yayınları.
- Genç, E. S. (2010). *XIX. Yüzyıl İstanbulu Bir İngiliz Seyyahın İzlenimleri*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Genç, M. (2010). *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Genç, M.(2003). Malikâne. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 27, 516-518 Ss.). Ankara.
- Gökbilgin, T. (1977). *Osmanlı Müesseseleri Teşkilâtı Ve Medeniyeti Tarihine Genel Bakış*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Günay, N. A. (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri (Bursa Örneği)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Güney, K. (2012). *190 Numaralı Mühimme Defteri ’nin Özetli Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi (H. 1203-1204, M. 1789-1790; Sayfa 1-97)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Gaziantep.
- Güran, T. (1998). *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Güzelbey, C. C. Ve Yetkin, H. (1970). *Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicillerinden Örnekler 1729-1825*. (S. 55). Gaziantep. Gaziantep Kültür Derneği Kitap Ve Büroşür Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2014a). *XVI- XVII.. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı Ve Sosyal Yapı*. Ankara: Ttk Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. (2014b). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskân Siyaseti Ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*. Ankara: Ttk Yayınları.

- Hayta, N. Ve Ünal, U. (2003). *Osmanlı Devletinde Yenileşme Hareketleri*. Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.
- Herbette, M. (1997). *Fransa'da İlk Daimi Türk Elçisi "Moralî Esseyit Ali Efendi" (1797-1802)*. (Çev. Erol Üyepazarcı). İstanbul: Pera Turizm Ve Ticaret.
- Heyd, U. (1984). Eski Osmanlı Ceza Hukukunda Kanun Ve Şeriat. (Çev. Selahaddin Eroğlu). *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26(1), 633-652.
- Hezarfen, A. (2004). *Rumeli Ve Anadolu Âyan Ve Eşkıyası-2 Osmanlı Arşiv Belgeleri*. İstanbul: Analiz Basım Yayın.
- Hobbsbawm, J. E. (2011). *Eşkıyalar*. (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- İlgürel, M. (1990). Topkapı Sarayı Müzesi Osmanlı Saray Arşivi Kataloğu, Fermanlar (I. Fasikül), Hükümler- Beratlar (II. Fasikül). (Haz. Uzunçarşılı İ. H., Baybura, İ. Ve Altındağ, Ü.). *Bellekten (Kitap Tanıtımı)* 54 (210), 901-902.
- İlgürel, M. (1995). Eşkıya. *Tdv. İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 11, 466-469 Ss.). Ankara.
- İlgürel, M. (1998). Hüseyin Efendi, Hezarfen. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 18, 544-546 Ss.). İstanbul.
- İnalcık, H. (1959). İslam Arazi Ve Vergi Sisteminin Teşekkülü Ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukayesesi. *İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*. (1), 29-46.
- İnalcık, H. (1993). Adaletnameler. *Belgeler Türk Tarihi Belgeler Dergisi*. XV (19), 49-142.
- İnalcık, H. (1993). Çiftlik. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 8, 313-314 Ss.). İstanbul.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1300-1600*. (Cilt 1). İstanbul: Eren Yayıncılık.

- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi 1600-1914*. (Cilt 2). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2009a). *Osmanlı İmparatorluğu: Klasik Çağ (1300-1600)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İnalçık, H. (2009b). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum Ve Ekonomi*. İstanbul: Eren Yayınları.
- İnalçık, H. (2013). *Osmanlı Ve Modern Türkiye - Araştırmalar-*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- İnalçık, H. (2016c). *Osmanlı'da Devlet, Hukuk Ve Adalet*. İstanbul: Kronik Kitap.
- İnalçık, H. (2016d). *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar- IV*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İpşirli, M. (1982). XVI. Asrın İkinci Yarısında Kürek Cezası İle İlgili Hükümler. *Tarih Enstitüsü Dergisi*, (12), 203-248.
- İpşirli, M. (2020). Mustafa Efendi, Hamîdîzâde. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 31, 298-299 Ss.). Ankara.
- İşbilir, Ö. (2019). Kalebend. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt Ek-2, 5-7 Ss.). Ankara.
- Jorga, N. (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Cilt 5). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kaçar, M. (2008). Tersâne Hendesehânesi'nden Bahriye Mektebi'ne Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, (9) 1, 51-77.
- Kaplan, F. (1996). *6 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1203/ M. 1788- H. 1204/ M. 1789)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Hukuku Anabilim Dalı, Malatya.
- Karal, E. Z. (1938). *Fransa- Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Milli Mecmua Basımevi.

- Karal, E. Z. (1956). Ebu Bekir Ratıb Efendi'nin " Nizam-ı Cedid" Islahatında Rolü: *V. Türk Tarih Kongresi* (347-355 Ss.). Ankara: İlkbahar.
- Karal, E. Z. (1988). *Selim III'ün Hat-Tı Hümayunları Nizam-ı Cedid 1789-1807*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Karal, E. Z. (1999). *Selim III'ün Hatt-I Humayunları*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Karal, E. Z. (2011). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt V). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Karamursal, Z. (1989). *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*. 2. Baskı, Ankara: Ttk Basımevi
- Karpat, K. (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma Ve Göçler*. (2. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Karpat, K. (2014). *Osmanlı Modernleşmesi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kaya, A. (2008). *18. Yüzyılda Ankara'da Ayanlık Ve Ayan Aileleri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi, Ankara.
- Kaya, K. (2006). 19. Yüzyılda Anadolu'da İç Güvenlik Sorunları Ve Voyvodalar. *Otam*, 19, 239-255.
- Kazıcı, Z. (2010). *Osmanlı'da Toplum Yapısı*. İstanbul: Bilge Yayınları.
- Kazıcı, Z. (2014). *Osmanlı'da Vergi Sistemi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları.
- Keleş, E. Ve Ercoşku, T. (2014). Stratford Canning'in Kaleminden Osmanlı İmparatorluğu'nun Durumu Ve İstanbul'daki Üç İsyân (1807-1809). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 33 (56), 265-318.
- Kenan, S. (2010). III. Selim Dönemi Eğitim Anlayışında Arayışlar. Kenan, S. (Ed.) *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedîd'e III. Selim ve Dönemi* (129-163. ss). İsam Yayınları: İstanbul.
- Kennedy, P. (2002). *Büyük Güçlerin Yükseliş Ve Çöküşleri (16. Yüzyıldan Günümüze Ekonomik Değişim Ve Askeri Çatışmalar)*. (9. Basım). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

- Kıe1, M. (2013). Vidin. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (Cilt 43, 103-106 Ss.). İstanbul.
- Kılıç, Z. (1996). *6 Numaralı Adana Şer'iyeye Sicili (H. 1203-1204- M. 1788-1789)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Kılınç, A. (2015). Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili. *Belleten*. 79 (285), 531-558.
- Kılınçoğlu, T. D. (2018). *İslâm, İktisat, Ordu Ve Reform Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk İktisat Eseri Ve Tarihsel Bağlamı Risâle-İ Tedbîr-i 'Umrân-I Mülkî*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Kınlı, O. (2006). *Osmanlı'da Modernleşme Ve Diplomasi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Koç, Y. Ve Yeşil, F. (2012). *Nizâm-I Cedîd Kanunları (1791-1800)*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Kodaman, T. ve Akçay, E. Y. (2010). Kuruluştan Yıkılışa Kadar Osmanlı Diplomasi Tarihi Ve Türkiye'ye Bıraktığı Miras. *Sdü Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*. (22), 75-92.
- Köprülü, M. F. (1979). Âyân. *İslam Ansiklopedisi*. (5. Baskı). (Cilt II, 40-41 ss.). İstanbul.
- Kundakçı, S. K. (2017). Nefy (Sürgün) Cezası Üzerine Bir Değerlendirme. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 4(11), 595-613.
- Kuran, E. (1968). *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu Ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri 1793-1821*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Kurat, A. N. (2014). *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Ttk Yayınevi.
- Kurtaran, U. (Ed.). (2019). Avrupa'da Ve Balkanlarda Tutunma Çabaları: Neo Klasik Dönem (1699-1774), *Osmanlı Tarihi Siyasi Tarih- Kültür Ve Medeniyet I (1299-1774)*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

- Küçükerman, Ö. ve Erdinç, J. E. (2021). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Ağır Sanayi Bölgesi Zeytinburnu*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo- Kültürel Ve İktisadi Yapısı*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Lewis, B. (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Çev. Boğaç Babür Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi. (Orijinal Yayın Tarihi, 2002)
- Maral, E. (2014). *1 Numaralı Tevziat Defteri H. 1207-1208/M. 1792-1793 (1-32)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ.
- Menekşe, Ö. (1998). *XVII. Ve XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Hırsızlık Suçu Ve Cezası*. (Basılmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Mert, Ö. (1980). *XVIII. Ve XIX. Yüzyıllarda Çapanoğulları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Mert, Ö. (1999). Osmanlı Devleti Tarihinde Ayanlık Dönemi. *Osmanlı Ansiklopedisi*. (Cilt 6, 174-180 ss.). Ankara.
- Muallim, N. (2006). *Lûgat-I Nâci*. (6. Baskı). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Mumcu, A. (2005). *Osmanlı Devleti'nde Rüşvet*. (3. Baskı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Mumcu, A. (2007a). *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*. (3. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Mumcu, A. (2007b). *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı*. (3. Baskı). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Mumcu, A. (2017). *Divan-I Hümayun*. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Mutçalı, S. (2015). *Arapça- Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Neşe, E. (1984). Osmanlı İmparatorluğunda Kalebentlik Cezası Ve Suçların Sınıflandırılması Üzerine Bir Deneme. *Osmanlı Araştırmaları*. IV, 79-88.

- Nicolle, D. (2015). Osmanlı Ordusunda Nizam-ı Cedid 1793-1826”, *Osprey Askeri Tarih Dizisi -19*. (Çev. Özgür Kolçak). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Odaka, H. (1999). Küçük Kaynarca Muahedesi Hakkında Bir Araştırma *XIII. Türk Tarih Kongresi*. III (I. Kısım), 361-367.
- Olivier, A. (1977). *Türkiye Seyahatnamesi (1790 Yıllarında Türkiye Ve İstanbul)*. (Cilt 1). (Çev. Oğuz Gökmen). Ankara: Serpil Kitabevi.
- Orhon, N. (1987). *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Osmanlı Devri 1798-1802 Osmanlı Fransız Harbi (Napolyon'un Mısır Seferi)*, 3 (5). Ankara: Gnkur. Basımevi.
- Orhonlu, C. (1990). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilatı*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Ortaylı, İ. (2016). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. (43. Baskı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Oyan, O. (2016). *Feodalizmden Kapitalizme, Osmanlı'dan Türkiye'ye*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Öğreten, A. (2014). *Nizam-ı Cedide Dair Askeri Layihalar*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Öz, M. (2019). *Osmanlı Tarihi Üzerine I*, Cedid Neşriyat, Ankara.
- Özcan, A. (1999). (Ed.). Osmanlı Askeri Teşkilatı. *Osmanlı*. (Cilt 6). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Özcan, A. (1999). *Kethüda Said Efendi Tarihi Ve Değerlendirmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Özdemir, R. (1986). Avarız Ve Gerçek-Hane Sayılarının Demografik Tahminlerde Kullanılması Üzerine Bazı Bilgiler. *X. Türk Tarih Kongresi*. 4, 1581-1613. Ankara.
- Özkan, S. H. (2017). *Osmanlı Devleti Ve Diplomasi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

- Özkaya, Y. (1979a). XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tımar ve Zeametlerin Düzeni Konusunda Alınan Tedbirler Ve Sonuçları. *İÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi*. (32), 219-254.
- Özkaya, Y. (1981a). Osmanlı İmparatorluğunda XVIII. Yüzyılda Göç Sorunu. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 14 (25), 171-203.
- Özkaya, Y. (1981b). XVIII. Yüzyılın Sonlarında Tevzi Defterlerinin Kontrolü. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 135-154.
- Özkaya, Y. (1983). *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyancıları (1791-1808)*. Ankara: Dtcf Basımevi.
- Özkaya, Y. (1986). III. Selim'in Devlet Yönetimi İle İlgili Hatt-ı Hümayunları. *X. Türk Tarih Kongresi*. IV, 1481-1486. Ankara.
- Özkaya, Y. (1990). III. Selim'in İmparatorluk Hakkındaki Bazı Hatt-ı Hümayunları. *Otam*, 1 (1), 333-354.
- Özkaya, Y. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyanlık*. Ankara: Ttk Yayınları.
- Özkaya, Y. (1999). Merkezi Devlet Yapısının Zayıflaması Sonuçları: Ayanlık Sistemi Ve Büyük Hanedanlıklar. *Osmanlı Ansiklopedisi*. (Cilt 6, 165-173 ss.). Ankara.
- Özkaya, Y. (2010). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*. (2. Baskı). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öztürk, M. (1986). XVIII. Yüzyılın Sonlarında Orta Anadolu'da Fiyatlar. *X. Türk Tarih Kongresi*. IV, 1821-1850. Ankara.
- Öztürk, M. (1990). XVIII. Yüzyılda Antakya ve Çevresinde Eşkîyalık Olayları. *Bellekten*. 54 (211), 963-992.
- Öztürk, M. (2014). *Tarih Felsefesi*. Ankara: Akçay Yayınları.
- Özvar, E. (2003). *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*. İstanbul,: Kitabevi Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1971). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Meb Yayınları.

- Pakalın, M. Z. (1972). *Osmanlı Tarih Deyimleri Ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Meb Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. (4.Baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2011). *Osmanlı- Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2013). *Osmanlı Ekonomisi Ve Kurumları*. (4. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rıcaut, P. (2012). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. (Çev. Halil İnalçık- Nihan Özyıldırım). Ankara: Ttk Yayınları.
- Sahillioğlu, H. (1991). Avarız. *Tdv İslam Ansiklopedisi*. (C. 4, 108-109 ss.). Ankara.
- Sami, Ş. (2015). *Kâmûs-İ Türkî*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Seetzen, U. J. (2017). *İstanbul Günlükleri Ve Anadolu'da Yolculuk (12 Aralık 1802- 22 Haziran 1803)*, (Cilt 1). (Çev. Selma Türkis Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Sertoğlu, M. (2011). *Mufassal Osmanlı Tarihi*. (Cilt 5). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Shaw, S. J. (2008a). Eski ve Yeni Arasında Sultan III. Selim Yönetiminde Osmanlı İmparatorluğu. (Çev. H. Güldü). İstanbul: Kapı Yayınevi. (Orijinal yayın tarihi, 1971).
- Shaw, S. J. (2008b). *Osmanlı İmparatorluğu Ve Modern Türkiye*. (Cilt 1). İstanbul: E Yayınları.
- Solnon, J. F. (2019). *Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa*. (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Soyluer, S. (2018). Tüfekhane-İ Âmire'yi Mamur Kılmak: Osmanlı Tüfek İmalatında Avrupalı Uzmanların Rolü. *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*. 52(52), 267-309.

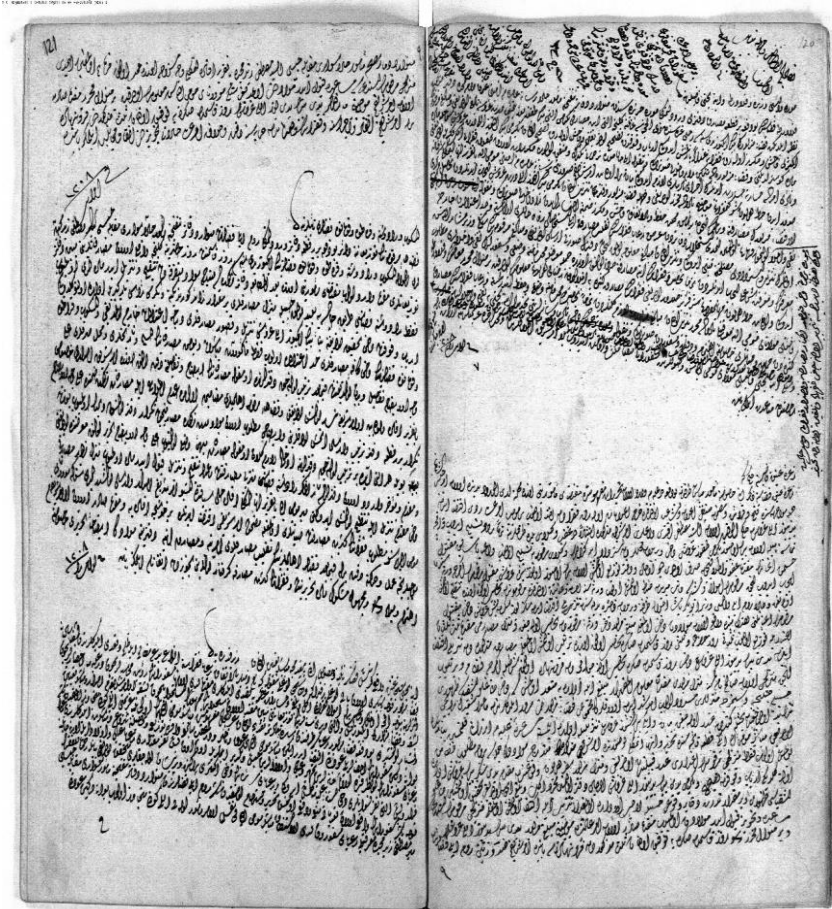
- Soysal, İ. (1999). *Fransız İhtilali Ve Türk- Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Soysal, İ. (1999). Osmanlı Devleti'nin Çağdaş Diplomasiyi Benimsemesi Süreci". *XIII. Türk Tarih Kongresi*. Cilt III (I.Kısım), 313-319. Ankara.
- Şahbaz, S. (2007). *Geçmişten Günümüze Kahvehaneler, Kahvehanelerin Sosyal Yaşamdaki Yeri Ve Önemi: Aydın Merkez Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şen, A. (2003). *Osmanlıda Dönüm Noktası (III. Selim'in Hayatı Ve Islahatları)*. Ankara: Fcr Yayın
- Tabakoğlu, A. (1985). *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2005). *İktisat Tarihi Toplu Makaleleri I*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Taşkıran, C. (Ed.). (1999). Yükselme Döneminde Osmanlı Ordusu. *Osmanlı*. (Cilt 6, 561-568). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Tekindağ, M. C. Ş. (1965). Yeni Kaynak Ve Vesikların Işığında Bonaparte'ın Akkâ Muhâsarası. *Tarih Dergisi*. 15 (20), 1-11.
- Thornton, T. (2015). *Bir İngiliz Tacirin İzlenimleriyle Osmanlıda Siyaset, Toplum, Din, Yönetim 1793-1807*. (Çev. Ercan Ertürk). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tızlak, F. (1993). XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısı İle XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Yukarı Fırat Havzasında Eşkıyalık Hareketleri. *Belleten*. 57 (220), 751-780.
- Tosun, M. ve Kadriye, Y. (1989). *Sümer, Babil, Assur Kanunları Ve Ammi-Şaduqa Fermanı*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Tuğluca, M. (2016). *Osmanlı Devlet- Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması Ve İşleyiş Biçimi*, Ankara: Ttk Basımevi.

- Uçarol, R. (1998). *Siyasi Tarih 1789-2001*. İstanbul: Der Yayınları.
- Uluçay, M. Ç. (1955). *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*. İstanbul: Berksoy Basımevi.
- Unat, F. R. (1968). *Osmanlı Sefirleri Ve Sefaretnameleri* (Haz. Baykal, B. S.). Ankara: Ttk Basımevi.
- Utkan, H. (1995). *17 Numaralı Zehâir-İ Rikâb Defteri'ne (1788-1791) Göre İstanbul'un İaşesinin Te'mini*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İktisat Tarihi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Uyanık, M. Z. (2017). Doğu Ve Batı Kültüründe Hapishane. *Mizânü'l- Hak İslami İlimler Dergisi*. (4), 87-134.
- Uzun, A. (2006). *İstanbul'un İaşesinde Devletin Rolü: Ondalık Ağnam Uygulaması 1783-1857*. Ankara: Ttk Yayınları.
- Uzun, E. (2008). *XVII. Yzüyıl Anadolu İsyânlarının Şehirlere Yayılması; Sosyal Ve Ekonomik Hayata Etkisi (1630-1655)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeniçağ Tarihi, Ankara.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1971). *Nizam-I Cedid Ricalinden Kadı Abdurrahman Paşa*. *Belleten*, 139 (35), 245-302.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1979). *Âyân. İslam Ansiklopedisi*. (5. Baskı). (Cilt II, 41-42 ss.). İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2010). *Meşhur Rumeli Ayanlarından Tirsinikli İsmail, Yıllık Oğlu Süleyman Ağalar Ve Alemdar Mustafa Paşa*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011a). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt IV, 2. Kısım). Ankara: Ttk Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011b). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt IV/1, 7. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

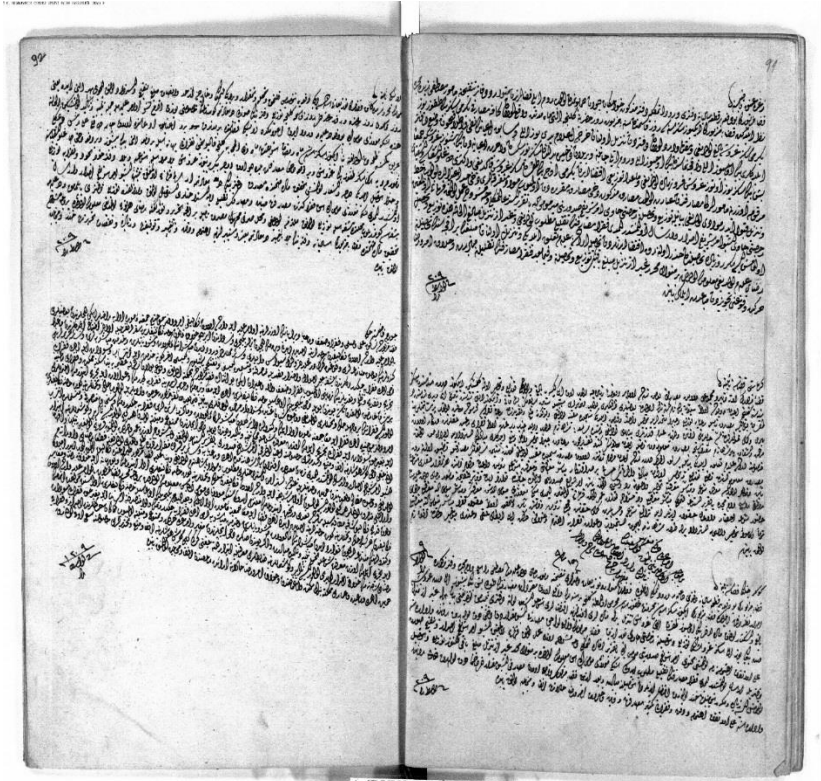
- Uzunçarşılı, İ. H. (2011c). *Osmanlı Tarihi*. (Cilt IV/2, 6. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (2014). *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, , Ankara: Ttk Yayınevi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988a). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları Iı*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988b). *Osmanlı Devleti Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988c). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Ünal, M. A. (2015). *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*. (11. Baskı). Isparta: Fakülte Kitabevi.
- Ünal, U. (2016). *Sultan Abdülaziz Devri Osmanlı Kara Ordusu (1861-1786)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üner, M. E. (2009). *Aşiret, Eşkya Ve Devlet*. İstanbul: Yalın Yayıncılık.
- White, S. (2013). *Osmanlı'da İsyân İklimi* (Çev. Nurettin Elhüseyni). İstanbul: Alfa Basım Yayımevi.
- Wittman, W. (2003). *Osmanlı'ya Yolculuk 1799-1800-1801*. (Çev. Belkıs Dişbudak). Ankara: Odtü Yayıncılık.
- Yalçınkaya, M. A. (2003). Kuruluştan Tanzimat'a Osmanlı Diplomasi Tarihi Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*. 1(2), 423-489.
- Yaman, T. M. (1943). Nizam-ı Cedidın Lağvına Dair Bir Vesika. *Tarih Vesikaları*, II (12),1. Ankara: Maarif Vekilliği Yayını.
- Yeşil, F. (2004). İstanbul'un İaşesinde Nizam-I Cedid: Zahire Nezareti'nin Kuruluşu Ve İşleyişi (1793-1839). *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 15, 113-142.
- Yetkin, S. (2003). *Ege'de Eşkuyalar*. 3. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

- Yıldırım, F. (2016). *18. Yüzyılda Tuna Nehri Donanması (1711-1792)*. (Basılmamış Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Yıldırım, Y. (2016). *Osmanlı Modernleşmesi ve Sivil Toplum*. İstanbul: Tezkire Yayınları.
- Yıldız, G. (Ed.). (2013). *Osmanlı Askeri Tarihi Kara, Deniz Ve Hava Kuvvetleri 1792-1918*. İstanbul. Yaz.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX . Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara: Ttk Basımevi
- Yücel, Y. ve Sevim, A. (1992). *Türkiye Tarihi 4*. Ankara: Ttk Basımevi.
- Yüksel, S. (2013). "1781 Rus-Avusturya İttifakı Ve Grek Projesi", *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*. (23), 99-122.
- Zinkeisen, J. W. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*. (Cilt 5). (Çev. Nilüfer Epçeli). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Zorlu, T. (2010). III. Selim Döneminde Osmanlı Teknolojisi. Kenan, S. (Ed.) *Nizâm-ı Kâdim'den Nizâm-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* (213-251. ss). İsam Yayınları: İstanbul.

Ek 2. Mora Valisine gönderilen hükümde Kalavetre Kazasında Tevziat defterlerinde yolsuzluk yapan Nikola ve Dimo'nun İnebahtıya Nefy edilmelerine dair.

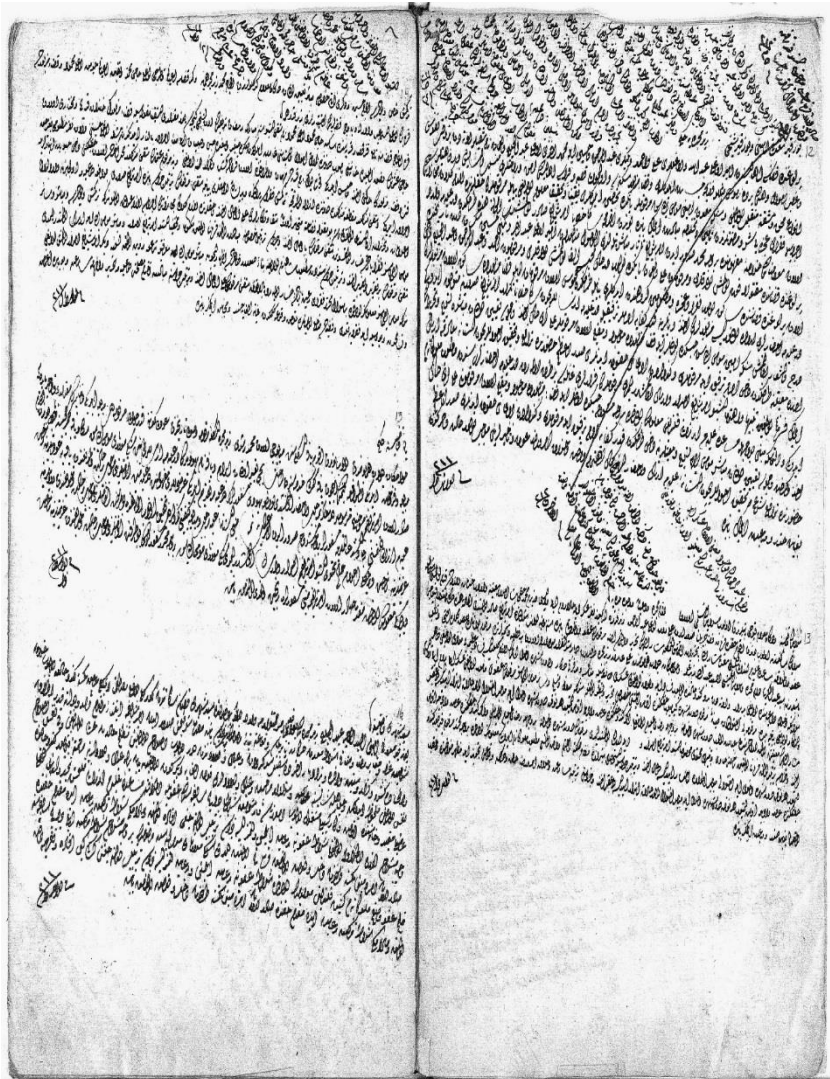

Ek 3. Lapseki Kazasında Ayanlık iddiasında bulunan Çarhalı Ali Reis'in kanuna aykırı olarak, halktan topladığı, kalyoncu masrafı, dağlı akçesi ve memleket masrafı ücreti.

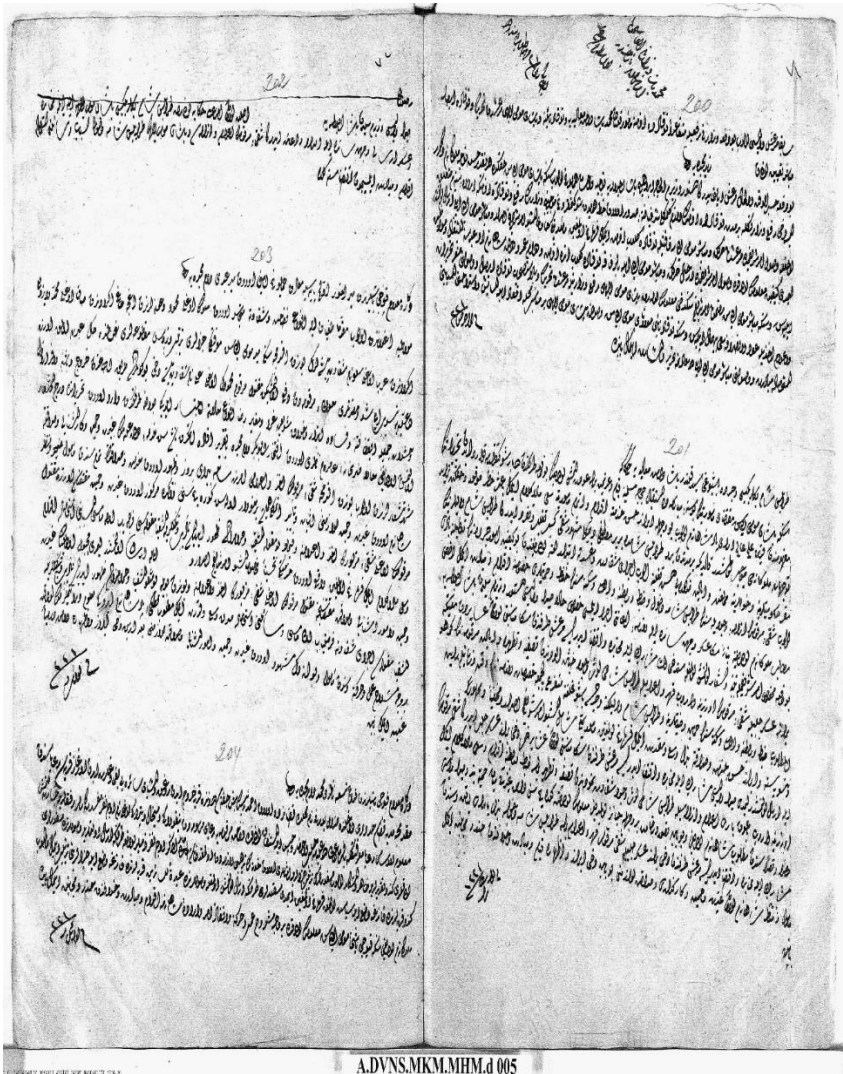

A.DVNS.ZEL.d.00002

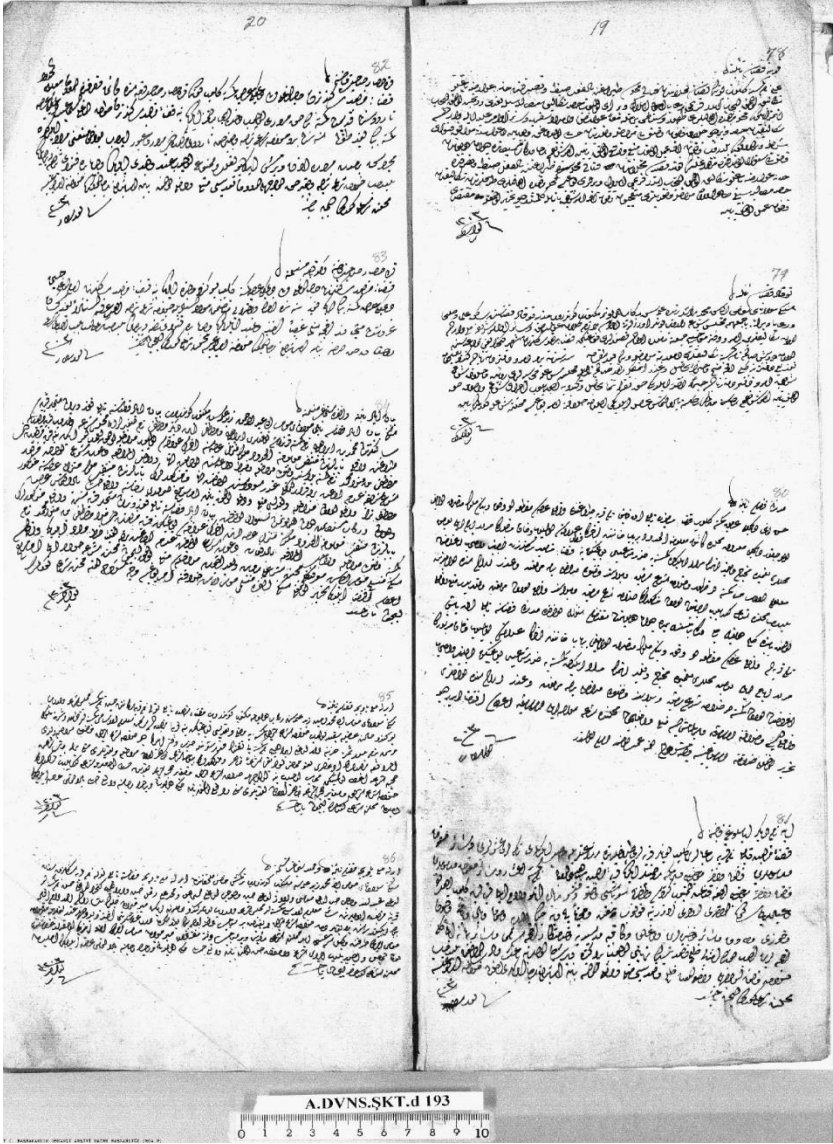
Ek 4. Terkemiş Hassı'nda yer alan Karaağaç Kazası'nda ahalinin evinin basılıp kadın, çocuk birkaç kişinin evinde yakılması ve çiftliklerin yağma edilip hububat anbarlarının yakılmasına dair hüküm.

Ek 5. Yağma ve Hırsızlık suçundan kazığa oturtma cezasının verildiği hüküm. (s. 72/ 204).

Ek 7. Tokad Kethüdalığı iddiasında bulunan Derviş Salih'in halktan zorla para talep etmesine dair hüküm. AŞD. 193 Numaralı Şikâyet Defteri 19/79

Ek 8. İstanbul Galata'da Kalyon Çavuşlarından Deli Ali'nin işlediği cinayet nedeniyle bir türlü yakalanamaması üzerine, kahvehanesinin altına barut döşenerek havaya uçurulmasına dair.

9168

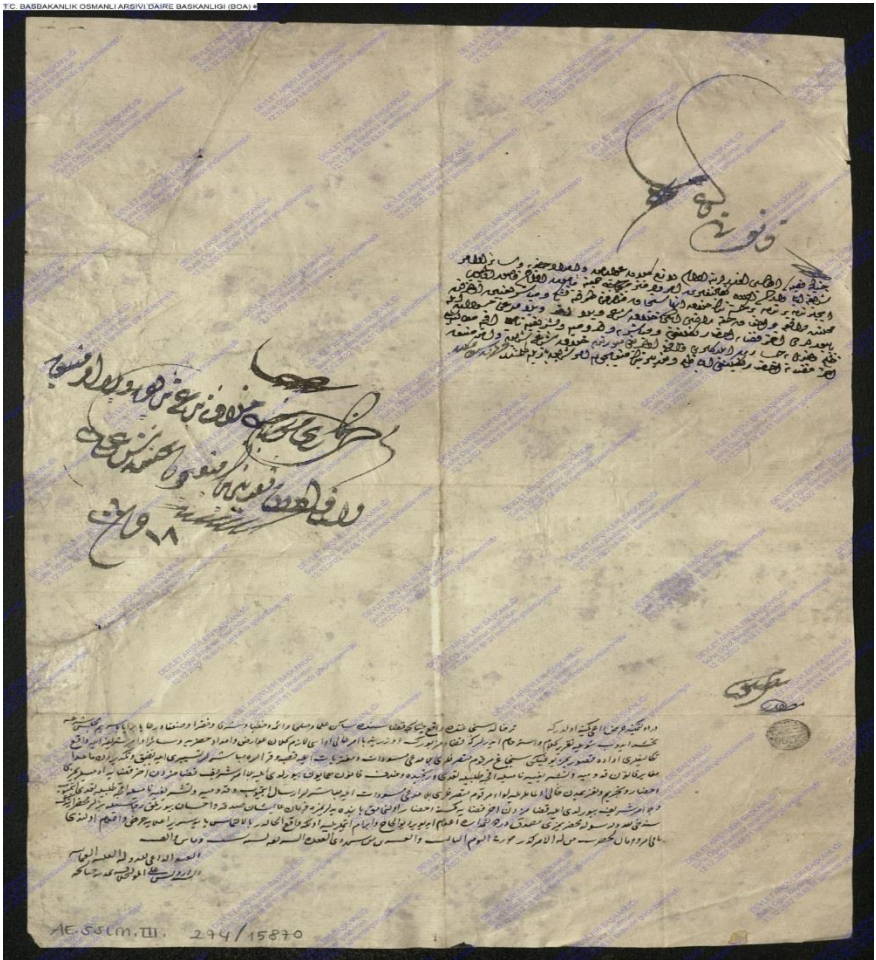
تاریخ

تاریخ
 شرکت کرمانلو مرانبلو قردنلو ولینعم اقدم
 غوطه ده قابیون جاوشلردن قهوهچی دلی علی نامنده برخص خیدروز مقدمجه کندو قهوهسوخ استخام ایلمدی
 اوروب وهلاک اتین اولدی سماع جا کرانم اولدقه قائل مزبورک نوجمله اولوردر اخی اولونوب خراسی تینک
 قیدون باشا وکیل ورسانه عامره ایمنی اشدی نه لرینه فغان عالی ایله ناکند و قائل مزبور اولدقه اتین ورسانه
 بولاشتی دئی ایضا ایلمدی سماع اولدغیدن ترسانه دن اخیلرکون اوم ارسالنده اوغای مذکور ایظا ایله
 اولون اتین درت اورتسی بولاشدیلک استخامله برضاد حاصل اولماجون کیفیت کبان باشا قاترلدی
 تیه ایله مزبورک بای مال اشدی نوجیه وشدراوشیک قائل مزبور کک قابیون نقراتی وکرک اتین
 نقراتی استخاب ایله اوزرنیه واریموب اله ویرکی استمدکلرین عذر وعلت ایتیله قائل مزبورک اغراض
 قابیون اولدق بوجه بولت الیمسین بر قاج کون ناخداوشی کرک کبان باشا اغا وکرک رسا ایمنی
 بندری افاده اتین اولدقلرین مزبورک بولله اشدی خصیمی کندوله ناکند ایله کوریلک قیرمزلی
 قائل مزبور دوتی کون دئی بقری ضرب اتین اولدغیدن به حال اشدوشی لوزم کدی کبان باشا
 طریقته تحار ناکند اولدقه بواخام اوزرنیه واریموب قائل مزبور من قلدی جاوشه نسیم اولورم قیرک
 یانه جلی ایلمدی قابیون جاوشی دئی قتل وهلاک اروب مزبور مجانیدن اولغله قهوه سیه تحسین ایله یانه
 ضدغه فضلک وضع والق واوزرنیه کلنده مقابله اصرا ایله ایمنی نقراتی اهلولک ودرت نقراتی دئی
 زحاک انکله ناچار کبان باشا ورسانه لولرلرین قهوه خانه سلک زبرینه باروق امد واطرافه لولر
 وضعی ایله اهلکنه اقدم اولونوب اولورجه خراسی زینب اتین اولدی وکیفیت تاریمسج هابونلری اولور
 صدرتی بوجمله ایرونی افاده ایچون تفصیل کیفیته حادق اولدی معلوم هابونلری بوردقه امر دئی
 شرکت کرمانلو مرانبلو قردنلو ولینعم اقدم یارسانم قردنلر

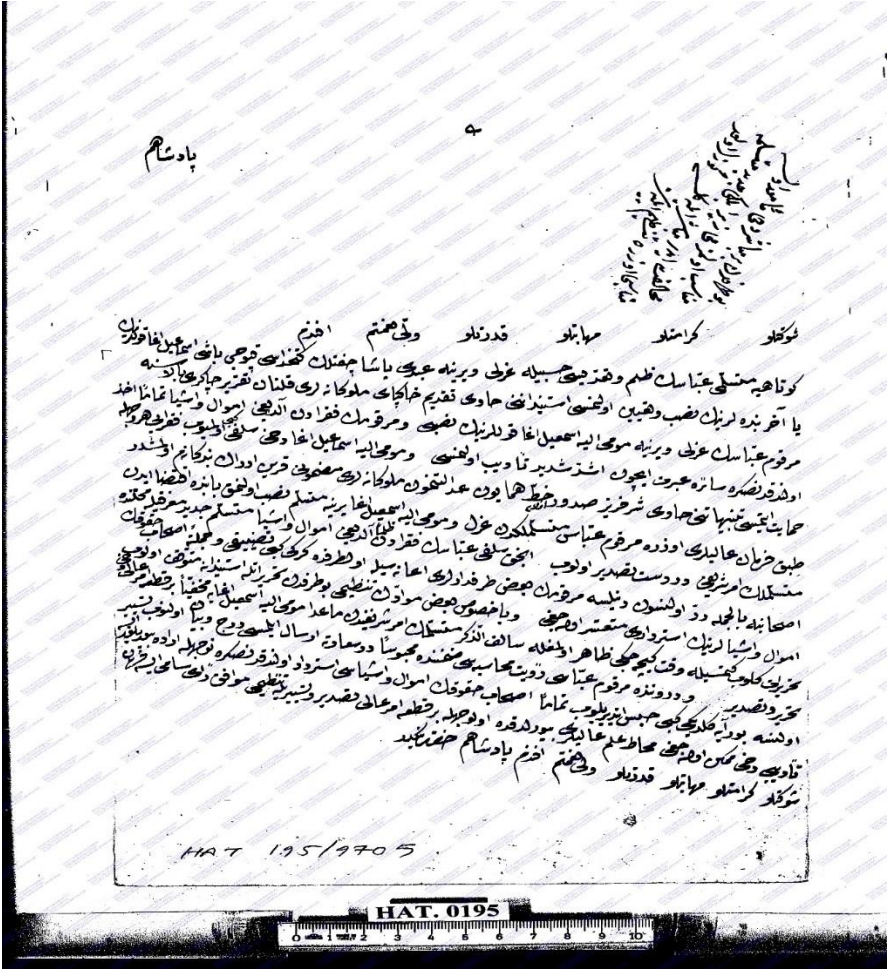
TSMA-E 885/17

TSMA.E.0885

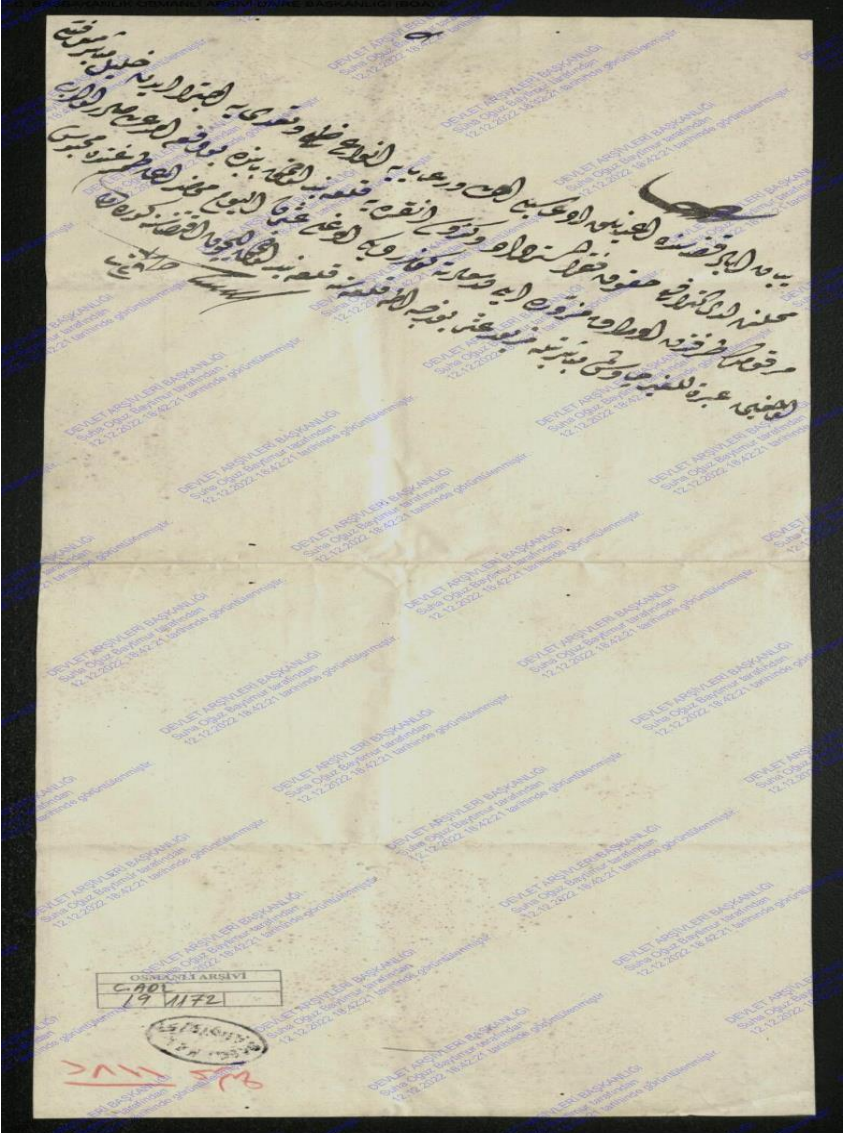
Ek 9. Tırhala Sancağı'nda Çatalca Kasabası ödemekle yükümlü oldukları avarız, imdad-ı hazeriye vs tekalifleri verdiği halde Sancak Mutasarrıfları tarafından mübaşirler gönderilerel sıkıştırılmaları ve kanunsuz olarak kudumiye ve teşrifiye alındığına dair.

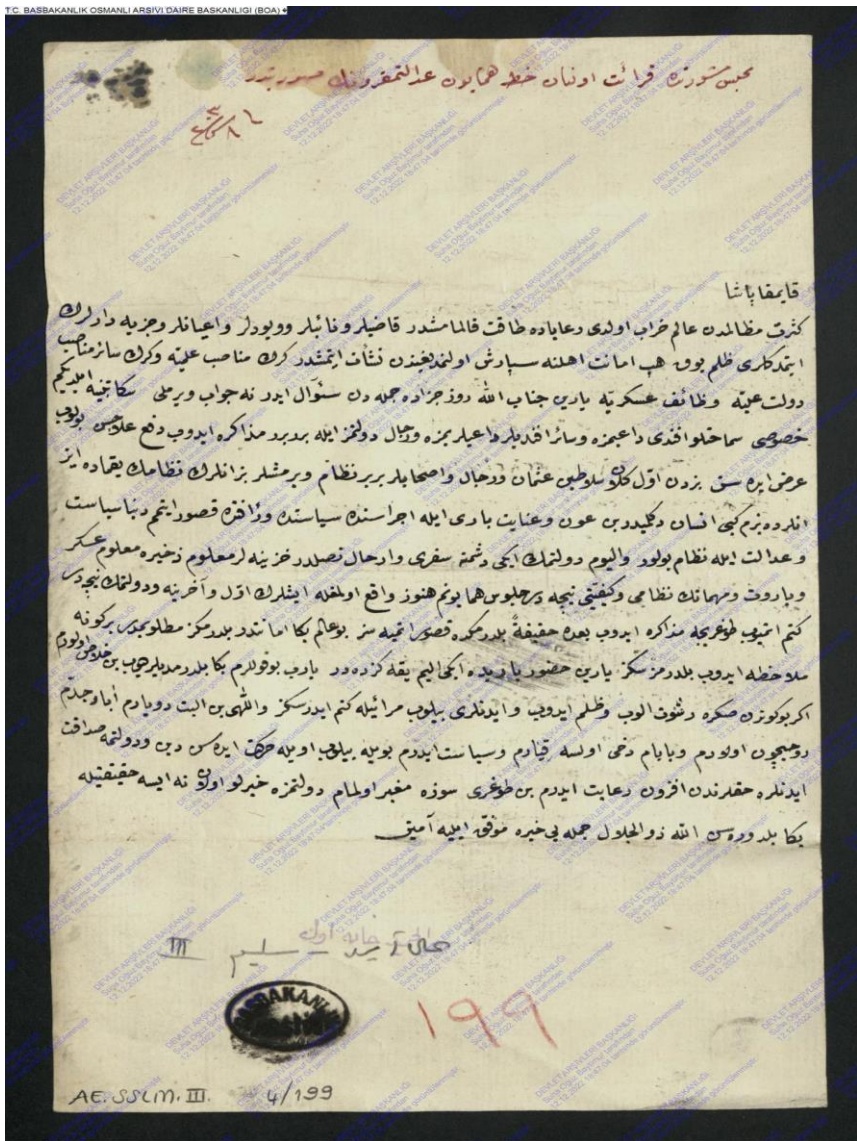
Ek 10. Kütahya Mütesellimi olan Abbas'ın, ahaliye zulüm etmesi nedeniyle görevinden alınması ve yerine atanan Mütesellim İsmail Ağa'nın ahaliye zorla alınan malları geri iadesine dair.

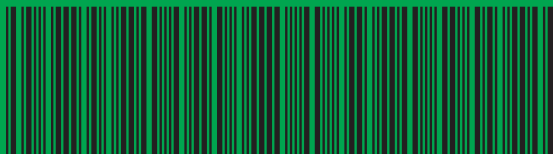
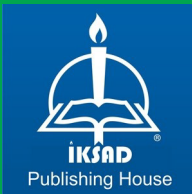

Ek 13. Yabanabad Kazası'nda ayanlık iddiasıyla halka zulm eden Halil'in Bozcaada'ya Kalebend edilmesine dair.

Ek 14. III. Selim'in bütün devlet görevlilerin kanun ve nizamlara uyması, zulüm ve haksızlık etmemelerine dair Meclis-i Meşveret'de okunan Hatt-ı Hümayun.

ISBN: 978-625-367-604-9